

Проф. Євген Онацький

УКРАЇНСЬКА
МАЛА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Книжка друга Літери В - Г

Накладом Адміністрації
УАПЦеркви в Аргентині

Буенос Айрес - 1958

В. Кайда

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ

Дійсний Член НТШ і УВАН

**УКРАЇНСЬКА МАЛА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ**

ЛІТЕРИ

В—Г

diasporiana.org.ua

Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині

БУЕНОС-АЙРЕС 1958

Тираж 1000 примірників.

Друкарня «Чемпіон», Joaquín V. González 2375, Buenos Aires, Argentina.

В

ВААЛ — Бог давніх поганських мешканців Ханаану. Його вшановували дикими танцями та людськими жертвами.

ВАВИЛОН — стара столиця вавилонської держави від часів Гаммурабі (коло 2100 до Р. Хр.). За Біблією (І Мойсея, XI,9) назва міста постала після того, як його мешканці захотіли були вибудувати башту до неба (**ВАВИЛОНСЬКА БАШТА**), але Господь не допустив до того:

“Тим положено йому ім'я Вавилон (Бабель), бо там помішав (балал) Господь мову всієї землі; і покинули споруджувати місто і башту...”

Вавилоном називає св. Письмо Нового Заповіту давній поганський Рим, за його розпусне життя, а в новіші часи цю назву прикладається до інших столиць світу, головню до Парижу. Для Т. Шевченка новітнім розпутним Вавилоном, що для нього вже пишеться вогненне предвіщання загибелі — “мене-текел-фарес”, була Російська імперія.

ВАВИЛОНСЬКИЙ ПОЛОН — насильний вивіз жидів до Вавилону і їх там перебування від 597 до 538 р. до Р. Хр.

Пізніше всяке примусове перебування в чужій країні, в стані поневолення, називали “Вавилонським полонем”. Автор цих рядків написав книжку “У Вавилонському полоні”, в якій він описав свій полон у гітлерівській Німеччині.

ВАГАННЯ — стан нерішучості, жакливий психічний стан, коли людина не наважується вибрати якусь одну можливість із двох, чи кількох, які йому представляються. Найбільш відомий символ такої нерішучості — **БУРІДАНІВ ОСЕЛ**, який не може вибрати між в'язанкою сіна і відгом води, що знаходиться від нього на однаковій відстані. і тому вмирає від голоду й спраги. Бурідан Жан, французький філософ (1300 — 1358) вигадав цей жарт про осла, що зробив славним у світі його ім'я, як доказ проти свободи волі.

ВАГИ, ТЕРЕЗИ, ШАЛЬКИ — символ справедливості. В українській шкільній драмі 1701 р. “Свобода од віков вожделеная”, Справедливість має в руці “шалі”. Так само і в драмі 1706 р. “Торжество ества чоловіческого”. Нема сумніву, що ми маємо тут вплив латинської Справедливості (Юстиції), що все має в одній руці меч, а в другій терези.

Ваги — дуже давній символ справедливості, і ми знаходимо його на єгипетських пам'ятниках, де представлено суд над душами: на одній шальці знаходиться серце покійника, а на другій богиня Тмей — справедливість. На вершку вагів сидить кіноцефал (песиголовень), як символ рівноваги та справедливості присуду. На пізніших давніх вагах кіноцефала заступив Меркурій, бог торгівлі й виміни.

Ваги фігурують іноді також як атрибут арх. Михаїла, бо він кожному зі збунтованих янголів згідно з волею Божою, віддав належно за його провини.

У давні часи в Україні нагляд над мірами й вагами був в компетенції духовенства, що було покликане бути справедливим (Грушевський “Іст. У. Р.” III, 289—90).

ВАГІТНІСТЬ — критичний період у житті жінки, що вимагає, на думку простого народу, спеціальних заходів охорони, щоб забезпечити жінку й дитину від усякої небезпеки. Тому з ним періодом в'яжуться дуже багато забобонних вірувань та магічних дій.

В Україні вагітна жінка, як тільки — “почулася”, відразу набирає від усього оточення знаків особливої уважності та поваги — “щоб бува чого не сталося”... Було поширене вірування, — зрештою, в загальному вірне, — що психічний стан не тільки самої вагітної, але й всього оточення, впливає на процес сформовання плоду і відбивається на влачі майбутньої дитини. Тому, якщо вагітна жінка буде, мовляв, лаятися, то й дитина буде сварлива. Тому забороняється вагітним піддаватися сумному настроєві та дивитися на мер-

ця, чи заглядати в домовину. Не можна бити, чи вбивати звірята, щоб не була дитина надто зла та жорстока. Не можна красти, бо вкрадена річ відіб'ється на тілі дитини. Не можна лякати вагітну жінку, бо від переляку у дитини може пуповина закрутитися навкруги шиї, і вона задвухиться, або дістане на тілі негарні плями... Взагалі все життя вагітної жінки дуже суворо регламентувалося й супроводилося численними заборонами, яких ми тут не будемо вичисляти, бо вони забрали б нам забагато місця, і багато з них — чисті забобони, про які краще не думати. Їх зібрав свого часу проф. Кузеля в своїй праці "Дитина в звичаях і віруваннях українського народу".

ВАГОВЕ — податок, який pobирали міські уряди (магістрати), а то й духовенство, в Україні за Гетьманщини за важення криму. В універсалі Івана Мазепи з 11 січня 1696 р. даному місту Ніжину читаємо:

"...І щоб купці й торгівці люди ксаму свого, що на вагу продається, ніде по окремих домах кантарами й безмірами не важили, а важили б на вазі ратушній із заплаотою повинности..."

Так само і в універсалі гетьмана Ів. Скоропадського 1709 р. читаємо:

"Велебний отець Дем'ян Соханський і отець Мойсей Соханський, парахіяльні священники, презентували нам бувшого гетьмана письмо і згідно з ним просили, щоб, як і перед тим, вагове, скатне й вілекове в містечку Манастирішах вибиралося й було вживано на готребу церков тамошніх Манастирських..."

ВАКАНСОВІ УРЯДИ — вигалка генер-писаря Андрія Безборотька (1711 — 1760), який зробивши собі, з заміщення полкових і сотенних урядів, статтю прибутку, лбав, про те, щоб збільшити кількість цих урядів. З цією метою він і запропонував встановлення канцеляцій на майбутні вакансії того чи другого уряду. Так, маємо вістку, що бунчуковий товариш Скопула виклопотав собі уряд "вакансового" судді. (А. Лазаревський "Опис Стар. Малоросії" I, ст. 82).

ВАЛААМОВА ОСЛИЦЯ — символ крайнього обурення на несправедливе поводження, коли й тварини починають промовляти. Валаам — біблійний ясновидець і чародій, якого Балак, цар Моабітів, покликав, щоб він кинув прокляття на Ізраїльтян, що загрожували його царству. Валаам, осідлавши свою ослицю, вирушив у дорогу, але янгол Божий з мечем у руці трічі ставав йому на дозозі, і трічі ослиця, що бачила того янгола, звертала з дороги, а Валаам, що янгола не бачив, бив за це ослицю:

"І відчинив Господь шелепи ослиці, і каже вона до Валаама: — Що я поробила, що бив еси мене оце трічі?..."

"Тоді розкрив Господь очі Валаамові і побачив він янгола Господня, що стоїть на дозозі, і голій меч у руці його... І промовив до його янгол Господній: — Защо оце вдарив еси ослицю твою трічі?... Коли б не звертала вона передо мною, так нині вбив би я тебе, а її zostавив би живою..."

Замість кинути на Ізраїльтян прокляття Валаам поблагословив їх (IV книга Мойсея, XXII, 20-34. XXIII - XXIV).

ВАЛЕДИНСЬКИЙ ДІОНІСІЙ, з 1923 року митрополит Варшавський, а з дня 13 листопада 1924 р., згідно з "томосом" константинопольського патріярха Григорія VII голова Автокефальної Православної Церкви в Польщі. Він висвятив 10 квітня 1932 р. архимандрита Полікарпа Сікорського на єпископа лунького, а 24 грудня 1941 р. призначив його "тимчасовим адміністратором Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України". Упротловж 1942 р. архієпископ Полікарп зорганізував єпископат Української Православної Автокефальної Церкви в Україні: кільканадцять українців висвячено на єпископів, а архієпископ Полікарп став митрополитом УАПЦ "нової формації", що таким чином завдячує своє існування митрополитові Діонісієві, який до 1948 р. залишався головою Православної Церкви в Польщі. З огляду на те, що він кілька разів відмовлявся їхати до Москви, ніби через поганий стан здоров'я, польський комуністичний уряд перестав його визнавати, а виконувати ним функції переніс на прокомуністичну колегію під проводом арх. Тимофея з Білостоку. Коли ж ця колегія погобила заходи щодо зміни статуту Церкви і викинення з неї митроп. Діонісія з його прихильниками, митроп. Діонісій просившись 10 місяців у в'язниці, таки поїхав до Москви. Патріярх Алексей зняв нацлалені на нього церковні кари і повернув йому титул митрополита — "ад персонам" —, але відмовив йому права на титул "блаженнішого", як голови автокефальної, самостійної Церкви. Таким чином, православна Церква в Польщі втратила свого провідника, і 1951 р. скликано було синод цієї Церкви. На "прохання" цього синоду, московський патріярх прислав на митрополита Православної Церкви в Польщі архієп. Макарія, того самого, що ліквідував українську греко-католицьку Церкву в Галичині в рр. 1946 - 1947. Таким чином Українська Православна Церква в Польщі підпала під цілковиту контролю Москви. Митрополит Діонісій перебував десь у манастирі, і дальша його доля невідома.

ВАЛОВИНА — рясина, стара назва на тканину на мішки.

ВАЛУЄВ ПЙОТР (1814—1890), царський міністер унутрішніх справ, (1861-1868), автор ганебного вислову про українську мову, що її

„нет, не було і бить не может”. 20. VII. 1863 р. він розіслав таємний обіжник, яким заборонив видання наукових праць і книжок для народу українською мовою, — могли виходити тільки твори красного письменства, але й ці, розуміється, під суворою цензурою. Цікаво, що, мотивуючи ці намагання не допустити до розвою української культури, Валуев покликався на наших же таких “землячків”, ніби “більшість малоросів самі вельми ґрунтовно доводять, що ніякої малоросійської мови не було, нема і бути не може, і що діалект їхній, вживаний простолюддям, це та сама російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі”! Р. 1866 Валуев видав знову особливу інструкцію цензурним комітетам, якою знову заборонялося пускати до друку популярну літературу українською мовою і, звелено брати на попередній розгляд усі українські видання, бо всі українські книги видаються, мовляв, “не без свого роду тенденцій”; заборонено друкувати й українські етнографічні матеріали по “Губернських Ведомостях”, що досі постачали їх чимало...

ВАЛЬДШНЕПИ, по українськи властиво СЛУКВИ, — весняні птахи, що в романі Хвильового цієї назви символізують відродження України.

ВАЛЬНИК — водяний млин в козацькій Україні, що працював водою цілий рік у відрізненні від ВЕСНУКА, що молот тільки весною, коли було більше води. Перші водяні млини появилися в нас у половині XV в. Перша згадка про них в грамоті кн. Юрія Болеслава з 1339 р.: той млин був у Трепчі під Сяноком.

ВАНАТОВИЧ ВАРЛААМ († 1751), митрополит київський (1722-1730), але без титулу “і Малія Росії”. Він походив із Галичини і за Петра I, співпрацював з ним, як архимандрит тівхінський в його “європеїзації” Московії, але в 1730 р. в наслідок доносу був позбавлений сану і засланий. “Історія Русов”, цей анонімний твір кінця XVIII ст., що протягом 130 років був “Біблією українського народу, кришицею ідей незалежності і патріотизму” (Н. Полонська - Василенко), описуючи цю подію, підкреслила глибокі різниці, які існували між московським і українським православієм. Донос походив від московського ермонаха Суханова, який обвинуватив українське духовенство, що воно “зовсім занечистило віру давню руську і заразилося проклятою латинщиною римською, і що воно без гризоти сумління хрестить немовлята, не занурюючи, а обливаючи їх водою, і не обплывуючи при тому всім кліром сатани та всіх діл його, а в церквах, мовляв, малоросійських під час Великого Посту відправляють п’ять разів у п’ятницю Страсті Христові, при чому дзвонять у всі дзвони і читають Євангелію, співаючи по нотах римських, або італійських .. і що, нареш-

ті, всі архиєреї і архимандрити малоросійські, та й сам митрополит тамошній, мають на митрах своїх хрести, подібні до тих, які є на коронах царів руських, і за них беруться без страху і трепету...”

Синод вимагав із цього приводу пояснень від митрополита Варлаама, і той відповів:

“Щодо обрядів і правил Церкви малоросійської та її духовенства, то суть вони незмінні й непорушні ще від часів запровадження сюди релігії християнської грецького визнання, спершу через апостола Андрія, опісля через княгиню Ольгу та князя Володимира Київського, і вони в усьому згідні й донині з усіма єраршествами та народами грецького визнання, окрім послідовників Суханова, які самі не відають, що творять”....

Наслідком цього вияснення було проголошено митр. Варлаама Ванатовича єретиком та заколотником з позбавленням сану та доживотним засланням (“Іст. Русов” ст. 315-17). (Див. БУКВОЇДСТВО).

ВАНДАЛІЗМ — варварське нищення культурних цінностей. Походить це слово від назви народу германського племені — вандалів, що в 455 р., під проводом короля Гензериха здобули Рим та протягом 14 днів грабували його й нищили. Зірвали навіть бронзовий, позолочений дах зі святині Юпітера Капітолійського. Все, що було мистецьки цінного було знищено, або вивезено до Африки.

Дикий вандалізм давніх часів далеко перевершив вандалізм московських червоних варварів, що грабували й нищили в Україні всі найцінніші — з національної точки погляду — пам’ятки культури й мистецтва, і то не протягом 14 днів, а протягом довгих десятиліть. Треба було всі ті пам’ятки старої культури знищити, щоб вони самим своїм виглядом не провадили антисоветської пропаганди, виявляючи велич минулого в порівнянні з мізерією советських “досягнень”. Треба було знищити всі ті пам’ятки зокрема старої української культури, щоб молоді покоління, виховані на підручниках сфальшованої історії, не бачили й не знали пам’яток, створених українським народом у попередніх часах. Звідти не тільки грабування всього цінного по давніх церквах і монастирях, що переховували мистецькі речі, виконані на замовлення побожних українців найкращими мистцями їх часів, але й винищування тих давніх церков і монастирів, що були неповторними творами української архітектури. Уже цар Павло I наказав був у 1801 р. не будувати церков “в малоросійськом вкусе” (за українським смаком), що завдало величезний удар українському мистецтву, але, на погляд московських большевиків, ця заборона була тільки палятивом — треба було знищити всі ті церкви, що були побудовані “в малоросійськом вкусе” і в усякому

разі відповідали вродженій українцям побожності. Погром пам'яток українського мистецтва, що його довершили московські окупанти в українській землі, такий жахливий, що його "Мала Енциклопедія" навіть не може належно відобразити, — для цього треба було б багатьох сторінок, щоб дати тільки сухий перелік всьому поруйнованому, зрештою, ще досі належно й не реєстрованому.

Але відзначимо коротко, що з архітектурних пам'яток князівського часу, відновлених у часах козацьких, знищено тільки в самому Києві Золотоверхий дорогоцінний Михайлівський монастир XI ст., Трисвятительську церкву XII ст., Успенський собор початку XII ст., Успенську церкву Києво - Печерської Лаври, і т. зв. пам'ятник Ірини — рештки церкви, яку був побудував кн. Ярослав в середині XI ос.

З пізніших часів — козацький Братський монастир 1588 р. з Богоявленським собором гетьмана Мазепи. До цього Братства записалося було все Військо Запорізьке на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним, якого й було поховано під долівкою собору. Від усього того, як і від гарної барокової дзвіниці, яку вибудував на кошти Братства славний в ті часи український будівничий С. Ковнір, не залишилося й сліду. Поруйновані й інші церкви барокового, "козацького" стилю, як Микільський Слупський монастир (Малий Микола), Трапезна церква Михайлівського монастиря, Іллінська церква, Грецький монастир, дзвіниця Кирилівського монастиря та церква Петра і Павла на Подолі.

Знищено було й прегарну дерев'яну церкву в гуцульському стилі, що її було перевезено до Києва за першої світової війни

Усіх церков було понищено в Києві **коло ста**. Не заощаджено й цвинтарів, особливо тих, що уявляли з себе історичну та мистецьку вартість, як стародавні цвинтарі. Некавицький та Фроловський, а в тому й найдавніший київський цвинтар, т. зв. Аскольдову могилу. Всі мармурові, бронзові та чавунні надгробки були розбиті й порозкидані. Розкопано й всі могили й повикидано кістки покійників. Потім було створено на місці цвинтаря Аскольдової могили сад для гульбищ та пияцтва.

В Нікополі тоді ж було зруйновано відомий Запорізький собор — рідку пам'ятку дев'ятибанної церкви українського барокка, побудованої з самого дерева **без єдиного залізного цвяха або клямки**.

Разом із церквами гинули й чудові вирізані з дерева золочені іконостаси українського стилю, часом восьмиповерхові, різьблені аналої, одвірки, крилоси, дерев'яна релігійна скульптура, барельєфи та інші витвори українського сницарства та різьбарства. Давне церковне убранство — панікадила, свічники, ікони із підписами історичних осіб та датовані, давні тканини, рззи, вишивки мистецько-

етнографічного значення, килими. Загинули також бібліотеки, архіви, літописи та сповідальні розписи, що були при кожній церкві чи монастирі.

Цього всього тепер не облічити і в цифри не убрати... Але не треба думати, що це систематичне нищення українських національних цінностей і багатств вирізняє московських большевиків від інших московських вандалів, московські большевики тільки вдосконалили й усистематизували той вандалізм, що все Москва застосовувала до України. Ось, наприклад, що писав Серг. Єфремов у своїй "Історії українського письменства" про окупацію московськими військами української Галичини за першої світової війни 1914 р.:

"Де з'являлося російське військо, там зразу ж змовкали українські видання, зникли школи, нищились "Просвіти" і всі інші, чисто економічні, організації, за вітром і з димом ножежі пускались пошматовані українські книжки. Справедливо завважив один із галицьких письменників, що мали ми добру okazji "побрати практичну лекцію з того, як то наші літературні пам'ятки пропадали в старовину, в X — XVIII ст., та зрозуміти, чому копії деяких наших пам'яток заховалися на далекій півночі, а в нас і сліду по собі не лишили. Адже торки, хозари, берендії, печеніги, турки, татари і всякі інші племена, що перевалювалися через нашу етнографічну територію, не могли оказувати більше зрозуміння для нашої культури від теперішнього христолубивого воїнства..." (В. Гнатюк).

Але, на думку Єфремова, оте "христолубиве воїнство" "таки перевершило своїх попередників хижаків. Руїна — це слово, таке знайоме з нашої історії — не тільки матеріальна, але й руїна культурна йшла слідом за переможною армією російською ; пустиня запанувала на місці колишніх культурних огнищ... А серед тієї пустині московфільське гайвороння "насаджало" православ'я (московське, розуміється, піддане цареві і з московською вимовою, Є. О.) та російську школу, силоміць неволею перетягало нещасних галицьких хлопів на "русских и православных", попередю позганявши з місць та на Сибір позаславши всіх визначніших українських діячів або навіть тих, про кого була думка, що вони опиратимуться проти московфільських оргій".

Свідок тих подій писав тоді:

"Минали місяці; пройшли різдвяні свята й ніхто їх не стрічав у галицькім селі. Не вдарив в церкві дзвін. Україна

розп'ята
Від болю і журби приникла до землі
І ревно плакали над свіжими гробами,
Що постелились скрізь — долинами й
горбами.

(П. Карманський)

Вандалізм царської Росії мало чим різниться від вандалізму московських червоних імперіялістів. А, як поводитися з українцями і з нашим столичним Києвом "Північні брати" за княжих часів, про це читай під "АНДРІЙ БОГОЛЮБСЬКИЙ" та під "АМУЛЕТИ".

ВАНЧОС — великі дубові бальки, порізані з сильних стовбурів, що йшли на будову кораблів з тартаків часів козаччини.

ВАПИ — так у старовину у нас звалися з слов'янської мови фарби, вживані при іконописанні. Ікони писалося звичайно на дерев'яних дошках. Вапи — фарби розтиралися на каменю, потім набиралися на "вапницю", з якої вже накладалися на дошку. Разом із вапами - фарбами визначну роль в давньому іконописанні відіграло золото: "овогда бо златом покладиваше ікону, овогда же на камені вапи творяше і всім писаше" (Печерський Патерик, Життя Аліпія).

Від вап і кольорова глина, яку вживали для мащення та при декораціях називалася ВАПНОМ.

ВАРАВВА — повстанець проти римської влади, що за душогубство сидів у в'язниці, коли судили Ісуса Христа. Коли Пилат, що мав, за звичаєм, помилювати на свято жидівської Пасхи юдного в'язня, запропонував зібраному натовпові вибрати між Ісусом і Вараввою, натовп закричав: "Відпусти нам Варавву" (Марка, XV, 7, Луки XXIII, 19), бо, як писав свого часу проф. Ів. Огієнко (митроп. Іларіон) в "Нашій Культурі" за 1937 р. Варавва в очах народу "був народним месником", Пилат же волів звільнення Ісуса і замордування Варавви, бо "з римського погляду небезпечніший був повстанець".

Правда, євангеліст Іван називає Варавву просто "розбийником", але св. Іван писав своє євангеліє десь року 95 по Христі, коли про Варавву вже призабулося. Євангеліє ж від Матвія (XXVII, 15-16) каже:

"Був тоді в'язень **відомий**, що звався Варавва". Євангеліє від Матвія написане найперше, десь 42-50 рр., і, як зазначає проф. Іл. Огієнко, його посвідчення дуже цінне для нас — "про звичайного розбийника так не говориться". Проф. Т. Зелінський в своїй "Єврейській Енциклопедії" теж відмічає: "Згідно з Марком і Лукою, Варавва брав участь у якомусь повстанні; нарід волів звільнення Варавви, може бути, тому, що Варавва брав участь у повстанні проти римлян".

Проф. Вл. Щепанський здогадується, що Варавва брав участь у повстанні, що вибухло 29 р. по Р. Хр. і яке було викликано тим, що Пилат зужиткував церковні гроші на будову водотягу. ("Наша Культура", 1937, ст. 49 - 51)

ВАРВАРИ св. ДЕНЬ — 17 грудня. Святу Варвару, замучену, як гадають, 306 р., особливо шановано в Україні, куди в 1108 р. її

мощі були перенесені з Константинополя до Києва, і тут вони переховувалися й шанувалися в Михайлівському Золотоверхому монастирі, аж поки його не зруйнували московські вандалі.

За українськими народними віруваннями, св. Варвара устелює зимову дорогу: "Варвара постеле, Сава погладить, а Микола стуконе..", але ж вона й дає надію — зі скороченням ночі (астрономічно не вірно!) на прихід весни: "Св. Варвара ночі урвала, а дня приточила".

На Куршині, Харківщині та в сусідніх губерніях день св. Варвари був останнім днем осінніх ворожін — потім уже починалися святочні ворожіння. Ворожили по тіні, топили віск.

На Волилі пасічники йшли на Варвари вдосвіта до криниці по непочату воду. Як півні переспівають, варили в тій воді вареники. Це варення стоїть у зв'язку із приповідкою: "Варвара зварить, Микола поставить коло", яку Копержинський пояснював, що на Варвари, мовляв, починаються морози. Вареники ж варили на вшанування мук св. Варвари так само, як і в Білорусі пекли того дня з пшеничної муки різні форми голів, рогів, копит, тощо, і ними годували худобу, щоб краще плодилася.

Вірування, що св. Варвара сприяє плідності, було поширене і в Італії, де її прикликувано при тяжких родивах. В Україні, на Куршині, як подавав Іванов в "Етн. Обозренії", 1897 р., радили вагітним жінкам носити на собі образок св. Варвари.

У паралелю до звичаю варити на Варвари вареники, відзначимо сербо - хорватський звичай варити на Варвари спеціальну страву з усіх плодів урожаю минулого року: її їли всі хатні, а також давали худобі, щоб давала більше молока, — примішували її й до насіння, щоб був добрий урожай.

За житієм св. Варвари, яке склав митр. Йосаф Кроковський, у XVIII ст. була в Києві якась страшна пошесть, яка, проте, не торкнулася Михайлівського монастиря, де переховувалися мощі св. Варвари.

У зв'язку, мабуть, із цим, на Піддуклящині вірили, що св. Варвара охороняє від віспи. Зрештою, і в Зах. Європі було поширене вірування, що св. Варвара охороняє від хвороб шкіри, головно — від прокази, від қору та шкарлятини.

ВАРВАРИЗМИ — непотрібні чужі слова й звороти, що засмічують мову. Не всяке чуже слово — варваризм.

Чимало чужих слів, що входять до мови, збагачують її й поширюють народній світогляд: це слова, що вводять у мову поняття про щось нове, витворене чужинцями, і що його не знав ще наш нарід і тому не міг створити для нього відповідника. Такі слова, як

телефон, телеграф, телевізія, парасолька, авто — це не варваризми, це чужі слова, що знайшли повне право громадянства в нашій мові, бо вони принесли з собою уявлення про речі, яких наш нарід перше не знав. Але ми зустрічаємо в нашій мові дуже багато цілком непотрібних чужих слів, що нічого нового нам не дають, а тільки засмічують мову, в якій існують на ці самі поняття й речі гарні власні слова. Ці варваризми з'являються в наслідок підбиття нашої духовості чужій і тому засвідчують про більший чи менший ступінь духового поневолення тих людей, що такі варваризми вживають. Вони — плями ганьби в нашій чудовій мові.

ВАРВАРСТВО — стан протилежний цивілізації і культурі. Греки й римляни, вважали всіх чужинців варварами, бо вони, мовляв, були неосвічені й некультурні, а разом із тим і звіряче-жорстокі, бо — жорстокість, як уважали, нерозривно в'яжеється з некультурністю.

Занепад Римської імперії тісно в'яжеється з появою в Європі різних варварських народів — готів, гунів, вандалів, що, зрештою, затопили цивілізовані провінції Імперії в хвилях варварства і те варварство понесли в мури самого Риму (дим. ВАНДАЛЬСТВО). Пройшли довгі століття перше, ніж зварваризована Європа почала підноситися знову на вищі щаблі цивілізації, і культури.

Тепер світові загрожує нова хвиля варварства, але вже не горизонтального — з далекіх степів Азії, а вертикального — з самої гущі народніх мас поверховно цивілізованих народів. Ця хвиля тим більше небезпечна, що новітній варвар, не маючи духової культури, посідає в великій мірі осяги цивілізації, себто, техніки. Розвиток техніки без відповідного культивування духових цінностей, — без культивування душі і серця — загрожує повернути світ до часів найбільшого варварства, що його розквіт ми бачили в Советському Союзі. Варварство це насамперед — брутальність, грубість і вульгарність, нерозуміння й невідчування естетичного, ненависть до вишуканого й граційного, призи́рство до духового; варварство — це повна сваволя, відсутність точного закону і неможливість легальної самооборони супроти насильства; варварство — це непошановання думки іншого, це неможливість провадити спокійну дискусію над справами життєвої ваги; варварство — це незацікавлення знати правду, яку старанно приховується; варварство — це намагання накинути іншому за всяку ціну свій власний погляд і зруйнувати інтимну віру іншої людини в вищі сили, що кермують життям світу... варварство — це тиранія і деспотизм. Або — анархія, що не знає іншого закону, як свої власні примхи.

ВАРЕНИКИ — українська національна страва. На Зах. Україні вареники виступають не тільки як національна, але й як культова страва: "Вареники мусять бути на Св. Вечір, на Пущення і як приймають весільних старостів" (Мат. у. етн. НТШ, XVIII, 52). На Наддніпрянщині вареників на Свят-Вечір ніколи не варили, але зате варили їх щонеділі та при кожній кращій нагоді, за винятком періоду від "Запустів до Воведення", коли вареників не варили. На Воведення господиня варила перші вареники на Варвари — другі (Копержинський в "Перв. Громадянстві" 1929, III, 85). Та подекуди натомість не варили вареників "від Воведення до Варвари" (там же, ст. 39).

Відогравали вареники деяку ролю і в весільному обряді: клали в коровай навхрест чотири вареники з сиром і накривали їх тістом. Звідти й весільна пісня:

Хороші коровайниці хорошененько
дбають,

Коровай ліплять, сиром насипають,
Маслом заливають... (Чуб. IV, 584).

У с. Жданівці на Полтавщині клали в коровай аж 27 вареників (Чуб. IV, 584). У Гостомислі на Київщині — чотири вареники з сиром і чотири яйці (там же ст. 595). У с. Лугинах, Овруч, п. на коровай клали зроблений з тіста місяць, який обсаджували п'ятьма шишками (там же 600), а в Кульчині, Більськ п. клали, крім місяця, ще й сонце. З того Дикарев, а за ним і о. К. Сосенко, робили висновок (неправдивий), що вареник — символ молодого місяця. (Мат. у. етн. НТШ, III, 5).

У Ніжинщині жінки приносили в дарунок на хрестини гречані вареники з сиром, з капустою, або з сушеними грушками і, даруючи, примовляли: "Як вареник повний, щоб така була й породія: що вийшло з неї, щоб чаповнилося". (Мат. у. етн. НТШ, VIII, 56). Отже, тут вареники — символ повноти.

Вареники в маслі — символ щасливого заможного життя: "Плаває, як вареник у маслі". (Номис, ч. 1721).

ВАРЕНУХА — горілка, зготовлена з медом, овочами та корінням (кориця, імбір, і ін.):

А послі танців варенухи

По філіжанці піднесли...

(Котляр. "Енеїда").

ВАСИЛІСК — нешкідлива ящірка з шоломватим наростом на голові, довгими, тонкими ногами і гребенистими спиною та хвостом. Такий василіск у природі. Але в народній мітології василіска малювали з найдавніших часів, як страшного звіря з дзьобом хижого птаха, з вісьма жаб'ячими ногами, з гадючим хвостом, іноді з крилами, і — головно — зі смертельним для всього живого поглядом. На голові в нього — гребінь, мов корона, що й дало привід назвати цього фантастичного звіря василіском, себто з грецького — корольком, чи царком.

Римляни вірили, що василіск народжується тоді, як півень, доживши сто років, починає нести яйця. Інші ще й додавали, що ці півнячі яйця висиджували жаби та гадюки. Єгиптяни, натомість, говорили, що василіск народжується з яець ібіса, який поїдає всі гади, які зустрічає, і тому відкладає яйця повні отруї. Невважаючи на всю шану, якою користувалася в єгиптян ця птиця, єгиптяни, знаходячи її яйця, розбивали їх, щоб із них не міг вилупитися василіск.

Для єгиптян василіск був символом наклепу, бо василіск, хоч і не кусає безпосередньо, губить, як наклепник, своїм смертоносним подихом здалека. В Біблії василіск виступає, як символ руїни і жаху: "Ось бо пішло на вас гадюк та василіски, що проти них нема замовляння, і будуть кусати вас, говорить Господь" (Єремії, VIII 17). А Саванарола в своїх проповідях пояснював: "Василіск такий отруйний, що там, де він знаходиться, сохне й зникає трава..." Римський учений Пліній запевняв, що єдиний спосіб убити василіска — показати йому дзеркало: він загине від власного смертоносного погляду.

У наших давніх виданнях василіск виступає, як символ диявола. Так, у Часослові 1616 р., в "Толкуваннях на Апокаліпсис" 1625 р. та в інших виданнях можна бачити василіска, що своїм хвостом обвів ціпок і розпустив крила. Тут же стрічка з написом: "Спасенія живот". Ідея символіки така: Христос навчає, що, хто хоче спасти своє життя, загубить його; тому-то й диявол, що хоче згубити життя людське і що фігурує тут в образі василіска, має за гасло заклик до хибного спасіння життя. (Новицький з Зап. НТШ, т. 144, ст. 147).

Тільки через невідомість ознайомлення з символікою василіска міг Ю. Липа, захопившись "діядемою на голові" та "поглядом, що вбиває всіх їдовитих плазунів" (не тільки — "їдовитих плазунів"!)) написати вірша "Василіск" і в ньому проголосити: "Собі за знак я вибрав василіска" (ЛНВ, 1923, X, 175).

ВАСИЛЬКИ — запашна рослина, що супроводить життя українця від народження аж до гробу. Як показує сама назва (васильки від "базілікон"), ця рослина прийшла до нас із Греції, де вона й тепер дуже популярна.

Серед легенд дуалістичного характеру, що колись були дуже поширені в Україні (див. БОГОМИЛИ), і що прийшли до нас напевно з півдня, записано й легенди про чарівну роль васильків у зачатті Ісуса Христа:

Господь став міркувати: — "Як може лише з мого духу народитися мені син на землі перед усім світом?" І от, на пораду Сатанаїла, що виступає тут не як нечиста сила, а як могутній співтворець-деміург, зірвав він віточку васильку, поклав собі за пазуху і перес-

пав з нею усю ніч, а на ранок післав архангелом Гавриїлом вітку васильку чистій Марії, якій той сказав: — "Приношу тобі ось дечки від Бога дар — вітку гарної квітки, понюхай її, побачиш, як гарно пахне!" Вона взяла васильок і понюхала. А два-три дні потому заваготіла (Драгоманов "Розвідки", III, ст. 132).

Зрозуміло, отже, що васильки, як квітка Богородиці, фігурує в нас в усіх обрядах, що супроводили родиво. При важких родах, полжниці давали пити відвар із васильків; при купелі дитини й породілі до води теж давали васильків; супроводять васильки дитину й пізніше, "щоб хто не зурочив". І навіть на хрестинах баба-повитуха роздавала присутнім "квітки", себто пучечки зілля і квітів, де й васильки мусіли фігурувати. (Мат. у етн. НТШ, VIII, ст. 20, 27, 35, 58).

Коли дитина вмирала, то й тут подушечку під голову набивали запашним зіллям, себто щебрецем, м'яткою та васильками. (Етн. Зб. НТШ, XXXI-XXXII, ст. 412).

На Буковині не тільки дітям, а й дорослим покійникам набивали подушку васильком, який для того святили й тримали рік від року за образами (Зап. НТШ, т. 122, ст. 149-156).

Ів. Бінковський вказував свого часу, що на Волині васильки клали в труну померлим жінкам (К. Ст., 1895, VII, 13). На Київщині клали васильки до труни взагалі всім покійникам, і цей звичай був відомий ще давнім галлам (Милорадович, К.Ст., 1908, II, 183).

Не бракувало васильків і на весіллі: васильками завітчували қосу молодій, коли вона мала йти до церкви (Хв. Вовк, "Студії", 235, 237). Васильками ж вквітчували й весільне деревце-гильце, чи вільце: "Нехай Марусі вільце в'ють з хрещатого ба, рінку, з запашного васильку, з червоної калини..."

Звідси відомий вірш Т. Шевченка, знавця української народньої символіки:

— "Без васильків і без рути
Спочивайте, діти..."

Себто, не дїждавшись весілля...

Треба відзначити також васильки в похороннім голосінні, як символ любови до матері:

... Встаньте, мамко, встаньте,
Та походіть по своєму подвір'ячку,
Та наробіть нам слідочків, —
Ми будемо ті слідочки збирати,
Будемо васильчиками їх обтикати,
Та по тих слідочках будемо вас, мамко,
пізнавати..."

(М. Грушевський, Іст. ук. літ., I, 124).

Пасічники вживали васильків проти гнильця, та, щоб подобатися бджолам:

"Коли помітиш, що бджоли не вподобали вулика, і спостережеш, що хочуть тікати, — дістань кленового або липового листу, що був

у церкві на Св Духа (Зелені Свята), також васильків і всякого зілля в церкві, — тим зіллям натирай вулик і своє тіло, щоб не кусали..." (Чубинський. I, 70).

Тут цікаво згадати про "васильки в церкві" та про "св. Духа": сполучення одного з другим має одну спільну основу — бажання використати й побільшити магічні властивості васильків, що залежать від їх пахощів, від їх "духу". Ці властивості мають ще більше зрости, якщо васильки будуть освячені в церкві та ще й на св. Духа. Кожні приємні пахощі в світовій символіці — своєрідна молитва, чи жертва, й тому речі, що приємно пахнуть, як ладан, а в нашому випадку — васильки, належать культові. Тому в нас васильки не тільки носять до церкви, але й прикрашають ними божники в хаті та роблять із них кропило для свяченої води. (К. Ст., 1903, II, 183). На Снятинщині, коли вносили домовину до церкви, ставили на ній миску з водою та горнятко зі свяченою водою і васильком, як кропилом (Етн. Зб., XXXII, 333).

Васильки відіграють велику роллю і в народній медицині та магії: на Гуцульщині, на Новий Рік "уносить дівка води й кидає в неї васильку, зіскребе трохи срібла і в тім умивається — щоб така приємна була, як та вода і те зілля". (Мат. укр. етн., НТШ, XV, 27).

Ів. Бінковський писав, що на Волині — "васильків ще дають пити при внутрішній гарячці, від запою й перепою. Із них роблять купіль для дітей від багатьох хвороб, і, між іншим, — від жовтяниці. Свяченими на Спаса васильками підкурюють від бешихи, падучої і інш." (К. Ст., 1895 р., VI, 13). Ящуржинський теж посвідчував, що васильків уживали у нас проти болю голови (К. Ст., 1889, VIII, 527), а Милорадович, що ними мили "хвору голову" (К. Ст., 1903, III, 183).

У галицькому Орельці записано вірування, що "коли намочити три зернятка васильку і покласти на сонце, то виведуться ящірки" (Етн. Зб., V, 251). В основі цього вірування лежить збіг назов "васильки" і "василіск" (див. ВАСИЛІСК). Збіг імен бачимо і в оповіданні, що васильки вирости з хлопця Василька, якого залоскотали русалки.

ВВЕДЕННЯ В ХРАМ ПРЕСВЯТОЇ ДИВИ МАРІЇ — велике християнське свято, що припадає на 4 грудня н. ст. — 21. XI. ст. стилю. У календарному циклі українського народу це свято замикає осінній сезон і починає зимовий. Початок нового господарського року в введеньських повір'ях виступає ясно: до Введення можна копати землю, від Введення до Благовіщення не можна; жінки запасаються глиною до Введення. Від Введення до дев'ятого четверга не годиться бити білизну на воді праниками, бо то, мовляв, шкодить ниві, може навести бурю. З цих самих мотивів тре-

ба й коноплі потёрти до Введення. Як на Новий Рік (а також і на Різдво і на Великдень), хто перший прийде на Введення до хати, той буде першим "полазником", себто тим, що приносить добро чи якесь лихо. Тому сусіди стримуються заходити на Введення зрана до чужої хати, щоб потім не було нзрікання, що то вони принесли нещастя: "Коли ввійде (першим) молодий, гарний, здоровий чоловік, а до того з грошима, то це добра ворожба: весь рік у хаті будуть усі здорові і будуть гроші вестися. Коли ж увійде старий, хворий, особливо стара баба, або коли хтось прийде чогось зичити, — то це злий знак". (Ів. Франко "Нар. Календар" в Етн. Зб., НТШ, V, 205).

Звечора подекуди святили воду ще до християнським звичаєм: брали воду в такім місці, де сходяться три води, проливали ту воду через полум'я, і потім уживали тієї води проти хвороб, від зурочення та на любовні чари. По півночі жінки сідали голі на порозі і прями самосівні коноплі, щоб "прядиво пішло на руку". Обсипали того дня корови сім'ям і мастили маслом вим'я, щоб давали багато молока, і обкурювали їх, щоб ніхто не міг того молока відібрати.

Як із іншими великими річними святами, і це свято в'язалося з культом померлих: "На цей день Бог одпускає праведні душі подивитися на своє тіло, тому воно називається Видінням (народня етимологія, що зробила з Введіння — "видіння"), що душа дивиться на своє тіло". (М. Грушевський. "Іст. укр. літер.", I, 145).

Борожили з різних прикмет, який буде новий господарський рік: Скільки на "Вовелення" води, стільки на Юрія трави; Як на Вовелення вода, то в літі молоко і т. д.

ВВІЧЛИВІСТЬ — прикмета добре вихованої людини, вміння ласкаво й привітно обійтися з людиною. Існує ввічливість чисто зовнішня, формальна, прищеплена довгим вихованням, але не сприйнята серцем холодної егоїстичної людини, — та й така ввічливість — великий осяг в суспільному житті, бо вимагає самоопановання й уважності до інших: людина, що не вміє панувати над своїми нервами, ніколи не буде навіть і формально ввічливою. Саме тому французький соціолог П. Леконт дю Ноуї вважав, що мірилом культурності якоїсь країни треба вважати ввічливість її громадян, і додавав: "Що якесь суспільство більш культурне, так воно більш ввічливе, те ж суспільство, в якому форми ввічливості втрачаються, виявляє безсумнівний симптом культурного занепаду..."

Справжня — не тільки формальна — ввічливість — це ласкавість серця, це уважність до ближнього, що походить із доброзичливості, із глибокого почуття людської солідарності, що засвідчує про певний духовий роз-

віток людини, бо, як зазначає німецький філософ Кайзерлінг, “людина не може бути досконалою внутрішньо, якщо зовнішньо поводитися недосконало...”

Людина груба, брутальна, неввічлива своєю поведінкою засвідчує свою духову мізерію. Натомість св. Франціск Асизький говорив:

— “Знай, мій предорогий брате, що ввічливість — прикмета Бога, який з ввічливості дає своє сонце і дощ однаково праведникам і неправедникам...”

Другий італієць, психолог Мантегацца, уважав, що ввічливість — випромінювання доброго серця: “Квіти можуть бути гарні, навіть коли вони не пахнуть, але квітка гарна й запашна — подвійно гарна. Людина суворая може бути добра, але людина добра й ласкава — подвійно добра...”

Український нарід був з давніх часів ввічливим, — в тому виявлялася його давня культура, і чужинці, що відвідували Україну, це свого часу відмічали. Так, Едвард Даніель Клерк, англієць, професор мінералогії кембріджського університету писав у своїй книжці “Подорож до Росії...” (Лондон, 1812 р.):

“Ми зустрічали валки українців, що різняться під кожним оглядом від інших мешканців Росії. Це дуже шляхетна раса. Вони виглядають кріпкіші та кращі від москалів і перевищують їх у всьому, де лише може одна кляса людей перевищити другу. Вони чистіші, запонадливіші, чесніші, благородніші, **ввічливіші**, відважніші, гостинніші, публічніші та менше забобонні...”

Цікаво, що й теперішні чужинецькі відвідувачі України і зокрема Києва одногласно відмічають більшу чемність українців, неважаючи на ту довгу школу грубости, брутальности й варварства, що вони пройшли під московським червоним режимом.

ВДАЧА — психічні риси людини, її здатності й нахили, з якими вона народжується на світ Божий: “Таку вже йому вдачу Бог дав!” Нема людини, яка б не мала якоїсь вдачі — веселої, чи сумної, лагідної, чи сварливої, завзятої чи плохोї, залежно від того, котра з тих природних прикмет у людині переважає.

Але, щоб бути дійсно людиною, гідною цього слова, не вистачає мати вдачу, треба мати ще й характер, який треба в собі виплекати впертою працею над тими прикметами, що їх нам Бог дав. Багато людей над тим не думає, і проходять вони свій життєвий шлях **безхарактерними** людьми, себто людьми без виробленої особистости, без твердих моральних принципів, віддані на призволяще своїх природжених, неопанованих інстинктів. Вираз “Таку вже йому Бог вдачу дав!” нікого виправдати не може, бо, як засвідчує притча про

таланти, Бог не на те дає, щоб той Божий дар залишався без ужитку, а на те, щоб його розвивати та вдосконалювати.

ВДЯЧНІСТЬ — вміння належно оцінити всяку виявлену до нас уважність, всяке зроблене нам добре діло. Вона має велику суспільну вартість, бо підтримує в людях бажання робити добро іншим; бажання ж робити добро іншим — це любов. Любов зроджує любов... І навпаки, невдячність часто зроджує нехить бути добродійним. Невважаючи на наказ Христа робити добро так, щоб ліва рука не знала, що робить права, всі ми відчуваємо потребу визнання, коли зробимо щось добре, і брак того визнання зменшує почуття людської солідарности та доброзичливости. Зияє лена ж тепла, сердечна вдячність служить коштовком до дальших добрих діл. А проте, **домагатися** від когось вдячности, якої він не виявляє, непотрібно і шкідливо: вдячність має походити сама з доброго серця, бо вдячність — це любов до того, хто зробив нам добро, а любови ніхто нікому силою не може накинути. Невдячна людина — це людина переважно суха, нечутлива, що, хоча й визнає зроблене їй добро, але надто легко й швидко забуває те почуття полегші, чи навіть і радості, що зродилося в ньому, коли те добро було йому зроблене. Було б марно чекати вдячності від морально-невиробленої, морально-нерозвиненої людини, що базує все своє життя на розрахунках матеріальної користи: для таких людей інші люди — тільки засоби для досягнення тої чи іншої цілі, і віддячувати добром на добро вони можуть тільки тоді, коли цей їхній вияв вдячности не загрожує їм ніякою втратою, а навпаки може принести їм ще й якусь користь. У деякій категорії цих морально недорозвинених людей моральна чи навіть матеріальна допомога зроджує не вдячність, а, навпаки, недовір'я, підозріння... або непомірковано високу оцінку власної особи; вони не здатні повірити, що інші можуть мати шляхетні почування, яких вони самі не мають. В кожній виявленій до них прихильності вони вбачають якийсь прихований розрахунок, бажання їх піддурити, чи якимось принизити. Такі люди, якщо й віддячуються, то тільки з розрахунком одержати якусь нову вигоду. Людина ж морально розвинена робить добро задля самого добра, без жадного розрахунку, і коли одержує сама якусь добро, любить в своїй йому добродійцеві ту його прихильність, ту його християнську любов, що спонукала його допомогти їй. У вдячності такої людини нема жадного розрахунку, жадної надії одержати якусь дальшу допомогу, але тільки бажання відповісти любов'ю на любов, — навіть не бажання розквітнутися, не бути більше комусь чимсь винним, а власне відповісти любов'ю на любов. Така вдячність, як кожна форма любови, зроджує радість і задоволення, вона —

світло душі Людина, що духовно доросла до такої вдячності, радіє з того, що може бути вдячна.

ВЕБЕР ФРІДРІХ ХРІСТІАН, спеціальний вислани Брунсвік-Ганноверу до Росії в 1714-720 рр. Подорожував і в Україні і випустив у 1720 р. у Франкфурті свої спогади, в яких описуючи часи гетьмана П. Дорошенка, зазначає, що тоді козаки українські мали тільки одну повинність доставляти цареві 60.000 кінноти, що мало тоді велике значення, бо козаки тишилися славою найкращого війська. Згодом москалі забажали прибрати це військо до своїх рук, але зі страху, щоб козаки не перейшли до поляків або татар, взялися до цього не зразу, а спробували їх підкорити "лагідними засобами." Наслідком тих "лагідних засобів" стало те, що "Україна перетворилася в руїну, а від колишньої України не залишилося й тіні".

Про часи Мазепи він писав:

"Козаки підлягають гетьманові, що живе в Батурині. Це місто мало колись величавий замок і прегарну церкву та старі й коштовні оборонні мури. Але коли Мазепа покинув царя, князь Меншіков зайняв Батурин збройною силою та зрівняв мало не все місто з землею".

Про полк. Петра Апостола, сина гетьмана Апостола, Вебер писав, відзначаючи високий рівень тодішньої української культури:

"Хоч він ніколи не був закордоном, проте говорить дуже добре латинською, французькою, італійською, німецькою, московською та польською мовами і розуміється дуже добре на фортечній інженерії".

ВЕДЕЛЬ АРТИМ (1767—1805) талановитий український композитор, учень Києво-Могилянської Академії, що ще за студентських часів став відомий, як скрипаль-віртуоз, геніальний диригент та артист-співак (тенор) — виконавець дуже важких сольових партій у власних творах. По скінченні Академії був запрошений у Москву організувати хор для губернатора Єропкина, але, пробувши там короткий час, — повернувся в Україну, який віддав увесь музичний талант і за яку поклав життя, як політичний в'язень.

Будучи глибоко релігійною людиною, в 1792 р. став ченцем Києво-Печерської Лаври, і почав пильно виконувати обов'язки установащика та клирошанина. Та одної ночі зник і "пішов у мандри". Мандрував по Чернігівщині, Полтавщині, Харківщині. До поліції почали напливати відомості, що він був автором якихось заяв, що "відносилися до тогочасних політичних подій". як дуже обережно висловлювався його біограф В. Аскоченський в книзі "Кієв с древнейшим его училищем — Академією" (1856 р.). Тодішній київський ген-губернатор надав наказ негайно Веделя арештувати. І коли Ведель повернувся знову до Лав-

ри, його під поліційною охороною передано світській владі. Його оголошено божевільним і запроторено до так зв. "Смірительного дому", де він і помер на 39 році життя.

О. А. Кошиць, сам композитор і геніальний диригент, незвичайно високо оцінював творчість Веделя і писав про нього:

"Веделя треба вважати першим і одним із найбільших речників національної субстанції в українській церковній музиці.. Цінним є те, що він не "опрацьовує" готового національно-музичного матеріалу, а "національно творить", при чому його національна стихія не перетоплюється, як то часто буває, до непізнання, не уярмлюється, а зостається ясно - прозорою, так би мовити, музично активною, так що перед нами музика церковна, але істотно-суто українська, хоч формою європейська. Це ще й тому особливо цікаво, що в часи Веделя не було й думки про національні течії в церковній музиці.. Патос музики був чужий московській душі й московському православлю, а тому твори його залучені до заборонених царським указом (з 12 травня 1797 р.), як "невідповідаючі православному духові." Але в Україні, особливо в київській Духовній Академії, вони виконувалися на Богослуженні до останніх часів.."

Як ми вже згадували, Ведель був глибоко релігійною людиною. Згаданий вже В. Аскоченський писав у своїй книзі:

"Ведель завжди молився: під час роботи, чи куди йшов, завжди шепотів для себе псалтир, який знав напам'ять, і часто сльози його заливали, коли він на розспів деклямував надхнені пісні царя-псалмопівця.. У дії Велико-го Посту Ведель деколи виходив співати один "Да ісправится молитва моя", імпровізуючи музику надзвичайно. Оповідають, що в такі хвилини його обличчя немов би освітлювалося, і сльози текли з його очей."

Ведель залишив по собі 10 концертів на чотири голоси, 2 концерти на два хори, Всенічну, дві Літургії, Ірмоси Великодні, Покаянія, На ріках Вавилонських і багато дрібніших речей. Більшість творів залишилася невидана..

ВЕДМІДЬ — звірина, що її любить українська народня символіка.

По-герше він фігурує, як символ сили: "Міцний, як ведмідь" (Франко, Приповідки, 11, 386). "Сила, як у бурмила" (ІІ, 92). "Ведмежа сила" — кажуть про дуже сильну людину. "Здоров, як ведмідь, а дурний, як пень" (ІІ, 175).

Символ незграбності: "Звивається, як ведмідь у танці" — кажуть про незграбу (Франко, ІІ, 386).

Символ незадоволення: "Бурчить, як ведмідь", — кажуть про незадоволену, бурчливу людину (Франко, ІІ, 386).

Символ відлюдности, неохоти до товариського життя: "Живе, як ведмідь у гаврі" — кажуть про відлюдка (Франко, II, 387).

Символ ласунства, ненажерливості: "Вуха й хвіст у ведмедя куці, бо вуха йому відірвали, як тягли його до меду, а хвіст відірвали, як тягли від меду..." (Ястребов в "Літописі", III, 68). В проповідях Лазаря Барановича, в другому Слові на Богоявлення, гріх ненажерливості символізується в ведмеді.

В українській геральдиці ведмідь символізує Карпатську Україну, яка має в своєму гербі ведмедя.

У північній та середній Московщині, де багато лісів, до останніх часів зберігалися пережитки давнього культу ведмедя, поширеного також і в Азії, — у нас в Україні ніяких слідів такого культу не знайдено. Волження ведмедя колядниками, що подекуди зустрічалося, не мало культового характеру, а було скоріше залишком давнього скоморошества, що мало на меті забавити та розвеселити ведмежою незграбністю.

ВЕЛЕС-ВОЛОС — давній бог наших предків. У літописному реєстрі київських ідолів його не згадано, але він фігурує в оповіданні про присягу 907 р. і в умові Святослава з Цимісієм 971 р. разом із Перуном: "Да ім'ям клятву от бога, в його же віруємо, в Перуна і в Волоса, скотья бога..." Отже, за цією згадкою, Велес, чи Волос, мав би бути богом худоби, себто багатства, бо в старовину худоба й багатство були тотожні. На думку проф. М. Грушевського злогал, що Велес був богом худоби, підтверджувався б і фактом, що його християнський заступник, св. Влас, був також опікуном худоби.

Думають також, що Велес був і соняшним богом, близьким до Дажбога, — на це існують аналогії з Аполоном і Марсом, що мали теж подвійну роль — бути богами сонця і опікунами худоби. У "Слові о Полку Ігоревім" поета і співака Бояна (лив. БОЯН) називають "Велесовим внучком", що вказувало б на яесь відношення Велеса до співу й поезії. Але тут аналогія з Аполоном така близька, що збуджує в М. Грушевського підозріння про просте перейняття автором "Слова" грецького погляду (М. Грушевський, "Історія України-Руси", I, 320—321).

Звернув на себе увагу також звичай зазивати при обжинках пук колосся "на бороду Велесові" (Сахаров, "Сказання", II, 25—26). Це дало привід говорити про Велеса й як про бога хліборобства та рослинності. Так, Барсов, тлумачучи "Слово о Полку Ігоревім", писав: "У нагодній свідомості Велес був богом сільського господарства, і борода його, як символ особистої могутності, зв'язується з землею, де таїться "тяга земна", джерело рос-

линності, життя й всіляких сил..." ("Чтенія", 1884, II, 359).

ВЕЛЕТІ, ВЕЛЕТНІ — дуже високі великі люди. Вірування в колишне існування велетнів таке поширене, що його можна назвати загальнолюдським. Оповідання про них походять із ідеї виродження, що його ніби зазнав людський рід, який визначався, мовляв, колись незрівняно більшою силою і більшим зростом:

"Колись були такі великі люди, — оповідали Ст. Руданському на східньому Поділлі, — що по лісі ходили, як по траві. А то вже, як наші поставали, один велетень налибав нашого плугатися з волами, з плугом і погоничем, забрав усіх на долоню та й приносьть до свого тата: "А поливись, каже, тату, які я мишенята налибає!" А тато глянув та й каже: "Не мишенята, сину, а то такі люди, що після нас б'ють..." (М. Грушевський, "Історія укр. літ., IV, 457).

На Гуцульському Пілгір'ї також оповідали: "Спочатку світу та були такі великі люди, що підпирали головами хмаи і переступали гори і долини. Як переступав дуба і коловся в ногу, брав найгрубшого дуба одною рукою, випивав із землі і казав, що "в б'юлка одно лова". Один другому з руки в руку через Дністер і Лунай сокигу подавали..." (Етногр. Збірник, НТШ, XIII, 4).

Велетні представляються народній уяві чито, як у грецькій мітології, як Титани, давніші божеські істоти, що мусіли поступитися пегел молодшими богами. — у наших предків такі уявлення спостерігаються в низці так зв. старих богатирів — Святогора, Самсона, Колівана, тощо; чито, як в германській мітології, як представники згубних сил природи — моря, льоду, морозу, вогню; чито, як Гіганти, людоподібні, але потворні жадливі істоти, що постають проти богів і від них гинуть. Слід цього останнього уявлення залишився і в нас в легенді про ВЕЛИКДОНІВ (лив. БАБА КАМ'ЯНА). І напевні, ближче біблійної тгалині, (I Мойсея, VI, 4) велетні уявляються, як "Аламові Люди", себто Аламове потомство, що жило беззаконно і вигинуло в потопі: "Вони насипали вали і могили, та Бог постановив їх знищити за те, що жили беззаконно, в вічних усобицях і кровопролитті..." (Новосельський, II, ст. 11).

Загибель велетнів може бути різна, але вона — конечна. Українські приповідки зберегли нам цю віру в неминучу загибель велетнів: "Велетневі не довго жити" (Номис, 5826). Сюди ж відноситься й друга приповідка про велетнів, що збереглася в Літописах: "Погибоша, аки обри", — себто загинули, як обри. А обри, як доводив М. Костомаров, це власне велетні, хоча в історії це ім'я прикладається

до народу аварів. (М. Костомаров "Сочинення", V, 303).

ВЕЛЗЕВУЛ — ідол фінікійського народу Акаренійців. Жиди цим іменем називали найвищого диявола.

ВЕЛИКА БОГОРОДИЦЯ — Свято Успенія на Карпатській Україні: "На Велику Богородицю починається бабине літо". "Яка година на Велику Богородицю, така буде й всю осінь". "Лиш ті огірки будуть добрі, що їх на Велику Богородицю закладають на зиму". (Етн. Збір., НТШ, II, 9).

ВЕЛИКА ЛЮДИНА — людина, що своїм життям і діяльністю створила людству нові духові цінності і посприяла моральному піднесенню суспільства.

Дуже часто велику людину ототожнюють із генієм, себто з людиною, що визначилася своїми незвичайними здібностями в одній якійсь галузі людської діяльності. Але чи, наприклад, якогось генія шахматної гри, можна вважати великою людиною?

Проти ототожнення генія з великою людиною підніс був рішуче голос Ніцше в своєму відомому творі "Так говорив Заратустра";

"Коли я вийшов із своєї самотності і пройшов уперше цим мостом, я не повірив власним очам, але приливився і тільки сказав: "Але ж це вухо! Вуха таке велике, як вся людина!" Я придивився краще, і, сказавши правду, під вухом рухалося ще щось, таке маленьке й бідне, і кволе, що аж жаль було дивитися. І справді — величезне вухо знаходилося на тоненькій маленькій стеблині, — але та стеблина була людиною! І хто почав би дивитися через збільшувальне скло, міг би помітити й гарненьке обличчя — маленьку безсилу душу, що звисала зі стеблини. Але на рід все казав мені, що те велике вухо не було тільки людиною, а ще й великою людиною, генієм. Але я ніколи не вірив народові, коли він говорив про великих людей, і залишився при своєму переконанні, що це була тільки каліка навиворіт, що мала занадто мало зі всього і занадто багато однієї речі..."

Також данський богослов і філософ Мартенсен писав:

"Велика людина — не просто геній, бо, хоча геніяльність з нею нероздільна, однак не кожний геній — велика людина. Шекспір — великий поет, Рафаель і Моцарт — великі мистці, але називати їх — лише на цій підставі — великими людьми означало б уживати невірні терміни. До поняття великої людини з konieczністю стосується те, що вплив генія нерозривно зв'язується з впливом **великої особистості**, і що він спрямований не до одної якоїсь галузі людського сприймання, впливає не лише на окремі кола суспільства, а на су-

спільство в цілому. своєю творчою діяльністю викликає організацію суспільства зі всією множиною сфер, сил і завдань"... "Великі люди це ті, що створили нові держави, або відновили занепалі; це ті, що спричинилися розквітові нового суспільного життя серед руїн, а також і ті, що були засновниками релігій, або релігійними реформаторами..." ("Модерне богослов'є", ст 258).

Зрештою і наш М. Костомаров був подібної думки:

"Треба ясно розрізняти велике від визначного ("крупного"). Побіди, кровопролиття, приниження сусідніх держав для піднесення своєї — явища визначні, голосні, але самі по собі ще не великі. Співчутливу назву великого треба налавати тільки тому, що **сприяє добробуту людського роду, його розумовому розвитку та моральній гідності**. Тільки та людина велика, яка керувалася такою метою і досягала її вдатним і світомим вибором належних засобів. Відносна високість історичної величчя може бути визначена сумою добра, принесеного людству, як і вмінням знаходити засоби, найбільш придатні для досягнення мети і переборення перешкод..." ("Сочинення", V, ст. 396—397).

З того висновок: Шевченко і Богд. Хмельницький — великі люди, Сталін — тільки великий злочинець.

ВЕЛИКДЕНЬ — найбільше християнське свято, свято Воскресіння Христового. символ загального — відродження та оновлення. Віра в Воскресіння Христове — підстава всієї християнської віри, бо ж недурно апост. Павло писав: "Коли ж Христос не воскрес, то марна проповідь наша, марна і віра наша" (I Кор. XV, 14).

Ясно, що таке величне символічне свято сильно вплинуло не тільки на давню, ще поганську обрядовість нашого народу, але й спричинилося до витворення нової. І тепер дослідникам досить трудно розібратися, котрі ж саме великодні обряди коли й як виникли.

Тому, що Христос часто символізується, як Сонце Правди, а сонце весною ніби теж відроджується, загально приймають, що з великодньою обрядовістю змішалися давні обряди, зв'язані з дохристиянським святкуванням весняного сонця. Нема сумніву, що великодній обрядовість тісно в'яжеться з давньою весняною обрядовістю. Але ця дохристиянська обрядовість під натиском духовенства та християнського календаря мусила сильно потерпіти, а частинно й перемандрувати. Адже весняна обрядовість частинно припала й на Великий Піст, що був у повному контрасті з "весняною радістю". Тим-то дещо з тих весняних обрядів із періоду Великого Посту перейшло на Великодній тиждень, а чимало й зовсім зникло.

Останніми часами новіші дослідники, як В. Петров, справедливо вказали, що культ природи взагалі, а весняного сонця зокрема — явище досить пізнього часу: під ним треба вбачати давніший культ — культ роду, як нерозчленованої спільноти мертвих, живих і ненароджених. Первісна людина сприймала світ через призму роду, а не категоріями природи. І поминки покійників, якими звичайно закінчуються Великодні свята — то властиво залишки того культу роду.

Таким чином, у великодніх значаях, відомих нам головню із записів очевидців XIX—XX ст., знаходяться сліди трьох різних, нашарованих один на одній, культів — культу роду, культу весняного сонця і культу Христа, що приніс людству ідею Воскресіння — ідею духового й фізичного Відродження.

Вірування, спільне всім слов'янам, що на Великдень “сонце грає”, чи “гуляє”, хоч його тепер і приймають за атрибут християнського свята, бо, мовляв, “нього дня все веселиться на небі й на землі”, було, мабуть, одною з основніших ідей весняного свята сонця, з якої випливали й далші, в роді того, що “під великодню неділю не вільно спати”, бо “той, хто спить, своє щастя проспить”. (К. Ст. 1895(ст. 70).

Церковне свячення паски та всякої іншої поживи, що відбувається на великодній Службі Божій, стало останніми часами в осередку всіх інших обрядових актів. По свяченні всі йшли додому. Господар ішов зо свяченим насамперед поміж худобу, христосовався з нею, сповіщав: “Христос Воскрес!”, а хтось із присутніх відповідав за худобу: “Воістину Воскрес!” Тоді господар торкався тричі свяченим кожної худобини і вимовляв: “Аби ся так не брало вівиі (чи когови, чи чоґо), як ніщо не візьметься свяченої паски”. В іншій околиці Галичини було записано іншу формулу: “Який лар красний, таі аби Бог лав телиці (ягници, чи що) красні..” Потім обходив із свяченим сад, пасіку, город, відповідно примовляючи, і, нарешті, всі входили до хати, де господар благословляв дітей що ставали перед ним навколішки: — “Аби вам розум так скоро розв'язувався, як ці бесаги (торба) скоро розв'язуються”. У кого була дівчина на відданні, клали їй паску на голову: “Аби-сь у людей була така велична як ця паска пшенична!” Малу дитину клали в спорожнену від свяченого торбу: — “Аби-сь так скоро росло, як паска скоро росте.” (Мат. у. етн. НТШ. XV, 39)

Після благословення господарства та хати, розпочиналися розговіни. Розговлялися насамперед свяченим яйцем. Окрім паски та яєнь (крашанок та писанок), ніколи не бракувало серед свяченого смаженого поросятя, шинки, часнику, полину, хріну і соли. (Про їх ритуальне значення окремо).

Після розговін молодь ішла звичайно під церкву, де розпочиналися великодні гри — Веснянки, чи Гагілки (про них окремо) в супроводі відповідних пісень. У житті молоді великодні забави були початком Вулиці, що розпочиналася великоднім тижнем і тривала аж до осени.

На Великдень всі мали бути веселі, бо хто того дня сумував, сумуватиме весь рік. Хто ж на Великдень умре, того щаслива душа піде просто до неба, бо того дня “небо отворено”. (Наук. Зб. 1927 р. т. XXVI. ст. 138),

Після розговін починали дзвонити на дзвіниці, — а хто перший задзвонив, той найперший обробить жнива і буде в нього найкраще збіжжя. Дзвонили в дзвони весь день, а потім ще й другого та третього дня.

Воликопій Поверілок звався Обливаним: хлопці обливали дівчат водою, а яка хотіла від того відкупитися, мусіла давати хлопцям крашанки. У вівторок дівчата “уливали” хлопців, але за те нічого не одержували.

У вівторок ввечері відбувалася церемонія з Кострубом що мала символізувати похорон зими (про це окремо).

З інших великодніх звичаїв треба ще згадати розкладання вогниці на всю Великодню ніч навкруги церкви: “Цим огнем очищується повітря аж до неба, щоб землю звільнили від всякої нечистоти і щоб урожай був добрий. Цей огонь — святий, нікуди не голиться його брати, чито навіть попів із нього брати, сам мусить погаснути”. (Перв. Гром. 1927, I - III, ст. 176).

Великодні свята закінчувалися поминанням мертвих — молитвою і головню тризною “на гоббах”. У могильні гоббки закопували яйця та шкагалуцу від з'їдених яєць, кості з свяченого м'яса, свячену сіль, тощо; виливали й чарку горілки: “Іжте, пийте й нас, грішних, поминайте..”

Часом цюкали крашанками об могильний хрест, наливали їх, а потім віддавали старцям.

Про інше, пов'язане з великодніми звичаями дивись під Ролочіння, Рахманський Великдень, Свячене, Порося, Крашанки, Писанки, Яйне Хрін, Сіль, Веснянки, Гагілки, Воратар, Коструб, Поминки.

Святкування Великодня воегулював перший Вселенський Собор в Нікеї 325 р. До нього в різних помістних Церквах святкували Великдень в різному часі. Були такі, що святкували Великдень разом із жилами. Нікейський собор постановив, на підставі VII правила Апостольських Правил, що не вільно християнам святкувати Великдень, коли жида святкують Пасху. Постановлено, що не свято має бути в неділю після першої повні, що настає після весняного рівнодення. Коли ж станеться так, що на ту неділю припаде й жидів-

ська Пасха, то святкування Великодня переноситься на наступку неділю. Щоб уникнути помилки в усталенні неділі, коли саме має бути святкований Великдень, постановлено також що єпископ Олександрії має повідомляти шороку наперед, коли саме випадає Великдень. Пізніше, при кінці IV ст., щорічні послання Олександрівських єпископів про те, коли святкувати Великдень, були заступлені ПАСХАЛІЄЮ, що обіймала більшу кількість років. Першу таку пасхалію оголосив патріарх Тимофій Олександрійський в 388 р. Один із його наступників, св. Кирило Олександрівський видав пасхалію вже на 95 років наперед (з 436 по 531 р.).

Коли папа Григорій XIII запровадив у 1582 р. новий календар, відомий у нас під назвою "григоріянського", або "нового стилю", в римо-католицькій Церкві запроваджено й нову пасхалію. Внаслідок цього трапляється, що в католицькій Церкві Великдень припадає разом із жидівською Пасхою, а іноді навіть і скорше від неї, хоч не й суперечить постанові Нікейського Вселенського Собору та осуджено канонами. Разом із католиками святкують Великдень за новою пасхалією і протестанти. Православні ж усіх Церков святкують Великдень згідно з постановами Нікейського Собору. — тому й дуже рідко буває, що всі християни святкують Великдень разом, як це трапилося в 1957 р.

ВЕЛИКИЙ ЛУГ — низина на лівому березі Дніпра між Дніпром і Конкою, заросла листяним лісом, тростиною й рогазою, простором понад 400 кв. км. На території Великого Лугу, або в його безпосередньому сусідстві, мстилася Запорізька Січ. Тут козаки випасали худобу і знаходили в тутешніх плавнях та зарослях добрий захисток. Тому Великий Луг був символом безпеки й волі. В піснях його називали — Батьком:

"Ой Січ — мати, а Великий Луг — батько, що в Лузі заробити, то в Січі пропити".

ВЕЛИКОДУШНІСТЬ — прикмета високо-розвинених морально людей, здатних піднятися над мізерією дрібного себелюбства і, згідно з заповітом Христа, простити ворогові найгірші образи. Французький філософ Гельвенцій (1715 — 1771) написав книжку "Про Духа". Один єзуїт злобно й несправедливо розкритикував ту книжку. Гельвенцій довідався, що цей його злобний критик страшенно бідуює в маленькому селі. Великодушний філософ попросив свого приятеля передати йому значну суму грошей, але ні в якому разі не виявити, від кого та допомога:

— Ви розумієте, — сказав він, — він мене образив, і тепер відчув би себе надто погано, довідавшись, що ці гроші від мене.

Руфін, начальник поліції, запитав римського імператора Теодосія II Великого, що роби-

ти з тими людьми, які його обмовляють. Теодосій відповів:

— Нічого! Якщо вони це роблять із легкості, ледве заслуговують на зневагу; якщо роблять це з дурного розуму, треба їх пожаліти; якщо роблять це зі злости, треба їм простити..

Тема великодушності дуже рідка в нашій літературі, особливо останніх часів, переповненій темами жорстокості і пімсти. Але великий Шевченко в своїх "Неофітах" дав нам чудову картину пророкування Неронові страшного суду:

...Прилинуть

І прилетять зо всього світу

Святії мученики — діти

Святої волі; круг одра,

Круг смертного твого предстануть

В кайланах і... тебе простять..

Також Ів. Франко в своїй поемі "Панські жарти" дав прегарні зразки великодушності українських селян, бувших кріпаків, в відношенні до свого недавнього жорстокого пана. Бачучи його скованим, ніхто не думає над ним тепер мститися, чи будьяк його зневажати. З уст селян не вигивається "ні жаден крик ворожий, ні згідний сміх, ані прокляти".

"..Що вже кпити,

Клясти і зв'язаного бити,

Коли й без нас побитий він?.."

Великодушну людину можна пізнати і з того, що вона ніби інстинктивно все вибирає для себе трудніші гірші позиції, залишаючи кращі іншим, сама ж відсуваючись у тінь. Пізнати великодушну людину і з того, що вона соромиться виявляти комусь недовіря, воліючи бути обдуреною. Ніякий гіркий досвід з одними людьми не навчить її ставитись підозріливо до інших: вони воліють самі терпіти, аніж когось дурно образити своїм підозрінням.

Великодушність — це форма вищої доброти, до якої добрі люди підносяться тільки тоді, коли мають дійсно велику душу, а жорстокі нелюди ніколи не підносяться. Тим-то автор "Історії Русов" кінця XVIII ст., описавши страшні знущання над українським народом, що їх повнили москалі за наказом царя Петра I, коли в самому Лебедині потерпіло від тортуру 930 душ, писав:"

"І якщо в народі прославляється великодушністю той, хто зневажає страхіття і небезпеку, то вже немає тих титулів для тих, хто був знаряддям і учасником лебединських тиранств та звірячих лютостей, що жахають саму уяву людську" (ст. 286 - 287). Таких Лебединів було в Україні нечисленна кількість (див. БАТУРИН), — великодушність не в характері московського народу.

ВЕЛИЧАННЯ — провідна ідея кожної колядки, що полягає в бажанні накликати на дід, на родину, на хазяйство господаря багат-

ство, шану і славу на основі віри в чудолійну силу слова, що має принести те, що в ньому представлено. Проф. Потебня в своїм "Обзорі поетичних мативів колядок і щедрівок" прегарно схарактеризував цю ідею:

"Хоч деякі поетичні мотиви колядок і щедрівок, узяті з християнських легенд не мають спочатку нічого спільного з величаннями, проте й вони в значній мірі підпорядковані головній меті цих пісень, а саме величання, піднесенню особи, до якої звернена пісня, його дому й всієї обставини до ідеальних позицій, значення світового (сюди відносяться, напр., обоження, споріднення або запряження з божеством), до високого суспільного становища, до блиску багатства, мудрости, побожності, удатности, краси. На всіх ступенях розвитку потреба щастя, блиску, могутности вимагає задоволення боляч у мрії. Тим збільшило задоволення цю жагу щось настільки об'єктивне, як пісня. Що далі в старовину, то звичайніша й сильніша віра, що слово одною своєю появою златне творить все, що ним означене. На цій вірі засновані всі поздоровлення і прокляття. Вони й досі тримаються не самою тільки інерцією, але й вірою, так що може й тепер для багатьох сказати коневі в дорозі "здоров!", як він пирхне, це такий же важний охогонний засіб, як і те, щоб його напувати. Спеціально в святочних піснях єсть вказівки на таку віру. Сюди, напр., відносяться закінчення колядок: "Від цього слова бувай же здоров", де "від" стоїть в такому ж причиновому значенні, як "з" у "Будь Богу хвала з нашого слова!" (с. 58).

Тенденція величального образу не реалістична, а гіперболічна. Це так, як на весіллі, коли гід і сусіди обдаровують при політі когось новий дім, і "писар" символічно записує "ціпком на сволоці", помножуючи проголошені дружком дарунки і обіцянки в десятки й сотки і гуркотом свого ціпка ніби дійсно збільшуючи той дарунок. Дарує хтось овечку, писар, записуючи, каже: "отару овець", коня — писар викрикує "табун коней", карбованця — "сто карбованців" і т. д.

Укладач величання тим же способом посилає на поле господаря "сімсот косарів" і "сімсот женців", каже їм гребти копоньки, яко звідочки, в'язати снопоньки, як дрібен дощчк, збирати вози, як чорну хмару, вершати стіг так високо, щоб із нього було видно синє море і т. д. (М. Грушевський "Іст. у. літ." I. 205),

ВЕЛИЧКО САМІЙЛО (1690—1728) — козацький літописець, вихованець Київської Академії, що володів латинською, німецькою й польською мовами. Служив "канцеляристом негідсь Війська Запорозького" перше при генписарі В. Кочубеї, а від 1704 до 1708 р. в Генеральній Канцелярії. Перекладав із німецької мови збірник "Космографія". Але головна

його праця "Сказаніє о войне козацкой з готьяками через Зенсвія Богдана Хмельницького". Охоплює вона полі з 1620 до 1700 р. У передмові до цієї своєї праці пояснює він причини, що спонукали його написати цей перший систематичний виклад історії України козацьких часів:

"Проходя тогочинную іже от Корсуна і Білої Церкви Малоросійську Україну, потім на Волинь в княженіє Русское до Львова, Замостя, Бродів і далі странствуя, видіх многіі гради і замки безлюдні і пустіі, вали негідсь (колись) трудами людськими аки гори і холми висипані і тілги звірем дивіім прибіжищем і возворенієм сушіі. Мури зась, яко то в Чолганськім, в Константінові, в Бердичеві, в Збаражі, в Соколі, що тілко на шляху нам у поході військовім лучилися, видіх едні малолюдніі, другі весьма пустіі, розваленіі к землі прилипнувшіі, зплісняліі, непотребним билієм заросліі і тілко гніздящихся в собі зміїв і розних галів і червей содержащій. Поглянувши паки, видіх пространіі тогочинні Україно-малоросійськіі поля і розлогіі долини, ліса і обширніі салове і красніі дуброви, ріки, стави, езера запустіліі, мхом, тростієм і непотребною лядиною заросліі. І не всуе поляки, жаліючи утрати України оної тогочинної, раем світа польського в своїх універсалах ся наречаху і провозглашаху; понеже оная пред війною Хмельницького бисть аки вторая земля обітовання, медом і молоком кипящая. Видіх же к тому на розних там місцях **многo костей чловічєських, сухих і нагих**, тілко небо покров собі імущих, і рекох во умі — **кто суть сія?...**"

Дошукуючись причин страшного спустошення рідної землі, Величко використав у своїй праці багато офіційних документів та листів, до яких мав доступ, як канцеляриста. Свідомо щира любов "до народа нашего Козако-Руського" і "до отчизни нашої Української" водила пером цього "істинного Малія Росії синя і слуги", як він підписував себе під передмовою, виявляючи й зворушливу побожність:

"Если ж що з сього труда прийде тобі (читачеві) і до вподобання, за тоє, вмiсто благодарствiя, ізвол мя в своїх до Господа не забувати молитвах..."

ВЕЛЛІНГ ГОГГАРД (1624—1659) — шведський посол до Б. Хмельницького, якого подорож в Україну описав член його посольства К. Я. ГІЛЬДЕБРАНДТ (1629 — 1679). Сам Веллінг склав "Реляцію", себто доповідь про своє посольство в 1657 р., в якій ствердив, що Б. Хмельницький провадив політику, незалежну від Москви.

Посольство Веллінга вирушило в Україну з Яс 27 грудня 1656 р. шляхом через Більці у Бесарабши її, Сороки над Дністром, Косниці, Вільшанку, Сбодієку, Сумівку над Богом, Янів,

Гумань, Звенигородку, Константинів і Суботів до Чигирини — “де має двір гетьман Богдан Хмельницький”.

Вісімнадцятого січня 1657 р. запросили посла на аудієнцію. Гетьман прислав по нього добре вичищеного гнідого коня, на якому було мале польське сідло, вишите золотом по боках. На ньому їхав п. посол до двору, його ж люди йшли за ним пішки. Мешкання гетьмана було замкнене знадвору брамою, як зрештою кожний шляхетський двір у цій країні...”

Після обміну чемностями і розмов, що провадилися латинською мовою, було прийняття. За стіл сіли п. гетьман, з боку від нього п. посол і шотландський купець, що на той час теж прибув до гетьмана з листом від шведського короля. Далі сиділи ген. писар Виговський з кількома “сенаторами”. “Дружина гетьмана теж присілася на хвилину біля гетьмана”.

Людей посла приймали в окремій кімнаті.

На другий день гостив посла в себе ген. писар Виговський.

До формальної угоди поміж Швецією та Україною, як зазначає проф. В. Січинський, з якого книжки “Чужинці про Україну” користаю, тоді не прийшло, бо гетьман, чи старшинська рада, як знаємо з “Реляції” Веллінга, головною умовою союзу ставили, щоб шведський король признав за українцями — “права на всю стару Україну, або Роксолянню, де була грецька віра і мова ще існує — до Висли...”

Перед оз'їздом посла гетьман подарував йому білого коня, декілька соболєвих шкур та торбинку грошей, де було 50 талярів — це було ніби на прохарчування в межах України. Його обслузі зводив гетьман виплатити яких 15 талярів польськими ортами (тимфами), за які вони мали купити собі чоботи.

З Чигирини їхав Веллінг через Суботів, Жаботин, Смілу, Брацлав і Чегнівці і 12 лютого прибув до Озаринень — це “остатнє місто в Україні, на високій горі, добре забудоване”. Від цього міста їхала з послом сотня хоробрих козаків яка супроводила його “в зв'язку з безпекою до Молдавії аж до Какачан”.

ВЕРБА — улюблене дерево українських народніх пісень, в яких воно виступає з незвичайно багатю символікою. Як ідеальне дерево, воно вклице “золотою корою” й має силу розвинути 700 квіток, себто віток, що символізують численний рід:

(А у нашого господаря) Золота верба,

А на тій вербі золота кора,

А на тій вербі рожеві квіти.

Ой то не верба — Йванкова жена.

Ой то не квіти — то Йванові діти...

Це так у колядці. А ось у весільній пісні:

Да стоїть верба не рік, не два.

Не стій, вербо, розвивайся,

Розвий собі сімсот квіток,

Сімсот квіток і чотири:

Всім боярам по квіточці.

Усім дружкам по квіточці:

Андріечку нема квітки —

Андріечку квітка —

— Марусенька дівка...

Символізує верба рід і в замовляннях, де сімсот коренів мають те саме значення, що й сімсот віток - квіток: “Під сонцем, під жорстким, і під лісом, під чорним, під високим, там стоїть верба; під тією вербою сімсот коренів, а на тій вербі сімсот канатів, а на тих канатах сидить цар Хан і цариця Ханиця...”

В цьому замовлянні виступає верба й як символ предвічного всевітнього дерева, що служить житлом для істот, які мають “силу на весь світ...”

Зрештою, як указував Дикарев, верба в замовляннях зустрічається далеко рідше від дуба, другого ідеального дерева української народної творчості, бо верба належить царству світла, сонця, а дуб — темряви, ночі.

Від символізації верби, як ідеального дерева та поетичного образу всього роду, народня символіка переходить до верби, як символу матері та замужньої жінки, як то ми вже бачили в колядці про “золоту вербу”: “Ой то не верба — Йванова жена...” Ось ще один приклад, де верба — замужня жінка, та ще й зажурена:

Ой, ти вербо кудрявая, Хто тобі кудрі
повив?

— Повила мені суха лоза, Бистра вола що
хвилю б'є...

Кажуть люди — мій муж не п'є:

Як світає — до коршми йде,

Як смеркає — із коршми йде.

Виступає верба й як символ зажуреної дівчини. Обвислі віти віддають образ суму:

Ісхилилась верба з верха до кореня,

Схилилася Марися через стіл до
матінки:

На стіл головку клонить.

Під стіл слізозьки ронить...

Складєв символіку верби - дівчини знаходимо в іншій пісні:

Ой, не стій, вербо над водою,

Не пускай гілля по Дунаю.

Ой Дунай - мене розливає,

І день і ніч прибуває

Та з верби корінь пілмиває,

Із верху вершкж усихає.

Ой, стань собі, вербо, на риночку

У хрещатому барвіночку,

У запашному васильочку...

Щоб зрозуміти цю символіку, треба пам'ятати, що стояти, чи ходити, над водою — значить залишатися, любити; пускати гілля — розвиватися — виходити заміж; розлив — горе; сохнути — пітупадати (тут асоціація з сухотами); ходити в барвіночку та в васильку, себто в вінку — бути дівчиною, — отже, в цій

пісні, в дуже гарній символічній формі висловлено дівчині пораду не виходити заміж бо те заміжство принесе горе й хворобу, а залишатися далі в вінку дівчиною.

Зустрічається символіка верби — дівчини і без забарвлення сумом:

Стоїть верба над волюю,
Розпустила гілля, —
Убирайся, дівчинонько,
Днесь твоє весілля. . .

Те саме бачимо і в приповідках:

“Дівчина — як верба: ле посадиш, там прийметься”, — бо дівчина, виходячи заміж, пегехолить в іншу родину і там звикає (Ів. Франко “Приповідки” 1.573)

Проте служить верба і символом суму взагалі:

Висока верба, висока верба
Широкий лист пускає,
Велика любов, тяжка розлука —
Серденько збиває...

Як символ суму, вербу садять на могилах: “До весняного Миколи не можна купатися, бо з чоловіка верба виросте”, — себто, він захворіє, помре, його поховують, а на його гробі посаджуть вербу, — все це символічно висловлено в двох словах! На Буковині до труни кладуть вербові прутики, на які звичайно й лягає тіло покійного (Зап. Ю. З. Отд. II, 351).

Від символізації верби, як ідеального споконвічного дерева, що на ньому перебувають надприродні істоти, український народ переходить до уявлення верби, як неба, що тримає на собі сонце:

Ой, вербо, вербо, вербице,
Чого на море нависла?
Під тую вербу стежечка,
Туди ішла дівочка
Да несла золото в приполі,
Да розсипала на морі...

Потебня вказав на паралелі цієї пісні в латиських піснях, де “сонце плете віночок, сядячи на вербі...” Коли діти просять у піст скромного, їм відповідають: “Бозя на вербу взяла”, а іноді: “Бозя на небо взяла”. Поширена була й приповідка “Були на масниці вареники, да в піст на вербу повтікали.” (Дикарев “Твори”, ст. 4).

Казали також, що дітей знаходять “на вербі” (Мат. у. е. НТШ, VIII, 32).

Іноді верба символізує не небо, що тримає на собі сонце, а саме сонце, як от у загалі: “Стоїть верба — посеред села, розпустила гілля на все Поділля”.

Український нарід не міг не помітити, що верба дуже швидко росте, і використав це в своїх магичних обрядах. Так, баба, скупавши породиллю, клала в воду галузки верби, мила в тій воді руки собі й посліжниці, примовляючи: “Як верба росте швидко, щоб так і дитина росла швиденько” (Перв. Громадянство”, Київ,

1926, I 81). На Буковині діти їли свячену вербу (себто базьки на вербі) — “щоб рости скоро, як верба” (Зап. ЮЗ. Отд., II, 348). У Галичині казали: “Щоб волосся в дівчини росло швидко треба її острижене волосся класти в розсоху вербу” (Мат. у. е. НТШ, V, 6).

Верба не дає жадного плоду. Тому вона стала символом неплодності. “Грушки на вербі” — це небувальщина, вигалка. “У нього на вербі грушки ростуть”, — кажуть про людину, що оповідає неймовірні речі. Сюди ж відноситься й приповідка: “Гарбуза наїсися, на вербу подивися, го й зараз знову будеш голодний”. Проте “ховатись під вербами”, що дають добрий, але небезпечний захисток, значить вести розпусне життя. Тому верба робиться й символом небезпечного, чи незаконного кохання. Тому й Шевченко писав: “Не стояла б до півночі з милим під вербою...”

“Суха верба” — місце побуту нечистого, загалом — нечисте місце, бо трудно вербі — хіба з допомогою нечистого — всохнути. Тому в Галичині кажуть: “Дві речі Бог дав бідним — картоплю та вербу” — бо верба, що росте по всіх усюдах дає бідному паливо (Ів. Франко “Приповідки”, I, 130). Смерть верби — втручання нечистого, тому й кажуть: “Відчепися від мене, а чепися сухої верби”, — себто властиво: “Іди к чорту!” “Іди до біса!” (Франко, I, 211).

Зате свячена верба — охогона від нечистої сили. Святять її в Вербу Суботу, а потім частину бережуть у хаті, під образами на всякий випадок, а також, як писав проф. Сумцов — “від вільном”; частину ж садять на городі: “Хто посв'ячену вербу має, ним самим посажену, той при кінці віку може на ній спастися: ото, як стануть за ним ганятися різні демони, щоб повернути його під свою владу, так він на неї влізе і силітиме, і його ніхто не може чіпнути...” (Дикарев “Посм. Писання 1903”, с. 58). Дівчата на відданні, посадивши свячену вербу, дуже її пильнують: якщо верба прийметься, дівчина ще того року віддасться (Антонівський “Звичаї і обряди”. 1941, с. 32.)

По освяченні верби був звичай бити нею один одного примовляючи:

Не я б'ю, верба б'є:
За тиждень Великдень.
Не вмирай, не вмирай,
Великодня дожидай...

Биття свяченою галузкою верби, що її в Галичині та Буковині звать “шуткою” — звичай ще дохристиянський: він мав на меті передати тому, кого б'ють, творчої розбудженої енергії та здоров'я (див. БИТИ).

Таке ж значення, всуміш із охоронним, мав й звичай бити свяченою вербою худобу коли її виганяють на св. Юра на пасовисько: “Як виганяють на Юра худобу на поле, то треба виганяти шуткою, то худоба буде гладка, як базьки на шутці...”

"Золота верба" — символ любови і влячності: "Ростуть за ним золоті верби" — кажуть в Галичині про доброзичливу людину, що залишає по собі добрі спогади (Ів. Франко "Приповідки" III, 48, 206).

ВЕРБЛЮД — "Корабель пустелі", символ терпеливості і невибагливості. Для життів верблюд був "нечистою твариною" (III Мойсея, XI, 4), натомість магометани шанують верблюда, як одну з тварин, які Магомет визначив до раю.

У нашого Гр. Сквороди верблюд — символ "ненаситства людського", що мало погоджується з характером цієї тварини і загально прийнятою символікою невибагливості, найкращий приклад якої залишив Доменікін в фресках церкви св. Андрея делла Валле в Римі.

ВЕРВИЦЯ, ВЕРБИЧ — так зветься вербний чи квітний тиждень, себто передостанній тиждень перед Великоднем.

ВЕРБОВА ДОЩЕЧКА — давня весняна гра, яку іноді називають також ЖУК, або ЖУЧОК, див. також БОРОТАР. Вербова дощечка заступає кладку, чи міст, що ним дівчина переходить символічно з дівочого життя до життя замужнього (Потебня). Потебня здогадується також, що в основі цього значення — міст — лежить ще давніше, мітологічне — значення неба, що по ньому ходить сонце. Гра ця така:

Дівчата стають у два ряди, лицем одна до одної, беруться з тою, що навпроти, за руки і творять таким чином "дощечку", по якій і гускають дівчинку — підлітка. Підлітка вибирають тому, щоб дівчина не була занадто важка, але з тексту пісень видно, що то мала б бути таки доросла дівчина. У Галичині подібні пісні співають при КРИВОМУ ТАНКУ:

Вербова дощечка, вербова дощечка,
Ходить по ній Настечка,
На всі боки леліє,
Звідки милий над'їде. . .

Потебня думає, що в цій пісні слово "леліє" вжито не випадково, бо в її двозначному зміслі — світити й дивитися — воно нагадує веснянки, в яких "леліє" верба — сонце. Саме тому й співається про "вербову", а не яку іншу дощечку. (Филолог. Вестник" Варшава, 1883, I, 99-100).

ВЕРВИЦЯ, ЧОТКИ — шнурок із нанизаними більшими й меншими перлами, зернами, чи коралями, якого вживають при молитвах, відчитуючи при кожному зернятку окрему молитву. Назва "вервиця" походить від церковнослов'янського "верв", що означає шнурок із вузлами. Тому, що ті вузлики (чи пізніші зернятка) відчислювалися, постала й друга назва

— чотки. Вервиця відома з перших часів християнства — властиво з II чи III ст. по Різді. Першими почали вживати вервицю єгипетські пустельники, від них перейняли її грецькі черці, а від грецьких — наші. На давніх малюнках бачимо перших українських ченців у Києві свв. Антонія й Теодосія Печерських з вервицею в руках. Західні католицькі черці перейняли вервицю зі Сходу. Наш старинний Номоканон з XI в приписує в 87 правилі: "Вервиця хай має 103 вузли. На всякому вузлі хай відмовить чернець приписану молитву". Коли хто вступає в чернечий стан, одержує вервицю зі словами: "Брате, прийми духовний меч, слово Боже..." Отже, вервиця — це духовий меч черця, яким він має поборювати всі спокуси. Тим-то наші православні єпископи теж усі носять вервицю.

Т. Шевченко, змальовуючи в поемі "Чернець", образ старого козака Палія, що пішов до монастиря, згадує й за чотки:

...Перехрестився, чотки взяв
І за Україну молитись
Старий чернець пошкандивав. . .

ВЕРГІЛІЙ ПУБЛІЙ МАРОН (70—19 до Р. Хр.) — найславніший з латинських поетів, автор "Енеїди", яку "перелицював" Ів. Котляревський на український лад, розпочавши нею відродження української літератури.

ВЕРДУМ УЛЬРІХ — німецький подорожник, що відвідав Польщу й Україну в рр. 1670—72. Тим часом, як поляки вразили його своєю невічливістю, легковажністю та фальшністю, про українців він писав:

"У руках, як і в словах українців знаходиш багато привітності, особливо в жінок. Цьому сприяє також і українська мова, не така шорстка, як польська. Кажуть, що у Львові живуть такі гарні, ніжні і м'які жінки, яких не можна знайти ні в якому іншому місці світу. Я сам зустрів одну псегарну жінку, яка, коли я хотів дещо купити в неї, відповіла на мій комплімент латинською мовою і то в незвичайно чарівний спосіб..." Віддавши належну шану естетичній українських народних строїв, особливо дівочих із вінцями та віночками, Вердум висловив також подив до **тої гігієни**, що її застосовують українські жінки до своїх дітей:

"В Україні мають дітей двічі на день в теплій воді до року життя. Вони занурюють їх у воду так, що тільки голови вистаєчаються... Вони кажуть, що ці купелі допомагають дітям рости..."

ВЕРЕТЕНО — паличка, на яку накручується нитка в наслідок ротаційного руху, що їй надає жінка, яка пряде. Веретено походить із найдавніших часів, і його знаходять вже в Єгипті на пам'ятках фараонівської доби. Воно завжди було емблемою жіночої праці і мудро-

сті і знаходилося поміж атрибутами богині Атени.

Завдяки своєму гострому закінченню, а та кож слині, якою прядильниці змочують пряжу, веретено набрало значення охоронного засобу проти нечистої сили. У 1742 р. в дубенському магістраті було оскаржено Параску Янушевську за чари, що вона, прийшовши до церкви в день мучеників Макавеїв, щоб, як звичайно святити зілля, всунула в нього й веретено, перев'язане червоною стрічкою. Магістрат зажадав від неї вияснень, але Янушевська зникла з міста і на суд не з'явилася. (Антонович "Чари" с. 74).

У казках чарівне веретено викликає уколom непробудний сон.

ВЕРНЕ ЕМІЛЬ ЖАН (1789—1863) — французький маляр світової слави. Для нас цікавий тим, що намалював дуже відому картину "Мазела на коні", в якій представив легенду про те, як дикий кінь несе у степ прив'язаного на його спині Мазелу, що мав таким чином спокутувати жорстокою смертю любовну пригоду. Легенда — як легенда, але образ слав нозвісного маляра окутував романтичним сяйвом постать українського гетьмана і викликала зацікавлення до проблем, зв'язаних із його життям.

ВЕРНИГОРА — казковий велетень неймовірної сили, що перевертає гори. У казках він виступає разом із Вернидубом та Крутивусом (чи Верниводою) — від покручення вуса цього останнього казкового героя розступалася вода в річках: "Вернивода з водою грається: на той бік усом поверне — там сухо робиться, то на той — там сухо робиться" (Чубинський, II, 226).

Проте, і поза казками Вернигора став легендарною постаттю історичного значення, що про неї згадував і Котляревський в своїй "Перелицьованій Енеїді", де, вичисляючи забияк у пеклі, не забуває й про Вернигору: "...Тут був Вернигора Мусій".

Польські письменники, як от. Мих. Чайковський (українського походження), малювали Вернигору, як українського селянина, що ніби виступав проти гайдамаччини (1768 р.) і був ясновидцем, що провіщав будучину Польщі й України. (Між іншим передбачив незвичайно точно три розбори Польщі). Серед пророцтв про Україну треба відмітити таке :

"Господь Бог тримає Україну під своєю опікою, хоч, за незберігання Його наказів, на нарід найшла неволя панів, голод, зараза і війна... Україна зазнає ще щастя, але надійдуть для неї часи, коли стануться великі речі. Говорив би я про них, та боюся щоб Дніпро не виступив зі своїх берегів..."

Дослідники легенди про Вернигору розходяться в своїх висновках: проф. Г. Мосціцкий

(поляк) відзначив у 1920 р., що "ніде автентичного тексту пророцтв Вернигори немає", і що тому їх автентичність "може підлягати сумніву", о. д-р Г. Костельник натомість уважав (стаття з 1934 р.), що Вернигора був історичною особою, про яку в українському народі на Правобережжі збереглася пам'ять, як про великого віщуна, і що він дійсно був тим великим віщуном, в роді біблійного Валаама, "яким рідко котрий нарід може похвалитися", — тільки, на жаль, пророцтва Вернигори щодо дальших подій були поперероблювані в часі між упадком Наполеона (точно передбаченим) і польським повстанням 1831 р. коли поляки Правобережжя, надіючись на скоре воскресіння Польщі (Вернигора передбачав: "Польський край повстане в давніх границях при допомозі французів і англійців", що сталося після першої світової війни) і вважаючи смішним говорити про допомогу вже побитої Франції, позаступали французів... турками!

Натомість український історик Т. Коструба, що писав перед Костельником (в 1932 р.) заперечував історичне існування Вернигори: ніякого, мовляв, Вернигори, як історичної особи не було, а був Вернигора поетичним уособленням акції мазепинської еміграції, яку провадив у першу чергу Пилип Орлик, а потім його син Григорій, і яка знаходила живе співчуття в Україні. Не дурно ж і кличуть Вернигору іноді Орленком. На Орлика надіялися, що він прийде й врятує Україну з московського ярма. Навіть, коли Орлик помер (1742 р.) чутку про його смерть уважали за московську вигадку. Отже, легенда про Вернигору в первісному вигляді — українська легенда, яку витворили українці на еміграції за часів Гр. Орлика (в першій половині XVIII ст.).

З цим о. д-р Г. Костельник рішуче погоджується: "Завважаємо, що про Вернигору за писали польські автори, а не українські... Невже це було б можливе, коли б Вернигора був (тільки) "українською легендою" й то ще з визвольницьким, політичним кольоритом?"

ВЕРОКЛІОН — дорогоцінний самоцвіт, про який згадується в "Ізборнику" Святослава. Він більше відомий під назвою берила. Біла барва цього самоцвіту, подібна до кольору води, що в ній відбиваються сонячні промені, зробив із верокліона - берила символ Святого Письма, яке осяює мудрість Божого Слова.

ВЕРТАТИСЯ — "Не годиться вертатися, як хто вже пустився в дорогу" (Ів. Франко "Приповідки" I, ст. 370).

Дуже поширене вірування, що ґрунтується на психологічному поміченні, що, коли людина вирушує в подорож, а щось забуває і хоче вертатися, щоб взяти забуте, виявляє тим невиспачальну уважність і самоопанованість, необхідні в дорозі, де людина все повинна бу-

ти в посіданні всіх своїх сил, всієї своєї уважності.

ВЕРТЕП — староукраїнський ляльковий театр, що в своєму походженні має безперечний зв'язок із старовинною західньо-європейською МІСТЕРІЄЮ. Вертеп складається з різдвяної драми та механічно прив'язаної до неї сатирично-побутової інтермедії. Перша частина вертепу, т. зв. "свята", більш-менш стійка в своїй композиції, друга ж частина змінюється залежно від місцевих умов та, найголовніше, від здібності та дотепності вертепника. Число дійових ляльок доходило іноді до сорока. Дивлячись на вертеп, наші люди спочатку пригадували собі погоню Ірода за Христом, а потім від душі сміялися з цигана, ляха, москаля, жида, а найбільше зі свого улюбленого запорожця з його "жартами."

Микола Маркевич, що видрукував текст вертепу в 1860 р., писав у передмові:

"Первісне походження вертепу можна віднести до часів гетьмана Конашевича Сагайдачного, до 1600 — 1620 рр., коли він почав відновляти Київське Братство і Академію".

Польсько-український етнограф Еразм Ізопольський подає теж близькі до цього дати — 1591 — 1639 рр. Під 1666 р. ми знаходимо вже писану згадку про вертеп у матеріялах львівського ставропігіяльного Братства. Найбільш поширилися вертепні вистави в другій половині XVIII в особливо в добу занепаду Києво-Могилянської Академії, коли число вертепників поповнялося вихованцями Академії, що йшли в нарід популяризувати серед народу українські вистави в формі лялькового театру. Така форма була найзручніша, з огляду на переслідування з боку московського уряду, щоб підтримувати в народі любов і плекання своїх колядок та ширити правду про такі, напр., історичні події, як руйнування Запорозької Січі, про що оповідає в вертепі "Запорожець."

ВЕРША — подовгастиий рибальський прилад із лози. В українській народній символіці править за символ зарозумілості: "Насміялася верша болоту, коли оглянеться й сама в болоті" (Нюмис 7999). "Роз'їхавсь, як верша" (О. Стороженко, "Укр. оповідання, 1863, II, 27).

ВЕСЕЛКА, РАЙДУГА — символ посередництва між небом і землею. Після потопу Господь сказав Ноеві:

"Райдугу мою покладаю в хмарі, щоб вона була знаменем заповіту між мною і землею. І станеться, що, як наведу хмари понад землею, з'явиться веселка моя в хмарі. І спогадаю заповіт мій між мною і вами, і між усякою живою душею в усякому тілі: що не буде вже води потопної на погибель усякому тілу". (I Мойсея, IX, 13 — 16).

В клясичній мітології греків та римлян веселка уособлюється в Іріді, післанниці богів, зокрема Юнони. Швидка, як вітер, на золотих крильцях, вкритих росою, грається вона її крапками проти сонця, як дорогими самоцвітами. У скандинавській мітології веселка — це міст, перекинений з неба на землю. А у нас — це рура, чи смок, що тягне в хмари воду з потоків, ставів та криниць, а разом із водою втягає часом і сторонні речі — риби, жаби, каміння, які падають потім назад на землю. Якщо веселка впирається одним кінцем не в воду, а в суходіл, то це значить, що там є якесь джерело води. Пити ж із того джерела зараз після того, як із нього пила веселка, вважалося небезпечним (Ів. Франко, Приповідки, I, с. 250). Подекуди у нас казали, що, як дійти до того кінця веселки, що впирається в воду, то осліпнеш (Ястребов, "Літопис..." III, 65). Вірування в веселку, що п'є воду, відбилося і в Т. Шевченка:

Розкажи, як за горою сонечко сідає,

Як у Дніпра веселочка воду позичає...

Іноді веселку уявляють у нас, як дорогу, що нею янголи сходять із неба черпати воду, яку потім виливають на сітку, через яку йде на землю дощ. (Драгоманов, III, ст. 97).

Як виявляє й назва веселки, була вона в нас і символом радощів, веселости, бо ж і "небо, затемнене хмарами, стає веселіше, коли з'являється райдуга" (Драгоманов, III, ст. 97). Тут мається на увазі, очевидно, ту гру барв, що робить із райдуги одне з чарівніших явищ природи. Тому й звать її не тільки веселка, а й веселуха, чи веселиця, все з одного пня — "весел": "Ой, знати, знати, хто господиня; в неї в світлиці, як у веселиці..." (Головацький, "Ліси..." IV, 545).

В Галичині називають також веселку — дуга. Нераз, як падає дощ, діти промовляють: "Вийди, вийди дуга, вигий воду на погоду" (подав О. Кузьмич).

В іконографії веселка — атрибут Божої слави, обіцянка прощення (припинення потопу) і відродження. На одній з картин В. Цимбала ми бачимо величезну веселку над Києвом, як символ минулої й budouчої слави нашої столиці.

ВЕСІЛЛЯ — радісний та веселий, як указує назва, обряд подружнього єднання молодих.

До революції в Україні шлюбні церемонії українського народу складалися з цілої низки окремих сцен драматичного та релігійного характеру з певним числом персонажів, що з них кожний мав цілком ясно визначену роллю, і з хором, який цілком відповідав хоріві стародавнього релігійного культу та стародавньої драми. Вивчаючи послідовний горячок українського весілля, проф. Хв. Вовк, головний його дослідник, поділив усі шлюбні дії на три головні акти — СВАТАННЯ, ЗАРУЧИНІ і ВЕ-

СІЛЛЯ. Приготування ВІНКІВ, ГІЛЬЦЯ, КО-
РОВАЮ, навіть саме шлюбне благословення в
церкві— ВІНЧАННЯ — вважалися за акти дру-
горядні і служили тільки підготовою до основ-
них актів весільного свята.

ВЕСІЛЛЯ, як третій акт шлюбної драми,
починається з того, що молодий, якого з цього
моменту починають величати КНЯЗЕМ, наби-
грає собі весільну ДРУЖИНУ. На особливі йо-
го запросини, збираються до його двору його
товариші - парубки, і він вибирає собі з них
БОЯР. Такі самі "квітки" з барвінку та черво-
ної стрічки, що одержують від старшого друж-
ка бояри, одержують і інші члени дружини —
СВЯТИЛКИ, одна з котрих несе "меча" — ста-
ру шаблю, або дерев'яне її наподіблення,
встромлене в краєць хліба, — ПІДДРУЖИЙ,
себто помічник дружка, СВАШКИ, ХОРУН-
ЖИЙ, МУЗИКИ і — ВІЗНИК.

Підвладність (васалітет) дружини до її
князя виявляються передовсім у тому, що її
члени, беручи під увагу запроєктований похід,
робили між собою складчину. На початку це
було, мабуть, участю всіх чоловіків роду в
здобуванні жінки своєму родичеві, як це бу-
вало до останнього часу в кавказьких гірників,
а потім перетворилося в "допомогу", що її
платила озброєна дружина васалів, яку скли-
кував князь, як то ми бачили і в Зах. Європі.
Після цього відбувався обряд присяги (див.
БОЯРИ).

Виконавши цю церемонію, всі виходили на
двір, де відбувався другий обряд, мабуть, ще
давніший: мати молодого, вдягнена в виверну-
тий кожух та в шапці, виходила на двір, несучи
в полі своєї одягу різне збіжжя та дрібні
гроші, які вона звичайно починала збирати з
дитячих років сина; їй підводили "коня", себ-
то подавали граблі чи вила, — вона сідала на
них верхи і, розкидаючи навкруги себе збіжжя,
тричі об'їздила навкруги діжі, яка стояла по-
серед двору з хлібом, що ним благословляли
молодих (див. БЛАГОСЛОВЕННЯ). Після об-
їзду, старший боярин "напував" "коня", себто
лив на граблі трохи води з кухлика, і віддавав
його другому бояринові, а той кидав кухлик
через голову так, щоб він розбився. Мати зла-
зила з "коня", і бояри брали його і ламали на
шматки, розкидаючи їх навкруги. Пісня пояс-
нює цей обряд, як символічний акт родючості:

Ой сій, мати, овес, та на наш рід увесь,
Щоб наш овес рясен був, щоб Івашків рід
красен був...

Після цього поїзд молодого готується до
виправи. Пісні, що їх при цьому співають, з'я-
совують військовий характер обряду з доміш-
кою австрального культу:

Іде хлопець до дівки,

Як місяць до зірки...

А в мого тестенька троє ворітець:

В одні ворітця місяць засвітить,

В другі ворітця сонечко зійде,

В треті ворітця молодчик в'їде:

Місяць засвітить — видненько буде,

Сонечко зійде — тепленько буде,

А хлопець в'їде — веселенько буде.

Встаньте, бояри, встаньте,

Коники посідайте,

Самі ся убирайте,

Бо поїдемо ранком

Попід високим ганком,

Будем замки ламати,

Марусеньку доставати...

Поїзд вирушає, доставши благословення
матері молодого, що "його породила, місяцем
обгорнула, сонечком підперезала..." та батька,
що нагадує синові небезпеку походу та радить
йому не пити першого поданого напою і не го-
ворити тестеві всієї правди.

Перед весільним походом має КОРОГВА,
звичайно червона, — її бачимо в усіх слов'ян-
ських народів, за винятком москалів та поля-
ків.

Якщо молода живе в другому селі, або в
другому "кутку" того самого села, то парубки
з її села, чи "кутка", робили звичайно т. зв.
ПЕРЕЙІМУ, себто переймали поїзд та намага-
лися не допустити його до хати молодої. Мо-
лодий мусів платити викуп, після чого поїзд
рушав далі.

Перед хатою молодої він знаходив карти-
ну організованої оборони: ворота зачинені і
забарикадовані, навкруги хлопці з піднесеними
догори палицями, готові до бою. Але войовни-
чі дії обмежувалися звичайно тим, що до но-
са молодого підносили палицю, обсажену на
зразок булави, реп'яхами, а часом й стріляли з
душниць, звичайно не набитої. Бояри робили
спробу взяти ворота силою, але після того, як
їх було відбито, розпочиналися переговори.
Двоє старостів молодого доставали дозвіл пе-
релізти через ворота в двір, де їх чекали ста-
рости молодої перед столом із хлібом. Старос-
ти сідали за стіл одні проти одних, потім обмі-
нювалися хлібами та цілувалися і пили горіл-
ку, що її приносили старости молодого.

Потім староста молодого йшов до хати,
звертався до матері молодої з проханням впус-
тити поїзд і доставав на це згоду. Тим часом
кінчалися пересправи біля воріт: оборонці діс-
тавали пляшку горілки і пускали нарешті в
двір поїзд молодого.

Тут ми маємо, очевидно, одночасні пе-
реговори, що провадяться межі двома родами.
Історично перші, певно, попереджали другі,
бо справа перше мусіла бути залагоджена між
родинами, а потім уже між родами.

Коли поїзд входив на подвір'я, мати моло-
дої, вдягнувши вивернутий кожух, виходила з
хати і подавала молодому чарку, налиту водою
з вівсом. Молодий удавав, ніби коштує часту-
вання і кидав натомість чарку позад себе че-
рез голову, а старший боярин намагався роз-
бити її палицею на лету.

Нарешті мати молодої частувала молодого горілкою і просила всіх до хати. Молодий та його поїзд не поспішалися використати запрошення: до дверей шшла тільки одна з свах із хлібом, сіллю та запаленою свічкою. На порозі її зустрічала одна з свашок молодої, теж із хлібом, сіллю та запаленою свічкою. Обидві вони ставали правою ногою на поріг, зіплювали свої свічки до купи і цілувалися через поріг. Цей обряд символізував замирення й єднання двох родів.

Після того старший боярин брав намітку, загортав у неї три невеличкі хлібчики (шишки) і, разом із двома старостами входив нарешті до хати і клав намітку з шишками на стіл, заховуючи при тому глибоку мовчанку. Мати молодої брала намітку, виймала з неї шишки, клала на їх місце свої і віддавала їх із наміткою бояринові. Це все повторювалося тричі і невідмінно мовчки. Хор свашок давав пояснення цій мовчанці піснею, в якій співалося, що старости не вміють говорити, і тим нагадували про первісний екзогамічний (поза своїм родом) характер шлюбу.

У деяких місцевостях на Київщині цей обряд попереджував вихід матері назустріч молодому, і це, на думку Хв. Вовка, було б при родніше.

Потім староста та два бояри клали на тарілку колач, в якому був запечений зверху перстень молодої, і брали намітку: староста тримав тарілку з колачем, а два боярини — кінці намітки. Так вони з'являлися в хаті. Але цього разу вони вже не мовчали, а виголошували жартливую промову, яку проте свашки висміювали, що, мовляв, старости таки не вміють говорити. Але після цього старосту і бояр "в'язали", себто перев'язували їх рушниками.

Молода, під час усіх цих церемоній сиділа НА ПОСАДІ, схилившись на стіл; голова її була вкрита наміткою, і на другій намітці на столі лежали хліб та сіль. Праворуч її сидів звичайно її старший брат та інші брати й хлопці, ближчі родичі.

Діставши рушники, старости, провадили обрядові промови про куницю та мисливців, що за нею вони полювали, тощо, які виголошували при сватанні, і, покликаючись на те, що їх, мовляв, пов'язано, пропонували викуп.

Часом вони брали войовничий тон і, здіймаючи палиці, наступали на братів молодої, що й собі підносили тон. Але, зрештою, торг закінчувався, і брати, діставши трохи грошей та невеличкі дарунки, звільняли місце, пролазячи під столом і імітуючи втечу.

Ця втеча братів — очевидна симуляція страху, що вони колись дійсно мусіли відчувати перед родом за продаж сестри, або, краще сказавши, за те, що не перешкодили її схопленню (літописне "умикання").

Побачивши втечу братів, дівчата також

виходили зза столу, щоб, мовляв, не зазнати такої самої долі, як молода.

Тоді староста вводив молодого і підводив його до молодої. Молодий скидав із неї намітку, підводив, — часто не без значного зусилля, — її голову і цілував її.

Після того, як молодий засідав поруч молодої, його рід починав давати дарунки родичам молодої: Батькові звичайно борону з тіста та сукно, матері — праник та чоботи. Теща вдягала чоботи й співала:

Оце ж ті чоботи, що зять дав,

А за ці чоботи доньку взяв...

Кожник дарунок, найчастіше щось із одержі, клали на тарілку разом із весільною шишкою і, урочисто викликаючи окремо кожного з родичів молодої, давали йому дарунок, а "писар", голосно гримовляючи та перебільшуючи до найвищої міри вартість дарунку (див. ВЕЛИЧАННЯ) удавав, що записував коцюбою, чи чимсь подібним, на сволюку хати.

Потім відбувалася аналогічна церемонія дарування від молодої родичам молодого.

Після цього розплітали косу молодої та покривали її голову очіпком. Вона мусіла при цьому плакати та тричі зривати з себе очіпок. Поверх очіпка зав'язували молодій намітку, а іноді й просто хустку, а іноді молодий надягав їй на голову ще й свою шапку, якої молода тоді вже не скидала.

Іноді, проте це покривання голови відбувається пізніше.

Нарешті наступає найурочистіша церемонія — внесення та роздавання КОРОВАЮ (про це окремо).

У деяких місцевостях Підляшшя, крім короваю, роздавано ще й БАЖАНТА (див.).

Потім починалася вечеря, а по скінченні вечері дівчатам нагадувано, що їм уже пора прощатися з молодою, бо вона вже не належить до їх товариства.

Починається зворушливе прощання в супроводі плачу і пісень. Дружки молодої нарешті виходять, а свашки, себто замужні жінки, що брали участь у весіллі, співали далі про те, що молода покидає своїх батьків, а бояри виносили посаг молодої та клали його на віз. Найсутнішою річчю цього посагу у бідніших була бодня, а в заможніших — скриня: в ній знаходилося все те, що молода вспіла наготовити собі до шлюбу.

Але бояри, наподібнюючи й далі умикання молодої, починали хапати й тягти на віз, що попало, місцеві ж парубки намагалися перешкодити, ховаючи батіг візника, виймаючи паточки з воза, тощо.

Батько та мати молодої, востаннє благословляли її, бояри садовили її на віз та кидали їй у ноги чорну курку, що їй давала мати, а молодий юбходив тричі віз, ляскаючи батоном і

іноді й вдаряючи ним злегенька молоду, примовляючи:

— Кидай батькові норови, а бери мої.

Нарешті, поїзд із піснями та музиками вирушав до хати молодого. Мати молодой власноручно виводила коні за поводи через ворота.

Биття молодой практикувалося не тільки в усіх слов'янських народів, а й у всіх індоєвропейських. Воно мало символічно - магічне значення (див. БИТИ)

Деякі весільні обряди входили в похоронні обряди неодружених молодих людей, і весілля в українській пісенній символіці знаменує — смерть. Звідти ця символика перейшла й в українську поезію:

...А вночі без краю сні їй сняться,
Сні тривожні, дивні, що бувають,
Кажуть люди, тільки перед смертю.
То весілля сниться.. Вся у квітах
Між дружок стоїть вона... (В. Мисик).

ВЕСНА — пора року від 21 березня до 21 червня, коли природа збуджується від зимового сну і готується до нового життя, до плідної творчості, — пора молодого кохання та парубання. Від найдавніших часів прихід весни супроводився в народі різними обрядами, що мали сприяти тому збудженню сил природи. З поширенням християнства в Україні, духовенство намагалось викоринювати ті поганські обряди, і то тим більше, що вони припадали переважно на Великий Піст, що цілковито заперечував весняну "радість" та веселість. Тому дещо з тих давніх весняних обрядів перекинулося на великодній тиждень і зацілило тут майже виключно, як дитячі та молодечі забави, а також як поминальні свята — дні померлих. Дещо позалишилося при поодиноких святах, або збереглося в коротких формулах вітання перших весняних пташок, чи рослин, та замовлянь при тій нагоді собі здоров'я та щастя на господарстві.

Перші весняні обряди починались у нас ще задовго до справжньої календарної весни — прологом до них виступає "СТРІЧА ЗИМИ З ЛІТОМ" та їх боротьба за перемогу. Треба, думати, що ця "стріча" відбувалася перше далеко пізніше, але потім її чисто механічно, як каже проф. М. Грушевський, було зв'язано з назвою Стрітення, коли, мовляв, "зима з літом стрічається". Дещо перейшло, мабуть, на загвинні обряди, бо, при раннім Великодні, початок сирного тижня нераз сходився з Стрітінням. Подекуди весняні гри й пісні так і починалися з сирного тижня (Чубинський, "Труди..." III, 6' Мат. укр. етн. НТШ, XV, ст. 29).

Властиво ж, весняний період розпочинався появою перших весняних птахів з початком березня і кінчався приблизно Благовіщенням. У ряді різних асоціацій цей період відкривався святом "Обрізання голови Івана Хрестите-

ля" 24 лютого ст. ст., яке в народній етимології стало святом "Обернення" чи "Оборотення". Проф. М. Грушевський звертав увагу, що ця дата збігалася з календарем Карла Вел., в якому "весна починається" 23 лютого ст. ст.

У цім першім періоді люди слідували за появою вистунів весни — байбака, шуки, гоголя, журавлів, грачів, жайворонків, ремеза, ластівки, і радісно їх вітали, ворожачи та заклинаючи весну.

На "Сорок мучеників" (9 березня ст. ст.) пекли з тіста пташків на честь жайворонків, що ніби того дня вилітали з вирію. Це була — жертва весні, яка в різних формах була відома ще недавно в нас і в інших слов'ян. Розносячи печених "жайворонків", діти співали веснянки. Головний їх мотив — закликання весни. який, проте, виступає далеко виразніше в сербів, москалів та в білорусинів, ніж у нас. Але нема сумніву, що і в нас колись закликали весну, виходячи на горбки, раннім ранком, на схід - сонця:

Весно, весно красна,
Прийди, весно красна..

З Благовіщення починається другий весняний період, що характеризується рослинними хороводами (танками). Відкриває їх КРИВИЙ ТАНЕЦЬ, що символізує розбудження життєвої енергії в природі. Церква пригильнувала, щоб ці весняні забави перейшли на Великодній тиждень. З моментів весняної обрядовості, що перейшли на Великодній тиждень, треба згадати насамперед містерію похоронів КОСТРУБА і зв'язану з ним тему шлюбу зі старим і нелюбим, яку так широко розроблює взагалі весняний репертуар. В похоронах Коструба треба вбачати рештки давнього символічного обряду похорону зими. (Про КОСТРУБА окремо).

Потім приходить головний момент стрічі весни та її привітання, що виступає в веснянках в форми величання за принципом — те, що описується, має обов'язково прийти, збутися:

Ой весно красна, що нам принесла?

Ой винесла тепло і добре літечко,

Малим дітонькам побіганячко,

Старим бабонькам посідіннячко,

Красним дівонькам на співаннячко,

А господарям на робітячко.

(Чубинський "Труди" III, 109)

Або ще:

Весно красна, що ти нам принесла?

Коробочку з веретільцями,

А скринечку із червінцями,

Старим дідам по кійочку,

Старим бабам по серпочку,

Малим дітам по яблочку,

А дівчатам по віночку,

А хлопчатам по батожочку (З Волині, за М. Грушевським, Іст. у. л. I, ст. 170).

В привітанні весни знаходимо цікавий об-

раз її доньки "паняночки", чи "мизинного ча- да - дитини". Маємо його то в формі заспіву:

Ой весна-весна та весняночка,

А де ж твоя донька та паняночка?

то в формі двохорової гри в різних варіантах, які далеко повідходили від початкової теми, розвиваючи символіку "ВОРИТ", що розчиняються перед весною та її дитиною, або парубкам - женихам, або, нарешті й деяким історичним постатям, які чимось захопили народню увагу. Весняні пісні виявляють у значній мірі драматичну, чи діалогічну побудову, і, хоч у нас цей драматичний зародок не розвинувся, як у греків розвинувся в діонісієвих ігрищах, все ж у деяких веснянках він виступає дуже гарно і змістовно. Прикладом може служити пісня ВОРОТАР (про неї далі).

Як символи весни, що вже прийшла й розбудила природу, треба згадати ЗЕЛЕНИЙ ШУМ та весняну ПОВІНЬ.

Великодні весняні забави були кочатком ВУЛИЦІ (про яку далі), але подекуди Вулиця відкривалася благовіщенськими веснянками. М. Грушевський вважає, що розпочинання Вулиці з Благовіщення — старший звичай, незалежний від змінної хронології Великодня. Тому-то весняні обряди так тісно пов'язалися з паруванням молоді. Та цей сезон парування для багатьох дуже скоро кінчається: по Великодні велика частина молоді відходила на заробітки. Тому весна — розлучниця. Мотив розлуки в весняних піснях далеко старший, ніж заробітчанські походи. Він стояв у зв'язку ще з одною формою весняної діяльності — з кочатком сезону воєнного.

Що весна була zarazом початком козацького сезону, це річ — відома:

А вже весна, а вже красна,
Із стріх вода крапле,
Молоденькому козаченькові
Мандрівочка пахне...

Або:

Йй уже весна, весна, йй уже красна,
Пора розтавати,
Пора нашим парубчатам
Селом мандрувати...

І в різних інших народів весна була часом відновленням воєнних дій. У римлян тиждень від 17 до 24 березня був присвячений воєнному переглядові, чищенню зброї, воєнним танцям саліїв.

Весна була у нас, як і в інших народів, символом молодости: "Весною сій, осінню збереш", — себто замолоду працюй, щоб на старість скористати з плодів своєї праці.

Була весна й натуральним символом радощів, веселости: на весіллі в Галичині бажали молодій: "Будь весела, як весна..." (Мат. у. етн. НТШ, XVIII, 23).

ВЕСНЯНКИ — обрядові пісні, що їх на Наддніпрянщині співали дівчата від Благові-

щення аж до Юрія, а іноді й далі (залежно від того, яка весна — пізня, чи рання) на вигоні, або на майдані біля церкви. В Галичині, натомисть, веснянки, під іменем ГАІЛОК, чи ГАПЛОК, співано тільки на Великодньому тижні. Зміст їх, як правило, не складний: здебільшого, це прояв радості, відчуття повноти життя. Все в них гармонізує зі збудженням природи. Найстаріші мають хоровий чи ігровий характер, (див. ВЕСНА).

ВЕЧЕРНИЦІ — ДОСВІТКИ — зібрання молоді, двчат і парубків, осінніми та зимовими вечорами. Відбувалися вони звичайно в хаті (в Галичині подекуди кажуть ВОДЕН(Ь)КИ) оєздної вдови — "вечерничної (чи досвідчаної) матері". Дівчата приносили на ці сходини харчі, парубки — горілку, солодоші, тощо. Дівчата перше працювали, прями, тощо, а потім, коли приходили хлопці, бавилися, співали пісень, оповідали казки, страшні, чи сумні, а то й веселі оповідання, та танцювали під музику. По вечері всі лягали спати на соломі, кожен парубок із своєю дівчиною. Удосвіта вставали, парубки відходили, а дівчата ще залишалися і працювали, — оце закінчення вечерниць й називалося властиво — ДОСВІТКИ.

М. Грушевський писав з приводу вечерниць:

"Ріжні переживання, особливо досвітчані звичай спільного спання парубків і дівчат, не полишають ніякого сумніву в існуванні колись дуже свободного парування нежонатой молоді... З певними ваганнями й збоченнями, викликаними спеціальними колонізаційними обставинами, загальна еволюція йшла в напрямі розвинутішого родинного життя коштом вільних сексуальних відносин нежонатого парубоцтва та дівочтва. Господарство потребувало рук, родина спішила можливо скорше ввести своїх молодших до хазяйської праці, можливо обмежити час парубоцтва і дівочтва, і можливо скорше "скрутити" своїх парубків і дівчат. Громадська опінія, яка перед тим — якто бачимо в багатьох народів — могла захвалювати, з мотивів економічних і всяких інших (напр., інтересів війни, оборони) стан свободний, безжениий, молодецький, тепер настоює на можливім обмеженні молодецької сваволі. Сходини молоді відходять на другий плян, для "отецьких синів і доньок" відшукується пара безпосередньо з-під рідної стріхи, — вони виступають, як кандидати супружого стану в оточенні своєї родини, в батьківськім домі... Тут виступає перед нами в усій своїй силі перевага родини... Складається й нова мораль — непорушеної дівочької чести. Величається новий образ дівчини, яка пильно береже "свій вінок", чи "свій сад" від усяких спокус для будучого чоловіка. "Грища" та "вечірки" трактуються вже, як речі з родинною мораллю мало згідні" (М. Грушевський "Іст. у. л. I ст. 257—58).

Звідти й приповідки:

“Ей, стережися ти тих вечерниць, як мати тебе від вогню стерегла...” (Номис ч. 12560).

Або й перестороги весільних пісень:

“Ой сядай, дівочко, на возі та покидай батькові норови: первії норови — вечерки, другії норови — попрядки, третії норовки — ігриша: Коло тебе нагаечка засвище...” (Чубинський “Труди.” III, 401).

М. Грушевський наводить також замітки з Слобожанщини, в яких пояснюється, чому практика вечерниць затрималася була до останніх часів, не вважаючи на боротьбу з ними:

“Багатіє родини не пускають доньок на вечерниці, хоч синам і не боронять туди ходити; бідні, хоч признають, що роблять не добре, пускають доньок на вечерниці, але виправдуються тим, що, при зимовій тісноті, в хаті дівчатом нема де прядти, — вони можуть зробити більше на вечерницях, і саме ночування дорослих дітей в своїй хаті заважає. Некорисним також вважається позбавляти їх тих товариських громадських зв'язків, як товаришування на вечерницях. Нарешті, вважається несправедливим відмовляти своїм дітям тієї свободи, яку самі батьки зазнали в молодості:

— “Не вільно вже парубкам із дівчатами гуляти? По чім же вони молодість свою будуть знати?” (М. Грушевський, “Іст. у. л.” 258-59).

ВЗУТТЯ — в українців за княжих часів за взуття служили або черевики (“черевії”), зроблені з одного шматка м'якої червоні шкіри тварин, або чоботи (“Сапоги”) кращої шкіри з залізними підковами. По селах же і в лісах на півночі носили личаки (з лика дерев). У вищих верствах суспільства носили шиті золотом червоні й зелені чоботи з овечої чи козячої шкіри. (САП'ЯНЦІ).

Тому, що взуття (за винятком личаків) робилося по всіх усюдах із шкіри мертвої тварини, вважалося за гріх ходити взутим по святих місцях; жиди вважали за занечищення кожний доти́к до мертвого тіла: “Хто доторкнеться мерця, трупа якої людини, нечистий буде сім день...” (IV Мойсея, XIX, 11). Тому й читаємо в Біблії:

“І каже (Господь Мойсеєві): “Не наближуйся сюди; іззуй обув твою з ніг твоїх, місце, бо, що на ньому стоїш, земля свята” (II Мойсея, III, 5).

Те саме читаємо ми в Біблії і в зверненні до Ісуса Навина (Йозуї):

“Рече тоді гетьман війська Господнього до Йозуя: Іззуй обув твою з ніг твоїх, бо місце, де ти стоїш, святе...” (Ісуса Навина V, 15).

У дальшому розвитку християнської символіки знаходимо ми Мойсея на саркофагах, де він згідно з наказом Божим, здійсмає з себе обув. Свв. Августин і Григорій Назіанський пояснювали це зняття обуви, як “розршення від гріхів (покійного), без чого християнин не мо-

же з'явитися перед Господом”. І проф. Кондаков, пояснюючи рукопис Косьми з VI - VIII вв., в якому ми бачимо Мойсея в багатому одязі перед неопалимим кущем, каже, що Мойсей, скидаючи своє розкішне взуття, ніби складає з себе марноту земного багатства (Іст. візант. искусства” ст. 94), — але ці пояснення далеко відбігають від головної думки Біблії — про занечищення святого місця шкірою мертвої тварини, з якої зроблено взуття.

У нас в давнину надавалося символічного значення розуванню чоловіка жінкою. Так, у Літописі ми читаємо, що Рогніда, донька польського князя Рогволода, яка не хотіла виходити заміж за Володимира Вел., сказала батькові:

“Не хочу розути робичича (сина рабині)”, — бо, як видно, в шлюбний обряд входив тоді звичай, що молода мала розувати молодого.

В Біблії згадується, що здіймання чобота було в жидів своєрідною присягою:

“А був давніше такий звичай в Ізраеля, що як викупляли або міняли, то, щоб ствердити діло, один скидав чобіг і давав другому, і це було засвідчення в Ізраеля”. (Рут, IV, 7).

ВЗЯТИ НА ЩИТ — взяти якесь місто приступом. Вираз із часів князівських. Коли брали місто “на щит”, вважали все дозволеним супроти його людности. Ось як наш літописець описує “взяття на щит” одного міста:

“Тоді не мало біди прийняли безневинні християни: батька відлучали від дітей, брата від брата, друга від друга свого, жінок від своїх чоловіків, доньок від матерей їх, товаришку від товаришки, неволя і туга все покрила, живі завидували мерцям, а мерці тішилися, що вони наче мученики очистили огнем своє життя; старих забирали, молодим завдавали нелюдські рани, мужів били й розтинали, жінок знечешували...” (Іпат. ст. 435).

Дикунства й жорстокости, на жаль, ніколи не бракувало на наших землях!

ВИБІЙКА — набивана тканина. “Народні вибійки робляться при допомозі дерев'яних кліш із вирізаними візрцями, які, помастивши відповідною олійною фарбою, набивають на біло полотно. Цей промисл відомий у нас із найдавніших часів. У народньому побуті набійки уживаються на наволочки для подушок і перин, фартушки, мужеські штани і т. п. У свій час вибійки були поширені по всій Україні, особливо на Поділлі, на Полтавщині, Галичині, Чернігівщині, Слобожанщині і Закарпаття. На Полтавщині в кінці XIX ст. в м. Смілі займалося цим ділом 8 ремісників, крім того робили вибійки в селах Засуль і в Чернечій Слободі на Роменщині. У Галичині ця галузь виробництва (була) розповсюджена в околицях Рави Руської, Жовтви, Любачева, Яворова, Городка Ягайлонського і Львова. По містах і містечках, крім

українців, цим займалися також жили, звичайно "друкували" на полотні, хоч самі кліші виконували переважно селяни - українці. Орнамент вибіюк, особливо галицьких, делікатний і тонкий, з дрібних мотивів, де чергуються зірки, кола, точки, трикутники і т. д. На Чернігівщині вибіюки ще до недавня вироблялися в с. Березному, а багато старих вибіюк було по церквах Березенщини..." (В. Січинський "Нариси іст. у. пром." Львів, 1938, 76).

ВИБОРНИЙ КОЗАК — економічно незалежний козак, що з власною зброєю виконував військову службу. За реформою російського уряду 1734 р. козацтво було поділено на виборних козаків і ПІДПОМІЧНИКІВ. До виборних козаків гетьмани звичайно зараховували і дітей духівництва.

ВИБРАНІСТЬ — уроена вища вартість (вищість) у порівнянні з іншими людьми. "Вибраним народом" старовини був жидівський нарід, що вважав себе вищим за всі інші народи, бо почував себе в особій ласці в Єгови, що сказав Авраамові:

"І поставлю мій заповіт між мною й тобою, і потомками твоїми по тобі в їх родах про віковичний заповіт, щоб мені бути Богом тобі й потомкам твоїм по тобі. І дам тобі і потомству твому по тобі землю, що в ній чужениця еси, всю Канаан землю на віковичну державу, і буду їх Богом..." І. Мойсея, XVII, 7-8).

Але жиди кілька разів порушували заповіт Божий, живучи в беззаконні, і тому Єгова віддав свій "вибраний нарід" у полон і рабство, а потім розсіяв по всій земній кулі, віддавши заповіджену землю іншим...

Почуваючи себе "вибраним народом" стародавні жиди поводилися з підкореними не краще, як потім у нашім столітті інший "вибраний нарід" (герренфольк) поводився з підбитими народами Сх. Європи, головно з українським, причому й колишньому "вибраному народові" від новішого "вибраного народу" діставалося найгірше...

Віра в "вибраність" часто буває фатальною, — вона дозволяє на найбільші жорстокості в відношенні до інших, "не-вибраних".

У новіші часи, на місце "вибраних народів" гочали приходити "вибрані кляси". Для московського большевизму, і взагалі для соціалізму, вибрана кляса це — пролетаріят: він, як відзначив свого часу Н. Бердяев, — "чистий від усякого первородного гріха, що ним перейнята вся буржуазна історія, вся буржуазна культура, — чистий від того гріха, що полягає в визискуванні людини людиною і кляси клясою. "Пролетаріят — ніби ембріон всього майбутнього справжнього людства, яке не знатиме визиску". Пролетаріят — це новітній колишній Ізраїль (не той, що з допомогою англійців та американців відбудував собі знову державу в

Палестині, вже не як "вибраний нарід", а як нарід, що мусить тяжко змагатися за місце під сонцем). Атрибути народу, обраного від Бога, перейшли в наші часи на пролетаріят. Він мав би бути визвольником і спасителем людства, він мав би зреалізувати "рай земний", чи Царство Боже на землі.

Проте, досвід СССР виказав, що пролетаріят здатний був зруйнувати накопичені багатства великої імперії, але не здатний кого чи щось спасти, чи визволити. І от тоді ті, що проголосили були пролетаріят вибраною клясою, і витворили були міт диктатури пролетаріату, що давав можливість винищувати, напр., в Україні мільйони селянства, все очевидніше вертаються від ідеї "вибраної кляси", від ідеї пролетаріату, як спасителя людства, до ідеї "обраного народу", яким мав би ніби бути т. зв. "советський нарід", а насправді Москва, що тримає в своїх руках диктаторіяльну владу і вживає її, не зупиняючись ні перед ніякими колективними (масовими) народовбивствами, ні перед ніякими індивідуальними злочинами: "вибраним" людям все дозволено.

Християнство натомість відкинуло давню біблійну ідею "вибраности" — для християнства всі люди рівні, бо всі мають в собі несмертельну душу, і ніхто не має найменшого права ту душу від тіла відділяти, аж поки не приходить від Бога визначений час.

ВИВЕРТАННЯ ОДЕЖІ — В українському весіллі (див. Весілля) зустрічаємося кілька разів із обрядовим вивертанням одягу.

Обряд із вивертанням кожухом на весіллі можна пояснювати, як хитрощі, що символізують лукавство ворога, або заходи остороги супроти напасників, як пережиток стародавнього шлюбу умиканням.

Але численні народи вірять також, що вивертання одяжі (береться під увагу головно сорочку, або панчохи) служить охороною від зурочення (Мат. у. етн. НТШ, VIII, 36). Гуцули кажуть, що для охорони від нечистого "найліпше перевернути на собі все лудіння (білизну) тим, що в середині наверх, а він тоді — щез би! — немає тоді моці й лутері до чоловіка..." (Мат. у. етн. НТШ, XVIII, 99),

"Хто надіне сорочку навиворіт, — кажуть також у Галичині, — буде мав щастя, а як дитина, то не буде мати уроків..." (Ів. Франко, "Приповідки" III, 158).

ВИВІД БАБИ — Кров — велика святощ, і тому всяке пролиття крові, за народніми віруваннями, навіть у найкращому намірі допомогти народитися новій людині, вимагає очищення. Тому й баба-повитуха, після народин дитини, робиться нечистою і потребує спеціального акту очищення: акт цей називається — ВИВІД БАБИ, — його доконує священник, звичайно, коли приносять дитину до хреста. Опис "виво-

ду баби" на Гуцульщині наведено в Мат. у етн. НТШ, XVIII, ст. 108.

ВИВІД МОЛОДОЇ. — Після шлюбної ночі, в понеділок рано, молоду звичайно провадили урочисто до церкви. Дружко та підружжій, діставши від старости благословення, наказували боярам взяти весільну корогу та йти наперед. Самі вони йшли за ними, несучи збанок із пивом, або пляшку горілки, а також обрядовий хліб священникові. Далі йшли у парі молоді (подекуди молоду вів дружко за хустку, іноді замість хустки служив червоний пояс (Києв. Стар. 1898, VI, 81), за ними заможні жінки — свахи, а позаду всіх — музики.

Ідучи, співали пісень, вихваляючи дівоцтво молодої та славлячи обряд, що мав бути доконаний:

Ми до церкви йдемо,

Подарунки несемо:

Жито-пшеницю на щастя всієї родини.

Біля церкви спинялися, і дружко з підружжям йшли до священника та просили його доклати обряд виводу. Священик ішов до церкви. У притворі читав над молодою, що ставала навколішки, молитву "На розршення вінців в осьмий день...", а потім брав молодих за руку та вводив до середини церкви. Там він читав молитву покривання голови і покривав молоду поверх намітки білим серпанком. (Хв. Вовк "Студії.." с. 307).

Звичай Виводу дуже давній, але в старих українських требниках не було молитви "на розршення.." Замість неї була "Молитва первобрачній невісті, хочащій ввестися в церкву і прийняти благословення першому покровенню голови..." Ця молитва словами "ввестися в церкву" і дала назву обрядові.

Звичай покривання голови молодої дав початок звичаєві покривання голови хусткою, що відбувається звичайно на весіллі при відповідних співах. У грецькій і московській Церкві обряду покривання голову не було, а в українській він виник під впливом католицької Церкви, де також існує обряд Виводу (К. Стар. 1898, VI, с. 81-82).

Вертаються додому всі в тому самому порядкові, проголошуючи в піснях, що вони були у Господа Бога, молилися Богу, св. П'ятниці та св. Понеділкові.

У деяких місцевостях, де не було близько церкви, обряд Виводу виконували біля криниці: молодих ставили перед криницею і покривали їм голови рушником. Не скидаючи рушника, молоді мусіли вмитися, потім утертися тим самим рушником. Потім верталися додому (Чубинський "Труди..." IV, 591-92).

ВИВІД ПОЛІЖНИЦІ. — Як молода після шлюбної ночі, так і породила після родива, що супроводиться пролиттям крові, за віруваннями народів мало не всього світу, робиться "нечистою" та вимагає обрядового очищення. Во-

но відбувається в двох обрядах — у ЗЛИВКАХ, які доконує баба в хаті, а потім в церковних ВИВОДИНАХ.

ВИВОДИНИ в українців, як і у жилів, египтян, греків та багатьох інших народів відбувалися на сороковий день після родива.

Яке велике значення налавали у нас церковним Виводинам, видно з забобонного вірування, поширеного на Гуцульщині, що коли покритка, невведена по дитині в церкві, перейде через чийсь город, то земля на ньому сім літ не родитиме. (Мат. у. етн. НТШ, XI, 5).

ВИВІРКА - БІЛКА — гарна лісова звіринка символ звинної, веселої, роботяшої дівчини: "Дівча, як вивірка" (Франко, I, 577).

ВИГОВСЬКИЙ ДАНИЛО — бихівський полковник, зять Б. Хмельницького, одружений з його донькою Оленою. У 1655 р. добував Люблин. У 1659 р. намагався вигнати московську залозу з Києва, але попав у полон і був закатований під Калугою. Був братом гетьмана Івана.

ВИГОВСЬКИЙ ІВАН — гетьман України (1657 - 1659), перед тим найближчий співробітник гетьмана Богдана, його міністер за справ. Походив із м. Гоголева на Київщині, що належало його батькові Остапові. Вчився в Київському Могиллянській Академії. У бою під Жовтими Водами 1648 р. був ранений і попав у татарський полон (належав до польського війська як намісник луцького старости), але Б. Хмельницький його викупив із полону і зробив генеральним писарем, на якому пості він виявив блискучі дипломатичні здібності. По смерті Б. Хмельницького був 25. X. 1657 вивраний в Корсуні на гетьмана, замість Юрася Хмельниченка. В літку 1658 р. розгромив він військо запорозького кошового Я. Барабаша та полтавського полковника М. Пушкаря, що, спираючись на Москву, підняли проти нього повстання, поширюючи поголоски, ніби Ів. Виговський хоче відлати Україну полякам. Московські агенти, серед яких визначалися деякі серед духовенства вели пропаганду за обмеженням влади і прав гетьмана, за встановленням по всіх українських містах московських залоз, тощо. Царський уряд зі свого боку домагався, щоб московських воеводів і залози було допущено, крім Києва, де вони вже були, також до Чернігова, Ніжина, Переяслава та інших міст; щоб вони мали змогу побудувати там замки, щоб людність, осіла при тих замках, підлягала воевідському (московському) судові; щоб доходи з подимного й аренд по містах йшли на удержання московського війська. Цар жалав також, щоб гетьман у своїх письмах до нього називав себе не "вільним підданим", а "вірним підданим". Щоб вимогти ці уступки було вислано в Україну й московське військо під

проводом кн. Гр. Ромолановського, який підтримував відверто повстання Пушкаря та ніщия прихильників Виговського. Проте, перемога Виговського над Пушкарем під Полтавою примусила Ромолановського відступити з України на московську територію, а другий воевода — Шереметьєв замкнувся в Київській фортеці.

З огляду на явно ворожі дії Москви, Виговський видав до українського народу і до сусідніх держав універсал:

“Ми, все військо запорізьке, заявляємо й свідчимо перед Богом і усім світом цією нашою невинною й чистою маніфестацією, що великі війни, ведені з Польщею, не мали іншої мети, як оборону святої Церкви і прадідівської свободи якої любов'ю ми держимося. Приватні наші справи в порівнянні до публічних і Божих держали ми завсіди далеко .. І для того союзів, уложених із татарами, з королевою шведською, а потім із найяснішим королем Густавом, ми завсіди дотримували, заховували ненарушеними і додержували їм усе вірности. Навіть Польщі не дали ми ніколи причини нарушити пакти; усім дотримували ми свято вірности, умов і союзів. І не з інших причин прийняли ми протекторат вилік, князя московського, як щоб нашу свободу добути з Божою поміччю і проливом крові освячену, могли заховати, а по смерті передати нашим нащадкам...”

“Та цар і Москва завели надії України, не давали їй помочі проти її ворогів, побудували твердиню в Києві, щоб удержати в ярмі українців; царські воеводи відмовляли гетьманові почестей, піддержували бунти, нищили країну:

“Оттака то зрада підступної Москви слідна у всім: вона готовить нам ярмо — насамперед домашньою громадянською війною, себто нашою власною зброєю, без ніякої нашої війни. Все те ми виявили для нашої невинности, а тепер примушені підняти законну оборону та удатися до сусідів з проханням про поміч для своєї свободи. Не в нас лежить причина цієї війни, що розгорілася...”

Шукаючи союзників проти Москви, Виговський ще 16. X. 1657 р. підписав давню підготовлений союз із Швецією. Виговський домагався “признати й оголосити запорозьке військо з підвладними йому провінціями за вільний і нікому не підданий нарід”. Це й було досягнуто. Союз був оборонний, але він мало що міг дати Україні, бо Швеція була вже тоді надто ослаблена. Тоді ж Виговський відновив і союз із Кримом, що був зірваний з 1754 р. Але головна турбота Виговського була — забезпечення кордонів України з заходу, від Польщі, яка, теж оточена зі всіх сторін ворогами, потребувала також миру болай на одному фронті з Україною. Що польські політики розуміли тоді потребу порозумітися з Україною, видно з тогочасного польського засвідчення:

“Що згода з козаками досі не сталася, — писав один польський політик, — то таки в тім не їх вина, але наша, бо ми їх трактували, не як людей і за це покарав нас Бог, виявивши їх невинність, і в очах наших і чужих показав Бог, що вони такі ж люди, як і інші, і покарав нашу гордість, і ми, як думаю, покутуємо більше, ніж вони... І ми мусіли впасти, бо вони боролися за свободу, а ми за безмежне панування... Справді треба їх признати за націю, а не за партію, даймо їм уже спокій і ніяким штучним та неприродним способом не викликуймо інтриг і не розбиваймо їх. Нехай буде з ними така унія, як литовська; нехай один нарід над другим немає ніяких окремих прав, бо тільки через законно унормовані відносини держаться держави, а через вивищення одного народу над другим приходить розлад...”

16 вересня 1658 р. на раді під Галячем підписано основні точки українсько - польської умови. Цю Галяцьку умову складувано надто спішно, бо гетьмана тисла необхідність мати якнайскорше вільну руку для боротьби з Москвою, і багато було в ньому непродуманого. Так, тим часом як ідеалом гетьмана було — об'єднання всіх українських земель в одній незалежній суверенній державі аж до Висли і аж границь Прусії (в переговорах із Швецією), Галяцька умова витворювала тільки єдність Київського Брацлавського та Чернігівського воевідств у складі литовсько - польської держави з широким автономією. Натомість західньо - українські землі, себто воевідства волинське, подільське, руське і белзьке, а також пинський і мстиславський повіти залишалися поза гетьманською владою.

Правда, Галяцькою умовою привернено було всі права православної віри, не тільки на Наддніпрянщині, що мала бути під владою гетьмана, але всюди — “як далеко мова українського народу сягає”. Уніяцька Церква лишалася, але не вільно було її поширювати на нові місця. Київська академія діставала такі права, як краківська, та ще другу академію мало бути створено в іншому місті. У місці осідку академії не могли існувати польські школи.

Але головні ідеї української державности в Галяцькій умові не були здійснені — Україна діставала тільки автономію, а не державну рівноправність з Польщею й Литвою, як того домагалися українські представники з доручення Виговського (ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО РУСЬКЕ), і ця автономія простягалася тільки на Наддніпрянщину, а не на всі українські землі. Московські агенти отримували добрі козирі в їх пропаганді, що, мовляв, “Виговський продався полякам”.

Тим часом війна з Москвою почалася спершу дуже успішно. 8. VII. 1659 р. Виговський цілковито розгромив і знищив московське військо кн. Трубецького під КОНОТОПОМ. “Цвіт

московської кінноти, — писав московський історик Соловйов, — що довершив щасливі походи 1654-55 рр., згинув за один день... У жалібному вбранні вийшов Олексій Михайлович до народу. Тривога впала на Москву... Царське місто затремтіло, злякавшись за себе: У серпні, на наказ царя, люди всіх чинів поспішали на земляні роботи для зміцнення укріплень Москви. Сам цар із боярами часто бував при роботах..."

Але українська голота не дала гетьманові використати свою велику перемогу. Полковник Ів. Безпалій, за підмогою московських воевод, підняв нове повстання проти Виговського. Він вислав заклик до запорожців підняти боротьбу проти гетьмана, що "іде з поляками", та проти його союзників, татар. Кошовий Ів. Сірко несподівано напав на кочовище ногайських татар і згодом рушив із своїми січовиками на Чигирин. Напад Сірка викликав велике обурення серед татар, що були при війську Виговського, — більша їх частина залишила козацький табір і вернулася додому, грабуючи подорозі українські оселі. Почалася жорстока громадянська війна. Безпалій і його прихильники почали займати лівобережні полки. "Одно містечко воює проти другого, син проти батька; страшно тут твориться вавилонське замішання," — писав очевидець. Трубецький знову зібрав свої сили і вирушив на Лівобережжя, яке стало йому легкою здобиччю. Виговський скликав тоді козацьку раду під Германівкою (біля Білої Церкви), 21. IX. 1659 р., намагаючись виказати користі Галяцької угоди. Але на ралі опозиція взяла гору, і гетьман мусів залишити раду під охороною наємного війська. У жовтні 1659 р. Виговський побачив себе примушеним зректися гетьманства. Від польського короля він дістав уряд київського воеводи і зв'язану з ним гідність сенатора. В цій своїй гідності він рішуче боронив інтереси України під Польщею і тим викликав серед поляків підозрення, що хоче знову взяти булаву в свої руки. Коли 1664 р. на Правобережжі піднялося повстання проти Польщі, польський полк. С. Маховський схопив Виговського і, не зважаючи на те, що він був воеводою і сенатором, засудив на смерть. Виговського розстріляно 19 березня 1664 р. в Корсуні. Його тіло перевезла його вдова до Галичини і поховала в Манявському Скиті.

Був він членом Львівського Братства (з 1662 р.) і виступав гарячим оборонцем українського православного населення.

ВИДЕЛКА — прилад до їдження страв. Давні люди брали страви пальцями. Навіть такі цивілізовані народи давнини, як єгиптяни, греки та римляни не вживали виделок. Перша відома нам виделка в її звичному нам призначенні з'явилася в Венеції в XI ст.: її почала вживати жінка дожа Доменіка Сільвія, бувша грецька принцеса, яка "підносила страви до

вуст з допомогою маленької двозубої золотої виделки." Ця новина викликала великий скандал: венеційцям здалося, що вони знайшлися перед зразком перебільшеної карикатурної витонченості, що означала занепад моралі й прийнятих звичаїв. Догареса своєю виделкою почала викликати навіть напади духовенства з катедр, яке закликало на новаторку гнів Божий. І коли вона пізніше дійсно захворіла на "жахливу хворобу" (?), св. Бонавентура ні на хвилину не завагався проголосити, що то була "кара Бога".

Вжиток виделки почав ширитися в XIV ст. Так, в 1328 р. в інвентарі угорської королеви знаходилося 30 ложок і одна золота виделка. В 1379 р. герцогиня Турська мала 9 тузинів срібних ложок і дві виделки позолоченого срібла. Пієр Гавестрі, фаворит англійського короля Едуарда II (1307 — 1327), мав 69 срібних ложок і тільки три виделки, та й ті служили, — "щоб їсти грушки". Отже, в XIV ст. найелегантніші двори Зах. Європи вже починали вживати виделки, але тільки для якихось особливих страв у виняткових випадках. Всі ж інші про дощували брати страви "трьома пучками".

У широкий вжиток входить виделка у Франції з часів короля Генріха III (1574 — 1589), що в 1572 р. був польським королем. Вертаючись із Польщі до Франції через Венецію, де йому було влаштовано пишний бенкет, Генріх завважив незвичайне приладдя, якого доцільність відразу оцінив. Проте., хоч виделки й було запроваджено тоді при французькому дворі, їх ужиток не зразу поширився в вищому суспільстві, не кажучи вже про нижче. Треба дійти аж часів Людовіка XIV (1643 — 1715), щоб знайти в правилах добрих манер допоручення вживати виделки.

Проте, коли звичай вживати виделки поширився, виявилися несподівані прикрі наслідки: звичка тримати руки чистими, щоб брати ними їжу, незвичайно занепада, і тогочасні документи приносять численні свідчення застрашливої неохайности найвищих осіб суспільства, які, користуючись виделкою не вважали більш потрібним часто мити руки...

В Україні виделки з'явилися теж. очевидячки, досить пізно. Серед маси столового срібла, яке залишилося після кн. Константина Острозького, знаходилося шось "250 ложок — золочених і білих, між ними 12 золочених "волоської роботи", а є й "козацької", — і тільки 12 виделок. (М. Грушевський, "Іст. У. Русі" V, ст. 395).

ВИДОК — свідок. В кодексі законів Української князівської держави, що носить назву "Руської Правди" для свідків вживається двох назв — "видоки" й "ПОСЛУХИ". Видоки були свідками, що бачили на власні очі обставини злочину, або брали участь у слідстві... У звичайних справах вистачало свідокства двох ви-

доків. Тільки в процесах проти чужинців вимагалось їх більше ("повне число", але скільки саме — не знати). Видоки, як і взагалі свідки, мусіли бути свободними людьми. (М. Грушевський, "Іст. У.-Руси" III, ст. 246).

ВИДРА РІЧКОВА, ВИДНИХА — цінний хутровий ссавець, в Україні майже винищений. В лавнину передню частину цієї звірини їли, як м'ясо, в сколомні дні, а задню частину, як рибу, в пісні дні. І ще досі католицька Церква дозволяє їсти видру в посні дні. (Ронкетті "Діціонарію Ілюстрато деї Сімболі" ст. 576).

Перші християни оповідали, що видра, вимастившись болотом і зробивши собі таким чином ніби оборонний панцер, кинулася відважно в жахливі шелепи крокодила і виїла йому середину. Так і Спаситель світу, прийнявши образ людини, зійшов у пекло і вихопив із нього душі грішників. (Каїро "Діціонарію радionato деї сімболі" 79).

ВИДУБИЦЬКИЙ МИХАЙЛІВСЬКИЙ МАНАСТИР, — чоловічий монастир, який побудував кн. Всеволод Ярославич (†1693) над Дніпром, на 2 кілометр від Києво-Печерської Лаври, в тому місці, де, за літописним переказом, прибило було до берега ідол Перуна, що його з наказу кн. Володимира Великого було скинено в річку. Назва монастиря постала з того, що, коли ідол Перуна скинуто в Дніпро, люди бігли берегом за Перуном і кричали: "Видибай Боже, видибай!" Перша літописна вістка про цей монастир походить із 1070 р. В 1088 р. збудовано головну церкву св. Михаїла Тут ігумен цього монастиря о. Сильвестер переробляв словозвісну "Повість Времених Літ" — наш дорогоцінний літопис У 1696 р. збудовано тут ще й соборну церкву св. Юрія, іконостас, якої належав до найкращих зразків барока. У 1937 р. московські вандали цей монастир поруйнували, а церкви перетворено в військові склади.

ВИЖ — судовий пристав при КОПНИХ СУДАХ в Україні XV — XVI вв. Їх уживано також для "облукцій - оглядин на місці. За свою службу вижі одержували ВИЖЕВАНЕ — судовий податок. Свідомство вижа було важливіше від свідоцтва звичайного світка. Виж був присутній при виконанні судового вироку.

ВИЗИСК — паразитарне використання праці інших. Визиск людиною праці тварин не викликає обурення, натомість визиск людини людиною, що видавався в давні часи історії людства теж природним з боку сильнішого, в новіших часах викликав величезний суспільний і політичний рух, що розвинувся двома течіями — течією християнства та течією соціалізму або марксизму.

У християнстві кожна людина — брат у Христі, якого, як ближнього, треба любити і

якому треба допомагати в його труднощах, а ніяк не визискувати. Завдяки християнству й його ідеям, що відбилися на загальному зм'якченні звичаїв, знищено було стародавнє рабство, скасоване кріпацтво, і поволі шириться все більше переконання, що людина, себто її духовний розвиток, може бути тільки піллю, а ніколи не засобом до будьякої іншої цілі, а вже найменше — до своєкорисного збагачення. На цьому шляху християнство вже багато зробило, хоча й багато ще залишається зробити, бо, коли б можна було пілковито знищити визиск одною людиною іншої, це означало б, що люди стали янголами, і що на землі настало Царство Боже. Але християнство не вірить у Царство Боже на землі і намагається тільки по можливості до нього наблизитися, творячи Царство Боже, шляхом любов'ю до ближнього, в душі кожного, хто має спокійне сумління похристиянськи сповненого обов'язку.

Марксизм, натомість, особливо в його ленінсько-сталінському застосованні, запевняв, що він може витворити земний рай на землі, винищивши силою різні класи суспільства. Що з того вийшло, про це ми вже писали під гаслами БЕЗКЛАСОВЕ СУСПІЛЬСТВО та БЮРОКРАТІЯ. Так, як советська держава, себто купка людей, що захопила владу й тримає її терором, визискує інших людей, їй підвладних, могли ми спостерігати тільки в дохристиянські часи, в деспотичних державах Сходу з їх рабською системою, що, на трупах мільйонів людських істот, творила єгипетські піраміди.

Не можна при цій нагоді не згадати й того безжалюного колоніального - економічного визиску, що його та ж ленінсько-сталінська Москва, наслідуючи вірно визискувальну політику Петра I та інших царів, застосувала на Україні.

Щодо визиску України Московією за Петра I і пізніше до большевиків, написали свого часу цінні праці советські ж такі вчені (але українці) Оглоблин ("Очерки історії української мануфактури в Гетьманщині") та Слабченко ("Організація господарства України"). Які ствердили, що "політика Петра I стреміла до знищення української торгівлі з закордоном на користь московської; до знищення української промисловості — скляної, салітряної, поташової, смолячугової, тощо; до обернення України в колонію — ринок для промислу московського — шляхом різних тарифів, заборон довозу або вивозу, мит, або просто перенесення українських фабрик в Московщину і т.п. Безпардонне економічне плюндрування України дало в той час привід полк. Лесницькому висловитися, що скоро "московитяни пустять українців ходити в лаптях та рогах". (ЛНВісник, 1929, VII — VIII, 675).

Сам Сталін на з'їзді народів Дагестану 13. XI. 1920 признав був:

“В минулому Росія була Росією царів та катів. Росія жила тим, що визискувала наголи. Уряд Росії жив силами народів, які він гнобив.”

Тоді він із звичайним йому нахабством і безсоромністю заявив:

“Ці часи пішли в минуле, і вони вже ніколи не повернуться...”

Але ми знаємо, що вони повернулися, і то далеко в гіршому вигляді. В 1956 р. як виходить із цифр, що подав Н. Т. Кальченко на засіданні Верховної Ради ССРСР, вклад України природними багатствами і плодами своєї землі в народне господарство всього ССРСР допівнював майже половині вкладу всього ССРСР, натомість одержувала воча з того в власне господарство мізерні крохи. Так, на 1957 р. Верховна Рада ССРСР, заслухавши вищезгадані цифри Кальченка ухватила Бюджети: всього ССРСР — на 423.108.282 000 рублів; союзних республік: 194 047 685.000 р. А поміж ними союзними республіками: Російська РФСР — 104.000 0000 000, Українська РСР — 42.000 000 000

Хіба з цих цифр не ясно кожному, як жадливо Москва визискує Україну?

“Наш Квіч” писав 14. III. 1957 р. в пегеловині:

“В економічній ліянні Москва (за її висловками) “з’єднала всі ресурси — засоби виробництва” — насправді ж сконфіскувала в українського народу все, що було його власністю. Створення колективізації в сільському господарстві не тільки не поліпшило соціального стану українського селянства, але ще незрівняно той попередньо важкий стан погіршило. При квітні 1956 р. О. Кириченко в своїй (офіційній) промові твердив, що є такі колективи, де селянин за робочий день дістає 500 гр. зерна і 3 карбованні; що є такі колективи, де впродовж років не вичисляють селянам їхніх робочих днів а тим самим їм не платять... Більше страшного соціального визиску наше селянство ніколи не переживало, якщо виключити голод 1922 р., коли Москва всеїло була ограбила Україну... Поширення, чи збільшення індустрії в Україні також не принесло ніякого соціального поліпшення робітництву. Збільшення індустрії в Україні при незбільшеній кількості населення, мало б привести до збільшення добробуту, коли б не злочинна конфіскація на користь Москви всіх природних багатств України. Вся українська індустрія працює на користь Московської імперії... Українськими природними багатствами і українською робочою силою поліпшується в першу чергу соціальний стан москалів. . . .”

ВИЌЗД ЗДОМУ. — Кожний виїзд з дому в давніх часах був — задля загальної непевноти доріг — далеко небезпечніший, ніж тепер, і тому супроводився низкою обрядів, що мали на

меті забезпечити добру подорож та щасливий її кінець.

Виїзна церемонія звичайно починалася, — як завважила п. К. Грушевська (“Перв Громадянство” Київ, 1926, I, с. 30-31) загода, всякими аскетичними вправами, що мали на меті привести в рівновагу внутрішню силу подорожнього. — Його “ману”, кажучи мелянезійським виразом. У примітивних народів ці приготування дуже складні: за день, а то й за кілька днів перед виїздом чоловік зовсім відлучається від жінки. Північно-американські індіани перед походом фарбувалися, робили обрядові купелі, співали магичні пісні та танцювали воєнні танки. У нас із підготовчих звичаїв відомі — піст, причастя, прощання з знайомими, сусідами та ріднею. На Звенигородщині, напр., перед виїздом на заробітки обов’язково говіли, а виходячи з хати, прощалися:

— Простіть мене?

— Бог простить!

Поліщук ж ішли перед виїздом до церкви і молилися Богу — “шоб був гарний виїзд...” В іншій куті Полісся постили повелілок — “шоб добра дорога була, якщо на пароход, то великий страх мали, тоді й сповідалися”. На Коростецьщині перед виїздом “євангеліє наймали, шоб читали їм над головою...”

Причастя перед важливою дорогою було також дуже поширене. — стверджує К. Грушевська (ст. 23).

На волинському Поліссі поручали на дорогу:

“З батьком і матір’ю помирись, якщо у спорі, і проси благословення...”

У півн. Кам’янецькій заробітчани, коли не мали рідних батьків, брали благословення від хрещених. Також сповідалися перед виїздом і часом правили молобеня св. Миколі та св. Пантелеймонові, (ст. 22).

Миритися та прощатися треба було не тільки з родичами, але й з сусідами та знайомими. Так, на Волинському Поліссі перед виїздом “прощалися з знайомими”; коли йшли в салати, теж холили до сусідів на прощання і мислилися, якщо були з ким посварені. То і в рекрутських піснях співається:

— Прошавайте, сусілоньки, може з ким сварився...

— Та хоч сварився, не сварився, аби попростився..”

(Чубинський, “Труди..” V. 968, 994).

Або, як співають у Галичині:

Виїжджає з того села хлопець молоденький,

Виїжджає за ворота з коня похилився:

— Вибачай мі, громадонько, може з ким сварився.

(Головацький, Пісні, IV, 99)

На Полтавщині, як рекрутів проводжали, то “...і молебствіє, і говіють вони в церкві і

прощається він із усіма, з усіма цілується, і тоді випроваджують за село гуртом. Він перехреститься, уклониться на всі чотири сторони, і буває так, що він поїде не загаз, а вночі, то все одно не зроблять — треба олбути, і він тоді верта (ється), і товпа верта до села... (К. Грушевська, ст. 23).

У думі про Пригоду на Морі Олекси Поповича головний його гріх, що однозгідно повторюється в усіх варіантах думи, полягав влас- тиво в тому, що він

“... Не добре починав:
З отцем і матір'ю прошенія не мав,
Старшого брата за брата не мав,
Старшую сестру збарзе зневажав.
Ой у груди стременом олпихав...
Либонь мене, козаки, панове-мочолці,
Найбільше той гріх спіткав...”

А це й викликало бурю на морі.

Успіх полорожі, за давніми віруваннями, залежав і від того, як ставилися до полорож- нього ті, що залишалися дома. Вони залишалися з ним ніби в якомусь містичному зв'язку і з того випливало, як важно було не залишати позад себе поганих спогалів і не сваритися пе- ред виїздом. На Таранщині казали:

“Коли проклинають полорожнього то йо- му все невдача...” (К. Грушевська, ст. 28).

У вищезгаданій рекрутській пісні ново- бранець прощається:

— Не споминайте лихим словом,
Щоб я не журився;
А споминайте добрим словом,
Щоб я веселився...

На всій українській території вважається дуже добрим знаком, коли полорожнього “пе- рейдуть вповні”, себто, з повними відрами. Ве- лика прихильність тих, хто провожає, може дій- ти до того, щоб завчасу приготувати повне ві- дро, щоб переїти дорогу полорожньому

Тим-то у Шевченка, в поемі “Великий Лях” одна українська душа тяжко карається, і її до раю не пускають, за те, що вона за життя переїшла вповні гетьмана Богдана, ко- ли він їхав підписувати Переяславську умову здуки з Москвою, ніби таким чином бажаючи йому успіху в його тому згубному для України задумі.

У півн. Африці тому, хто від'їжджає, вичи- вають відро води під коня. Хто зна, чи не було й у нас чогось подібного. Не дурно у пісні спі- вається:

Покропите мі доріженьку
Щоб ся не курила,
Розбивайте тугу милій,
Щоб ся не журила.

На Полтавщині та на Поділлі кидали за по- дорожнім сіно. (К. Грушевська, с. 31) На Зве- нигородщині перед виходом із хати били старий посуд — на щастя в дорозі. Цей звичай нага-

дує інший звичай розлуки — виніс мерця з хати: при цій нагоді також били посуд. Били по- суд і в весільному обряді — при від'їзді моло- дого по молоду, а також (можливо задля дот- римання паралелізму з першим випадком) при його приїзді до двору молодої та зустрічі з майбутньою тещею (див. ГОРЩИК).

На волинському Поліссі, коли подорожній виходить із хати, хтось із стагших у хаті ста- вить ногу на поріг, і подорожній переступав через неї. Цей момент входить і до весільного місцевого обряду.

Звертається велику увагу на різні “зна- ки” — прикмети. При поганих “знаках” волі- ли не виїздити. Якщо снилася каламутна вода, або болото, то в дорозі могла приключитися хвороба — краще не їхати. Щоб не було хво- роби, треба переждати 9 днів.

Так само вважали, в котрий день виїзди- ти. Уникали виїздити в понеділок — “тяжкий день”. Можна думати, що колись вояки - подо- рожники уникали й середи. Бодай в пісні про Авраменка співається:

Ай, не їдь синку, та не їдь Климку,
У велику дорогу!

Пережди, синку, цей день середу...

Песед виїздом треба було звичайно сіда- ти. Цей звичай дотримався до наших днів.

ВИКОТЦА — несумлінна, жадна на гроші людина, продукт кріпацької доби XVIII ст. на Правобережній Україні, що за певну винагоро- ду вишукувала й виваблювала з чужих сел се- лян, златних до роботи на порожніх ще пансь- ких землях. Займалися цією небезпечною й непочесною справою бідні шляхтичі та жида. Шляхтич приїздив до якогось села верхи, ніби відшукуючи свого селянина - втікача; жид про- тискався до коршми, ніби скуповуючи якийсь крам, вовну, абошо. Переходячи від хати до ха- ти, викотца умовляв селян залишити їхню о- селю, обіцяючи їм в іншому місці рай земний. Вже сама думка, що почнеться на новому міс- ці новий тегмін “свободи”, була споклислива. Якщо викотца доходив свого, умовлялися, як довершити небезпечну справу. Селянинові тре- ба було лати час, щоб зліквідувати попереднє господарство. У призначений час викотца з'я- влявся з півводами, забурав охочих і, дуже обе- режно, далекими дорогами, привозив їх на місце призначення. Заняття викотци було, без сумніву, прибуткове, — за одну родину, пере- везену з Гусятина до Ходоркова, якийсь шлях- тич уплатив 120 золотих; за другу, вивезену з Брашлага під Бердичів — 70. Кількість дітей значно впливала на висоту винагороди. Але за- те й тяжко приходилося викотці, якщо він по- падав у руки власника вкрадених душ — до суда звичайно не доходило, власник волів вирі- шувати справу власноруч: добре ще, якщо ви- котцу тільки били, а то могли й повісити. (О. Єфименкова “Южная Русь” I, ст. 11-12).

ВИКУП МОЛОДОЇ — залишок весільного обряду при допомозі купна.

Про полян у літописі сказано, що вони, в відміну від ралимичів, в'ятичів та сіверян, що умикали собі дівчат за їхньою згодою, та в відміну від деревлян, що викрадали собі дівчат просто силою, мирно приводили собі молоду, а другого дня давали за неї викуп:

“Не хожаху жених по невісту, но провожаху вечер, а заутра приношаху что на ней владуче”.

Викуп за молоду, чи за її лівоцтво, часто давали після того, як молодий вже вступав фактично в права чоловіка. Пережиток цього звичаю існував до останніх днів у всіх слов'янських народів у більш чи менш виразній формі. У нас, другого дня по шлюбі, висилали делегацію до матері молодої, з хлібом і пляшкою горілки, прикрашеними червоними стрічками та калиною, як символом неблазнености молодої.

Хв. Вовк розрізняв викуп молодої від її купна: “Бо ж викуп — не не стільки плата за молоду, скільки плата за образу, що її заплівають долові молодої спробою умикати дівчат. У азійських та фінських народів де відбувається проста купівля молодої за кадим, у весільних обрядах зовсім немає елементу умикання.” (Стівії ст. 204). В Україні звичай купівлі дівчат з давніх днів занехано, але він практикувався до революції в багатьох місцевостях Московщини в формі “кладки” — виплати певної суми, наперед умовленої, що її батьки жениха виплачували батькам молодої. Можливо що тут відбився вплив угрофінських племен, які домішалися в Московщині до слов'ян, створюючи московський наріз (Хв. Вовк, стор.221)

ВИЛЬЦЕ — див. ГИЛЬЦЕ.

ВИМЕТНЕ — рід судової ланини в Україні часів Литовсько - Руської держави. Тоді судові справи нерідко вирішувалися на вічах. Якщо справа вирішувалася по згоді сторін то великий князь отримував “ЗМИРШИНУ”, чи “ЗМИРСЬКУ КУНИЦЮ”. Якщо ж не було миру сторонам давалося на добру волю — чи звертатися до суду КОПИ, чи “викинути” справу до великокняжого урядника який в такому газі отримував **ПОВИННЕ** і **ВИМЕТНЕ**. (Є. Єфименкова, I, 433).

ВИНА — грошова кара в литовсько - руському праві. Її було плачено пошколовачому, або й в князеві, за ушкодження майна.

ВИННИЧЕНКО ВОЛОДИМИР (1880 - 1951) — талановитий український письменник (оповідання, романи, драми), на жаль, надто перейнятий духом сучасної йому московської прогресивно - розкладової літератури з її аномальними типами і доведеними до абсурду ставовими проблемами; підпільний політичний,

досеволюційний діяч, один із організаторів Революційної Української Партії (РУП), потім провідник Української Соціал - Демократичної Партії, голова першого українського революційного уряду — Генеральною Секретаріату Української Центр. Ради, потім голова Директорії УНР. Надто імпульсивний і егоцентричний (“Чесність з собою”) Винниченко рішуче не надавався на ті провідні місця в українському політичному житті на які його висували його таланти письменника й промовця, і своїми постійними хитаннями між ідеалами української державної незалежності та совето - московського федеративного “раю” він завдав багато шкоди українській визвольній справі і багатьом людям, що йому вірили і йшли за ним. А він їх потім кидав. Докладніше про нього в моїх нарисах “Завзяття” (Париж, 1956).

ВИНО — в Св. Причастю — кров Христова, як установив Христос на Тайній Вечері:

“І взявши чашу, хвалу віддав і подав їм, кажучи: “Пийте з неї всі, бо це кров Моя Нового Завіту, що за многих проливається на відпущення гріхів”. (Матв. XXVI, 27-28).

В українських колядках і звичайне наше виноградне вино постало з крові Христової:

Червива іва чим согрішила?

Христу із ручок кровцю пустила:

Ле кривця кане, там винце стане,

Ле слізка кане, там церков стане.

Тота церковня Богу на хвалу,

Мирю на повагу, попам на прихід,

Багрове винце — лютям на закін.

(Етн. Зб. НТШ, XXXV, с 103).

Акалемік А. Веселовський вказав на паралельні образи в румунських колядках: святі питають Христа, звідки взялося вино, миро й пшениця. Христос пояснює, що вино стало з крові, яка спливала з пняків; миро — з поту з під колючого вінця, пшениця — зі сліз.

Аналогічні образи знаходимо в писаннях різних християнських письменників, які пригадують біблійний текст про Месію, що “випере в вині оліж собі”. Прикладаючи його до Христа, вони пишуть, що із ребер Христа течуть два джерела — води і крові: ними обмиваючись, очищаються всі народи. Апокрифічне видіння ап. Павла говорить про чотиси ріки, що течуть вином, медом, оливою і молоком з піл дерева райського, яке асоціюється з деревом хресним. (М. Грушевський “Іст. у. літ.” IV, 520).

У “Слові о Полку Ігоревім” вино має те саме символічне значення крові — вказує на криваву й смертну долю полків Ігоревих:

Вже вина не стало і крові,

Русичі пир свій скінчили,

Сватів своїх напоїли

І за рідний край в любові

Буйні голови зложили..
Ничить трава жалощами,
А дерево з туги до землі схилилось..

У давніших часах в Україні пили варений мед, що його по всіх усюдах було багато, вино ж було розкошею. — привозили його з Криму, або з Царгороду. Тим-то молодий на весіллі (на "ДІВИЧ-ВЕЧІР") уважав необхідним дарувати молодій пляшку вина. Вином вітали молодих, коли вони переступали по шлюбі поріг хати:

Ой гося гося, райські пташата,
Не облзубуйте виноградоюку,
Бо мені вина багато треба,
Багато треба на весіллячко:
Дедик за столом частує вином,
Матка на дверях — частує вином,
Братчик на дворі — солодким медом

Гостям вина не давали. — Його приховували на визначні моменти весілля для молодих.

ЗЕЛЕНЕ ВИНО в українських піснях та народніх переказах має полвійне значення: з одного боку це просто горілка, яку тримали звичайно в пляшках зеленкуватого скла: "Наша чарка повна зеленого вина: як налив до краю, то пий до дна" (Ів. Франко "Приповідки" III, в. I, с. 298). З другого ж боку, це скорочена назва винограду, чи виноградної лози:

Зелене вино д'горі ся вило.
Синьо зацвіло, синьо зацвіло..

ВИНОГРАД, ВИНОГРАДНА ЛОЗА — пелша культивована рослина, що згадується в Біблії:

— "І почав Ной бути патаем на землі і насалив виноград.." (І Мойсея. IX. 20).

Талмудичні легенди оповідають:

Схилившись над заступом та обливаючись потом, працював Ной над землею для першого винограду. Нагаз з'явився перед ним сатана й запропонував свою поміч. Отримавши від втомленого патріярха згоду, сатана схопив вівцю, зарізав її і полив її кров'ю вскопану землю — тому-то, хто п'є вино, має нерідко думки лагідні та погідні. Але після вівці, сатана забив лева і випустив його кров на землю винограднака, — тому то, хто п'є вино, відчуває велику силу в собі (спочатку); але не задовольнившись тим, сатана зарізав ще й свиню, і тому той, хто п'є непомірно, набигається характеру свині, що бабрається в болоті.

З найдавніших часів виноград і вино виступають, як символ щастя, веселощів, і якщо в Біблії сказано: "Іж твій хліб, радуєчись, і пий твоє вино, веселячись, коли Бог ласкавий на діла твої" (Еклезіяста. IX. 5), то і наш Володимир Вел., дарма, що Біблії напевню ще не знав, коли магометези спокушали його прийняти їх віру, відповів їм, за словами нашого літописця:

"Русі весело пити, не можемо без того жити!"

Бо ж Магомет заборонив своїм вірним вживати вина.

Цікаво, що і в билинах київського циклю, кн. Володимир, приймаючи у своїм дворі всякого чесного лицаря, частував його "чарою зеленого вина" з власних рук, — і це мало бути свого роду "лицарським посвяченням, приєднанням до богатирського братства" (Грушевський "Іст. у. літ.", 310).

У давніх греків і римлян "веселіє пити" виявлялося в культурі Бакха - Діоніса, якого всі приклонники, як і речі того бакхічного культу, все були прикрашені вітами виноградної лози з китицями винограду. Цікаво, що навіть на монетах римського імператора Проба (276 - 282 по Р. Хр.) була китиця винограду з написом "Темпорум феліцитас" — себто, "щастя всіх часів".

Ясна річ, що й така "весела" річ, як українське весілля не могло обійтися без винограду, якщо не в натурі, то бодай у весільних піснях, де виноград мав символічне значення. Виноград тут — райське, себто ідеальне, дерево, що символізує родину:

Ой плило, плило райське дерево,
Ой, як приплило край із Дуная,
Та й ся приймило, корінь пустило,
Красно зацвіло,
А як зацвіло — вино зродило.
(Гнатюк II, 195).

Або:

Садила (Ганна) вию зелене,
Садила низька, мовила зтиха:
Рости вино тонке високе,
Тонке, високе, в листя широке,
А тоє вино синьо зацвіло,
Синьо зацвіло, а в п'ять пвіточків:
Перший цвіточок — мій батенько,
Другий цвіточок — моя матінка,
Третій цвіточок — то мій братенько,
Четвертий цвіточок — моя сестричка,
П'ятий цвіточок — то мій миленький..

Дівчина, що садить, чи стереже виноград, себто родину, набирає значення охосонниці власного дівоцтва, з чим тісно в'яжеться символіка саду-винограду:

Ой у полі-полі межі дороги,
Ой стоїть же там золота ряска (кетяг,
гроно)

Стереже ж її красна дівочка,
Налійшов ід неї батенько її:
Урви ми, донько, золоту ряску,
Золоту ряску, червону краску.

— Ой бігме, не врву, милому держу...
(Так само даремно просить її мати, брат, сестра, нарешті!)

Налійшов ід ній миленький її —
Ой бігме урву, бо давно держу..

(Мих. Грушевський, "Іст. у. л." IV, ст. 276):

Або:

Ой на горі виноград зряжен,
Там Маруся ходила,

З виноградом говорила:

— Винограде, виноградочку,
Прошу тебе на порадочку,
Прошу тебе та не зрадь мене.
Молодцю, та порадь мене:
Як я піду за нелюба,
То не цвіти, виноград, красно,
Не роди, виноград, рясно!
А як піду за милого,
Прошу тебе — ізходи рано,
Прошу тебе — зацвіти красно,
Та й уроди ягідок рясно.
Ви, віточки, посхиляйтеся,
Ви, ягідки, посповняйтеся... (Чубинський, Трудн... ч. 512).

У цій другій пісні символіка винограду, як родини, особливо підкреслена: "ізходи рано" — дай швидко плід, дитину; "зацвіти красно" — дай щасливе родинне життя; "уроди ягідок рясно" — дай багато дітей і т.д.

Особливого значення набрав виноград у християнській церковній символіці. Євангеліє від Івана зберегло вислів Ісуса Христа, звернений до учнів:

— Я — виноградна лоза, а ви — її паростки (XV, 5).

На Тайній Вечері Христос символізує в вині свою власну кров, і з цього моменту вино для всіх вірних, що причащаються св. Таїн у вівтаря, робиться не тільки символом, а й самою кров'ю Спасителя. Тому в часи переслідувань християнства за римської імперії, коли визнавам не можна було привсєлюдно і недвозначно засвідчувати свою приналежність до переслідуваної релігії, виноградне листя та виноградні грона, як і ягнятка, риба, голубка та пава, зробилися одним із головних мотивів християнських фресок у катакомбах. А що християнським різьбярям було тяжко працювати в катакомбній темряві, християни тих часів використовували також поганські саркофаги (мармурові труни) з емблемами культу Діоніса-Бахха, серед яких, як ми вже згадували, завжди фігурував — і то на першому місці — виноград. Пізніше, коли християнство вийшло з катакомб на світло денне, містичний виноград прикрасив фрески й образи церков та їхніх хрестильниць, а у нас — особливо іконостаси.

Проф. В. Щербаківський звернув увагу, що різьбярські елементи українських іконостасів XVII та XVIII вв. складаються головно з двох елементів — АКАНТА (див.) та виноградної лози, що заповнюють площу між іконами.

В українській іконостас виноградна лоза могла перейти з Сирії та Малої Азії, а посередниками могли бути тисячі наших полонених козаків, які заповняли турецькі галери та сирійські ринки й майстерні, як відомий Лев Мажарський із Слуцька. Навчившись там різьбити й розвивши в себе смак до сирійських іконостасів, принесли вони цей смак додому, коли поверталися з неволі. Наш іконостас, — каже

проф. В. Щербаківський, — зовсім подібний до сирійських, і наша й сирійська виноградна лоза стилістично дуже близькі. Крім того тут відогравала ролю й ідейна близькість:

Православна Сирія вбачала в винограді символ християнства, пригніченого турками і ісламом, що забороняв вино, символ крові Христової. У православній Україні виноградна лоза була символом причастя під обома видами — тіла і крові, яке забороняли католики, вороги православля. Українці, які воювали одлучасно і проти турків-магометан і проти поляків-католиків саме тому дуже охоче вживали виноградну лозу, як символ, в своїх церквах.

ВИПАДОК — несподівана подія, що часто перевертає всі людські передбачення; творчість живого життя, що не вкладається в сухі формули і заперечує ніби "незломну" пов'язаність причинових явищ, рятуючи в морі життя невмілого пливача, великою дошкою під живіт, і гублячи вправного пливача, посилаючи йому під живіт акулу.

Дуже часто "випадок" це тільки атеїстична назва — Волі Божої, яка не піддається зрозумінню людському. Саме тому, люди, що заперечують існування Волі Божої, що створила весь цей світ, приписують його постання "випадкові". Але сучасна наука відкидає це пояснення. Чи може бути наслідком випадку ота світова гармонія, що виявляється в рухові безлічі небесних світил? Теорія ймовірності заперечує таку можливість. Коли б ми взяли яку книжку, що має мільйон літер, і набрали мільйон інших таких самих літер, що знаходяться в книжці, скільки б разів ми їх не кидали в повітря, цей мільйон літер ніколи не склав би тої книжки, що ми маємо, та і взагалі не склав би ніякої книжки. А небесних тіл не мільйон, а мільярди, і всі вони утворилися майже, а може й без "майже", одноразово, як твердить сучасна астрономія. Чи ж могли б вони самі витворити ту гармонію руху і той розвиток життя в його незвичайній скомплікованості, що ми тепер спостерігаємо?

Один із найвизначніших сучасних дослідників атому Дірак пише:

"Останніми часами чимраз більше виявляється, що природа працює за цілком іншим (як ми можемо собі уявити, Є. О.) пляном. Її основні закони стосуються не тільки безпосередньо до світу, що ми його можемо собі уявити в просторі і в часі; ці закони мають значення також для якогось "Щось", про що ми не можемо утворити собі ніякої реальної уяви".

Продовжуючи цю думку, відомий український природознавець, голова Наук. Т-ва ім. Шевченка (НТШ) проф. Ів. Раковський також констатував:

"Новітня наука відкрила нам новий світ і показала його існування, — світ, що існує по-

за тією природою, яку ми можемо пізнати тільки своїми змислами”.

Згадуючи про електрони, рушійну силу атомів, Раковський писав:

“Дослідники їх складних рухів завважили, що при їх великій чисельності та при безмежних можливих напрямках їх рухів, з правила не приходять між ними до ніякого зудару: видно, що, що вони рухаються звичайно тільки по вільних, не зайнятих дорогах. Значить, або електрони мають розум, або їх складним рухом керує якась розумна сила”. (Пант. Ковалів в “Віра і Знання”, 1954, ст. 6).

Тим-то, коли нам у житті трапляється якийсь випадок, якого ми не в силі зрозуміти, себто вивести з ряду попередніх подій, мусимо пам'ятати, що існує Вищий Розум, для якого не існує незрозумілих випадків, а є тільки якась вища цілеспрямованість.

ВИПИСЧИКИ — козаки, що їх польський уряд XVI - XVII вв. викреслював, чи випишував, із реєстрів козацьких, звичайно після невдалих повстань. Виписчики мусіли ставати селянами, чи міщанами.

ВИПРОШУВАННЯ ВІД КАРИ СМЕРТИ — звичай, що його дотримувалося в Польщі і в Україні в XVI - XVIII вв.: дівчина могла випросити собі присудженого на смерть (хоча б уже і з-під шибеніці!), заявляючи про свою готовність вийти за нього заміж. Бували проте випадки, що засуджені воліли вмерти.

ВИР — символ смертельної небезпеки, великого заколоту: “У сам вир попав” — себто в найнебезпечніше місце (Франко “Приповідки” — 185). “Хіба виру шукати, де найглибше” — вихоплюється в людини, що попадає в розпуку.

ВИРА — найвища грошова кара за вбивство вільної людини, яку платив убивець в Україні князеві, якщо йому вдавалося уникнути кривавої помсти. Вира існувала за часів Володимира В., коли ще було право кривавої помсти, а після смерті Ярослава, коли право кривавої помсти було знесено, вона залишалася єдиною карою від держави, що накидала її злочинцеві або на ВЕРВ (громаду), коли винного за вбивство, поповнене на її території, не вдавалося виявити. Це — т. зв. ДИКА ВИРА.

За вбивство вільної людини платили 40 гривень, за княжого урядовця — 80; за вбивство невірної жінки, або покалічення людини — пів вири — 20 гривень. За раба не було вири, а платили за ушкодження “чужої речі”. (ПРОДАЖА). Була ще й ПОКЛЕПНА ВИРА, яку знає “Руська Правда”, — її платили за наклепи. “Руська Правда” вказує й засоби, як звільнитися від наклепу.

ВИРІЙ — щаслива земля світла й тепла українських народніх вірувань, в якій пташки й гади перебували під час зимових холодів. Про неї вже згадував Володимир Мономах. Найскорше від усіх летить до вирію зозуля, що має від нього ключі, — тому вона весною й покидає його останньою. Загальний відлет пташок до вирію починається у нас, за переказами, 14 вересня. Тоді ж починають повзти до нього й гадюки, — з цих залишаються в нашій землі тільки ті, які когось укусили: це на них кара. (Сумцов в К. Ст. 1890, IV, ст. 97—98).

ВИРНИК — княжий урядник України - Руси, що стягав ВИРИ (див.). Належні йому оплати називалися ВИРНИМ ПОКЛЮНОМ. Їх докладно описувала “Руська Правда”.

ВИТИСЯ — в українських піснях символізує любов, кохання:

Ой білая павутина на тин повилася,
Молодая дівчинонька в козака вдалася..

Або:

Ой тонкая хмелинонька на яр повилася,
Молодая дівчинонька в козака вдалася:
Які руки, такі ноги, така й головонька,
Як зійшлися, обнялися — люба й

розмовоцька.

(Чубинський “Труди...” V 309)

ВИТРИВАЛІСТЬ — одна з найцінніших рис характеру. Тим-то й Ісус Христос сказав: “Хто видержить до кінця, той спасеться” (Матв. X, 22).

Не вистачає чогось хотіти, треба мати силу волі те хотіння здійснити. Щоб перемогти якусь одну перешкоду, вистачає одне коротке зусилля. Хвилеве обурення, розпач дають нам досить сили, щоб доклати іноді й героїчних актів, але справжню силу характеру, справжній героїзм виявляє той, хто витривало змагається за свої ідеали протягом усього життя, незважаючи на всі невдачі, незважаючи на переслідування від ворогів. Для цього треба мати тверду віру. Бо люди, що не мають твердої віри і мняють свої переконання, свої ідеали надто часто, ніколи нічого тривалого не здійснили. Той, хто все наново розпочинає, нічого не закінчуючи, присуджений на невдачу. І навпаки, той, хто витривало змагається за здійснення свого хотіння, перемагає: нема такого каменя, якого не продовбала б маленька крапля, якщо вона довго крапає в те саме місце. Витривалість — це справжня прикмета генія — Гете 30 років виношував свою ідею Фавста, Клемансо 40 років підготовлював перемогу Франції над Німеччиною в 1918 р.

Вірне в відношенні до окремих людей, вірне й для окремих націй. В. Липинський в “Листах до Українських Хліборобів” писав:

"Державно — і національно — творчі завдання провідної верстви ніколи не обмежуються одним поколінням. Коли в неї нема завзяття, витривалости і непохитности в переведенні своїх ідей, і коли нема вірности цим ідеям аж до загибу, аж до смерти, то ці ідеї не можуть передаватись дальшим поколінням, і не може витворитись державно-національна традиція, без якої не буває розвинених державних націй. Сотворення, напр., Франції тривало кілька століть. Увільнення Іспанії від "окупації" маврів тривало два століття. З'єднання Італії, якого способи, горіючи хотінням цього з'єднання і з вірою в це з'єднання, намагався пізнати Макіявеллі, здійснилося понад 300 літ по його смерті. Чи могли б усі ці факти статися без провідної верстви, що вірила в законність, правдивість, та необхідність своїх учинків і з цієї своєї віри черпала вікове завзяття, витривалість та непохитність у здійснюванні своїх хотінь? Що сталося б, напр., із Іспанією, коли б католицька і вірна своїй королівській династії її провідна верства, зневірилася в своїй релігії та в своїй вірності і стала роздумувати над тим, чи, може, влада могометанських маврів не була б "краща" для "еспанського народу", і "чи не краще" було б їй, еспанській провідній верстві, самій примоститись і пристосуватися до цієї "народної" мавританської влади?" (ст. 364).

Кому бракує витривалости, той присуджений на підлеглисть і упослідження, хто витримує "до кінця" — "спасен буде".

ВИТУШКА — знаряд для намотування ниток: Згадується в "Енеїді" Котляревського в описі пекла:

.. Там жили з них чорти крутили
І без мотушки на клубок.

У селі Попасній на Богучарівщині, дівчата, коли вибирали якесь місце для ВУЛИЦЬ, "виносили й крутили витушку, щоб молодіж тут крутилася." ("Мат. у. етн. НТШ" XVIII, 189).

ВИТЬ — податок в Україні крзацьких часів: "В Черкасах скаржилися, що староста, крім двох бобрів, даваних давніше від ватаги (уходників) — одного старостинського, другого городового — став брати ще й "вить" — семого бобра" (М. Грушевський, "Іст. У. Руси" VI, ст. 53).

ВИХОР — в українських народніх віруваннях вияв нечистої сили. Його іноді навіть уособлюють в образі чорного чоловіка, порослого шерстю, з хвостом і крилами, і з великими пазурами на ногах і руках. Живота в нього немає, і тому видно в ньому тельбухи. Тому й звать вихри "котолупами". Живуть вони в полі, але не сидять на місці, а все пе-

ребігають. Особливо багато бігає їх перед дощем. Бігаючи, вони все увихаються, бо б'ються грому, якій їх забиває. Бігають вони тільки вдень, а вночі — ніколи, і тим відрізняються від іншої нечистої сили. Коли вихор "підвіє" людину, та мусить захворіти. Тому, "як вітер порохом курбелить, не можна йти серединою вулиці", — треба дати вихрові вільну дорогу. (Етн. Зб. НТШ, V, 76).

Боронитися від вихру можна тільки ножем: як вихор підбіжить, треба стати перед ним, крикнути: "Котолуп!" і кинути ножем. Якщо ніж закривавиться, то значить вихра вбито. (В. Гнатюк "Знадоби..." III, в. I — ст. XXXV).

За іншими оповіданнями, що їх позбирав Чубинський (Труди, I, 35), вихор — крилатий змії. Коли чорт має стати вихрем, перших сім літ він повзає, як звичайна гадина, других сім літ стає велечезним полозом, а на треті сім літ стає вже крилатим змієм і живе в скелях. Коли йому крила вже зовсім відростуть, починає він літати. Для своїх прогулянок вибирає час звичайно перед бурєю, роблячи своїми крильми страшений вітер, що ламає дерева та розкидає будинки. У гуцулів подібну уявну істоту звать ЖОРСТВОЮ, крилатим سموком. Його образ іноді знаходиться на мідних держаках гуцульських палиць (Хв. Бовк, Студії.. ст. 169).

На Київщині про походження вихру оповідали в зв'язку з ширшими дуалістичними (див. БОГОМИЛИ) оповіданнями про творення світу, що в них Сатанаїл то допомагає Богові, то намагається Його обдурити. Згідно з багатьма варіантами цих дуалістичних легенд, землю треба було діставати з дна моря. Отже, коли Сатанаїл пірнув у воду по землю і там забарився, вода зверху замерзла. Сатанаїл пробився через лід, але сильно від того втомився і знесилився. Янгол, який ждав його над льодом, вихопив у нього землю й поніс до Бога. Сатанаїл, відпочивши трохи, погнався за ним. Отож Бог бачить, що Сатанаїл вже доганяє янгола та й каже:

— Махни мечем на праву сторону!

Янгол махнув і відсік праве крило Сатанаїлові. Цей як закрутився та й став як вихор. Ото й тепер, як почне Сатанаїл літати, то й здіймається вихор. (Чубинський, I, ст. 35).

Оповідали також, що як чортова дочка виходила одного разу за простого чоловіка, то тоді на весіллі чорт як закрутився з радістю, так і став — вихром. Тому й називають іноді вихор — Чортовим. Весіллям (Проф. Сумцов у Києві. Стар. 1890 р., I, 68 — 73).

Акад. А. Веселовський в своїх "Разісканіях" (XVI, ч. 309) зблизив українське оповідання про весілля чортової дочки, що породило вихор, із німецькими оповіданнями про

доньку Ірода, яка любила св. Івана Хрестителя і відмовлялася від усякого іншого шлюбу. Розлучений Ірод наказав усікти голову святого, і, коли зажурена дівчина хотіла понілувати її на підносі, голова відкинулася від цілунку, і від її руху знявся такий вітер, що кинув Іродіяду в повітря. Там вона й носить досі, викликаючи вихри. У Саксонії з'ясовували вихри, як "танці Іродіяди".

В. Петров умістив в "Етн. Збірнику" ВУАН у Києві (1927 р. кн. III) статтю "Вірування в вихор і чорна хвороба", в якій автор зробив медичну аналізу хвороби, що буває ніби від "підвою" вихру: людина галцинує, втрачає рівновагу, божеволіє. Описи епілепсії, які ми знаходимо по медичних книжках, на думку В. Петрова, цілком відповідають фольклорним фактам. Автор навів низку українських переказів про вихор, як він підходив людину, порівнює їх із аналогічними грецькими оповіданнями і приходять до такого висновку:

"Почуття овіяння і унесення з одного боку і демонічні зорові галюцинації з другого, як явища одного комплексного ряду, як мітологічні сублимації тотожних переживань, спричинилися до того, що постало уявлення: демон-вихор".

Ця стаття викликала критику К. Копержинського:

"Гадаємо, що висновки вченого базуються на дуже хитких підвалинах. Ми не проти того, що б дані медицини використовувати, але ж автор статті не довів, що на нижчих щаблях суспільного життя хвороба, яку описують лікарі, відчувалася в психіці так само, як її відчуває людина наших часів. Наші демонізовані сні й галюцинації відбивають до певної міри загальний уклад нашої психіки. Але ж чи могли вони бути такі самі за інших епох і за зовсім інших умов життя? Чи були вони так само демонізовані? Не кажемо вже про те, оскільки точно епілептик може пригадувати свої візії..." (Перв Громадянство" кн. I, 181—82).

ВИХРЕСТ — звичайно вихрещений жид. Наш нарід не довіряє людям, що змінюють свою релігію, підозріваючи в тій зміні не стільки ідейні підстави дійсного навернення, як матеріалістичні розрахунки на кращу кар'єру, тому, на Полтавщині, напр., казали:

"Така з вихреста людина, як із собаки солоанина".

ВИШЕНСЬКИЙ ІВАН (бл. 1550—1620) — визначний український православний полеміст із Судової Вишні в Галичині. Не мав він великої освіти, але мав надзвичайний літературний талант і палкий темперамент справжнього публіциста, тим то його "послання", які він слав з Афонського монастиря в

Греції в обороні православ'я проти католицтва і унії, робили велике враження.

До Афонського монастиря вступив Вишенський, коли мав вже приблизно 30 років. Чи був він до того ченцем, чи постригся тільки вже в Афоні, невідомо, хоча акад. М. Возняк і висловлює здогад, що був він ченцем ще до Афону, коли проживав у Луцьку та в інших місцевостях Волині. Перше "послання" Вишенського з Афону написане в 1592, або 1593 р. Таких "посланій" написав він коло двадцяти, адресуючи їх до кн. Острозького, до Братств, до владик, докоряючи цим останнім, що своїм життям принесли неславу православної Церкви. Рішучим гострим тоном картав він українських владик та інших панів за знущання над простим народом: — "А бідні піддані день і ніч на вас працюють і горюють. А ви, висавши їх кров і зусилля, повні мішки грошей напихаете..."

Сміло підносив він голос в обороні закріпощеного люду, бідних рабів, що "з однієї миски поливку або борщик хлечуть... але мають таке саме право на життя, як і всі інші люди..."

У 1605 р (чи 1604 р. ?) повернувся був Вишенський в Україну, жив перше у Львові, але розійшовшись в поглядах з керівниками Львівського Братства, перебував в Унівському монастирі; жив у Манявському Скиті в свого приятеля Йова Княгинецького, що той скит заснував, а в 1606 р. повернувся знову до Афону, де й прожив до самої смерті, як справжній аскет.

Виходячи власне з засад візантійського аскетизму, Вишенський гостро критикував усьє тодішній церковний і світський лад, а зокрема світську освіту та стародавні народні звичаї, як рештки поганства. Для нього не було нічого гіршого від "змінників (зрадників) руських," що їх, на його думку, сам Бог повинен би викоренити. В особі Вишенського, як писав Іван Франко, який присвятив був йому не тільки докладні студії, але й одну з своїх кращих поем ("Іван Вишенський" 1900 р.), була "немов невідкупна совість южно - руського народу, котрої голом, невідкрашений і різкий, дуже часто немилий, інколи бував занадто строгий, але все щирий і в основі своїй правдивий..." І проф. М. Грушевський теж указував, що "Вишенський був створений на народнього проповідника, трибуна, народнього вождя, і гарячі переломові часи унії як не можна краще відповідали його вдачі".

ВИШНЕВЕЦЬКІ, князі — славний рід український, що походить у XV ст. від роду князів Несвіцьких (із Турово - Пінських Рюриковичів), який виділив був чотири галузі — кн. Збараських, Вишневецьких, Порицьких та Вороневських, які свої прізвища діста-

лі від своїх маєтків. Прізвище **Вишневецьких** походить від замку Вишневець на Волині. Найвідоміші з Вишневецьких — **ДМИТРО** (†1563), перший відомий в історії козацький отаман, герой народної пісні про БАЙДУ (див.); **РАІНА МОГИЛЯНКА** (1589-1619), фундаторка Густинського монастиря в Прилуках, Мгарського в Лубнах та Ладинського; сестра київського митрополита Петра Могили, мати **ЯРЕМИ** (1612-1651), відомого переслідуванням українського православного населення, що визначався своєю нечуваною жорстокістю супроти українських повстанців в козацьких війнах, оборонця Замостя й Львова в війні проти Хмельницького — **типова постать національного зрадника і релігійного ренегата**. Син Яреми **МИХАЙЛО** (1638-1673) був польським королем (1669-1673).

ВИШНЯ — типове колись дерево країни “вишневих садків”, повирубуване за останнього наїзду московських вандалів. Символ дівочої й молодечої краси, веселощів, любови. Краса білого вишневого цвіту, червоний кольор і солодкий смак вишень асоціюється з дівочою красою:

Ой дівчино - вишенько,
Буде тобі лишенько

(Чубинський, IV, 519).

А Ганночко — вишенько, вишенько,
Присунься до мене близенько, близенько.

(Чубинський, III, 160).

Дарма, що, загално кажучи, символіка вишні тісно в'яжеться з дівчиною, як ясеня чи дубка з парубком (“Сидить голуб на дубочку, голубка на вишні”, Метлинський, 63), іноді символіка краси вишні переходить і на парубка:

Ой вишенько, черешенько, не шуми на мене,

А ти, милий, чорнобривий, не сварись на мене

(Чубинський, IV, 512).

Тут перехід символіки “жіночої” вишні на представника чоловічої статі, очевидячки, обумовлений бажанням дівчини, яка звертається до свого милого з просьбою “не сваритися”, вкласти в свою просьбу якнайбільше ніжності, виявити якнайбільше любови.

Символіка вишні не знає сумних чи зловіщих мотивів, її сфера все залишається — солодкість, любов, щастя.

Вишневий сад у піснях — символ батьківського дому, господи, родини:

Коло вишневого садочку

Там соколونько облітає

І в вишневий сад заглядає,

Чи хороше галочки гніздечко в'ють... .

(Чубинський, IV, 136)

Або:

Коло двору тесьового сокола облітає

І в вишневий сад заглядає:

Там галочка гніздечко в'є:

Вий, галочко, собі і мені:

Собі ізвий на калині, мені на яворі,

Собі ізвий з рутин'яти, мені із барвінку (Чубинський 813).

Як символ родинного щастя, вишня була й об'єктом ворожіння. На Катерини, до сходу сонця селяни рубали вишні і ставили вишневі галузки в глечики з водою і залишали до Різдва. Ворожили переважно дівчата, але іноді до ворожби прилучалася й вся родина, і тоді на кожного члена родини ставили в окремий глечик окрему галузку, перев'язуючи її стрічкою відмінного кольору, щоб відрізнити: чия віточка до Різдва розцвіте, той довго житиме. Дівчата перев'язували галузки і на жениха, загадували, за кого вийде: як віточка зацвіте, вийде заміж за того, на кого загадала.

Вишнева галузка часто служила й за **ГИЛЬЦЕ** на весіллі.

Вороження на вишневій галузці було зареєстровано на всьому просторі т. зв. надніпрянської України, але його зовсім не знали на території Зах. України — в Галичині, Буковині та в Карп. Україні.

Є кілька вісток, що вишневу галузку садили в землю на Андрія (в цілях ворожби), але тоді це робили виключно дівчата (Перв. Громадянство, Київ, 1929, III, 53).

У Галичині казали:

“Бачити, або їсти, у сні червоні вишні значить мати сором”. (Ів. Франко, “Приповідки” III, в. I, с. 146). Асоціацію з соромом викликає тут червоний кольор.

ВИЩЕБЕНЬ — “це те, що з-під сіна потерть зостається, що граблями вигреби. З йому самі цвіточки зостаються, то дуже корисні, як купати в них людину”. Записано на Київщині. (Мат. у. етн. НТШ, IX, 49).

ВИЩІСТЬ МОРАЛЬНА. — Кожна людина хотіла б чимсь визначитися між іншими людьми, бути вищою чимсь над ними. Справжня моральна вищість полягає з задлягати страждати в вищій площині, думаючи за тих, що не думають, люблячи за тих, що не люблять, працюючи для громадського добра за тих, що думають тільки про задоволення своїх маленьких егоїстичних потреб.

ВІВТАР — первісно жертівник, велика кам'яна брила, на якому приношено жертву богам; пізніше, за християнських часів, головна частина церкви, відділена іконостасом, де знаходиться **ІРЕСТОЛ**. Символ святого місця взагалі: “На вівтар із ходаками не лізь!” — себто не погань святих речей, не профануй чистої правди брудними плітками, чи підозріннями. Також символ церкви взага-

лі, згідно з правилом, що частина заступає ціле. "Хто вівтареві служить, той з вівтаря й жити мусить", — говорять про себе священники, перефразуючи слова ап. Павла з Послання до Коринтян (I, 18 IX, 13).

ВІВТОРОК. — Тим часом, як у латинських народів уважають, що в вівторок не треба ані женитися, ані рушати в подорож, ані розпочинати якусь мистецьку працю, в українців щодо вівторка не завважено ніяких особливих забобонних вірувань. Тільки на Гуцульщині казали, що у вівторок "снувати не вільно, бо в вівторок світ заснувався" (Онищук в Мат. у. етн. НТШ, XV, ст. 11), та на Стрийщині попереджали, — "щоб кукурудзу пси не їли, не треба її садити в понеділок, вівторок і в четвер" (Етн. Зб. НТШ, V, 79).

ВІВЦЯ — символ безборонності, безсилости. "Хто стається вівцею, того вовк з'їда". (Номис 3841).

Символ пришепелуватости, безініціативности: "Вівцю стрижуть, а друга дивиться" (Номис 3904) — себто одну людину обдирають, а друга, безініціативна, безвольна, замість боронитися, чи тікати, тільки жде, коли на неї черга прийде. Звідси й частий епітет дурости: "Дурна вівця", або: "За вівцю розуму не має" (Ів. Франко "Приповідки", I, 199).

Символ слухняности, покірности, огаєности в протилежність неслухняній кози: "Вівця — Божа худоба, а коза — дитча" (Ів. Франко, I, 198). Або: "Без пастуха вівці не стадо" (там же). "За одною вівцею все стадо біжить" (там же).

ВІВЦІ БОЖІ або **АДАМОВІ** — літнє мерехтіння повітря: "У літню пору коли саме велика спека й маленький вітерець, а хоч і зовсім тихо, дивлячись на воздух, можна примітити, що він аж мережить, неначе щось перед очима мерщиться. А як глянеш у кінець землі, де показується, що земля зійшла з небом, то углядиш, що по тому березі в роді туманних овець одно за одним біжить, неначе як бурун іде по морю. Оце саме в Тишанці в Борисовці називається — Вівцями... Дітвора міркує, що то Божі Вівці бігають, тікають від спеки в холодок. Вони бувають білі, а часом в роді чорних. Чорними вони кажуться, коли надбіжить над сонце невеличка тучка. А хмар, чи хоч туч, у нас вівцями я не чув, щоб називали, хіба тільки може назвуть, яка муружувата, неначе аж яблуковата" (Гарасівський Дикареву).

"У нас ото Божі Вівці то у ясний день біжать, іздалі видно, вітер на горах блищить. Вони будуть перед Страшним Судом уздріватися водами. Тоді будуть люди бігати, шукати води, а воно нема, далі здається, далі будуть бігти та й не найдуть, Тоді тільки бу-

де в Антихриста вода та й та з попелу" (Субота, селянин із села Попасної Богучарського пов. Дикареву).

До цих посвідчень Дикарев додає:

"Божі Вівці, що про них сповіщують Гарасівський та Субота, називаються на Чорномор'ї АДАМОВІ ВІВЦІ, або ПЕТРОВІ ВІВЦІ, що їх апостол Петро жене батогом. У Золоч. п. про літнє мерехтіння повітря люди кажуть: "Петро вівці жене", або "барани ся котять", хоч би хмарок ні сліду не було. Петрове свято припадає якраз у пору найбільшої спеки, тому-то, мабуть, і зв'язано ім'я св. Петра з мерехтінням повітря". (М. Дикарев "Посм. Писання" I, 192-94).

На Гуцульщині Божі вівці — то зірки (Мат. у. етн. НТШ, XI, 8). Також і в загадці: "Поле незміренне, стадо незліченне, а до того на чотири неділі пастух" (там же).

ВІДВОДИНИ — так подекуди називався обід в суботу того тижня, коли було весілля, що відбувався у тестя з участю молодих і свекра з свекрухою, а потім і вечеря тестя й тещі в хаті молодих. (Мат. у. етн. НТШ, III, 170).

ВІДВУД, ОДУД, УДОД, — гарний плах, символ облудної зовнішности: "Красне пір'я на відвуді, але смердить". (Номис, II, 201). Також символ непомірної претенсійности: "Каже одуд до Бога: — коли я такий гарний, то зроби, Боже, щоб я став богом, а моя одудиця — божицею". (Сл. Б. Грінченка).

ВІДКЛОНЮВАННЯ — момент весільного обряду, коли молодих "відклонюють" батькові й матері, щоб вони дали благословення. Роблять це — з молодим дружкою, а з молодю — брат її, беручи їх за руки, обгорнувши свої в хустку чи рушник:

— Старосто, Пане Підстаросто! Благословіть батькові й матері молодого князя відклонити!

Молодий і молода моляться перше Богу, а тоді одклонюються батькові й матері. (Грінченко "Етн. матер." III, ст. 531).

ВІДКУПНІ КУМИ — якщо діти в родині вмирили, то батьки, щоб порятувати новонароджену дитину, запрошували — вже після хрестин — приблизно на сьомий тиждень після народин ще одну пару кумів (крім звичайних), причому з цих нових кумів кум давав гроші, а кума крижмо. Пізніше батьки відкупували дитину від цієї другої пари кумів. (Слов. Б. Грінченка).

ВІДЛІНЩИНА — подекуди так звуть ВІДВОДИНИ.

ВІДМІНА — дитина, хвора на англійську хворобу. В Україні народ уважав таку дитину

за чортеня, яким підміняли людську дитину: "То якась відміна, а не дитина" (Ів. Франко "Приповідки" I, в. II, с. 209). В народі вірили, що чортиці, чи богині, відмінювали дитину тоді, як вона — ще не хрещена — лежала без світла вночі без належного нагляду. Тому від народив дитини до її охрещення в Україні звичайно світили в хаті біля дитини свічки. Підмінену дитину пізнавали по тому, що вона не говорить, не ходить, багато їсть, має велику голову та дуже виразні очі. Знахарі радили виносити відміни на смітник і там бити її деркачем від правої руки до лівої. На розпачливий крик дитини невідмінно мала прибігти справжня її мати і, вигукнувши: — "Нащо о'єте мою дитину?! Візьміть собі своє, віддайте мені моє!" — кинути справжню дитину, а свою, схопивши в руки, вихорем помчати в очерет. . .

Віра в відмін поширена була і серед інших слов'янських та германських народів.

ВІДМІНА СВІТИЛ (СОНЦЯ, МІСЯЦЯ)

— затьма тих світил, викликана тим, що якась інше небесне тіло (для затьми сонця звичайно місяць, а для місяця — тінь від землі, що, знайшовши: між ним і сонцем, на нього падала) його вкривало від нашого зору. Забобонний нарід приписував відміну небесних світил діяльності нечистої сили — вірування, що свого часу було поширене серед усіх народів землі. Є про нього згадка й в "Слові о Полку Ігоревім".

ВІДПОРНІСТЬ НА АСИМІЛЯЦІЮ — риса, що, на думку проф. Т. Сулімирського, відзначає український нарід.

Д-р Т. Сулімирський, кол. проф. краківського університету, а потім польський еміграційний діяч, видрукував у паризькому журналі "культура" статтю "З ділянки етнічних питань", в якій, відмітивши німецьку асиміляцію поляків на заході Польщі і польонізацію етнічного елементу на півн. сході, робить висновки, що на ті асиміляційні процеси мали головний вплив політичні умовини.

"Проте, — зауважує він, — аналогічні політичні умовини, корисні для польонізації, не проявилися на українському південному сході. На цьому терені польонізація українського елементу не мала успіху. Хоч суспільні українські верхи спольонізувалися ще в часах перед розбором Польщі, все ж таки етнічна польсько-українська границя від ранньої нашої історії тільки незначно пересунулася на схід."

Ще цікавіша незвичайна відпорність українців супроти москалів:

"Україна вся, або частинно, була 300 років під московським пануванням. Спорідненість української й російської мови... та сама релігія, а поза тим величезний політичний

тиск і безоглядна русифікація, — все це чинники, що повинні були не тільки облеглити, але просто довести до об'єднання цих двох етнічних елементів. Тим часом, не вважаючи на цілковиту русифікацію суспільних верхів і української інтелігенції, в народній масі, як українській, так і російській, існувала завжди глибока свідомість взаємної відрубності".

Вистачило кілька літ відносної свободи, і етнічна українська маса набрала повної національної свідомости. Москалі, що виявили колосальну асиміляційну здібність, коли мова про фінські племена на північ від Волги і Ками і глибину Сибіру, не змогли засмілювати українців.

ВІДРОДЖЕННЯ — повернення до здоров'я і сил занепаłego організму, а в суспільному житті — народу, що, мавши свою власну сильну державу, в наслідок різних нещасливих обставин — зовнішніх війн і внутрішньої незгоди — опинився в чужій неволі.

Ів. Франко писав:

"Як для лікаря нема нічого приємнішого понад слідження, як хорий звільна приходить до здоров'я, як у нього вертається органічне тепло, обіг крові наближається до правильної норми, появляється апетит, вертається блиск очей і здорова краска на лиці, а там починають прибувати сили, росте бажання руху, — так і для історика нема нічого приємнішого, як слідити регенераційний (відроджувальний) процес нації, що з важкого духового й політичного пригноблення звільна, але постійно двигается до нормального життя. В останніх 20 літах XIX в. ми пережили такий процес.." ("Молода Україна").

І наш славний поет О. Олесь після революції 1917 р. теж писав:

Яка краса — відродження країни!

Ще рік, ще день назад тут чувся плач
рабів,

Мовчали десь святі під попелом руїни,
І журно дзвін старий по мертвому
гудів.

Коли відкільсь взялася міць шалена,
Як буря, все живе схопила, проїняла, —
І ось, дивись — в руках замайла
знамена

І гімн побід співа невілля сторона...

ВІДУМЕРЩИНА — спадок по простих людях (смердах), який за князівської держави забирав собі князь, коли в померлого смерда не було сина. Правною привілеєю боярства було те, що ані по них, ані по їхніх людях князь не брав відумерщини. Спадщина по боярину могли дістати й доньки, коли не було сина. По боярських же людях, себто по свободних людях, що служили бояринові, або жили на його землі, спадок, коли вони не

мали синів, мабуть, забирав боярин. Звичайно думають, що спадщину по боярських людях дїставали їх доньки, коли не було сина, але проф. М. Грушевський вважає, що в таких випадках спадщина по боярських людях ішла бояринові, як спадщина по смердах — вільних “нічиїх” людях — ішла князеві. (Мих. Грушевський “Іст. У.-Руси”, III, ст. 313).

Поняття відумерщину додержалося в Галичині до наших часів: “Ти вже по відумерщину йдеш?” — питав хворий чоловік Долинського пов. свого нелюбого свояка, що прийшов його відвідати. Себто: ти думаєш, що я вже помер і йдеш домагатися своєї частки. (Ів. Франко “Піриповідки”, т. I, в. II, ст. 211).

Термін з давніх часів затримався, але змісту набрав досить відмінного.

ВІДЧИНЯННЯ — магїчний акт, що, за народними забобонними віруваннями, мав би допомагати в випадках трудних народин, або домого конання. Звичай відчиняти все зачине і розв'язувати все зав'язане при родиві спостерігався загально в усіх європейських народів, а особливо в слов'янських та германських. Був він відомий і в Індії.

В Україні при трудних народинах не тільки відчиняли всі скрині, шухляди, вікна, але й просили священника відчинити царські ворота в церкві, при чому баба-бранка примовляла:

“Царські ворота відчинїться, християнські кості розтушїться, пропустїть младенчу душу, душу безгрішну.”

ВІДЬМА — жінка з надприродними силами, які вона вживає, звичайно, на шкоду людям.

Подїляли відьом на дві категорїї — “родимих” і “вчених”: коли в кого народжується підряд сім дївчат, а між ними її одного хлопця, то одна з них ніби має бути “родима” відьма. “Вчена” відьма набирається своїх надприродних сил від іншої відьми, або від чорта, взагалї від “нечистої сили”. Рїжниця між “родимою” і “вченою” відьмами та, що родима відьма може іноді й направити заподїяну шкоду, але вчена ніколи цього не зробить:

“Гірша відьма вчена, як родима” (Номис, 235).

Спеціальність українських відьом — відбирання молока від корів. Коров'яче молоко з росюю — найулюбленїша страва відьом. Відьми люблять приймати в себе по святах всяку нечисту силу, але, щоб її гочастувати, мусять перше дїбратися до чужих корів і видоїти їх до крови. Родима відьма доїть корови, як і всяка інша жінка. Натомїсть вчена відьма, після першого видою, проробляє дїрку в одному зі стовпів своєї хати, затикає її замов-

леним чопом, і потїм молоко тече з тої дїрки, мов із кранта.

Відьми ніби мають вплив на погоду, можуть затримувати дощ та насилати таким чином посуху. У зв'язку з цим забобонним віруванням стояв звичай іспиту відьом водою, що про нього згадує в своєму слові з 1274 р. Серагіон, єпископ Володимирський, який перше був архимандритом Печерської Лаври і склав своє “Слово” проти самосудів над відьмами на підставі своїх спостережень над життям українського народу.

В українських судових актах XVIII ст. також зустрічаються безпосередні вказівки на іспит відьом водою. Так, у 1709 р. селяни і шляхтичі іспитували водою шляхтянку Яворську: її роздягли до голого тіла, зв'язали навхрест, як це звичайно в таких випадках робилося — великий палець правої руки прив'язували до великого пальця лївої ноги, а палець лївої руки прив'язували до пальця правої ноги, — поміж зв'язаними руками і ногами просмикнули шнур і спустили бїдолашну жінку в воду. Але тому, що вона тонула, її визнали безневинною. (В. Антонович “Чари в Україні” 1905, 52).

Опис подібного іспиту водою подав і Квітка в своїй “Конотопській Відьмі”.

Про іспит водою згадується вже в давній індуській книзі Ману. Неясні вказівки знаходяться і в Авестї. В давнійємецькому звичайному праві та в законодавстві також знаходиться іспит водою. Ідея цього іспиту полягала, мабуть, у тому, що вода, як чиста стихія, відмовляється прийняти в себе людей, що служать нечистїй силі.

Нема царини в сільському житті, до якої відьма не могла б утрутитися та наробити шкоди: вона може спровадити град на поле, може викликати рїжні хвороби, а навіть і смерть, завиваючи ЗАКРУТКИ на ниві; може навіть скрадати зірки з неба та викликати затьму сонця та місяця: якщо відьма передержить на мотвилі через великодні свята пївміток, а в провідну недїлю ввечорі здїйме та вийде з ним опівночі на подвір'я, та махне ним до зірки, то так її й здїйме та й заховає до горщика...

Відьми часто літають. Користуються для того віником, чи помелом. Мастяться якоюсь рїдиною і вилїтають через комин. Мета їх лету звичайно — Лиса Гора біля Києва, що відповідає Блюксбергові, чи Брокеніві, німецьких відьом і Беневентському дубові відьом італійських. Тут вони відбувають свої шабаші, себто розгульні бенкети, і складають відчити перед вищою нечистою силою. Відбуваються ці шабаші звичайно першого тижня кожного нового місяця, або під свята, як Юра, Дмитра, тощо.

По смерті, відьми, як і упирі, можуть вставати з могили, особливо якщо зазнали за жит-

тя якоїсь кривди, за яку хочуть помститися. На такому віруванні побудовано прегарну повість М. Гоголя "Вій".

Свого часу проф. В. Антонович звернув увагу на різницю в відношенні до відьом у нас, в Україні, і на заході Європи, де відьом дуже гостро переслідували і палили — першу відьму спалено в Тулюзі в 1275 р. На заході головною підставою для переслідування відьом було запідозрювання в стосунках із нечистою силою, відступі від правдивої релігії, себто в т. зв. апостазії. У нас натомість всі процеси проти відьом були побудовані на скаргах про якусь конкретну шкоду, що її ніби заподіяла відьма і якщо на заході притягали відьму до відповідальності державні, а частіше церковні установи, то у нас як правило, подібні процеси розпочиналися тільки за pozwом приватних осіб, при наявності скривдженої сторони. Особливо пікара в нас повна відсутність церковної епархії пілковита її незацікавленість справою. І на Лівобережжі, і на Правобережжі систематичного переслідування відьом у нас не було. А тим менше можна говорити про його масовий характер, який воно було набрало на певний час на заході Європи.

Причина м'якості судових присудів щодо відьом в Україні: взагалі відмінного від заходу трактування відьом полягала, як писав В. Антонович, — "не стільки в гуманному настрої султів, як у відсутності в Україні тих демонологічних уявлень, що викликали на заході жорстоке переслідування чарівників. Припускаючи можливість чаротійного таємничого впливу на побутові повсякденні обставини життя, народній погляд не дошукувався підстави цих впливів у зносинах із злим духом; демонологія не тільки не була розвинена як струнко вложена система уявлень, але до кінця XVIII ст., наскільки можна судити по процесах, зовсім не існувала в народній уяві, народній погляд на чарівництво був не демонологічний, а виключно пантеїстичний. Припускаючи існування в природі сил і законів, невідомих загальному народові, народ уважав, що багато з них законів відомі особам що зміли в той чи інший спосіб їх пізнати. Отже само по собі посілання тайни пригоди не вважалося за щось гріховне, суперечне релігійному навчанню..."

Розвиваючи й поповнюючи цей погляд дослідника "Чарч в Україні". К. Штепа в київському "Перв. Громадянстві" (1928, кн. II.) в свою чергу зазначав, що "не відсутність демонології, як гадав Антонович, а особливий, відмінний від заходу Європи характер її був причиною й особливого ставлення нашої громади до її adeptів" (ст. 73). "Самі чарівники та відьми у нас в більшості своїй були також не тими, що на заході. Аналізуючи уявлення, зв'язані з вірою у відьом і чарівників в Україні,

ми не бачимо там ніяких слідів тієї хвилі антично - східнього чорнокнижжя, що прокотилося по Зах. Європи і було там головним приводом для переслідування відьом. Демонології, в розумінні закінченої теорії, на Україні не витворилося, також, як не докотилися до неї й елементи вульгарної демонології античних народів. Примітивна демонологія зберігалася в своїх пережитках в Україні, як і серед інших народів, але з вірою у відьом не була зв'язана, принаймні ми не бачимо ніде її яскравих слідів. Де-не-де помічається вплив демонології догматичної, себто догматичних уявлень офіційної Церкви — в уявленнях про Сатану та його участь у чарівницьких актах. Дуалістичний мотив взагалі виявляється тут дуже слабо, хоча й не зовсім відсутній, — можливо тут відбулися останні хвилі великої дуалістичної течії, що пройшла по Європі".

ВІЖЕНЕР (де) БЛЕЗ (1533—1596) — французький дипломат і історик, автор книжки ("Опис Королівства Польщі...") виданої у Парижі в 1573 р., в якій він подає відомості про Галичину, Волинь і Поділля. Про Галичину, яку називає Червоною Руссю, Де Віженер писав:

"Ця країна дуже гарна, дуже плодюча, лобге заселена і була б ще більше заселена, як би не набіги татар..."

Про Волинь: не — "один нарід із червонопузьким", який займає землі між Случем, Бугом і Литвою.

Про Поділля: воно служить ніби копитарем для татар, які все часею Полілля набігають на Волинь, Галичину і навіть Польщу. Коли б не татари, то Полілля "безсумнівно було б найкращою й найплодючішою країною серед ряду інших... бо ґрунт тут скрізь дає виноград і шовк без особливих заходів людини." Нарід тут той самий, що на Волині і в Галичині. "Кажуть, що ґрунт цієї країни такий добрий і плодючий, що, коли залишити в полі плуг, то він протягом двох чи трьох днів так заростає травою, що знайти його тяжко. Країна повна меду і воску і могла б прогодувати величезну кількість отар, коли б була можливість їх розводити..."

ВІЗ — найдавніший засіб транспорту, необхідний в кожному господарстві. У давніших часах, хто мав воза, почував себе незалежним господарем, який міг звозити не тільки снопи з поля, а й провадити торгівлю, запускаючись в далекі полорожі. Це почуття господарської незалежності породило характерну приповідку: "На чийому возі їдеш, того пісню співай", себто кориса законам тої господи, що тебе приймає, чи гостює, не накидай своїх бажань чужому господарству.

Коли віз служив в останній подорожі до кладовища, ніхто не смів сідати на віз біля тру-

ни, — і сам візник ішов пішки, і, навіть повертаючись із кладовища, ішов із непокритою головою. Коли ж той віз прибував назад на подвір'я, його перевертали догори колесами — “щоб вілвернулося все зле, а привернулося все добре”. (Етн. Зб. НТШ, т. XXXI-XXXII, ст. 207).

ВІЗАНТИНИЗМ — вияв впливу візантійської культури, що приходила в Україну за посередництвом головно грецького духовенства та купецтва. Про ширину й глибину культурних впливів Візантії свідчать, як писав проф. Дм. Чижевський, мовні запозичення в староукраїнській мові: таких запозичень є кількості, і 2/3 належать до церковної мови, а проте значна частина пройшла й до чисто народної мови, як от — паляниця, книш, кутя, миска, левала вохра, макітра, калка, корабель та інші. Візантії завлячувала Україна й початки науки, і тому в давніх пам'ятках українського письменства знаходимо ми низку слів, що лягли в основу української наукової термінології, як от — планета океан, апостроф, діалект, діяфagma, епітафія, лексикон, астрономія, граматика, догмат, піраміда, стихія і багато інших.

Великий вплив був у нас візантійського мистецтва, яке виявилось головно в церковному будівництві. Київська св. Софія, яку поставив Ярослав у 1037 р. — це мала бути, як писав проф. М. Грушевський, — “взірцем краси й розкошу грецької штуки, призначеним на те, щоб піддержати славу Києва, як суперника Царгороду” (“Іст. У.-Руси”, II, 42).

Значно відбилися впливи Візантії й на поширенні в Україні монастирів та аскетичних ідеалів, при чому головним огнищем монашества збоївся — Київ: число монастирів у Києві далеко перевищує суму всіх інших монастирів на всіх інших землях давньої Русі XI — XII вв. “При аскетичнім характері тодішнього християнства і особливім поважанні чернецтва не й надало Києву значення “гуського Єрусалиму”, яке він заложував до останніх часів...” (М. Грушевський, т. II, ст. 299).

Натомість досить незначно відбилися впливи Візантії на праві. Це пояснюється вже давнішим існуванням інакших і глибоко закорієних та добре вироблених правних поглядів тодішнього українського народу. Україна тоді майже не знала судових кар на тілі. — натомість у Візантії вони були досить поширені. Через церковні суди, які з участю грецького духовенства, практикували ці карі на тілі, вони переходили й на Україну, але не могли в ній закоденитися, хоча знайшли потім значне поширення в Московщині. Під впливом духовенства кара смерті за убивство була запроваджена в княжих судах за Вотолимира, і потім знову за Ярослава, але вона не могла втрима-

тися супроти давньої практики помсти і грошевих оплат. І навіть і по церковних судах в Україні грошеві оплати взяли з часом рішучу перевагу над карами на тілі (М. Грушевський, “Іст. У.-Руси”, III, 359).

Взагалі, від'ємні сторони візантійської культури, якто великий централізм і бюрократизм, сервілізм урядовців і населення перед вищими властями, упокорення Церкви держави зв. **ЦЕЗАРОПАПІЗМ**, мали незначний вплив у розвитку української духовости, навпаки, вони знайшли дуже сприяльний ґрунт у Московщині, де централізм, бюрократизм, сервілізм і упокорення Церкви державі розвівали пишним цвітом за Петра I, Катерини II та інших імператорів, щоб набрати особливої сили й ваги за Сталіна.

ВІЯ — казкова істота української демонології. Вілома вона головним чином із оповідання цієї назви М. Гоголя, який багато черпав із українського казкового матеріалу: “Весь він був у чорній землі. Житистим міцним корінням видавалися його вкриті землею руки і ноги. Важко ступав він, по-хвилі спотикаючись. Довгі повіки були опущені до самої землі.” Обличчя в нього було залізне, і треба було зусиль стовпища нечистої сили, щоб піднести йому важкі повіки, та коли їх було піднесено, він відразу побачив Хому в чагівному колі, що робило його невидимим іншій нечистій силі, і вказав на нього залізним пальцем.

В оловізанні, що наводить М. Драгоманів у своїх “Розвілках” (т. II, т. 109), ця прикмета важких і довгих повік, що вкривають всевидючі очі, припадає **ШОЛОДИВОМУ БУНЯКОВІ** (див. БУНЯК):

“Нагешті появився Шолодивий Буняк, чулне сотворіння, якого очі мали такі повіки, що два чоловіки піднимали їх вилами, коли він хотів щось бачити, але тоді бачив він усе і скрізь на сто миль...”

ВІЙНА — вирішування збройною силою спірних питань між державами, чи між окремими групами в одній і тій самій державі. В останньому випадку маємо **ГРОМАДЯНСЬКУ ВІЙНУ**.

Один учений бельгієць простудіював всі війни, що були в світі, починаючи від 1496 р. до Р. Хр. аж до 1861 р. по Р. Хр. себто протягом 3.357 років історії. Із них тільки 227 років були роками миру, всі інші — 3.130 років! — були роками війни. На один рік миру приходиться 14 років війни. З того виходило б, що стан війни — нормальний для людства стан бо людство — схильне до сварки й до бійки. Дарма Христос благовістив мир людям доброї волі, — таких досі знаходиться на землі незначна меншість.

У давнину мало не кожну спірну справу між людьми вирішувало право сильшого, що робило з слабшої людини раба. зваряддя чужої волі того чи іншого пана його життя чи смерті. З часом, з розвитком права і поширенням засад вищої релігійності, в оборону слабшого виступила держава, що почала карати всіх тих, хто зловживав своєю силою, поповнюючи злочини на слабшому. Було створено поліцію, що наглядала за тим, щоб суперечки не переходили в бійку і в злочини. Нема сумніву, що для припинення війн між державами, також необхідна міждержавна, чи наддержавна, поліція, що не допускала б до насильства сильніших над слабшими, що не допускала б розв'язування спірних питань між державами шляхом війни. Тільки сила може стримати людей злої волі. поки не буде такої понаднаціональної поліції, організованої при спільному Світовому Уряді, війни неминучі. Коли б не було збройної сили США, що завзялися охороняти мир на землі від посягань московського імперіялізму, багато досі вільних держав було б уже знищено. Та нема сумніву, оборонної сили США не досить, щоб врятувати світ від чергової війни, яку готує Москва.

ВІЙСЬКО — збройна частина нації, що охороняє кордони своєї країни від нападу ворога, а також допомагає поліції втримувати в країні т. зв. встановлений лад.

ВІЙСЬКО ЗАПОРІЗЬКЕ — офіційна назва українського козацького війська і створеної козацтвом Української Держави XVII — XVIII віків.

ВІЙСЬКОВА СКАРБНИЦЯ, або ГЕНЕРАЛЬНИЙ СКАРБ — скарб і фінанси гетьманської держави XVII — XVIII вв. Спочатку вона не відділялася від приватного майна гетьмана. Керував нею **ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПІДСКАРБІЙ**. Існувала й Військова Скарбниця Січі. Переховувалася вона, до прилучення України до Московщини в 1654 р., в Трахтемирові, а потім по різних місцевостях, головню на Дніпрових островах нижче річки Чортомлика: її зрабували москалі при руйнуванні Січі.

ВІЙСЬКОВА СТАРШИНА — керівники окремих військових частин та державні службовці за козацької доби. До 1648 р. Військова Старшина мала характер тільки військового керівництва. За Гетьманщини вона стала також виконавчим органом державного правління. Військова Старшина поділялася на **ГЕНЕРАЛЬНУ** (генеральні обозний, суддя, писар, підскарбій, осаул, хорунжий), **ПОЛКОВУ** (полкові обозний, суддя, писар, осаул, хорунжий) — **СОТЕННУ** (сотенні отаман, писар, осаул, хорунжий).

ВІЙСЬКОВИЙ ЗНАЧНИЙ ТОВАРИШ —

почесний титул, що його надавав гетьман вислуженим вишим службовцям козацької держави, або й козакам, що взначалися на війні. Цей титул уповноважнював до участі в гетьманській стагшинській раді та до почесного місця в оточенні гетьмана. Під кінець XVII в. цей титул надавали тільки важливішим особам, чи за особливі заслуги. — так, відомо з козацьких літописів, що генеральний суддя, вихолячи “в абшит”, себто, полаючись на відпочинок за старістю, отримував титул військового товариша. (Ломиковський “Словар. . .”, ст. 8) Полтавський полковник Гуджел, вийшовши в отставку в 1675 р., називається в актах “славетним паном, козаком полтавським”. У XVIII ст. цей титул став загальнішим, — його давали тим звільнюваним службовцям, що не отримували титулу **БУНЧУКОВОГО ТОВАРИША**. Рангою його дорівнювали сотникові.

ВІЙТ — в XIV — XVIII вв. начальник міста, оснований на підставі Магдебургського права. Війта призначав власник міста і його уряд був спочатку спадщинним. За свою службу війт побирав частину податків і судових оплат. Свою владу війт ділив із міською радою, на вибір якої мав вплив. Свій уряд війт міг відступити або пролати. Іноді саме місто відкупувало уряд війта і тоді уряд війта ставав виборним. У гетьманській державі XVII—XVIII ст. війт уже все виборний, але затверджувався гетьманською владою.

В Галичині за австрійських часів війт був начальником громади, на українських землях під Польшею в рр. 1920—1930 війт був начальником волости.

ВІКНО — отвір в стіні на світло і повітря, око хати на зовнішні події.

У XVII ст. по сільських хатах в Україні скло в вікнах стрічалось хіба дуже рідко. К. Гільденбраунт, що залишив нам опис полорожі Готтгелла Веллінга, шведського посла до гетьмана Богдана Хмельницького писав у тій своїй “Полорожі”, виданій в 1668 р., про сільські українські хати:

“Замість скляних вікон мають вони раму, натягнену свинячим бурдюхом, — через нього проходить світло. На них (на ті рами), селяни дуже вважають, що-вечора їх здіймають та добре зберігають, а отвір засувають лешкою-засувою. . .”

В Україні, як і в інших багатьох країнах, уважали, що при наголинах дитини треба тримати вікна відчиненими за законом імітативної магії, щоб прохід дитині був вільний. З тієї ж самої причини і при тяжкому конанні відчиняли вікна, а іноді їх навіть виймали: “Щоб мала душа куди втікати” (Етн. Зб. НТШ, XXXI, ст. 149).

В Україні був звичай, при наролинах дитини, ставити на вікнах червону, або й прозору з червоним буряковим борщем, пляшку (Мат. у.

етн. НТШ, V. ст. 2). Натомість вікна хати де лежить покійник, позначали рушником, який протягали через вікно. Цей звичай відомий і в інших народів (Етн. Зб. НТШ, XXXII. ст. 151). Вночі на вікно хати, де лежить покійник, ставили миску з водою та клали рушник — “щоб душа рано вмилася і очистилася від гріхів. “Посипували також вікна і землю під ними попелом: коли рано знаходили на попелі якийсь знак, казали, що то була душа, що його залишила а коли ніякого знаку не було твердили, що покійник був праведником, безгрішним (там же, ст. 207).

Після того, як мерця винесли з хати знову ставили воду на вікно: душа до шести тижнів побивається на ньому світі і прилітає пити воду. — “бо тремлю їй на митарствах” (Номіс в Зап. НТШ, т. 88, ст. 163).

В родині, де діти вмирали, не доживаючи віку, новоохрещену дитину не вносили до хати дверима, а полавали через вікно: — “щоб смерть не могла ввійти звичайною дорогою за новородком” (На Уманщині. Мат. у. етн. НТШ, VIII. 52). На Карп. Україні, якщо в молодого бувала вже в хаті смерть, молода не йшла до його хати через двері, а влязла через вікно (Жажкович в Етн. Зб. НТШ II. ст. 19) Такий самий звичай існував і в німців, в швайцарців та в поляків.

“Де багато вікон, там багато світла, але правди не вилітло”. — говорили наші люди про панські палати що будувалися коштом визиску бідного люду. (Ів. Франко “Приповідки”, I. в II, ст. 218).

ВІКНО В ЕВРОПУ — промінь європейської культури, що його кинув Петро I в темну Московщину. М. Зеров писав:

“Вікно в Європу було прорубано раз у “Петербурже-городке” на початку XVIII ст., коли на російській центри впало снопом європейське світло і так яскраво підкреслило околицьню тему; на Україні ж у нас вікон не прорубували: у нас паростки європейської культури промикалися всюди тисячею непомітних щпар та щілин, сприймаючися помалу, непомітно, але всіма проявами національного організму”. (“До лжепел” ст. 269).

ВІЛ — символ важкої праці: “Він у роботі, як віл у ярмі”. “Паніное як віл...” Також символ повільності: “Волом заяця не догонити”.

З огляду на повільну й ніби вчисту ходу вола, покійника везли в похороні в давнину не кіньми, а волами: “Ой, везуть, везуть козаченька та сірими волами...” Вживання волів, як обов’язкової упряжної худоби в похороні треба вважати за пережиток дуже давньої практики, що затримався був до останніх часів не тільки в Україні, але й в деяких інших слов’янських народів. Звілки й прокляття: “Щоб тебе волами возили!” (Франко “Приповідки” I, 1, 222). У деяких місцевостях Зах. України, як

от на Локвті, традиція вимагала, щоб воли в похороні були цілком білі (Хв, Вовк “Студії”. ст. 349).

Був віл і символ невибагливості: “Волові дав полову, буде робити поволі”. “Віл чого віл брнкає, від того кінь здихає”. (Ів. Франко, I. 219, 220).

Також символ буденності: “Тікай з волами, бо процесія йде” — (Франко, I. 222).

Натомість воли в плузі — це любов (ПЛУГ, ОРАННЯ). Любов природньо сполучується з молодістю, звідти пов’язання “воли в плузі — літа молодії” в відомій пісні:

Гей, воли мої та половії, та чом не огете?
Гей, літа мої та молодії, чому ви марно йдете?

Або:

Воли мої старенькії, не орати вами;

Літа мої молоденькі, то ж жаль за вами...

У відомій народній загалні “Заревів віл за сто миль, за сто гір”, виступає віл, як символ грому. У зв’язок із цією подільською загалкою М. Грушевський ставив фантастичного вола з оповідання про кінець світу:

“По тім всім такий ся випає віл, він сім гір трави випасає, а сім рік воли випиває. А як той віл згине, то шкіра в нього буде моти сім миль довжини і сім миль ширини. То тоді чорт скаже св. Ілію злапати і ту шкіру простести, і на тій шківі будуть св. Ілії голову стинати. — чорт знає, як що св. Ілії хоч одна крапка крови на землю капче, то земля ся запалить.” (М. Грушевський: Іст. укр. Літ., IV. ст. 611—616). Як відомо, постать св. Ілії тісно в’яжуться в народніх уявленнях із громом.

Як символ побожності, фігурує віл, разом із ослом, у церковному мистецтві та в наших колячках, де, при яслах Немовлятка Христа “сірі воли стояли, на те Дитя дихали...” і тим Його гоїли, бо ж на Різдво у нас сильний могоз. В ірній колячці оповідається, як жили Христа шукали, та не могли знайти Христа під сном, “добі ж воли тихо стояли, сіна не рувчали”, щоб Ісуса Христа не зрадити. Ще в ірній колячці Ліва Марія сина купала, пелюшки прола: “Де ж їх сушила? — В вола на розі, білечкі як шовк тоненькі...” (М. Грушевський: “Іст. укр. літ.”, IV, ст. 502).

Ані канонічні євангелії, ані взагалі Святе Письмо Нового Заповіту, ані тлумачення Оригена до євангелії св. Луки не знають ані вола ані осла при яслах. Про них говориться тільки в апокрифічному євангелії Матвія, що використало алегоричний вислів Ісаї: “Віл знає свого господаря, і осел знає свого пана” (I, 3). Найлавінший образ ясел Христа з ослом і волом знаходиться в римських катакомбах св. воли і дає їм дорогу, а коням по ночах прос-

В наслідок “побожності” вола, а також, Агнеси, де він фігурує на одному саркофагу з 343 р.

мабуть, і його роги — “нечиста сила боїться

то проходу немає". (Проф. Сумцов у "Кіев. Стар." 1890, VII, ст. 64—66).

Ястребов записав на Херсонщині низку віривінь та звичаїв, зв'язаних із волами:

Коли волів запрягають уперше в ярмо, їх хрестять і примовляють:

"Святий Юрій навчив ходити, навчив їсти, навчив й хліба робити". (III, ст. 66).

Купивши вола (або й коня), кладуть у воях пояса або рушник. І, коли переведуть через нього худобину, ллють їй на лоб води, — щоб знала дорогу з поля додому (варіант): "щоб довго тримався куплений товар".

Продавати вола не можна з налігачем: не будуть водитися добрі воли. Треба купити новий налігач і передати його з поли в полу.

ВІЛСОН ТОМА ВУДРО (1856—1924) — президент США (1913—1921), демократ. За стараннями адміністратора української греко-католицької дієцезії в США о. П. Полятинчина, Вілсон оголосив був день 21 квітня 1917 року "українським днем" у США, дозволивши провадити збіжки на українських жертв світової війни. 8 січня 1918 р. він виступив зі своїми "14 пунктами"-засадами, що на них мав бути укладений мир. Пункт VI передбачав звільнення території Росії від окупації центральних держав: X — автономію наголам Австро-Угорщини; XIII — створення незалежної Польщі на теренах, "заселених безспірно польською людиною". Протягом 1918 року ці 14 пунктів були перетвоєні на 27 тез, між котрими стояло й "самовизначення народів, як імперативний принцип". Але вже в 1919 р. Вілсон відступив від етнічного принципу, погодившись на прилучення Східньої Галичини до Польщі з умовою визнання автономії українцям.

ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО — самочинна мілітарно-військова організація народних мас за традиціями стародавнього козацького руху в наддніпрянській Україні за революції 1917—1918 років. Зародилося воно на Київщині, на з'їзді, де в м. Звенигороді в квітні 1917 р. оформилося й визначило свою ціль — "в обороні вольностей українського народу та в охороні дала від банд збольшевичених дезертирів". Цей рух швидко поширився на Полтавщині, Чернігівщині, Волині та на Херсонщині, охоплюючи переважно селянство, а подекуди (як у Києві) і робітництво. Всеукраїнський з'їзд Вільного Козацтва в Чигирині 16—20 жовтня 1917 р. представляв уже ніби 60.000 організованого козацтва. На отамана Вільного Козацтва було обрано тоді ген. П. Скоропадського. Проте, коли П. Скоропадський став гетьманом, на вимогу німецького командування Вільне Козацтво було роззброєно. Тому багато вільних козаків брало пізніше участь в повстанні проти гетьмана.

Вільне Козацтво відіграло значну роль у протибольшевицькій боротьбі українського народу, сповнюючи роль справжньої народньої міліції, тому захоплених у полон вільних козаків московські більшовики розстрілювали на місці.

ВІЛЬХА — дерево й куші з породи березуватих. Вона має червоний сік, і в нашому народі з цього приводу оповідали:

Коли чорт, чи Сатанаїл, зробив був вовка, але не міг його оживити, аж поки не вжив підказаної йому від Бога формули:

— Встань, вовче, із'їдж дідче.

Вовк тоді зразу схопився й кинувся на Сатанаїла. Той порятувався на поблизу вільху, але вовк успів був схопити Сатанаїла за п'яту і відгриз йому її. Сатанаїл зросив своєю кров'ю всю вільху, що з того часу має червоний сік, а всі чорти — безп'яті. (М. Грушевський: "Іст. укр. літ." IV, ст. 413)

В українській народній символіці вільха — символ суму:

"Сіла, пала галка на зеленій вільсі:

Не хилися, вільхо, бо й так мені гірко..."

(Метлинський, "Нар. Пісні", ст. 251).

ВІМІНА АЛЬБЕРТО (1603 — 1667) — справжнє прізвище Біянже Мікеле — посол Венеції в 1650 р. до гетьмана Б. Хмельницького. Залишив "Записки про походження й звичаї Козаків" з 1650 р., які видрукував професор І. Феррара в 1890 р. Крім того написав "Історію громадських війн Польщі" (1671).

В "Записках" Віміна називає Україну Україною, а нашу мову — русинською (рутенською).

Про плідність нашої землі в Запоріжжі Віміна писав:

"Сила ріжного збіжжя росте, де попало і без плекання — від того насіння, що падає на землю після жнив та від вітру і називається на рутенській мові "палалиця", що значить по нашому (італійському) "кадуто". Палалицю часом збирають, часом вона згниває, бо жнива на засіяних ланах такі багаті, що селяни ставляться зневажливо до цього дару, що їм дає цей благодатний ґрунт. Я тяжко повірив би подібному явищу, коли б не переконався власними очима і не бачив на місці таких величезних і багатих на зерню снопів, яких не дістанеш в інших країнах при найретельнішому плеканні..."

"...Благодатний ґрунт дає мешканцям смачні овочі й силу шпараги, такої чудової, що вона, на мою думку, не гірша від найкращих веронських гатунків, надзвичайно смачна і не гірша, як лісові гатунки з тонкими стеблами, які ростуть коло Риму й Неаполю..."

Віміна відмічає, що козаки — великі мистці до дерев'яних будов і з'єднують бальки зов-

сім без цвяхів. Крім столярства займаються римарством, теслярством і шевством..”

Віміна відзначає розум козаків, що помічається і в провадженні державних справ, які то він мав нагоду стостерігати в засіданнях Ради, на яких був присутній і гетьман:

“У Раді козаки обмірковують справи, і підтримують свої погляди без демагогії, все маючи на увазі загальне добро. Якщо визнають кращим погляд інших, з цим не ховаються, без впертості відмовляються від власного му я сказав би, що ця Республіка довічне погляду і приєднуються до правдивішого Тоспартанській, коли б тільки у козаків так само шанували тверезість. Одначе, вони можуть змагатися з спартанцями суворістю свого виховання. Тяжко собі уявити, скільки вони терплять від голоду й спраги, втоми й безсонних ночей. Усіма цими приємностями вони особливо користуються під час морських походів, коли, за словами козаків, їм не раз доволиться голодувати по три дні, голуючись сухим хлібом, часником і цибулею..”

Про стріленьке мистецтво козаків Віміна так висловлюється:

“Мені траплялося бачити, як вони кулею гасять свічку, відбиваючи нагар так, що можна було б подумати, що хтось це зробив шипцями..”

Цікаві відомості подає Віміна про особу самого гетьмана Б. Хмельницького його дім і прийняття:

“Росту він скоріше високого, ніж сепельного широкий в костях і міцної будови. Його мова й спосіб правління вказують, що він має розсудливу думку і проникий розум. У поведінці він м'який і протий і цим з'єднує собі любов козаків, але, з другого боку, він тримає їх у дисципліні гострими вимогами. Усім, хто входить до його кімнати він подає руку і просить сідати, якщо це козакі”.

Далі Віміна вказує, що гетьманова світлиця навмисне вряжена просто — “щоб пам'ятати про своє становище і не відлатися духові надмірної гордості”. “У світлиці стоять лише прості дерев'яні лавки, покриті шкіряними подушками... Дамаський полог простягнутий перед невеликим ліжком гетьмана, у долові його висить лук і шабля”.

ВІНИК — в'язанка прутиків із листям для замітання в хаті, символ чистоти й господарського ладу в хаті. На Стрийщині казали:

“Щоб збіжжя не вилягало, не можна віник у столоді сторцем ставити, бо збіжжя в той бік поляже, куди прутики в вінику повернені. Віник, як є в столоді, повинно його класти до землі тим кінцем, що ним замітається, а держачком догори. У добрім господарстві, де є мудрий господар, то все так робиться.” (Ет. Збір. НТШ. V, 90).

“У добрім господарстві” — себто де є певний встановлений лад — де все робиться так, як і коли треба. Порушення такого ладу — прикмета негосподарности. Тому й у пісні співається:

Війшов же я до хати

Та взявся вітати,

А дівчина за віника

Хату замітати.

Бодай же ти, дівчинонько,

Того не діжлала,

Та й по б ти при гостях

Хату замітала...

(“Зап. Ю. Зап. Окл.” т. II ст 472)

В Італії здавна існував звичай, що свекруха дарувала молодій веретено й віник, — перше, як символ праці, а другий як символ чистоти. Давні римляни шанували богиню Девеверу (від “девераре” — замітати) і, перед народженням дитини, замітали всю хату, щоб богиня чистоти була сприятлива новонародженій дитині.

З другого ж боку, тому, що віникові приходить мати діло з різними сміттям, був він і символом нечистоти, особливо, коли вже був в ужитку. На Волині казали:

“Не можна тим віником, що замітають хату, огонь (в печі) підмітати, по-перше, тому, що він довгий, неакуратний, і через те, що ним замітається галость, то вже огонь гріх замітати ним віником” (“Перв. Громадянство” — 1927. I, 164).

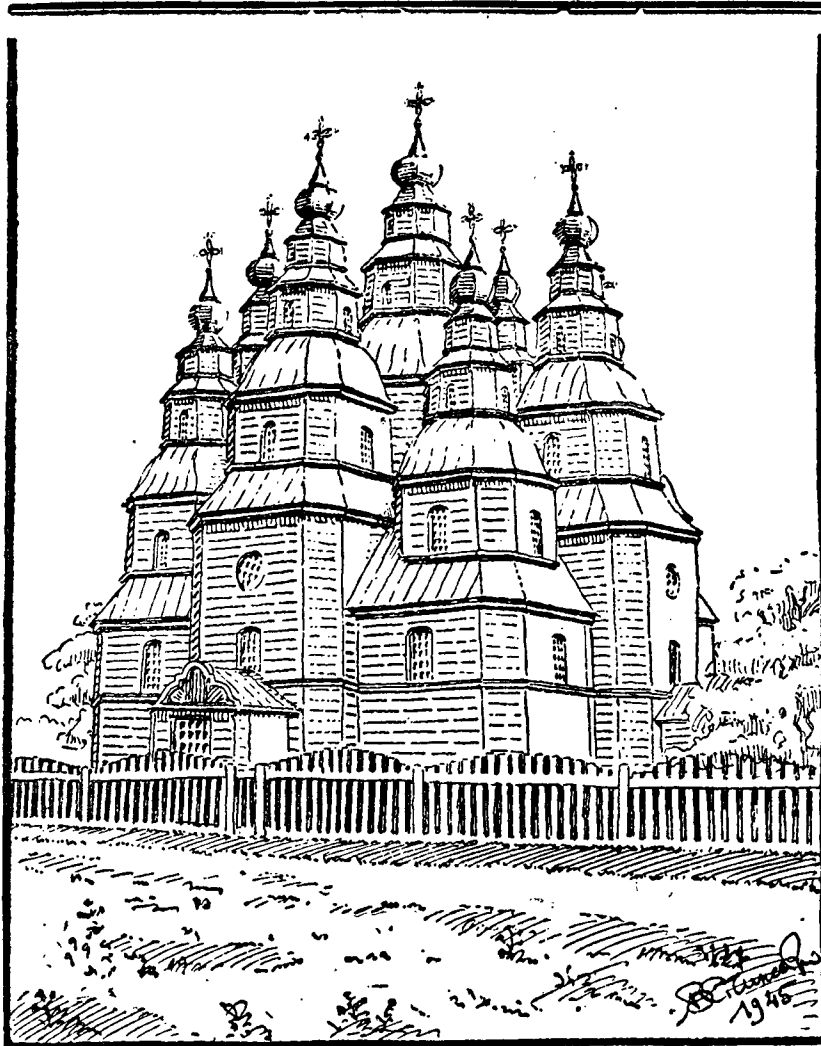
Віничок для замітання печі звичайно звуть ПОМЕЛОМ і роблять його з полиною, або з чорнобиллю, а найчастіше — з гусячого крила.

Віник був в українців і оберегом, себто охоронним засобом проти нечистої сили:

“Щоб не було дитині уроків, щоб ніхто не завадив їй очима, чи словом лихим, для нього кладе мати коло порога віник, а на віник дитину, і тоді переступає його тричі. Байдуже, що воно кричить, і все за кожним разом сплювє і каже: “Сама мати погодила, сама й врки та вровича відходила..” Тричі отак перекаже, а потім візьме дитину на одну руку, ударить її тим самим віничком по заліяній та й за поріг віничок той викине і дитину кладе чи там на подушку, чи там у колиску, як уже її наготовлено.” (Мат. у етн. НТШ, VIII, ст. 168).

Треба звернути увагу, що цей магичний забобний акт відбувається на поюзі, що відліляє хату від зовнішнього світу. Вважали очевидячки, що віник, як вбирає в себе порох і сміття, вбере в себе й уроки дитини, а щоб полегшити це “вбирання”, дитину не тільки кладуть на віник, а й б'ють ним, а потім віник викидають — разом із уроками — за поріг хати.

Цікаво порівняти цей обряд вибивання уроків із дитини з обрядом вибивання бруду в весільній обрядовості французів: коли молоді французи повертаються з церкви, молода

**Запорізька катедра св. Тройці в Новоселиці, 1773-1781.
Реконструктивний рисунок В. Січинського.**

Найкращий зразок церковного дерев'яного будівництва козацької України. Його спалили, відступаючи, без ніякої воєнної потреби німці в 1943 р.

Архітект проф. В. Січинський називає цей їх вчинок "одним з найбільших злочинів ХХ століття."

бере вінки, б'є ним кілька разів по підлозі і потім викидає його, а присутні кажуть:

— Оця добре прожене бруд із хати. (Жур. Мін. Н. Прос., 1881, VII, ст. 183).

Що вінки ніби вбирає в себе не тільки матеріальний бруд, але й хвороби, та може служити тимчасовим осідком всяких злих духів ("нечистої сили"), це видно й з інших забобонних вірувань не тільки українського, але й інших народів. Не дурно вінки (як і мітла) служать відьмам за коня, коли вони літають на шабаш. На Снятинщині записано таке вірування:

"Кажуть, що (душа покійника) ховається в той вінки, що ним хату замітають. І лятого кладуть вінки біля порога хати і не вільно його брати в руки нікому і ним замітати по хаті. Кажуть, що душа сидить у вінку за гріхи тілесні" (Етн. Зб. НТШ. XXXI—XXXII, ст. 323—324).

Проф. Зеленін в статті "Магіческая функція приміт. орудій", видрукованій в Изв. Ак. Наук. отд. общ. наук з 1931 р., VI, висунув

"Вінки проганяє демонів зовсім не тому, що сміття, яке він вимітає, служить житлом духів, а тому, що він, як і різки з яких він складається, був примітивним знаряддям оборони людини від звірів, особливо від комах. Росіяни відганяють вінком також і квашню на порозі хати, якщо хліб із цієї квашні не добре випікається, себто якщо в квашні оселився чорт. Волзькі чуваші виганяли з хати відьму таким способом: ставили на порозі хати горщик із жагом і вінком махали по всіх кутках: коли відьма пролітала у двері, її можна таким чином спалити на вуголі. Цілковиті подібність із вигоненням комах."

"Лужицькі слов'яни, — писав він далі, — напередодні Вальпургієвої ночі, свята вільом і нечистої сили, бігають із запаленими мітлами. Руські лікують "огник", прикладаючи до хворого місця гаряче помело, яким резметають у печі жар перед тим, як саловити хліб. Звідси теж можна виводити й апротропоїчне (захисне) значення всякого (навіть і без полум'я) помела, вінки, мітли, зокрема ДРЯПАЧА, себто старого вінки без листя. Пізніше вінки і помело були зв'язані з культами рослинності та хатнього вогню." (ст. 741).

На мій погляд, ця теорія дуже натягнена, і українці, як свідчать численні записки з Волині та Київщини (Перв. Громад. 1927 р. I-II, ст. 164—165), дуже розрізняють вінки що ним замітають хату і всяке в ній сміття, від помела, що знаходиться в постійному зв'язку з "святим" і чистим вогнем.

На Стрийщині казали, що не можна кидати дряпача, себто зужитого вінки, у вогонь, ані на сміття, — треба його розв'язати, бо інакше й душа покійника потім буде так зв'язана, якщо хто дряпача не розв'яже, а так зв'язаним і викине (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 86).

ВІНКОБРАНИ — весільний обряд передавання молодому вінка, сплетеного в молодой. Відбувався він у четвер того самого дня, як були звиті вінки, після того, як молоді відбули — кожний окремо — похід через село з запросинами на весілля. Дівчина тоді **сидить на посаді**, і коли поїзд молодого прибуває до хати, молодий теж іде на посад. Хор тоді просить присутніх розступитися і дати місце "місяневі коло ясної зірочки" (Чубинський "Труди", IV, 646). Мати молодой частує гостей горілкою та ларує вишивані хусточки всім родичам (кревнякам) молодого.

Після цього старша дружка просить у старости благословення — "пришити молодому на шапку квітку". Діставши благословення, вона бере в жениха шапку та пришиває до неї маленький віночок, взявши його в молодой. По деяких місцевостях цей віночок цілком подібний до вінки молодой, подекуди він менший. Тим часом старший боярин надягає на жениха свою шапку, щоб той не був із непокритою головою. Хор же співає пісні про те, що — "прийшла швачка з Києва, чи зі Львола, пришити вінок золотого голкою, шовковою ниткою до шапки бобрової".

Скінчивши пришивання "квітки", старша дружка влягала шапку молодого і, ставши в шапці на лавці, заявляла, в супроводі хору, що не віддасть шапки, хіба за пристойне відкупне. Дружка, також співаючи, пропонує їй чашку меду але вона категорично відмовляється. Два хоси починають торгуватися, і це триває досить довго. Співаючи та висміваючи своїх супротивників, вони кінчають тим, що поголжуються, і тоді дружка заплативши викуп, дістає шапку, оздоблену вінком і влягає на голову молодому.

ВІНКОПЛЕТИНИ — весільний обряд, що відбувався в четвер перед весільною неділею. Його супроводили обрядові пісні в ролі: "Благослови, Боже, і отець і мати, своєму дитяти барвінковий вінок звити".

Коли починають плести вінок, всі присутні при церемонії жінки підходять і собі, щоб уплести до нього бодай два листочки барвінку. Поверхню цих листків зараз же позолочують. Готовий вінок кладуть на хліб, що має форму кола (колач), і несуть його до батьків молодой, щоб вони поблагословили свою дочку на шлюб. Батьки беруть вінок і кладуть його на голову молодій, тричі торкнувшись перед тим до її чола.

У бойків сам акт збирання барвінку став був цілком окремою церемонією, що з неї починався весь весільний ритуал. У супроводі музик сваха та дружка йшли в садок, співаючи та несучи хліб із застромленим в його середину ножем та підвищенням на нім замком. Якщо біля хати молодой не було садку, йшли до сусідів і тоді брали з собою горілку та

хліб. Привітавши пісню сад, запитували його, які він має рослини. Сад (себто хор) відповідав, що в нього є три рослини: барвінок, часник та васильки: барвінок, щоб спілести вінок, часник, щоб його оздобити, васильки — щоб заквітчати косу молодої, як вона йтиме до церкви брати шлюб. Дружка рве багато барвінку, і делегація відходить, співаючи, щоб сад не жалував за зірваним барвінком, бо молода господиня поливатиме його нові паростки. Повернувшись із саду, кладуть на стіл нарваний барвінок і кладуть на нього хліб, що з ним ходили до саду, у решето разом із ножем та замком. До ножа прив'язували нитку з двох кінців і всіх присутніх просили причепити пучечки барвінку. Вся процедура відбувалася під супровід співу. Скінчивши вінки для молодої та молодого, налягали їх на двох хлопців у шапках. — найчастіше на дорослих братів молодої. Інші дівчата діставали вінки з рути й м'яти. Молода співала:

“Вийте, дівоньки собі й мені,
Собі вийте з рути - м'яти,
А мені з барвінку...”

(Чубинський “Труди”, ч. 103).

Під час вінкоплетин співали теж пісню:
Перед нашими воротами гуло два
голубоньки;

Гули, гули, догували, як ми вінки
доривали...”

Обряд вінкоплетин відбувався по багатьох місцевостях України і в похоронній обрядовості, коли вмирили неодружені молоді люди. Тоді, замість весільних пісень, співано відповідні глосіння.

ВІННИЦЯ — місто над р. Богом на Поділлі. Перші вістки про нього з XIV в.: побудували її князі Корятювичі в оборону від татар. У XVI—XVII вв. — головне місто Брацлавського воевідства. Прославилася за Хмельниччини обороною, яку очолював полк. Ів. Богун, від поляків в 1651 р.

За ежовщини в рр. 1937-38 рр. Вінниця зробилася була місцем масового винищення українців, небажаних московській окупаційній владі. Коли в травні - липні 1943 р. тут почали розкопувати масові могили, виявлено їх було 66. Інтернаціональна комісія, в склад якої ввійшли лікарі та представники Червоних Хрестів Бельгії, Болгарії, Фінляндії, Франції, Італії, Хорватії, Швеції, Словаччини, Румунії, Голляндії і Угорщини, сконстатувала знайдення в тих могилах 9-439 забитих, переважно постріляних у потилицю. Серед них було 169 жінок. Сконстатовано, що частину було поховано ще живими. Розпізнано коло 10% трупів на підставі знайдених при них документах: одягу, чи окремих знаків на тілі. Розпізнано було людей, що про них місцеве НКВД казало родичам, ніби їх заслано до далеких таборів із заборону листування. Відступ німців перервав розкопки й досліджування, які були б виявили ще біль-

шу кількість московсько - большевицьких злочинів. Вінниця — зробилася символом всього того масового винищення українського населення, що його систематично доконувала московська окупаційна влада за Сталіна.

ВІНО — оплата від молодого батькам, або рідним, за молоду в ранню добу в Україні - Русі, — пережиток звичаю давати відкупне за піврвання (“умикання”) жінки.

В “Руській Правді” кн. Ярослава віно — частина майна чоловіка, призначена жінці. У “Кормчій Книзі” та в Литовсько - Руському праві XVI ст. віно — придане жінки. Віно визначалося як “ПОСАГ” (придане в грошах) і “ВИПРАВА” (придане рухомим майном — одяг, худоба і т. ін.). Володіння віном було спільне в чоловіка й жінки, але після смерті чоловіка або в випадку розводу, віно ставало повною власністю жінки.

Віно було відоме і в Гетьманщині в розмірі 1/3 чоловічого майна, — воно припадало жінці в досмертне користування. Саме тому, що віно складалося головню з худоби та білизни, склалася приповідка:

“Віно або вовк з'їсть, або воно саме згине”. (Ів. Франко, “Приповідки” I, в. II, ст. 222).

ВІНОК — плетиво з квітів, дівоча прикраса, а також символ присвячення божеству.

На Волині, на Юрія, дівчата, вибравши найгарнішу з-поміж себе, перев'язували їй груди, руки, ноги різним зіллям, а ні голову клали вінок із квітів; потім садовили її на лавку з дернини, ставили при ній збанок із молоком, сир, масло та інш.; до ніг їй клали вінки. Потім водили хороводи навкруги цієї ЛЯЛІ, як її звали. По скінченні хороводу вона ділила між дівчатами сир і масло і роздавала вінки, які дівчата ховали на другу весну. (М. Грушевський, Іст. у. літ. I, ст. 188).

Отже, маємо тут обряд із вибором найгарнішої дівчини, що, очевидно, мала заступати незнаму вже нам ближче якусь добродійну богиню, що розподілювала добра землі, а вінок, що їй клали на голову, мав бути символом обожування.

Звичай вінків, поширений серед усіх арійських та семітських народів, існував в Україні ще за передісторичних часів, і то саме, як атрибут релігійного культу взагалі, а соняшного культу весни зокрема (Хв. Вовк “Студії...” ст. 238). В Сапфових “Атенеях” релігійне значення вінків цілком ясно підкреслюється:

“Що більше ти прикрашений квітами, тим більше маєш певности, що вподобаєшся богам, Але якщо ти приносиш жертву, не прикрасившись вінком, боги відвернуться від тебе” (XV, 16).

І далі:

“Вінок — це ж, як казали в давнину, піс-

ланець успіху, післанець, що його молитва шле поперед себе до богів" (XV, 19).

Тому-то вінка ніколи не brakло в релігійних церемоніях давніх греків та римлян. і навпаки; якщо ми бачимо на головах учасників якоїсь церемонії вінки, мусимо вбачати в тій церемонії вияв релігійного культу. Тому-то й давні промовці прикрашували собі голову вінком: трибуна була колись святим місцем, і, як засвідчував Ціцерон, в давнину кожна промова розпочиналась молитвою. Атенські архонти (найвищі державні мужі), у день вступу в свої обов'язки, йшли в Акрополь із міртовим вінком на голові і приносили там жертву богам. Виконуючи потім свої функції, вони мусили також мати вінок на голові, — але не з квітів, а з листя. Так, поволі, вінок, що був в давнину тільки релігійною емблемою, зовнішнім символом, що супроводив молитву і жертву, зробився також емблемою влади (Фюстель де Кулянж "Давнє місто", фр. вид. ст. 210, -11), та взагалі гідности, як то видно і з українського виразу:

"Вінок йому з голови від того не впаде", — себто його гідність від того не потерпить (Ів. Франко, "Приповідки" I, в. II, ст. 223).

Індуси в релігійних актах також убрали на себе вінки.

Як дохристиянська емблема релігійного культу, вінок зберігся в усіх тих обрядах українського народу, що відбувалися в порі року, багатій на квіти та листя. Тому, хоча багато дослідників української символіки вважало вінок за символ сонця, марно було б його шукати в зимовій обрядовості Різдва, хоч і як вона тісно в'яжеться з давнім культом сонця. Натомість вінки фігурують постійно в великодніх, купальських і обжинкових грах, а найголовніше — в весіллі, цьому кульмінаційному пункті давньої української обрядовості. Під гаслами "ВІНКОБРАНИ" та "ВІНКОПЛЕТИНИ" читачі знайдуть докладні описи обрядів, зв'язаних із виготовленням вінків для молодих. З тих описів знаємо також, що крім молодих, отримували вінки і всі дівчата. Але можна думати, що в старовину **всі учасники** весілля мали на голові вінки. На це вказують рештки їх у вигляді "квіток", що пришивалися до шапок боярам та дружкам, а також свідчення БОПЛЯНА (див.), що в середині XVII в., не кажучи вже про давніші часи, звичай вінків був значно більш поширений, ніж у пізніші часи. За часів Бопляна, напр., **усі молоді особи**, що мали доручення запрошувати на весілля, отримували, як ознаку своєї місії, вінок із квітів, який **вішали на руку**. У Болгарії ще й в наших часах, старости, ідучи вперше до батьків молоді, мали вінки на головах (Х. Вовк "Студії..." ст. 239). Підкреслюю цей факт, бо він засвідчує, що в давнину вінок не був атрибутом виключно жінок, чи дівчат, але й чоловіків та па-

рубків, поскільки вони брали участь у якійсь культовій чи релігійній церемонії. Маємо пережиток цього у вінку молодого, а також в обжиночному вінку, про який далі.

Пісенний вираз "на всі святки" ("Ой зов'ю вінки та на всі святки, ой на всі святки, та рано-рано, на всі празники") також свідчить про давнє релігійне значення вінків.

У Греції і в давньому Римі **всі** учасники бенкетів — і чоловіки, і жінки — прикрашували голову вінками, і Фюстель де Кулянж пояснював цей факт тим, що в давніші часи спільні бенкети завжди в'язалися з якоюсь культовою церемонією, як наші колишні БРАТЧИНИ (див. БРАТСТВА). Тому учасники бенкетів у давніх часах не тільки носили вінки, але й вбиралися в біле, бо біла барва була приємна богам і була їм присвячена (див. БІЛА БАРВА).

Не може бути сумніву, що й так званий ОБЖИНКОВИЙ ВІНОК не був якимсь особливим символом сонця, як думав проф. Сумцов, ані символом майбутнього врожаю, як думав К. Копержинський ("Перв. Громадянство" 1926 р. I, с. 60), але решткою релігійного обряду, що супроводив обжинки і вимагав, як вже зазначено, вінків. Доказом цього може служити й факт, що іноді плетуть не один чи два вінки, а більшу їх кількість, що "накладають потім на відповідне число осіб з неоднаковою урочистістю" (Перв. Громад. 1926, I, ст. 54). Найчастіше плетуть вінки дівчата, але іноді й парубки (там же).

Важливо також підкреслити, що увінчують вінком дівчину **найчистіших звичаїв**, для безпечности, навіть ще недорослу, а то був би неврожай. Статевої чистоти вимагається власне в релігійних обрядах, бо в магічних, навпаки, статева свобода ніби збуджує запліднювальні сили природи.

Обжинкова обрядовість, зрештою, пересякнена весільними мотивами. До цього спричинився в великій мірі й сам звичай вінків, що підказував аналогії. Тому в деяких місцевостях України робили два вінки — з жита та пшениці. Укоронували ними або дівчину, або парубка й дівчину (житній вінок хлопцеві, пшеничний — дівчині). При ній бувало часом дві або й більше дружок. Вони несли в руках пучки колосся, або йшли також звінчані "квітками" з васильків, незабудьок та інших польових квітів (Перв. Громад. 1926, I, 55-56). Однак, весільна обрядовість і весільне вкоронування, могло бути, як думав К. Копержинський, тільки пізнішим нашаруванням на низці магічних культових дій, зв'язаних із БОРОДОЮ та Останнім Снопом.

"Обжинковий вінок. — писав К. Копержинський, — витіснив, так би сказати, всяку іншу обрядовість, розвинувся за рахунок і Бороди і Останнього Снопа. Зв'язок "бороди" з

вінком та останнім снопом позначається на-самперед у тому, що для снопа і для вінка беруть зчаста колосся того місця, яке залишено "на бороду" (Перв. Гром. 1926, I, ст. 50).

У дальшій еволюції обжинкової обрядовості вінок, який супроводив церемонію останнього снопа, його іноді зовсім заступає, і тому його несуть не на голові увінчаної дівчини, чи хлопця, чи пари і більшої кількості молоді, але **на руках**, а то й **на хлібові**.

І тут виступає вже Обжинковий Вінок, як символ урожаю. Магічна обрядовість, зосередкована навкруги Бороди та Останнього Снопа, з метою забезпечення будучого врожаю, спрямовується тепер на вінок, яким вінчають хліб, чи навіть отой Останній Сніп. На Полтавщині, коли похід із останнім снопом, чи вінком, підходив з поля до хати відповідного господаря, той виходив назустріч із печеним хлібом і — на ньому — з дрібкою соли. Старша жниця підходила до господаря (чи до господині) і клала на хліб житній вінок примовляючи:

— Дай Боже, щоб і на той год родив хліб!"

Господар із хлібом та вінком на ньому ішов до хати і клав його з пошаною на покуті під образами. На Спаса вінок знімали з хліба і несли до церкви: там його святити, разом із яблуками та інш. Перед посівом озимини, з вінка вичилювали зерна і додавали їх до призначеного на посів. (Перв. Громад. 1926, I, ст. 64).

Входячи, як ми бачили, як атрибут, у різні поганські святочні церемонії, з часом, із занепадом тих поганських традицій, вінок, головню з квітів і листя, мало підходячи до суворости мужів, залишався природною прикрасою жіноцтва та дівочства, особливо останнього. Тому і в українських народніх піснях вінок фігурує здавна, як символ дівчини, та — абстрактно — дівочої чистоти:

Удовонька свою дочку біла:

— Де ти, доню, вінок загубила?

"Загубити вінок" — втратити дівочість.

"Давати кому вінок" — виходити заміж:

По саду ходжу, виноград саджу,

Посадивши та й поливаю,

Ой, поливши та нащипаю,

Нащипавши, віночок зів'ю,

Віночка звивши, на воду пушу:

Хто вінка пійме, той мене візьме...

Пускання вінка на воду, де його переймає "переемець" і бере за себе дівчину, ввійшло, як формула парування, в круг величальних колядкових мотивів, але в давніші часи воно було своєрідною формою ворожіння, в якому вінок символізував дівчину та її долю. Подібне ворожіння робили на Купала: дівчину, найкращу, саджали до ями, зав'язували їй очі і давали вінки зо свіжих і вінки з зів'ялих квітів. Дівчата водили хоровод навколо ями, а "Купало", себто вибрана дівчина, роздавала вінки. Котра дівчина дістане вінок із свіжих квітів, та

віддасться щасливо, а котра дістане вінок зів'ялий, та буде замужем нещаслива (Грушевський "Іст. у. літ. I, ст. 188).

В описах ВІНКОБРАН та ВІНКОПЛЕТИН ми вже бачили, яку важливу ролю відігравав вінок в українському весіллі. Ця його важлива роля так вплинула на народню символіку, що вінок часто фігурує в піснях, та навіть і в обрядах, як символ самого весілля. В обжинковій обрядовості, де вже відмічено весільні нашарування, зв'язок вінка з весіллям дуже ясно відчувається в селянській свідомості, і тому, напр., на Поділлі, при передачі вінка господареві, той поспішає зняти вінка з увінчаної ним дівчини якнайскорше, бо "од цього залежить, чи скоро дівчина віддасться..."

Вінок — природний символ привітності та краси: — "У нього в дворі, як у віночку..." (Номі, ч. 14010).

ВІНЧАННЯ. — обряд накладання вінців на голови новоженців в церкві, яка освячує ним шлюб. По всій Україні молодих з глибокої давнини звали князем і княгинею саме через оте накладання на них золотих вінців. Вінці накладає священник безпосередньо після взаємної присяги молодих. Робить це в ім'я Пресв. Тройці, щоб Бог вінчав молодих "славою й честю" і щоб дав їм "благословення й радість" на нову дорогу життя. Іван Золотоустий (б. 347 — 407) пояснював вінчання молодих вінцями, як перемогу, що її молоді здобули дотеперішнім своїм життям над змисловою пожадливістю, заховуючи вірну, чисту й незаплямлену любов до моменту шлюбу.

Вінчання в Україні відбувається звичайно рано в ту неділю, коли відбувається і весілля (в Аргентині натомість в суботу ввечорі). Але до цього погодження прийшли не зразу, і подекуди його не дотримували й до останніх часів.

Коли християнство прийшло в Україну, в тодішньому християнському світі ще не було устійнено, чи потрібне церковне вінчання, щоб шлюб уважався за дійсний У самій Візантії тільки за імператора Льва Філософа (886—919) вийшов закон про необхідність вінчання. Але на заході ще довго йшла суперечка між богословами, бо одні з них уважали, що шлюб мав бути законним тільки в тому випадку, коли його було освячено в церкві, інші ж трималися думки, що шлюб виникає через згоду чи призволення сторін, з чого виходило, що й невінчані шлюби могли вважатися за дійсні. Тому й не диво, що і у нас, у перші віки християнства, вінчання не вважалося за необхідний обряд. Ще при кінці XI ст., як свідчить київський "чорноризець" Яків, народ наш думав, що тільки князям та боярам належить вінчатися в церкві, а простим людям вистане справити весілля стародавнім звичаєм. І дійсно ці невінчані шлюби простих людей вважалися тоді за дійсні не

тільки з боку уряду, але й з боку Церкви, що мала в своєму присуді родинні та сполучені з ними справи. Аж митрополит Максим (1283 — 1305) почав вимагати, щоб і селян примушувано вінчатися в церкві. Згодом дійсно вінчання зробилося обов'язковим для всіх, але в народній свідомості довгий час залишалося гереконавня, що тільки виконання народ. весільних обрядів дає право на шлюбне співжиття. Так, ще за часів імператриці Єлисавети, синод звернув увагу, що вінчання в Україні відбувається задовго до весілля, і повинчані не вважаються за чоловіка і жінку, але "відбувши церковні таїнства, розлучаються і навіть по кілька років, аж до т. зв. їхнього прийнятого шлюбним звичаєм весілля живуть окремо, а деякі з них, після того таїнства, і зовсім навіки розходяться". Суворово ганячи цей звичай, синод видав 18. XI. 1744 р. наказ священникам брати з молодих при вінчанні урочисту обіцянку, що вони зараз же після вінчання, не чекаючи весілля, почнуть спільне життя, як годиться подружжю. В наслідок цього наказу й грийшло до того, що вінчання почало відбуватися того самого дня, що й весілля. Але ще й при кінці XIX ст., як свідчив Яшуржинський в Києв. Старині (1896. XI, ст. 259—60) чимало людей вінчалось звичайно — тижня два-три до весілля, до якого іноді не було часу належно підготуватися. "Іноді весілля буває й півроку, і рік після вінчання. Тоді молоді живуть окремо, кожний у своїх батьків, і молода ходить у квітках та биндах, як дівчина". А коли траплялося, що хтось із повинчаних умирав, не дочекавшись весілля, його ховали звичайно, як парубка або дівчину. (Ор. Левицький в Зап. Ук. Наук. Т-ва в Києві, т. III. ст. 90—107).

Вінчання, погоджене з весіллям, поминаючи церковний обряд, відбувалося звичайно так:

Рано вранці, ще до дзвонів в церкві, батьки молодого посилали музиків в сугроводі молодшого боярина до молодої, а потім і до всієї рідні грати "на добридень". Молодій тим часом більш-менш урочисто розплітали косу: це робив конче нежонатий рідний їй брат, або брат у перших: її востанне зачісували по-дівочому, вплітаючи в волосся кілька грошин (на щастя), шматочки хліба (на багатство) кілька зубків часнику (від уроків). замочували волосся олією з медом, як це робилося колись і у ведичній Індії.

Потім молода просила благословення в батьків та в усіх родичів, кланяючись кожному в ноги, цілуєчи їм руки та тричі цілуєчись в уста. Потім весільний похід із музиками та співами вирушав до церкви, перед якою музика та співи пригпинялися.

Батьки молодих на вінчання не йшли, а, по-

благословивши, передавали їм той образ, яким їх благословили.

У церкві старости, чи старший боярин, передавали образ церковному старості. а той клав його на аналой. Старша дружка стелила перед аналоєм рушник, а на аналой клала хустку. Хусткою священник зв'язував молодим руки на час вінчання. а, після вінчання забирав її собі. Рушника забирав церковний староста. Під рушник клали звичайно копійку на багате життя.

На заклик священника підводили до аналая молодих, що під час тих підготовань стояли окремо — молодий з боярами серед чоловіків, а молода з дружками серед жіноцтва. Молодих підводили і ставили їх на рушник. Старший боярин подавав молодим свічки, одну свічку брав сам, одну давав старшій дружці і ставав позаду молодого, а дружка — позаду молодої. Церковний староста виносив вінці і ставив їх на аналой. Священик виходив, благословляв молодих, читав молитви брав вінці, благословляв молодих вінцями і клав їх на голову молодого і молодої; старший боярин і дружка перебирали вінці і тримали над головами молодих. А що вони бувають дуже тяжкі і протримати весь час вінчання їх дуже трудно, то їм на зміну приходили іноді дальші пари бояр та дружок.

Прочитавши евангеліє, священник дає його молодим поцілувати, кладе на аналой, здійсмає з рук молодих персні. кладе їх рядом на евангеліє і, прочитавши ще кілька молитов, бере хустку з аналая, зв'язує нею (і епатрахилем) руки і обводить кругом аналая тричі. Обвід відбувається в такому порядку: попередю йде церковний староста, чи сторож із свічкою, за ним священник веде молодих із зв'язаними руками, а старший боярин і дружка йдуть за молодими, тримаючи правою рукою вінці над головами молодих, а лівою — свічку. За кожним разом, як священник приводить молодих назад на рушник, і він і молоді тричі вклоняються.

Обвівши молодих, священник розв'язує молодим руки і накладає обручки на взамін. Потім напуває їх вином із спільної посудини. Читає ще кілька молитов, благословляє принесеним образом молодих і передає його їм назад.

Зв'язування рук — символ шлюбної любови й нерозривності шлюбу. Тому розв'язуючи руки, священник проказує: "Те, що Бог злучив, нехай чоловік не розлучає!"

ВІНШУВАННЯ — весільний обряд, що відбувався на Гуцульщині після ВІНКОБРАН, коли молодому вже пришиють "квітку" до кресані, а молода отримає свій вінок.

Засівши за стіл, молодий наливає горілки й каже:

— Кланяюся пану Богу і всім цим приходжам і до вам, мамо. Дай вам Боже здоров'я!

Мама бере горівку, цілується з сином і каже:

— Щобисте були чесні, величні з великим домом, з великим обходом, з великою худобою, і з людьми, і зі своїми дітьми, так, як ми з вами!

Випивши, подає чару молодому, той наливає і подає батькові:

— Прошу, дедику, на честь і на дар, щобисте були чесні і величні! Я вас віншую, що сте мене кутали, недоста молодого, але ще й тепер клопіт маєте зо мною великим.

Батько бере чарку і промовляє:

— Дякую тобі, сину, за честь, за твій горор! Я тебе віншую молоденького з молодим вінком, з молодою дружиною; щобись її не бив, не збиткував, щобись газдував так, як я газдував і вас, маленьких, годував; щобись Бога просив, із своєю дружиною добре жив, на чужі ся не дивив! Тепер би тобі газдувати, парубоцтво продавати, чужим жінкам у очі не зазирати! Своя біда вінчана, не скінчена... Вола, як упрягається в плуг, то він мусить орати! Я вже не маю що балакати, лише від тебе, молодого парубоцтво запивати. Дай Боже здоров'я!

І з цим скінчилося парубоцтво.

Зібрані "віншують", г'ють, їдять і танцюють трохи в хаті — за поріг тепер нікому не можна вийти, його не вільно тепер переступити (Мат. у. етн. НТШ. У. ст. 19-20),

ВІРА — духовна сила людини, що, як сказав Христос, "зрушує гори", бо "усе можливе тому, хто вірує!" (Марка, IX, 23-23). На жаль, мало хто з людей має справжню віру, і кожний з нас може сказати, як євангельський батько, що хотів від Ісуса сціління свого сина:

— Вірую, Господи, поможи мойому недорвству! (Марка, IX, ст. 45).

Бо віра — це великий дар Божий, що збагачує духовий світ людини і надає всьому життю глибокий змісл. Як для глухого нема царства звуків, як для сліпого нема чудового царства барв і ліній, так для людини, що не має дару віри, нема вишого світу, що лежить понад нашою змісловістю, але й сповнює життя людини віри сяйвом любови й певної орієнтації в житті. Тому-то й Христос сказав апостолові Томі:

— Що бачив ти Мене, Томо, то й увірував, — блаженні ті, що не бачили, а вірували... (Іоана, XX, 29).

І Апостол Павло писав:

"Віра ж бо — підстава того, на що вповаємо, певність речей невидимих..." (До Жидів, XI, I).

Де кінчається знання, там починається віра. Це — велика духовна сила, що не заперечує розумові і не гальмує волі: навпаки, тіль-

ки та віра добродійна, що шукає гармонійного погодження з розумом і що наладовує волю до чину. "Віра без діл мертва", — сказав апостол Яків (Якова II, 17); — Без віри не можна подобатися Богові (Павла до жидів XI, 6). Діла, насичені вірою, — величні. Всяка культура — це прояв віри в ділах. Людина, щоб жити й діяти, мусить приймати на віру велику частину моральних, суспільних та релігійних правд, що їх людськість, протягом тисячоліть, визнала за необхідні. узгіднюючи їх розумово. І хоч кожна віра — релігійна, бо в кожній вірі людина робить свої інтимні порахунки з абсолютним, трансцендентальним, невидимим, потустороннім, розум, викривлений злою волею, може викривити й віру, скерувавши її великі духові сили на службу облудним ідеалам.

Кожна віра — це служба ідеалам, але не всі ідеали однаково світлі й чисті. Християнство — величя чиста віра в Бога, що заповів нам службу чистим ідеалам любови до ближнього, як шлях до духового нашого довершення. Але комунізм — теж віра, — віра в можливість "раю на землі", побудованого на проповіді ненависти і жорстокої нелюдської боротьби проти всякого, хто інакше думає, ніж думають апостоли комуністичної віри.

Комуністичну віру може перемогти тільки відроджена християнська віра — віра в вищий Моральний Закон, віра в Царство Боже, побудована на любові, жертвенності й терпеливості. Кожний нарід сильний, поки має тверду віру в свою правду, коли ж віра занепадає, а часто й гине, занепадає безвірний нарід. Нема сумніву, що комуністична віра, яка витворила московську червону імперію, з кожним днем слабне, втрачаючи колишніх своїх вірних, які переконалися в безпідставності комуністичного євангелія. Натомість правда християнського євангелія знаходить все більше визнання у тих, хто ним перше нехтував.

ВІРНИСТЬ — цінна риса сильного характеру, основна чеснота етики лицарської честі. Людина чесна та, на слово якої можна рахувати до смерті. Прикмету вірності надібуємо серед чеснот всіх народів, що визначилися в історії, бо без неї неможливе ніяке суспільство: як жеж жити й боротися, коли найближчий товариш тебе може зрадити?! Але особливой ваги досягла чеснота вірності в лицарській добі середньовіччя, коли лицар мав бути вірним Богові, як небесному Панові, задля якого мав відвоювати гріб Господній від невірних; вірним королеві, не як панові, а як першому межи рівними; вірним дамі свого серця, з іменем якої на вустах лицар доконував чудес на полі битви і в лицарських турнірах; вірним своєму слову, хоч би воно було й дано ворогові. Неможливо було підвестися до заповіту Христа — любови до ворога, і її заступала

Ввічливість та вірність слову. У наші часи її заступила ВІРОЛОМНІСТЬ, для якої навіть міжнародні трактати стали шматком паперу, що служить тільки доти, доки комусь вигідно...

Згадаємо ще тут вірність ідеї, символом якої може бути Симон Петлюра, що все своє життя, неважаючи на катастрофальні труднощі й невдачі, залишився вірним ідеї боротьби за визволення Батьківщини, або Іван Франко, що молотом важкого й палкого слова невтомно бив скелю народньої несвідомості й заскоружлості, прокладаючи шлях до визволення нації через хаші громадської оспалості, збайдужіння та запроданості національному ворогові:

.. Все, що лиш мав
Віддав для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї (Ів. Франко).

Про вірність Батьківщині прегарно Ю. Липа написав в "Епітафії":

Я смертю вирізъбив; ти стань і прочитай:
Одно святе на світі — кров людей хоробрих,
Одні живуть могили — вірних Батьківщині...

ВІРУВАННЯ — думки про світ, зроджені не стільки розумом, як почуванням. Хв. Вовк у своїх студиях, говорячи про українські вірування, назвав їх "переконаннями, що склалися не емпіричним (досвідним, Е. О.) шляхом, а на підставі здогадів та припущень, що стосуються головню тих діянок, що їх пізнання досягають люди дуже поволі та з великими труднощами" (ст. 166). На його думку, вірування "заступають знання" і являються отже породженням не досить ще озброєного інтелекту, що намагається з'ясувати світ та його явища і з'ясовує їх помилково.

Вундт у своїй "Психології народів" укавав, що вірування — продукт не інтелекту, розуму, а почуття, до якого тільки пізніше примішується бажання пізнання і зрозуміння, себто елемент інтелектуальний. Тільки те, що вражає почуття примітивної людини (так ніби нема вірувань в людини цивілізованої?! — Е. О.) і, головню, викликає страх, робиться об'єктом її вірувань. До явищ щоденного життя, до всього того, що відбувається регулярно, одноманітно, людина ставить так тому, що так воно завжди було і так має бути. Розум тут залишається пасивним, бо примітивна людина ніколи не задумується над тим, як явища розвиваються, і як вони між собою пов'язані, але тільки дє під загрозою якоїсь справжньої, чи уроєної, небезпеки, хапається за той чи інший засіб для її усунення і потім в'яже магичним зв'язком минулу небезпеку та більш чи менш удатно вжитий засіб. Отже, не

міркування, а почування породжують вірування, не бажання пізнати світ, а бажання від нього оборонитися і його, по можливості, опанувати (магія).

Таким чином, вірування — ні в якому разі не "переконання", як висловлювався Хв. Вовк. Людина буває переконана, коли їй щось доведено розумовими аргументами, людина натомість вірить, коли їй промовляє якийсь внутрішній голос — голос чуття, що супроти нього розумові аргументи часто не діють. Доказом цього можуть бути й сучасні забобонні вірування багатьох освічених і інтелігентних людей, які добре знають, що, напр., число 13 не має в собі жадної містичної сили, і все ж воліють не займати по готелях кімнати ч. 13 і не сідати за стіл в товаристві інших 12 осіб.

Не треба думати, що вірування виникають й існують тільки у примітивної людини, як би то виходило з наведених думок Вундта: вірування супроводять все життя кожної людини — і примітивної, і навіть дуже цивілізованої — вони головня причина всіх людських дій. Історія людської думки це властиво історія людських вірувань, що з часом еволюціонують, одні відмирають і зникають, інші народжуються безнастанно, відмінюються, збагачуються, набирають іншого змісту, вбирають в себе елементи, іноді занесені здалека. Саме тому, народні вірування переховують в собі нашарування (наверствування) ріжних часів, культур та впливів, і обов'язок дослідників полягає в просліджуваннях розвитку того чи іншого вірування, бо в такому просліджуванні відкривається не тільки духове життя народу, а й шляхи поширення культурних впливів окремих націй та їх взаємної залежності. Саме тому і в цій "Малій Енциклопедії" присвячується багато місця ріжним віруванням українського народу — в минулому і в сучасному.

ВІСІМ — в українській народній символіці це число не відіграє жадної ролі, але в "Слові о Полку Ігоревім" ми зустрічаємо епітет Ярослава Галицького, якого названо **Оомомислом**. Цей епітет викликав різні спроби в'яснення. Так, проф. Щурат, за П. П. Вяземським, уважав, що в ньому відбилася давня гітагорська думка, для якої число 8 — перший куб — було символом справедливості. (В. Щурат: "Українські джерела до історії філософії", 1908). Буличев у "Русск. Істор. Вестн." (р. 1922, кн. VIII) вказував, що в аскетичній літературі не раз зустрічається "Слово о осми мислех", себто, про вісім гріховних помислів. Такі "Слова" ми знаємо з іменами Мніха Євагрія, Ефрема Сирина, Нила та Григорія Синайських та інш., в рукописах XIV та XV вв. Але можна припускати, що вони існували в перекладах і перед тим, і автор "Слова о Полку Ігоревім" міг їх знати. Отже, епітет "Осомисл" означав би — Грішник.

Ржіга в "Наук. Збірнику" за 1926 р. (т. XXI) збиває доводи Буличева, вказуючи, що епітет "Грішник", навіть коли б прийняти його історичні підстави, цілком суперечить панегіричному духові звернення до галицького князя. На його думку, епітет Осмомисл "мабуть, виник на ґрунті уявлень про цезаризм Ярослава, які могли приводити до порівняння його з першим римським імператором Октавіаном. Ім'я Октавіана було у нас відоме в старовину в своєрідному перекладі — Август Осмородний: таку форму ми зустрічаємо в Ізборнику Святослава 1073 р. Звідци й могло з'явитися оте загадкове число 8. Автор "Слова о Полку Ігоревім" мав великий нахил до творчої гри словами і назвав, напр., Олега Святославича — Олегом Гореславичем, отже міг він і "Однородном" переробити в "Осмомисла". Зовнішній зв'язок із іменем імператора Августа лише підкреслює самостійне глибоке значення епітета — Осмомисл: так добре він характеризує видатного володаря, багатого думками, з широкими властолюбними замислами." (ст. 34—37).

ВІСМНАДЦЯТЬ — невідомо чому, український нарід не має симпатії до цього числа: — А то ще вісімнадцятий туман! — кажуть про дурну, туманувату людину. "Один за вісімнадцять, а другий за без двох двадцять" — кажуть про двох людей, однаково нечесних. Ів. Франко посвідчував, що в давнину рахували не на вісімнадцять, а на "без двох двадцять", і цей спосіб рахування ніби й досі затримався подекуди в Карпатах ("Приповідки", I, в. II, ст. 227).

ВІСК — символ потульності, душевної м'якості: "М'який, як віск", кажуть про людину потульної вдачі (Ів. Франко: "Приповідки", III, 439).

Віск на продаж вироблявся в ВОСКОБІЙНЯХ. Традиція цього промислу йшла ще з княжих часів, а в XIV—XV вв. найбільшою торговицею на віск був Львів. Виріб воску стояв під наглядом уряду, і за границю пускали тільки найкращий чистий віск з печаттю міської воскобійні. За фальшування воску тяжко карали. Вироблюванням свічок займалися головне церковні братства.

В Україні свого часу було дуже поширене чарування з воском. Полягало воно в тому, що дівчина, яка хотіла викликати любов до себе якогось парубка, чи чоловіка, намагалася дістати з його шапки, чи з якої одяжки, нитку, чи щось інше, і заліпити в віск, а потім кинути на вогонь, примовляючи: "Щоб тебе за мною так пекло, як пече вогонь той віск. Щоб твоє серце за мною так топилось, як топиться цей віск. І щоб ти мене тоді покинув, коли знайдеш цей віск..." Робили це, забобонно вірячи, що причарований парубок, чи чоловік, або палко полюбить дівчину, або

захворіє і помре. Тому це чарування вважалося дуже небезпечним. Воно походить із глибокої давнини.

У халдейські тексти магічних формул увійшла така молитва-закляття: "Від того, хто робить фігурки з метою пошкодити людині, від урочливого ока, від хвороби рота й вуст, від шкідливого життя охорони, Дух Небес, охорони, Дух Землі..."

Звичай шкодити ворогові, проколюючи голкою, чи ставлячи на вогонь його воскову фігурку, був відомий і давнім грекам. зокрема Платонові, і був дуже поширений в середньовічній Європі. Ворожба з воском часто згадується і в давніх польських процесах відьом, і в "Номоканоні" Зах. Копистенського зазначено, що "деякі ворожать з воску й з оливи" (Кіевск. Стар., 1889, XII, 589—90).

ВІССОН — тканина з тонкого полотна, з якої в старовину робили одяг царів і жерців.

ВІСЬ — залізна штаба, що сполучує колеса, які навкруги неї крутяться; звідси ВІСЬ ЗЕМЛІ — уявна лінія, що навкруги неї крутиться земля, і звідси також вісь — символ головної опори в житті: "Вісь мені вломилася", — себто не стало чогось важливого, навкруги чого крутилося все життя людини. (Ів. Франко, "Приповідки", I, в. II, ст. 227).

ВІТАЇЗМ — філософсько-літературний напрямок, що виправдує неморальні вчинки потребами організму, наказами біологічного життя: "Жий, як тобі хочеться, аби тільки сильно, гарно та в згоді з власними життєвими інстинктами".

Про цю філософію біологічного вітаїзму О. М. Мох (Арамис) писав:

"У монументальнім романі Уласа Самчука "Волинь", головний герой, согрішивши з жінкою, виправдує себе: "Бо це — життя..." У "Нотатнику" Ю. Липи велика більшість героїв-українців допускається всяких злочинів, але автор ані словечком їх не осуджує, бо — "це життя". У "Зеленій Євангелії" В. І. Антонича ця філософія біологічного вітаїзму знаходить чи не своє завершення... Життєва постава такої людини, всупереч її трубіни про власну силу, наскрізь пасивна: тільки плисти за життям, а не боротись проти гонів, невладнаних. Признається до цього широко І. Франко: Та з собою самим у борні Не простояти довго мені..."

Подібні "люди життя" — вітаїсти майже в усій новітній українській підсоветській літературі — Яновський, Хвильовий, Тичина, Рильський і інші. Але ж бо і в старих наших письменників не інакше: напр., у нарисі Ів. Франка "Неначе сон" похвала гріхові, бо він "гарний і сильний" у житті... Майже вся творчість В. Винниченка теж пройнята, як головним мотивом, так зв. уживанням. В ім'я цього

мотиву автор виправдує всякий гріх, навіть злочин убивства рідної дитини, аби тільки те все діялося в ім'я "чесности з собою", бо "це життя". М. Коцюбинський в останнім періоді своєї творчості пише твір "Тіні Забутих Предків". в якому пишними барвами малює цілковите поганство героїв твору, які живуть так, як їм підказує ніби життя..."

ВІТАЛІЗМ — філософська доктрина, яка з'ясовує всі функції життя, як вияв "життєвих сил", що діють в організмі цілком незалежно від фізичних, хемічних та механічних процесів. Віталізм протиставляється матеріялістичному МЕХАНІЗМОВІ, що в усіх проявах життя хотів би вбачати самі фізичні, хемічні та механістичні процеси. Не змішувати Віталізм з Вітаїзмом.

ВІТАТИСЯ — виявляти взаємну грихильність, бажати здоров'я і всякого добра. Володимир Мономах у своїому "Поученні дітям" радив:

"Чоловіка не минайте, не привітавши, добре слово йому дайте..."

Існують безпосередні вказівки, що "добре слово" було свого часу дуже поширене й звичайне в устах українського народу. Так голляндець ВЕРДУМ (див.), що подорожував в Україні в рр. 1670—1672, особливо відмічає привітність українців в словах і рухах, приписуючи їй в значній мірі також українській мові, що, мовляв, дуже надається до висловів чемности. Нарід тоді в нас уважав, що нехтування "добрим словом" приносило винному небесну кару. У думці про "Бурю на Чорному Морі" співалося, що Олексій Попович викликав ту бурю між іншим і тим, що

Мимо громади пробігав,
За своєю гордістю шапки не здіймав,
На день добрий не давав..

Нема, здається, народу, який був би такий багатий на формули вітання, як український. Увійшовши до хати, в нас люди так колись віталися:

- Слава Богові (або: Ісусу Христу).
- На віки слава!
- Помагай вам, Боже.
- Дай Боже здоров'я!
- Як ся маєте?
- Гаразд, поки здорові, хвалити Господа.
- Гості до вас.
- Гості? Біг заплачить за слово добре.

Що там доброго чувати?

— Богу дякувати, гаразд. Слово ваше більше.

Потім починають питатися про родину або про знайомих.

Коли приходив хтось під час обіду, господар по першій привітанні, казав:

— Час до обіду, час. Просимо сідати.

— Поживайте здорові!

— Просимо до обіду.

— Боже благослови.

Коли хто чужий відходив, казали:

— Бувайте здорові!

— Ідть здорові!

— Майтеся гаразд!

— Дай Боже й вам!

— Оставляйтеся з Богом!

— Боже, провадь щасливо!

Коли хто кого при роботі знаходив:

— Помагай Біг вам! (або: Біг у поміч! або: Боже помагай!).

— Дай Боже здоров'я (або: Дай Боже щастя!).

— Дай Боже! Дякувати за слово добре.

ВІТЕР — рух повітря, спричинений нерівністю температури.

Український нарід вбачав у вітрі демонічну силу. людині ворожу й небезпечну. Вагітна жінка, напр., якщо її підвіє вітер, скине дитину, або й збожеволіє. Також і діти бувають ненормальні та недотепні — "з вітру", як казали на Київщині (Мат, укр. етн. НТШ, IX, 113).

Вітер, як демонічна особа, нерідко приймає людський вигляд. але в цих його уосібленнях легко запримітити впливи класичної, чи іконографічної символіки. Так, іноді вітер уявляється, як сердитий дідуган, що живе десь за морями. Він моргає вусом, і від того постає вітер. Коли б він моргнув обома вусами, то знялася б така буря, що перевернула б увесь світ. (Чубинський "Труди". I, 32). На давніх образах, як візантійських, так і місцевих. вітер власне так і представляється, як сивий дід, що був відбиткою грецького Еола, якого ми добре знаємо з образків до "Перелицьованої Енеїди" Котляревського.

Оповідали в нас також, що на чотирьох протилежних кінцях світа стоять велетні з величезними вусами й дмуть ненастанно один до одного з наказу головного вітродуя. Коли котрий з них дмухне сильніше, тоді з тої сторони буває вітер. Вітри ці прикуті сильними ланцюгами за руки й ноги до скелі (Чубинський, "Труди", I, ст. 33).

І в цих велетнях слідно впливи грецької мітології, де, за Гезіодом, вітри уявлялися власне як велетні, що їх цар Еол (головний "вітродуй") тримав прикутими до стіни глибокої печери. Гори й долини відбивали луну їхнього могутнього голосу, і небо й земля були б відразу перекинутися, коли б їх усіх разом було випущено. В Атенах ще досі існує Башта Вітрів — восьмисторонній будинок, на кожній стороні якого вирізьблена постать одного з вітрів, що дме, надувши щоки, і має на голові й на плечах крила.

У народній казці про "Івана й жінку його, вітрову дочку" (Ястребов "Матеріяли...",

130—34) бачимо ми цілу родину вітра, зложену з батька, матері й чотирьох синів. Вони живуть, як господарі, в своїй хаті, частують зятя й шурина та дістають йому з моря чудову скрипку. На Гуцульщині також знають вітрову родину: оповідали про вітрову доньку, що має скривавлені ноги, бо “мусить бігати всюди, не розбираючи, чи ліс, чи скелі, чи каміння”. Жінку, яка її приймає в себе та намагається залікувати її рани, вона обдаровує за гостинність. У цій казці виявляється людяність українського народу, що і в демонічних постатях вбачає добрі риси, як от уміння оцінити гостинність і за неї віддячитися.

Вітер нерідко пориває з собою людей і уносить їх так далеко, що ніхто не знає, де вони літають: “Повіявся з вітром”. “Пішло з вітром”. Іноді вітер пориває дівчат і жениться з ними. В оповіданнях про ці поривання, український нарід знову таки надає вітрові рис людяности. Так, щоб задовольнити бажання жінки, вітер пориває й її матір, а свою тещу, широко гостить її, а потім знову відносить додому. Бідакові, що просив у нього вогню, насилає в полу повно жару, що перемінюється в золото, але багачеві, що хотів його піддурити, накидає правдивого жару й спалює його (Етн. Зб. НТШ. XXXIII, ст. XXXIV).

Про вагітну дівчину, яка не хоче признатися, від кого завагітніла, у нас казали: — “З вітру ж того не дістала...” (Ів. Франко “Приповідки”, I, 229). Проте, це заперечення виявляє давнє вірування про можливість завагітніти від вітру. Досить тут згадати кобиліці Вергілія. Цікаво, що в цю можливість завагітніння від вітру вірив і св. Августин, бо, мовляв, про це сказано в Вергілія, а за св. Августином вірило й все середньовіччя. І в фінській народній епопеї “Калевала” співається про Ільматар:

Вітром діву заколисало, хвилями било
дівчину,

Заколисувало в синім морі;

На тих хвилях з синім гребенем вітер
плід надув дівчині...

У зв'язку з уявленням про демонічну натуру вітра знаходиться досить поширене вірування, що “коли зірветься великий вітер, то це знак, що хтось повісився” (Етн. Зб. НТШ, V, 161; Чубинський “Труди”, I, 35), а також вирази, як: “Іди ти під три вітри!” або “Жене, як дідько вітром”.

У народніх піснях вітер фігурує часто, як післанець:

Повій, вітре, на Україну,
Де покинув я дівчину...

Його посилають з привітом, побажаннями, чи просто з якоюсь вісткою. З таким значенням вітру ми зустрічаємося і в німецьких, еспанських, баскських, шкоцьких, новогрецьких, перських піснях. Це — один із поширеніших мотивів світової поезії.

Але іноді вітер виступає не тільки як післанець, але й як небезпечний спліткар:

Коли мене вірно любиш,
Не кажи нікому,
Бо то люди рознесуть,
Як вітер солому...

Або:

Коли б вітри не віяли,
А громи не били,
Коби, любку, не вороги,
Ми би ся любили...

Тут вітер просто ототожнюється з ворогами, що не дають любитися, очевидно, зісними сплітками.

У зв'язку з цим і символіка вітру в приповідці — “Бідному все вітер у очі”, себто — бідному все наперекір.

Дуже численні приклади в народній поезії й іншого роду — вітру, що не піском віє в очі, а ніби жартівливо грається, залицяється до дівчат. Звідти символ вітра, як залицальника, жениха, молодого:

Єдина була тополенька в тім саді.

Буйні вітри віяли,

З тополі листя не звіяли,

Аж сходовий вітер повіяв,

З тополі листячко звіяв.

Єдна була Марисенька в тім домі.

Всі хлопці на неї важили,

Марусеньки не взяли,

А Івасенько як наважив,

Тай Марусеньку собі взяв..

Звідци ясний й приспів купальської пісні:

Стояла тополя край чистого поля.

Стій, тополенько, не розвивайсь,

Буйному вітрові не піддавайсь.

Подібне ж уявлення і в іншій теж, здається, купальській пісні:

Вітер петрушку підвіває,

Стратій Кетерину підмовляє..

Будете, люди, дивитися,

Як я буду женитися...

І ще один цікавий приклад:

Прошу тебе, не зрадь мене, бо я молоденька.
Ти не вітер буйний в полі, а я не билина.

Єсть у тебе отець-мати, в мене є родина..

Себто — фліртувати, залицатися по-дурному нам не випадає, бо і ти не якийсь зайшлий, легкодухий парубок, і я не самотна сирота, а “отецька дочка”, з “хорошого роду”.

У процесі дальшого пісенного животворення, вітер поволі втрачає свою демонічну натуру, що залишилася особливо в казках, і набирає значення звичайної механічної сили:

Повій, вітре, повій, вітре, по полю,

Та рознеси, та рознеси мою долю...

Ясно, що подібні пісні недавнього походження, натомість в давньому “Слові о Полку Ігоревім” вітри представляються не як натуральне явище, а як Стрибожеві внуки, що віють стрілами.

В сучасній поезії гарну персоніфікацію вітрів, як братів сонця, знаходимо в “Думі про Трьох Вітрів” П. Тичини, що в ній символічно представлено хід української революції.

На св. Володимира себто 15 липня ст. ст., було колись в Україні мало досліджене свято вітра:

“Цей день святкується задля вітру: можна все робити, тільки коло сіна — ні, коло обо-рога, бо вітер геть порозмітає. (Мат. укр. ета. НТШ. XI, 52).

ВІТКА, ГАЛУЗКА. — Дерево в народній поезії уявляється часто, як одна велика родина. — тоді в ній галузка — символ дитини, найчастіше дівчини:

Хиляйтеся, вітки,
Кланяйтеся, дітки.

Отцю й матоньці...

Або:

Калиноньку ломлю, ломлю, а ви, віти, од-хиліться;

Удівоньку люблю, люблю, а ви, діти, ро-зійдіте ся.

Ломиш калиноньку, ломи її вітки:

Любиш удівоньку, люби її дітки...

Згідно з загальним правилом магічного світогляду, що частина заступає ціле, вітка часто виступає й як символ усього дерева і уживається і в обрядах у такому значенні (див. ГИЛЬЦЕ).

Іноді віти, що їх дерево простягає в усі сторони, служать за символ рук:

Ой на річці, на Дунаю,

Там липонька потопає,

Та поверх гілочка впливає,

Вона дубочка прикликає:

— Та подай, дубочку, хоч гілочку!

— Та нехай тобі кленок дає,

Що він із тобою вірно живе...

Гр. Сковорода в одному з своїх віршів так і писав:

Буйні вітри повівають,

Руки явору ламають...

Він тут, мабуть, тільки перефразував відому пісню:

Ой, не стій, явір над волюю,

Де вода корінь підмиває,

Де вітер гілля ламає...

ЗЕЛЕНА ВІТКА — символ здоров'я, краси, свіжости: “Хороша, як вітка” (Номис, 8425).

ВІТРАЖ — вікно з різнобарвними шибамі, прикрашеними образами, орнаментами, мистецькими композиціями. Розквіт вітражів в Зах. Європі припадає на XII - XVI ст. Були вони і в нас за князівської доби. Так літопис під 1259 р. каже, що в Холмі кн. Данило побудував собор св. Івана Золотоустого. У вікна цього собору були вставлені “римські скла”, себто власне вітражі, які було привезено з Києва. Павло АЛЕПСЬКИЙ (див.), подорожу-

ючи в Україні в 1654 і 1656 р., згадував у своїх Записках:

“Ми мали нагоду відвідувати величні зимові та літні церкви з **пребагатими скляними вікнами**, які радували наші серця; їх побудовано недавно, від часу, як до керми прийшов гетьман Зинсрїй Хмель...”

Та з опануванням Москвою нашого церковного життя, мистецтво вітражів у нас занепало і на довший час зовсім зникло, бо в наказі іконописцям з XVII ст. було сказано:

“На склі святячих ікон не писати і не уявляти, бо то надто річ крухка...”

Тільки вже з XX стол. грийшло знову вітражне мистецтво, головню в Галичині, де за рисунками Петра Холодного Старшого пороблено прегарні вітражі в Братській (Волоській) церкві (1926 р.) і Успенській у Львові та в с. Підберізіях (М. Сосенка).

ВІТРЯК — млин із вітровим двигуном. Вітряки і на Заході поширилися досить пізно, а у нас ще й при кінці XVI в., як завважив проф. М. Грушевський, зустрічаються тільки вийнятоково. Так на Холмщині в 1589 р. не було ані одного вітряка, на Белзщині в 1578 р. — тільки один, на Волині — три. У XIX в. на Волині на сотки воляних млинів було ще тільки 43 вітряки (“Іст. У. Руси” VI, 222).

Вітряк — символ непостійної людини, що надто часто міняє свої “переконання”, в залежності від того, “звідки вітер віє”.

ВІФЛЕЄМ — містечко в Юлеї, де народився Христос! Над місцем народження Христа знаходиться найстарша в світі християнська церква.

ВІЧЕ — третій складник державної влади князівської України побіч князя та боярської ради. Племінне віче доісторичної доби стало в IX - X вв. вічем “ліпших людей” старшого города (міста), а старший город був осередком “землі”. З початку це віче мало аристократичний характер: активна роля припадала в ньому боярам й “старійшинам”, — всі ж інші громадяни висловлювали тільки свою згоду та виконували рішення віча, коли цього було треба. Але небаром повернувся попередній характер віча, як демократичної установи. в XI - XIII ст. віче — це народні збори, в яких беруть участь усі громадяни (“люди”). Локально обмежувалося те віче до старшого города, що не виключало однак присутності громадян із пригородів. Це локальне обмеження пояснюється давнім поглядом, що яке рішення не винесли “старші”, “на тім і пригороди стануть”. Віче скликавав звичайно князь, але коли “люди” були незадоволені князем, міг будь-хто скликати віче. Якщо люди були вдоволені з князя, то вони не дбали про віче, і тому віча відбувалися дуже нерегулярно. Обсяг влади віча не був обмежений, — воно могло рішати про закони, і рішало про війну і мир, і

про всі справи внутрішнього державного устрою. Тільки тому, що віче сходилося дуже нерегулярно, вирішувалися ці справи і без віча. Це вказує на народоправний характер української князівської держави, далекий від деспотичного характеру пізнішої московської держави. "Українська та московська державність — це два ріжні світи". (Ст. Дністрянський "Загальна наука права і політики" т. I, ст. 150-52).

ВІЧНИЙ ЖИД — див. АГАСФЕР.

"ВІЧНИЙ МИР" — договір між Москвою і Польщею 1686 р., що potwierдив Андрусівський договір 1667 р. про поділ України між Москвою і Польщею: Київ, Лівобережна Україна і Запоріжжя мали визнавати московську владу, а Правобережна Україна (за винятком Києва) — польську.

"Вічний мир"... Минають народи, минають раси, руйнуються "несмертельні" твори мистецтва, а претенсійні маленькі люди намагаються надавати швидколетним подіям голосні епітети "вічності"!

ВІЧНІСТЬ — безвимірний, абсолютний час, що не має початку й не має кінця. Уявити вічність інтелектом ми не можемо. Але справді релігійні люди переживають вічність з вірою в позагробове життя. Християнство дає праведним людям віру в життя вічне, тим часом, як нерозкаяні грішники мають терпіти вічні муки свого сумління.

ВІШНУ — індуський вселержитель світу, другий член індуської Тройці — Тріумвірі, до якої, крім нього, входять Брама, що будує, і Шіва, що руйнує. Для індусів Вішну — символ божеської повноти та пантеїстичної всеєдиної сили. Вони вічать, що Вішну сходять на землю в найбільші часи небезпеки для людства. Тоді Вішну приймає на себе образ людини, або й тварини, і доконує героїчних учинків, що рятують світ від загибелі. Людство має внутрішню потребу вірити в Спасителя світу. Любов до Вішну — в індусів шлях до спасіння, який нагадує християнський обов'язок любови до Бога.

ВІЯРДО ЛЮІ (1800—83), французький історик і критик мистецтва, чоловік відомої Віярдо, славної співачки паризької й лондонської опер, авторки багатьох оперет і пісень. Переклав вперше на французьку мову "Тараса Бульбу" та інші оповідання М. Гоголя.

ВЛАДА — один із трьох головних складників держави (територія, народ, влада). Державна влада тільки тоді дійсна, коли користується авторитетом і розпоряджає силою. Авторитет і сила — дві основи влади: одна духовна, моральна, друга — матеріальна, але обидві однаково необхідні. Народ, що не вміє витво-

рити своєї державної влади, кориться чужій.

Всяка державна влада обґрунтовується або згори, ласкою Божою (і тоді це влада теократична), або знизу, волею народу (і тоді це влада демократична), або сама від себе, на підставі поліційного терору й фізичного насильства, (і тоді це влада самодержавна).

В старовину кожна влада була "ласкою Божою", і тому апостол Павло писав до Римлян:

"Усяка душа властям вищим нехай кориться; нема бо власті не від Бога. Які є власті, вони від Бога поставлені. Тим же, хто противиться власті, Божому повелінню противиться; хто ж противиться, ті собі осуд набувають.." (XIII, 1—2).

Але в пізніші часи люди пізнали, що далеко не всяка влада від Бога, і що справжній християнин може коритися наказам тільки тієї влади, яка віддає свої накази згідно з християнським навчанням і християнською мораллю. Коли ж ті накази суперечать християнській етиці, обов'язок християнина їх не виконувати, як то було, наприклад, коли римські власті домагалися від християн, щоб вони поклонялися статуям обожених імператорів та іншим ідолам. Християни воліли натомість прийняти вінець мучеництва.

І в наші часи нема ніякого обов'язку коритися наказам безбожницької московської влади, що поруйнувала церкви Божі, знищила Автокефальну Українську Православну та Греко-Католицьку Церкву та віддала мільйони українців на жакливі муки, голодову смерть, смерть чи, найменше, заслання.

Зрештою століття московського поневолення виробили в українському народі велику нехіть до всякої влади, що між іншим було ольною з причин, чому не змогла створитися й змішніта українська держава після визволення змагань 1917 - 20 рр.

Народницька українська інтелігенція XIX ст. уявляла себе тільки в ролі опозиції до влади, що її (опозиції) суспільна функція полягала тільки в тому, щоб торгуватися з урядом, критикувати його дійсні, чи злогадні, недоліки. Соціалістичні партії ширили погляди, що всяка державна влада — "апарат клясового насильства", і пізніше кошмарна советська дійсність виявила — боляй щодо СС СР — ширість цього твердження. Саме тому, як констатував член Директорії проф. А. А. Андрієвський в "Самост. Думці" (1935 р. II - III, ст. 179): "Владу українське не любить, а визнає її, як необхідність для порядку. Через те з іронією ставиться до всякої влади "Хоч і ков'янку постав старостою, то буде гавкати".

Проф. А. Андрієвський додає:

"Український народ у масі ще не вийшов із стадії персоніфікації влади (коли ототожнює владу з її тимчасовим носієм, Е. О.), і

не дозрів до розуміння влади, як форми, як абстрактного поняття, коли носії влади міняються, а суть її зостається незмінною... До такого стану думання український нарід дійде тоді, коли поволі буде міняти свій погляд на політичну свободу з індивідуалістичного на універсалістичний; коли не буде казати, ухилиючись від громадської роботи — “моя хата з краю, я нічого не знаю..”; коли відчуватиме, що громада не щось йому чуже, а необхідна для розвитку форма; що без зв'язку з суспільством само життя його не матиме глузду..”

ВЛАСНІСТЬ — володіння й розпоряджування речами; речі, рухомі й нерухомі, що комусь належать. Розрізняємо власність приватну, громадську і державну в залежності від того, чи речі (майно) належать приватній особі, громаді (спільноті) чи державі.

Німецький філософ Шпенглер уважав, що власність починається з рослинистію: рослина посідає ґрунт, у який запускає коріння, він її власність, яку вона боронить із усією силою, з усім розпачем свого ества проти чужого на сіння... Коли чуєш у лісі, довкруги себе, — писав він, — цю мовчазну, невблаганну боротьбу за ґрунт, що відбувається вдень і вночі, безнастанно, мимоволі відчуваєш усю глибину цього імпульсу, що майже ототожнюється з самим життям. Для Шпенглера боротьба за ґрунт, за землю — перша форма боротьби за власність, перше усвідомлення власності. Він охоче порівнює селянське -життя, що приростає до ґрунту, з життям рослинистію.

Теорія Шпенглера, при всій своїй привабливості, хибна в тій точці, де хоче вивести власність з посідання певного ґрунту, себто з часів хліборобства, а тим часом ми знаємо, що й за часів ловецтва та скотарства люди вже мали розвинене почуття власності. Але вона має ту вірну рису, що відзначає найхарактернішу прикмету власності — її близькість, її, так би мовити, органічну пов'язаність з тим, хто її має. Що тісніше яка річ зв'язана з якою особою, то тісніше вона їй належить. Тому й соціалістичні теорії, які заперечують право приватної власності (“власність — крадіжка”, — казав Прудон), визнають все ж право власності на всі ті речі, що служать людям, ніби як продовження, чи заступлення, їх натуральних засобів у боротьбі за існування. Таку власність зустрічаємо навіть у звірів. Відоме оповідання Дарвіна про мавпу з слабшими зубами, яка вживала камінь для розбивання горіхів і дуже його пильнувала, ховаючи в соломі та не дозволяючи іншим мавпам його чіпати. Такі хижакі, як льви, або ведмелі, пильнують свого ловецького району і не пускають на нього інших конкурентів. Дуже популярний у соціології приклад царгородських собак (винищених за уряду Кемала), які поді-

лили були весь Царгород на райони і стерегли їх від конкурентів.

Отже, вже в звіринному царстві спостерігаємо з одного боку початки особистої власності на знаряддя (і взагалі на всі речі, що мають безпосередній органічний зв'язок із життям індивіда — у людей виступає в цьому випадку на перше місце одяг, різні окраси, ловецькі та рибальські прилади, житло) і початки колективної власності на ужиткову територію.

Римське право за основу й джерело власності поклало ЗАЙМАНШИНУ, яка відбувається при виразній, чи мовчазній згоді довкілних людей і потім служить джерелом усіх інших джерел володіння — дарунку, продажу, оділичення. Спочатку власність на ґрунт і територію була колективна, родова. У скупинному, ловецькому чи скотарському, житті, ніхто не міг претендувати на виділення йому частини племінної території для його виключного вжитку. Далеко скорше розвивається приватна власність на худобу, що випасається на спільній території, ніж на саму територію. бо, як писав М. Грушевський, при постійному шуканні кращих ловецьких місць і при рідкому населенню вона не набрала ще того значення, яке здобуває при розвитку осілости й хліборобства.

Хліборобство також провадить перше разом увесь рід, але, з усвідомленням цінності ґрунту, починаються скоро вилами з колективною власністю племені. Перші вилами роблять представники вже розвиненої племінної влади, спираючись на свою владу та на релігійні заборони, що поширюють значення “святости”, себто недотикальності на ті речі — а в тому й на ґрунт — що служили для релігійних церемоній. Надли грецьких ватажків, — як заважив М. Грушевський, — носять те саме ймення “теменос”, що й площа поганської божниці. Та сама метода пристосовується пізніше в дальшому процесі розвитку приватної власності, яка свідомо, чи несвідомо ставиться під охорону магічних дій та символів, що стережуть виключного права їх власників від сторонніх претенсій. У більшості релігій збереглася пам'ять про релігійне походження власності: у Біблії Господь каже Авраамові: “Я — Предвічний, що вивів тебе з Ура халдейського, щоб відати тобі цю землю в насліддя” (I. Мойсея, XV, 7). А потім Мойсеєві: “введу вас у землю, що про неї клявся відати її Авраамові й Ісаакові й Якові, і дам вам її у насліддя..” (II. Мойсея, VI, 8).

Таким чином Бог, як стверджує французький дослідник Фюстель де Куляжж, виступає, як первісний власник усієї землі, що делегує людині власність на частину території, чи ґрунту. Такого погляду трималися й у нас селяни в часах революції 1917-18 рр., домагаючись скасування власності на поміщицьку землю;

“Земля — Божа, — говорили вони. — належить тим, хто її обробляє”.

Щось подібне бачимо ми і в давніх греків та римлян, — лише тут право власності походить не від одного Бога, а від окремих родинних культів та від культу небіжчиків. Небіжчики були своєрідними теж богами, що належали родині, в яку колись входили, і яка — єдина — мала право закликати їх собі на поміч. Ці небіжчики, поховані в землю, ніби опановують ту частину ґрунту, де вони поховані, і члени родини, — як і у нас пізніше в Україні — приходили до них у певні дні “пом’янути” їх, віддати їм данину вином, чи качанням яєць по могильному горбку, тощо. За давніми законами, могили були непорушні, ніхто не мав права відібрати землю, де спочивали небіжчики: це була натуральна власність родини, до якої колись вони належали.

Дуже легко ідея власності з самого могильного горбка поширювалася на більший чи менший шмат землі, який оточував ту могилу, і де знаходили місце вічного спочинку все дальші члени родини. За давніх часів ми не знаходимо спільних пивчарів, але родинні могили на родинних полях. Ці поля оточувало межею, що мала відділяти володіння одного родинного культу від другого. В визначені дні старший в роді обходив своє поле, велучи з собою тварини, призначені на жертву, та виспівуючи релігійні гімни, і тим з одного боку шановував своїх богів - небіжчиків, а з другого боку зазначав межі своєї власності. Межі ж ті були святі й непорушні: “Хто торкнеться чи порушить межу, буде осуджений богами; його хата зникне, його рід вигасне; його земля не даватиме плоду; град, іжа, спека знищать його ниву; члени його тіла відкриються пухирями і згниють...”

І у нас зберігався до недавніх часів забобний страх перед МЕЖАМИ (лив.), де, мовляв, завжди водиться нечиста сила, яку небезпечно чіпати. Це — безсумнівний слід давнього релігійного походження земельної власності.

У початках історичного життя нашого народу існувала вже не тільки особиста власність на речі, переступи проти якої карають постанови “Руської Правди”, але й особиста власність на землю: маємо в наших джегелах вістки про пролаж, дагування і конфіскацію маєтності Проте, як у старій українській Київській Державі, так і в пізній Московщині, земля могла належати тільки вищим станам, а нижчі, до яких належало селянство, землі в спадковій власності не мали а лише її, на рахунок вищих станів, обробляли.

Хмельниччина спричинилася до утворення козацького права на земельну власність, що його ми знаємо **общинна Москва**. У півно-державних поняттях Москви, як вказав В. Липинський, централізований і міцний державний апарат,

сформований за татарськими зразками, дуже добре підійшов до примітивного комунізму московської сільської общини “вся земля належала цареві і тільки йому”. Цар міг давати чи “жалувати” землю в користування своїм підданим і так само він міг її що-хвили відібрати. Землі давалися тільки “за службу цареві”, а коли такої служби не було, цар міг землю відібрати. Яка тут різниця в порівнянні з козацькими поняттями, що земля “кров’ю предків їх полита”, належить усьому козацькому родові, і ніхто не має її з того роду відібрати, хоча б з того й залишилися, що “вдова з дітьми”, які не могли ніякої “служби” нести. Але ці поняття козацькі були ще тільки в звичаях, що їх козаки, при потребі шаблею завзято боронили, але нерізно від шаблі сильнішого й гинули, У зорганізованій державі, яку хотів мати Хмельницький, під ці “звичаї” треба було вже підвести “право”, на сторожі якого мала стати держава. І тому Хмельницький заводить окреме цивільне право й цивільне судівництво, збудоване на підставі давнього римського права, яке суворо обороняє особисту власність. І от тим часом, як на Московщині продовжувало панувати старе звичаєве **общинне** право, в Україні що-раз більше закорінюється право **індивідуальне**. Ця корінна різниця мусіла відбитися й на самому психічному укладі двох народів та витворила в Московщині придатний ґрунт для комунізму, а в Україні — завзяту боротьбу проти комуні.

Комуністи зробили своїм гаслом Прудона, що “власність — це крадіжка”, додали до неї ще й друге: “Грабуй нагробоване” і знищили шцент не тільки всі давні підстави власності в Україні, але й цілі класи давніших власників, від поміщиків та промисловців починаючи і на заможних та напівзаможних селянах (куркулі та підкуркулі) кінчаючи. Ця операція коштувала Україну багатьох мільйонів людей і багатства країни, але самої власності не знищила. Кожному бо відомо, що в СРСР існує велика класа багатих людей, що посідають палаци, вілли над морем, люксусові автомобілі і всякий інший комфорт, включно з добре оплачуваними “власними” лікарями та власною поліційною охороною. Про це див. **БЕЗКЛАСОВЕ СУСПІЛЬСТВО**.

Християнство не заперечує власності хоча й не вважає її “святою” й “непорушною”. Християнство поручає тільки не прив’язуватися до власності, пам’ятаючи, що “не можна служити одночасно Богу і мамоні” (Матв. 6, 24). Закхай, не відмовляючись від власності і хати, в якій приймав Спасителя, обіцяв віллати старцям половину свого майна і відлати вчетверо тим, кого образив. І Христос сказав йому: “Нині прийшов рятунок дому цьому” (Лк. XIV, 8-9) Св. Павло визнає власність, що приходить від праці рук: “Хто, насаливши

виноград, не їсть плодів його? Хто пасучи худобу, не п'є молока від неї?" (І. Корінт, IX, 7).

Але власність обов'язує соціально: вона зобов'язує втримуватися від того, що веде до її зросту за шкодою для інших. Вона каже домогати тим, хто в потрібі, і то не з примусу, а "з доброю совістю" (І Петра, III, 16), відчуваючи від того втіху, бо "приємніше давати, ніж приймати" (Діяння XX, (35)). Зрештою, цього вимагає не тільки моральний обов'язок, але й практичний розрахунок: "Давайте, то й вам буде дано... Якою мірою міряєте, виміряється вам" (Луки, VI, 38).

Проект конституції Української Національної Держави з 1919 р. також стояв на засаді суспільної функції власності:

"Приватна власність стоїть під охороною закону. **Власність зобов'язує.** Користування власністю **мусить** служити для добра загалу".

Але якщо власність визнається не тільки за право але й за обов'язок, то коли обов'язок не виконується, право касується. Часи необмеженої "святої" власності минули безповоротно, але пройнуть безповоротно й теорії комуністів про повне скасування приватної власності. "Гуртове - чортове", казали наші селяни, і досвід з колхозами виказав цілковиту правду народньої мудрости.

ВЛАСТОЛЮБНІСТЬ — інстинкт паразитаризму, використання здатностей і сил інших людей на задоволення власних цілей; згубна прикмета людського роду, що веде до диктатур, війн і різних злочинів.

Якщо людина намагається здобути владу, то дуже рідко кермують нею ідеальні мотиви **служби**, коли влада приходить не як здобуте силою право, а як важкий обов'язок. Балтійський філософ Кайзерлінг писав: "Ніяка земля не встановилася без злочину, ніяка не втрималася без насильства, — закон її діявочський, не Божий.. Коли людина віддається духові властолюбности, вона робиться сатанічною..." ("Подорож філософа" II, ст. 352-53).

Тому й Христос навчав:

"Більший між вами нехай буде вам слугою. Хто ж нестиметься вгору, принизиться, а хто принизиться, піде вгору" (Матв. XXIII, 11 - 12). "Коли хто хоче першим бути, нехай буде з усіх останнім і всім слугою". (Матка, IX, 35)

І християнський філософ Бердяєв писав у своїй книжці: "Нове Середньовіччя": "Всяка властолюбність — гріх. Властолюбність Людовіка XIV чи Миколи I такий же гріх, як властолюбність Робесп'єра або Леніна. Влада — це обов'язок (який накладається достойнішому й найвідданішому, Є. О.), а не право, і влада буває справедлива тільки тоді, коли її здобувають не у власному імені, а в імені Бога, в імені Правди..." (ст. 153).

Автор "Історії Русов", (з кінця XVIII ст.) так описував устами Менглі-Гірея московську властолюбність, що від неї стільки натерпілась Україна:

"..Пригадати слід причепливість їх (москалів, Є. О.) за самі дрібниці та вигадки, за які вони вели безглузду й довголітню чвару й війну з шведами. Пригадати треба жалобу їх до властолюбства та домагань, за якими вони врывлящують навіть самі царства... імперії Грецьку й Гіспанію, укравши на той кінець державний герб царств тих, себто орла двоголового, що у спадщину, бунівто князеві їхньому Володимирові, зятеві царя грецького Константина Могомаха дістався, **хоч той Володимир був на правду князь руський, київський, а не московський**... Пригадаймо, нарешті, нестачість правління царського і винищування самих царів, що з них кількох вони самі злочинно замучили, а одного продали полякам на заріз. А доведено вже, що де немає сталої релігії і добрих звичаїв, там і правління сталого бути не може, і русаки ваші плазуватимуть між москалями, як вівці між вовками... (ст. 182-83). Так, ніби відмовляв Менглі-Гірей Богдана Хмельницького від злуки з Москвою.

ВЛЯГОМО — за князівської України час, коли лягали спати. Проф. М. Грушевський писав в своїй "Іст. У.-Руси" (т. III, ст. 395): "Лягали, як добре звечоріло, десь коло години 9, мабуть, — ся пора і зветься — влягомо. Агонія кн. Володимира почалася, коли вже був пізній вечір, а умер він — "якоже бі влягомо", післаний же потім гонець приїхав у Ботьшів, милою відти "к куром". (Іпат. літ. ст. 319).

ВОВЕДЕННЯ СВЯТО — див. ВВЕДЕНІЯ..

ВОВК — хижак із родини диких псів.

Для українського селянина, для якого худоба була підставою добробуту, вовк мусів бути породженням злої сили. І в українських дуалістичних оповіданнях він виступає, як сотворіння Сатани:

"Як Пан-Біг світ творив, то Біда все за ним ходила і все йому наперекір робила. Пан-Біг сотвогів вівцю чоловікові на пожиток, а Біда — козу. Пан-Біг пса, щоб чоловікові служив, а Біда — вовка, щоб йому шкодив..." (Етн Зб. НТШ, XXII, ст. 24).

В іншому, просторішому варіантові дуалістичної легенди теж оповідалося:

"Зліпив (чорт) вовка з глини і гадає: чекай, згобив Біг чоловіка, а я зроблю вовка, і він чоловіка з'їсть. Зліпив він уже того вовка і каже: — Уставай! — Але вовк не кивається туди, нема в нім душі, Він його кладе на ноги, так ся коло нього заходить, а далі йде до Бога й каже: — Оживи! — А Бог каже: — Іди до нього й кажи: — Устань, вовче, з'їж дідче, —

то він устане. Пішов він ід вовкові та й бо-
їться казати, як Бог казав, але каже:— Ус-
тань, вовче, з'їж Боже! — так до трьох раз.
Але вовк — ні гадки. А він притягнув його до
вільхи і каже: — Устамь, вовче, з'їж лідче! —
Та й не встиг сказати, а вовк, як не схопиться,
як не кинеться до нього та й хап за литку зу-
бами, а то лиш кров полилась по вільсі. Тому —
вільха донині червона...” (Груш. “Іст. у. літ.”,
IV, ст. 413) (Див. ВІЛЬХА). Кажуть, що ніби
з тих часів чорти — безп'яті, а вовки ганя-
ються за ними та поїдають їх. Коли б не вони
та не грім, розплодилося б їх видимо - неви-
димо (Чубинський “Труди”, I в. I, ст. 145).

Подібні оповідання про створення вовка ві-
домі і в еспанців, словінців та греків.

У патристичній та середньовічній літера-
турі вовк часто виступає, як символ і образ
диявола, якого називають “пекельним вов-
ком”, “вовком, що пориває душі”, “вовком в о-
вечій шкурі”.. і т. п..

“Вовк в овечій шкурі” часто символізує
також еретиків, що “поїдають душі християн-
ські”, як вовки “овці і чоловіці і всякий скот
поїдають” (“Сказан, о разсеченїи челов.”
XVIII ст.) У нас же тепер “вовк в овечій шку-
рі” — це просто лиха людина, що прикидаєть-
ся доброю.

З огляду на зв'язок вовка з нечистою си-
лою, закликали вовка разом із іншими небез-
печними людству силами на Св'яту Вечерю
такою приблизно формулою:

— Вовче, вовче, ходи до нас до оброку!
А не прийдеш до оброку, абись не йшов к моїй
худобі, або к челядину до року!

На Буковині, якщо про вовка згадували
десь увечорі, чи вночі, в хаті, де знаходилася
мала дитина, вимовляли негайно закляття:

— Гарячий йому камінь в зубах, вечір
йому за морем! (Зап. Ю. Заг. Отд. 1874 р. II,
345).

У Галичині вживали подібної ж примівки:

— Вовче, вовче, за морем тобі вечеря.

Це — щоб відвернути вовка від госпо-
дарства. (Ів. Франко “Приповідки” I, в. II, ст.
237). Також казали: — “Вовче, вовче, на ті
зварявний камінище в пашечиче!” Ів. Франко
пояснював, що “зварявний камінище” — це
камінь, який розігрівали в печі і потім кидали
в острі, яким золили білизну”.

В основі цих двох приговідок, що на Буко-
вині злилися в одну, лежить погляд, що й вов-
гові треба щось дати в зуби, сила ж закляття
гозягала в тому, щоб це “щось” було десь да-
леко, за морем, або в усякому разі таке, що
його втрата не надто болюча.

Гуманний погляд українського народу,
що “І вовк хоче жити”, та що “І вовк свого
патрона має” (Ів. Франко, I, в. II, 239), вия-
вився в низці оповідань про вовків та св. Ю-
рія, опікуна диких звірів взагалі, а вовків зо-
крема. Він їм присуджує, що вони мають їсти,

і саме тому “Вовк знає, що їсти має” (там же
ст. 236), і було б нерозумним і марним тому
присудові противитися (М. Грушевський “Іст.
у. літ.” IV, 550-51). Тому кажуть: “Що вовк
їздибле, мусить з'їсти. (там же ст. 242), бо
вовк надібує тільки те, що йому призначено
на здобич. І Ястребов відмічав із нагодних уст:
“Як вовк зустріне людину, чи худобинку, то
зараз вие: це він питається Бога, чи рвати, чи
не рвати, і як ні, то втече” (“Летопис”. III, 69).

Образ св. Юрія (іноді його заступає св.
Микола, чи св. Петро), що опікується вовками
та їздить конем у супроводі вовчої зграї, ні-
би суперечить основному поглядові українсь-
кого народу на вовка, як на породження не-
чистої чи злої сили. Насправді ж він — тільки
його дальший розвиток. Влала св. Юрія над
вовками виробилася, очевидно, шляхом його
з ними боротьби і його над ними перемоги, по-
дібно до того, як вони фігурують і при пів-
нічному Одині, що зветься “вогомом вовків”,
але одночасно годує двох вовків зі свого сто-
ла, і вовки взагалі зветься його “псами” (А.
Веселовський “Разисканія.” VIII, ст. 328-33).
Св. Юрій має владу над вовками і опікується
ними тому власне, що він виступає загально,
як переможець всякої нечистої сили і в першу
чергу — змія, цього справжнього втілення
ворога людськості. Поза тим, якщо залишити
на боці реабілітацію — гуманне зближення
вовків до св. Юрія, що виявляється в формулі
— “І вовк хоче їсти..”, то українська симво-
ліка вовка досить від'ємна. Він виступає, як:

Символ невдячності: “Годуй вовка, щоб
він тебе з'їв”, — говориться про невдячних
дітей, годованців, тощо. “Вовка скільки не
годує, він усе в ліс дивиться”.

Символ злості, жорстокості: “Вовк не та-
кий лихий, як недобрый..” “Вовчим правом у-
зяв”, — кажуть про жорстокого насильника.
“Він десь у вовчій школі був”, — себто нав-
чився безправства, несумлінності. “Був би
добрий за вовка до ягнят”, — кажуть про зло-
го та гвалтівного чоловіка. “Викликав вовка з
лісу”, — кажуть, коли хтось спровокує злу,
сварливу, напасну людину, або взагалі накли-
че собі на голову якийсь клопіт. І в літературі
маємо в О. Ольжича “дому, жорстоку, як вов-
чиця”.

В інших народів, як у індусів та в давніх
римулях (Ромул і Рем), ми знаходимо легенди,
в яких вовчиці з матірньої любови виголову-
ють знайдених малих дітей - немовлят. Україн-
ський нагід таких добрих вовчиць не знає.

Символ неажерливості: “Вовчу хворобу
мати”, — себто відчувати завжди бажання
їсти. “Пожалував вовк кобилу — лишив хвіст
і гриву”. “То — вовче горло”.

Символ своєкорисності, крайнього егоїз-
му: “Не туди вовка тягне, де для нього нічого
не пахне”. “З вовком до паю не ставай”.

Символ небезпеки і взагалі всякого лиха: "Вовка не треба кликати з лісу, він і сам прийде", — себто не шукай собі якої біди. "Вовка боятися, в ліс не ходити", — небезпека та ризико не повинні відстрашувати людину від корисної справи". "Коли йдеш до вовка на обід, бери пса з собою", — себто, коли вочишся з ворогом, будь обережний і не довіряй йому. "Наставилося вовкові в зуби", — кажуть про брикливе, збиточне порося, чи теля. а також про нерозважну людину. "Що сіре, то й вовк", — сміються з надто обережної, лякливої людини, що всюди бачить небезпеку" "За вовка помовка, а вовк у хату суне" — про лихо досить згадати, а воно вже й тут. Проте, кажуть так жартівливо і про звичайну людину, коли хтось приходить, коли про неї допіру говорили. "Не викликай вовка з лісу", — себто не накликай напасти.

Символ солідарності між лихими людьми: "Вовк вовка в яму не втрутить".

Символ досвідченості: "Був вовк у сіті й перед сіттю", — кажуть про бувалу людину, що зазнала й сама наробила багато лиха. "Старий вовк не лізе до ями", — бо вже знає її небезпеку: колись вовків ловили в ями, покопані в тих місцевостях, де вони волилися.

Символ голодного життя: "Вовка голод із лісу гонить", — і голод же примушує вовка вити по ночах. Це вовче виття жартівливо зближують із бреханням псів на місяць і кажуть, що то вовк "вовчу зізду" бачить. Звідси вираз "побачити вовчу зізду" значить терпіти голод, злидні, а властиво — вити з голоду.

Виття вовків завжди робило на людину зловіще враження, і Барсов у своїй "Лексикології Слова о Полку Ігоревім" писав:

"В душі людини якій доводиться чути виття вовків, мимоволі виникає страх за свою долю й жах перед смертю, сполучений зо свідомістю власної безсилости супроти непоборної долі. В цьому полягає основа зближення злої долі з люттю голодного вовка (яке знаходимо в "Сл. о Полку Ігоревім", Є. О.) І на цьому відношенні вовка до злої долі будувалися в дружинному побуті ворожівня про майбутню долю війська. Вірили, що з того боку, звідси почується виття вовків, має прийти поразка і гибіль..." (ст. 118).

26 листопада ст. ст, було віломе в Україні як антипол весняного Юрія. Його святкова но теж у пошану св. Юрія, щоб вовки не тягали худоби (Мат. у. етн НТШ, VI, 145).

ВОВК ХВЕДІР (1847—1918) — український етнограф, антрополог та археолог. Працював і студіював майже 30 літ за кордоном, головню в Парижі. 1903 — 1905 р. робив антропометричні та етнологічні дослідження над українським населенням Галичини, Буковини й Закарпаття; в 1905 — 1915 рр. робив антропо-

метричні дослідження по всій Наддніпрянщині. Довів своїми ґрунтовними дослідженнями, що український народ творить єдине ціле з точки погляду антропології і ризніється як від москалів, так і від поляків. У цій Енциклопедії я використовую його "Студії з української етнографії та антропології", видані в Празі, — це передрук його важливіших праць (1927 р.).

ВОВКУЛАК — людина, що перекидається в вовка, або перекинена в вовка.

Вірування в вовкулаків були свого часу поширені не тільки в Україні, але й в усій Європі. В Італії їх звали "люпо-маннано". В "Слові о Полку Ігоревім" згадується, що ки. Всеслав полоцький вмів перекидатися вовкулакою. У "Лісовій Пісні" Лесі Українки в вовкулака перекинено (зачаровано) Лукаша.

За народними віруваннями вовкулаки були "вроджені" й "зачаровані".

Вроджені вовкулаки бувають, коли вагітна жінка несподіваю побачить вовка, або з'їсть м'ясо тварини, яку роздер вовк, — тоді дитина, що від неї вродиться, буде вовкулаком, чи вовкуном. (Гнатюк "Демонологія" II, ч. II, ст. 758). Також коли чоловік спить із жінкою проти свята, чи проти посту, а зачнется в них хлопець, то буде з нього вовкулак. (Кіевс. Стар. 1891. IV, 82-83).

Зачаровані вовкулаки стають такими через чари відом та ворожбитів: коли чоловік забуде за Бога і зв'яжеться з нечистою силою, відьма виводить його на гору, застромлює в землю ніж і каже йому перекинутися через нього тричі: тоді чоловік обростає волоссям і стає вовкулакою. Якщо зачарований вовкулак пробуде з вовками три роки, а потім хтось поверне йому давній людський вигляд, то його вже ніхто не зможе знову зробити вовкулаком (Ястребов "Матер." ст. 71). Зачарованого вовкулака можна відчарувати, перевівши його через хомут (Б. Грінченко "Із уст народа" 205). Можна також сказати йому, щоб він перекинувся тричі через голову, і якщо він послухається, то стане знову людиною (Ястребов там же ст. 72), або вдати його тричі перевеслом по голові (Гнатюк "Демонологія" II, ст. 76).

Вовкулак робиться вовком звичайно вночі, і тоді він пристає до вовків і живе з ними спільним життям. На Волині оповідали про одного чоловіка, якого чарівники перевернули на вовка, а собаки вигнали в ліс. Коли він захотів їсти, нараз побачив св. Юрія, що їхав білим конем. Св. Юрій наблизився й свиснув. Прибіг другий вовк, і св. Юрій сказав йому: "Візьми собі цього товариша і дбай про нього, бо він ще недосвідчений і не може сам собі добути поживи". (Грушевський "Іст. у. літ. IV, ст. 551).

Вовкулак в людському образі має понурий вигляд, великі брови, зрослі на переднісі, та червоні очі, по яких його й можна ніби пізнати. Подекуди вовкулаків ототожнювали з

Упирами і приписували їм однакові властивості.

Вірування в те, що людина може перекидатися в вовка, належить, як думають деякі дослідники, до залишків давніх тотемістичних вірувань, що виводили той чи інший нарід від тої чи іншої тварини. Спеціально щодо вовка, досить пригадати давніх італійських самнітів, чи ірпнів, що мали "вовків" за провідників, або давніх галлів, що мали за пращура, як навчали друїди, їхні жерці, "нічного бога", що його Юлій Цезар звав "Діс Патер", і що був одягнений в вовчі хутра. Члени тотемної групи вірять, що вони мають прикмети своїх тотемних тварин - прашурів і намагаються їх наслідувати та вірять, що вони їм допомагають. Увесь тотем — люди й тварини — вважають за одне суспільне тіло, в якому люди й тварини відповідної породи — брати та сестри однієї великої родини. У цій стадії суспільного життя люди тотему "вовк" вірять, що вони — дійсно вовки. З часом суспільне значення цього вірування втратилося, але саме вірування залишилося в вигляді забобону про вовкулаків. Існування цього забобону засвідчено в давніх письменників, як Геродот, Вергілій, Страбон, Помпоній Мела, Варрон, св. Августин, св. Тома Аквінський і багато - багато інших.

І хоча вже Пліній (23—79 по Р. Хр.) писав свого часу, що "мусимо вважати хибним погляд, ніби людина може перекидатися в вовка і знову прибрати свій попередній вигляд" (кн. VIII), тим не менше все Середньовіччя вірили в вовкулаків і, напр. у Франції тільки вже за часів Людовіка XIV почав дехто піддавати під сумнів існування вовкулаків. Імператор Сігізмунд (1362 — 1437), той, що спалив Івана Гуса, прикликав був до себе вечніших теологів свого часу і поставив перед ними питання про існування вовкулаків. Після дискусій визнано одностайно, що існування вовкулаків треба вважати за доведений факт, і що заперечування в цій справі думка була б "абсурдна, підозріла і віддавала б ересю". Не диво, що після такої постанови чимало "вовкулаків" було спалено на вогнищі разом із іншими жертвами нечистої сили, відьманн, тощо.

Не підлягає отже сумнівові, що самого залишку давнього тотемістичного вірування не вистарчило б, щоб утримати так довго в житті забобонне вірування в вовкулаків. Для цього повинен був існувати якийсь і н ш и й сприятливий ґрунт. Цей ґрунт знаходився в поширеній давніше формі божевільня — одній з жахливіших форм манії переслідування, в якій людина вважає себе, за виразом Лесі Українки в одній з її поем, "одержимою". В давнину, коли вірили, що довколишній світ заповнений силою різних демонів та бісів, вірили також, що ці біси могли входити в тіло людини і опановувати її. Приклади тих біснуба-

тих ми знаходимо в Св. Письмі: згадаємо тільки царя Саула та тих біснубатих, що їх вирятував Ісус Христос. Особливою формою цієї манії переслідування була т. зв. ЛІКАНТРОПІЯ, себто божевільня, що в ньому людина вірила, ніби вона зробилася вовком, і відповідно до того поводитися. Можна думати, що то було своєрідне атавістичне відновлення тотемістичного вірування, що виявлялося в підсвідомості божевільного і знаходило підхожий ґрунт в забобонній атмосфері середньовічного оточення. Ця загальна атмосфера підтримувала вірування в вовкулаків, а божевільні, що вважали себе за вовкулаків і відповідно поводитися, ще більше підтримували те забобонне вірування. Тому-то, тим часом, як давніше Лікантропія, чи Вовкулацтво займало поважне місце в медичній літературі (не кажучи вже про письменство), тепер дуже рідко можна зустріти хворих, які вірили б, що в них живе ще інша істота, бо, як висловився Ястров в своїй "Історії людських помилок", — "не можна заперечити факту, що божевільні відбивають ідеї свого часу... і тому манія переслідування відмінює свою форму відповідно до доби.." (ст. 375),

З другого боку італійський психіатр Діно Орілья писав в 1953 р.:

"Лікантропія — форма найбільш знана й різночла особливого роду божевільня — божевільня метаморфічного. Особливо цікаві психологічні мотиви метаморфози: божевільня вовкулака виникає звичайно на чисто патологічній свідомості якоїсь фантастичної провини, жахливої моральної негідности. Хворий карає сам себе, перемінюючись в тварину і одночасно дозволяючи собі робити вчинки, що їх підказують йому звіринні інстинкти, звичайно гальмовані.. Чому саме вовк робиться тою обраною звіриною? Може бути тому, що він саме вовк — втілення дикунства й напасливості.." ("Епока").

ВОВНА — овеча шерсть, що здавна мала в Україні велике значення в хатньому господарстві та в промислі виробом різноманітних шерстяних тканин, повсті, капелюхів, тощо. Тому була символом добробуту, багатства: "Вже по нім вовна поросла", — казали на людину, що забагатіла.

Коли стригли вперше дівчину, її саджали на кожух, вовною догори, — "щоб скоро коси росли". Хлопців навпаки стригли на голій лавці, щоб чуб не скоро ріс. Під кожух клали — звичайно хресний батько — монету, і це вказує, що первісне значення цього акту було магичне побажання багатства, що стверджується й фактом, що давніше не тільки дівчат, а й хлопців стригли на кожусі. На Гуцульщині, при заручинах, мати дівчини "обсипувала заручених пшеницею й білою вовною" (Мат. у. етн. НТШ, V. 13), — знову таки побажання багатства. На весіллі молодих садили звичайно "на посаді" — на кожух,

повною нагору (Мат. у. етн. НТШ, XVIII.83).
А в пісні тоді співалося:

"Ой будь, зятю, багатий,
Як той кожух пелехатий.."

По вінчанні, як молоді приходили додому, батько молодого вкладав йому за пазуху білої вовни, передавав йому колачі і, помазавши медом йому вуста, казав:

"Щоб вам було солодко, як мед солодкий, щоб оброслі (заможні) були як вівця, а тепло вам було, як вовна тепла.." (Мат. у. етн. V, 40).

"ГРЕЧАНА ВОВНА" — нісенітниця. "Та наговорив три мішки гречаної вовни", — себто наплів дурниць.

ВОВЧА ЯГОДА — мабуть, символ неприязні. У весільному обряді, при обороті воріт, молодому передавали на кінці палиці прив'язану вовчу ягоду. На Катеринославщині брат молодій кидав на будучого її чоловіка вовчі ягоди (Хв. Вовк, "Студії..." 266, 269).

ВОГНИКИ МАНДРІВНІ — Теплої, вогкої ночі, в місцях, де в землі перегнивають рештки органічної матерії, себто головно по болотах та кладовищах, нерідко можна бачити маленькі вогники, що рухаються в повітрі за найменшим подувом вітру. Їхня легкість призводить до того, що вони, корячись викликаний течії повітря, ніби женуться за тим, хто від них утікає, і тікають від того, хто хотів би до них наблизитися. Ці мандрівні вогники не раз лякали людей своєю ніби незрозумілою появою й поведінкою, — з огляду ж на свій вигляд і на місце появи їх найчастіше в'язано в народній уяві з душами покійників.

І в Україні вірили, що мандрівні вогники — то душі померлих. Причому, щодо кладовищ, де вони з'являлися, думки поділялися: одні думають, що ці вогники "бувають на могилах грішних людей", — бо то, мовляв, знак що ті грішні душі "в вогні з гріхів очищаються"; інші ж навпаки думають, що "вогні на могилах з'являються тільки з добрих людей". А є й такі, що, констатуючи незрозумілий факт, зазначають, що "там щось лякає..." ("Перв. Громад." 1927, I, 157).

Щодо вогників на болотах та по інших незвичайних місцях, то тут теж нема однолушности. Для одних ці вогники — також душі померлих, а саме — "нехрищених дітей", яких, мовляв, там погано поховано; або — крапки крові, полишені в якомусь злочині, або, на решті, закопані гроші, скарби, що себе виявляють.

Вогники, породжені злочином, нічого доброго принести не можуть, і тому — "видно їх тільки тоді, коли в певній містині має скоїтись якась лихо, як от худоба має гинути, помірок

на людей, війна чи будлі яке нещастя для людей" (там же ст. 155).

Коли ж "гроші горять", то тут нарід теж розуміють "скарби закляті" і "незакляті". Закляті гроші горять звичайно до півночі, і їх ніяк не взяти, бо хоронить їх нечиста сила. Незакляті ж гроші горять під ранок, і їх можна було б знайти, коли б пощастило кинути на те місце якусь річ — чобота, онучу, тощо, — а вже на другий день, при Божому світлі, можна ті гроші викопати. (там же, ст. 156). Це все розуміється — забобони. Див. СВІТИЛКА, СКАРБИ.

ВОГОНЬ — як найбільший добродій людства, справжній творець цивілізації, що дає світло і тепло, два головні джерела життя, із найдавніших часів був об'єктом культу і СИМВОЛОМ БОЖЕСЬКОЇ СИЛИ.

Давні перси вклонялися вогневі, який тримали на вежах по горах в особливих божницях, де горіло негасне полум'я. У давніх індусів бог огню Агні був одночасно й символом немертельного вічного світла. Вічний вогонь було підтримувано на вівтарях Мінерви в Атевах, Церери в Мантеней, Аполлона в Дельтах, Вести в Римі...

Культ вогню був дуже простий: треба було пильнувати, щоб завжди було трошки жару, щоб вогонь усе жеврів, бо коли вогонь вгасав, бог переставав жити.

В Україні теж до останніх днів не тільки звали вогонь "святим", але й пильно підтримували його, загрибаючи жар у печурку. Коли ж, все таки, через недогляд, вогонь угасав, і треба було його на другий день розпалювати, це викликало велике незадоволення:

— Оце вже, казали, якась нещастя! Оце вже горенько моє: або я, або якась із дітей, гляди, перекинеться... — себто може вмерти. ("Перв. Громадянство" 1927, I, ст. 159),

З другого ж боку, якщо вогонь розпалювано десь у полі, чи в лісі, то хоч тут і не можна було, небезпечно, втримувати вогонь при житті, але ж не можна було й завдавати йому гвалтовної смерті: не можна було ані заливати його водою, ані затоптувати ногами, — він мав умерти "своєю смертю", і тут щонайбільше можна було зробити — трохи розгребти жар, щоб він скорше спопелів.

Для підтримування вогню в хаті не вистачало зберігати його в печурці, треба було ще й годувати його та взагалі ходити коло нього. Треба було ставити коло нього ще й горщик із водою, щоб було йому не тільки для "пиття", але й для "умивання":

"Як зварять увечорі, то згортають той жар на купу, і ставлять горнятку води у піч, у жар. А це, знаєте, так кажуть, що вогонь умивається вночі..." (ів. с. 165).

Хто ж умивається, той і втирається. Тому нерідко було побачити коло печі й рушника:

"Як загребеш жар, то треба замести припічок і поставити в горщику води до жару, а на вішалочці коло печі почепити рушника, бо вогонь умивається і втирається... Поліно в піч покласти треба, то на тім світі буде й (через пекло) кладочка..." (ів. с. 165).

Щоб вогонь довше тримався, сипали до вогню сіль: "Наші батьки завше ставили горщик з водою в піч, клали грудку соли та клали поліно. Мої мама завжди питали нас, дівчат: — "Є в печі окріп? Гріх вам, дітки, буде, коли вогонь залишатиметься без їжи та пиття..." (ів. с. 166); "Вогонь гнівається, коли йому не дають, чого треба... Завше треба ставити коло святого огню їжу та пиття..." (ів. с. 166).

Але вогонь гнівається не тільки тому, що його неvistачально годують, але й тому, що з ним нечемно та не досить побожно поводяться: не можна ставити йому до пиття воду в будь-якому горщику, але тільки в "чистому". Не можна замітати піч, збираючи жар будь-яким віником, що ним, наприклад, хату замитається, — треба мати для цього спеціальний віник — помело: "Для вимітання печі завжди роблять нове помело, бо, як вимітати тим, що ним мететься хата, то хтось із сім'ї захворіє — буде "вогник" (Перв. Громад. 1927, I, стор. 164). "Для замітання печі роблять інший віник — з полиню або з чорнобилю" (ів. с. 165).

Не дай Боже також плювати в вогонь: "Коли тільки плюнеш на вогонь, то безпремінно розкидає вогник". "Хто плюне або вмочиться на вогонь, у того будуть пархи" — і така людина заслуговуватиме найбільшою зневаги, що спадає на пархатих.

Так само не можна й говорити про вогонь щось погане: "Як не шанувати вогню, то він може помститись. Навіть і згадувати про нього, особливо проти ночі — небезпечно (це відоме табу, себто заборона, Божого імені): "Проти ночі і вночі говорити про вогонь не годиться, бо може бути пожежа..." "Батьки мої забороняли згадувати про вогонь — "нехай спочиває!" — кажуть". (ів. с. 166).

Тут виявляється давня віра в силу слова: якщо назвати яку річ, то тям самим її викликається.

У зв'язку з культом вогню стоїть і неохота українського селянина його комусь позичати з хати. Вогонь — це ж найбільша святість господи, як же можна її позичати?! Та і як довіряти людині, яка цю найбільшу святість у себе в хаті не допильнувала? Особливо ж неохоче позичають вогонь у "непевний час", себто по заході сонця: "По заході сонця, як старі люди, то нічого не позичать і вогню не дадуть, навіть і не йди до них" (Перв. Гром. 1927, I, 169).

Так само, як вилуплюються циплята, і квочка сидить на яйцях. Ніхто не визичав вогню: — "А хіба ж ви не знаєте, що у мене кур-

ка на яйцях сидить, і циплята вилуплюються?! Аджеж позачикаються яйця під куркою, якщо позичу я вам огонь, і прийдеться повикидати яйця собакам..." Не отримає прохач вогню, якщо у сусідки отелилася корова, чи покотилася овечка: "Боюсь, що теля (чи ягнятко) не приходитиме додому з череди, якщо дам я вам вогню..."

Але найбільше лихо, якщо не ставе вогню в хаті на великі свята Різдва, Великодня, або Юрія або Тройці. В тій хаті неперемінно буде мрець, і недбала господиня нізачо не дістане вогню від сусідок: "Бо то тільки відьми позичають вогонь на такі свята" (Київ. Стар. 1895, М. Ш. "Детській Едем" с. 200).

Якщо ж, зрештою, хтось позичить вогню, то господиня тієї хати мусить вогонь супроводити "щоб огонь не приставав до тієї хати..." (Перв. Гром. 1927, I, 169).

З поширенням християнства старі боги перетворюються в небезпечних демонів, що боються хреста. Тому й "святий вогонь", що нераз виявляв себе небезпечною силою і користувався культом, як божеська сила, перетворюється в символ ДИЯВОЛЬСЬКОЇ СИЛИ: "Як запалюють вогонь, то хрестяться і вогонь хрестять" — казали на Волині. "Огонь хрестять, щоб Бог боронив від пожара (пожежі). Коли запалюють, тоді й хрестять". На Коростенщині, якщо вогонь-жар залишився на ніч, то, лягаючи спати, його хрестили, примовляючи: "Спи, огнику, не колихайся, в свого сердитого батька, що палить хати, не влавайся". В іншій місцевості тієї ж Коростенщини казали, що кожного разу, як загібається жар, треба його перехрестити: "Вогонь, що його не перехрестять, може літати по хаті, аж поки півні не заспівають" (Перв. Гром. 1927, I, ст. 168), і в цьому недвозначно виявляється його демонська натура, бо, як відомо, саме нечиста сила боїться співу півня.

Таке перетворення вогню з божеської сили в диявольську явище, без сумніву, досить пізнє, але в зв'язку з ним стоїть і дуалістичне оповідання про походження вогню, що в ньому винахідником вогню виступає диявол.

"На дворі впав сніг. Чорт змерз, став вигадувати, що тут робити, як зігрітися, та й вигадав ватру (огозь). Вона була тоді без диму. Приходить Бог, питає: — Що це? — Ватра, — каже той, — добре грітись — Що б ти хотів, щоб ти мені ту ватру дав? — О, ні, каже Трійода, — не дам! Усе ти в мене вимудрував, або таки вкрав, а ватри не вимудруєш і не вкрадеш". Пішов Бог, улупав з боку губку, висушив на сонці, розколов паличку зі споду, вложив губку в розколинку та й приходить знову до Трійоди. Сів коло ватри та й говорить щось з Аридником. За той час штуркав Бог все паличкою в наклад, аж губка утлілася

в паличці. Тоді встав Бог та й пішов, підпирючись паличкою. Триюда вснув; спав він, що спав, а за той час наклав Бог багато дров та й позапалював ватри. Той проснувся, схопився, а у Бога ватра! Пішов до неї й плюнув у ватру, а з неї закурилося. А Бог каже: — Най вже коли палиться, то й куриться! — тому тепер у ватрі дим“

За другим варіантом цієї легенди: "Чорт розклав огонь та й стереже його — це він вдумав огонь. От Бог і післяв архангела Гавриїла і дав йому залізну палицю. Прийшов Гавриїл і почав із чортом балакати, а сам кінець залізної палиці засунув у огонь. Як той кінець добре нагрівся, Гавриїл давай ут'кати. Чорт за ним — от-от дожене. А Бог і каже: Кидай палку! — Архангел кинув, іскри й полетіли: палка ударилась об камінь. От з того часу люди й знають, як добувати огонь..." (Чубинський, I, 45-46, і Етн. Збірник НТШ, XII, с. 73)

А всеж демонічний днявельський елемент у віруваннях про вогонь грав тільки другорядну роль, і головна ролля все ж залишалася елементові божеському, святому. Незважаючи на дим, що виник із чортового плювка, вогонь вважається не тільки сам по собі ЧИСТИМ, але й виключної чистильної сили, перед якою навіть вода, другий чистильний елемент магичної обрядовості, мусить поступатися. Бо, напр., після заходу сонця вода вже робилася "нечистою", бо в нічній темряві можуть зануритися в ній хвороби та інші представники нечистої сили, — вогонь же завжди і при всіх обставинах залишається — чистим, і може навіть і "нечисту воду" очистити. Так, коли "по заході сонця приносять воду, а треба напитися, то, набравши води в кварту, годиться запалити тріску, ткнути її в воду, щоб зашипіло, а тоді вже перехрестить і п'є. Огонь очищає" (Перв. Гром. 1927, III, 170).

Коли ввечорі мусять купати дитину, то до води кидають розжарений вуглик — "щоб ся вода вигасила!" і тоді кажуть: "Благословіть воду!" — Хатні ж відповідають: "Вже благословенна вогнем, най її й Бог благословить!" (Мат. Укр. Етн. XVIII, ст. 116).

В усіх обрядах, зв'язаних із очищенням, огонь відіграє завжди головну роль. В деяких місцевостях Волині, "в Чистий Четвер свічкою, що нею принесли вогонь із церкви, накурюють хрести на дверях, щоб збутися хвороби". На тій же Волині в той же Чистий Четвер у досвіта "коло всякої хати, проти воріт, господар або старший син — хто перше встане — біжить до воріт із жмутком соломи і розкладає вогонь і підтримує його аж до сходу сонця" (Перв. Гром. 1927, I, с. 176). Тут маємо явний пережиток давнього обряду очищення вогнем повітря.

Тому й перед Великоднем, а то й на всю Великодню ніч, по наших селах розклали вогні "біля церкви та й скрізь по селу. Навіть

по хатах горить усю ніч. Кажуть, що "треба Христа стерегти". Інші кажуть, що звичай цей перенесено з четверга, коли ніби то треба було "стерегти" (ів. с. 175).

Як бачимо, в тих місцевостях значення розкладання вогню вже призабуто, але, напр., в Острозькому пов. на тій же Волині ще його пам'ятали: "У Великодню ніч, коли читають одіяння, то хлопці зносять усе з господарки, що лопадеться, — годиться і в сусіди, або в єврея, взяти, це не крадіжка, — рало, колесо, в'єз і т.п. І кладуть вогнище, яке й підтримують усю ніч — до кінця служби. Цим вогнем очищається повітря аж до неба, щоб землю звільнити від усякої нечисти і щоб урожай був добрий. Цей огонь святий нікуди не годиться брати чи то навіть поля з'їдти брати, сам мусить погаснути..." (ів.)

І Гуцули, в обряді новорічного очищення, палячи сміття на городі, примовляють також молитви на врожай: "Господи, будь ласка зродити жита, пшениці, усякої пашиниці, Кирилійси" і з викриками "Тирилайси - Кирилійси!" перескакують тричі через огонь (Шухевич, Гуцульщина, IV, с. 201-202).

Скакання через огонь — це теж обряд очищення, який повторюється особливо в Купальську ніч, коли по всіх усюдах вештається надто багато всякої нечистої сили.

Таке ж чистильне значення має й обряд переводу поїзду молодої, чи самих тільки молодих, через вогонь: "Молода мусить перейти через очищення, — писав свого часу наш відомий етнограф Х. Вовк, — щоб розвіяти сліди магичної сили, що вона могла б дістати від своїх із різною метою. Тому молоду та вєсь її поїзд переводять через огонь. Ще нині, коли весільний поїзд наближається до хати, запалюють перед хатою багаття, чи просто трюхи соломи, і заставляють проїхати воза з молодими через нього. В деяких місцевостях цей звичай змінено тим, що йдуть назустріч поїздові з походнями, чи просто з шматками запаленої смоли..." (Х. Вовк "Студії..." с.283)

На Волині, коли молодих вели до хати молодого, клали вогонь із соломи в воротах молодого, і молоді перескакували через нього, а по них і весільні гості. Старший сват при цьому говорив: "Нехай у цьому вогні згорить усе попереднє (погане), і хай молоді чистими почнуть нове життя..." (Перв. Громадянство" 1927, I, ст. 174-75).

Поширений звичай переводити молодих через огонь уважався настільки важливим моментом весільного ритуалу, що непереведена жінка ("не підсмалювана") не вважалася "ін ману маріті" — у власті чоловіка: він не міг її бити, не мав права її затримувати, коли б вона хотіла піти від нього і т. д. (Грушевський "Іст. укр. літ. I, с. 241).

Віра в чистильне значення вогню поширена в усьому світі, і нам вистачить тільки пригадати князя Михайла Чернігівського, що в 1246 р. наклав головою в Орді, бо відмовився перейти поміж двома вогнями, що, за віруваннями татар, мали очистити його від усяких злих намірів...

Огонь був також символом родинного осередку, що зберігав єдність і силу родини. Значення вогню, як хатнього чи родинного талісману виступає дуже ясно вже в давніх міфологіях Велі. Тут родинний вогонь — Дамунас — називається "Владикою Дому". Як і в індусів, вогонь родинного вогнища був у великій шані в греків та в римлян. Раз на рік, 1-го березня, кожна родина у римлян повинна була загасити свій святий вогонь, підтримуваний протягом усього року, і зараз же розпалити новий. Але це відновлювання вогню в родині треба було запроваджувати з деякими, спеціально встановленими на те обрядами. Не можна було добувати вогню, б'ючи залізом по камню. Можна було добувати його, тільки концентруючи соняшні промені на одне місце, або, швидко тертям двох шматків дерева визначеної породи, викликати іскорку, що запалювала натертій дерев'яний порошок.

Це добування вогню тертям двох шматків дерева — найдавніший спосіб, що його вживала вся людськість, і що, як гадає французький археолог Сірє, породив славнозвісний міф про Прометея: на тверду підставку кладуть дощечку з м'якого дерева і вертять у ній дуже швидко, при допомозі лучка, як ще й досі це роблять наші слюсарі, паличку з твердого дерева, загострену на одному кінці. Ця дощечка, міцно приладована до підставки — це прив'язане до скелі гіло Титана. Вістря, що гризе деревляну серцевину, — дзьоб хижого птаха, що порпається в тілі героя. А лучок, що вібрує й ніби простягає свої крила над раною дерева, це — славнозвісний орел, що "довбе ребра, серце розбиває..."

Так із простого приладу витворився прекрасний антропоморфічний міф про Прометея, що винайшов огонь.

Цей спосіб добування вогню дотримався до наших днів і в Україні. Але вживають його тільки в особливих випадках, коли треба розпалити новий родинний вогонь, або коли його потребують для деяких магичних дій. Це — так званий Живий Огонь.

На початку XIX ст. на Полтавщині була пошесть. Щоб звільнитися від неї, селяни с. Костянтинівки застосували обряд оборювання села (для створення т. зв. чарівного кола). Всі вогні в селі були загашені, і ніхто не смів не тільки палити в печі, але навіть курити люльку. Коли нарешті борозну навкруги села було обведено, жінки, що оборювали голі, подягалися і зійшлися до церкви, де їх ждали чоловіки і священник. Чоловіки почали терти

дерево об дерево, добули вогонь, запалили ним свічки в церкві, одправили молебінь. і тоді тільки було дозволено брати новий вогонь та розносити по хатах. (Наук. Збірник 1924 р. Київ, с. 215-216).

Цей первісний спосіб здобування вогню і його урочистий пізніший розподіл між родинами та хатами, де мало розпочатися нове, вільне від пошести, життя, вказують на ту вагу, що їй в нас колись надавали вогневі родинного вогнища.

Ми вже згадували про неохоту позичати вогонь із хати, бо таке позичання, особливо в деякі урочисті моменти родинного, чи господарського, життя принесло б господарству, чи родині, певне нещастя. Доповнимо ці факти деякими посвідченнями з Гуцульщини, що найбільше зберегла в нас старовинні звичаї й вірування:

"Як є маленька дитина в хаті, то курцеві не можна брати ватри з хати у люльку і йти на двір, бо дитина не буде спати. Взагалі, не можна ніяке світло брати з хати на двір, бо дитина не спатиме, бо з вогнем береться й спання на двір" (Мат. з Укр. Етн. XVIII, ст. 116).

Тут ясно висловлено думку, що вогонь з родинного вогнища нікуди не можна виносити, бо тільки його непорушність запевняє спокій і сон у хаті. Коли ж його розбивати, то й сон і спокій розбиваються. Тому й на Волині кажуть:

"Якщо недогоріла полиняка залишається в печі, то гасити й викидати з печі не годиться, бо ніколи не догоратимуть дрова в наступному році. Вогонь гн'ється на господаря.." (Перв. Гром. 1927, I, 164).

Тому теж на Волині кажуть: "Огонь до вогню прилучати не слід, бо заведуться сварки.." "Як прийдемо з запаленою ломакою до себе в хату, то цю ломаку можна кинути до свого ж вогню, з якого була запалена ломака. А коли запалити ломаку в чужій хаті, а прийшов до себе, то треба погасити на дворі. — до свого вогню, якщо він є у хаті, чужого не несуть. Свій до свого можна прилучати, а до чужого — ні.." (Перв. Гром. 1927, I, с. 164).

Ясно, що в цьому випадку вогонь ототожнюється з родинним вогнищем, чи точніше, з самою родиною, якої не можна злучувати з іншою, бо кожна повинна жити своїм власним життям.

І тільки на весіллі, коли не так дві родини злучуються, як твориться з їхніх паростків нова родина, відбувається й урочистий обряд злучення двох вогнів. Ось що пише про це згаданий вже вище проф. Хв. Вовк:

"Діставши дозвіл увійти до хати, молодий та його поїзд спочатку всетаки не входять, а спинившись перед дверима, вичікують кінця дуже характеристичної та повної значення

церемонії. Дві свашки, одна з боку молодого, друга — з боку молодої, підходять та зустрічаються на порозі хати, кожна з засвіченою свічкою, хлібом та сіллю. Правою ногою свашки стають на поріг, зліплюють свої свічки до купи, щоб вони горіли одним вогнем, та тричі цілуються через поріг... Цей обряд показує справжнє злучення, шлюб двох священних огнів двох родин, символізуючи разом із тим замирення і шлюбне злучення, — через те його й слід віднести до стародавнього культу вогню. Про це нам говорить і пісня, яку тоді співають:

Кремій, кремій! Ой, дай же нам вогню
Свічки засвітити

Вогонь у народній поезії часто символізує любов.

Костомаров колись писав: "Загальне в інших народів порівняння любовного чуття до вогню, полум'я, майже чуже українській поезії, якщо викинути з неї недавні запозичення" (Беседа, 1872, IV, 64). "Майже" — бо і Костомаров знав ігру в "Горюдуба", де "горіння" символізує власне любовний пал. Але Потебня пізніше документально вказав неправдивість твердження Костомарова. Ось кілька уривків із наших народніх пісень із символікою вогню, як палу кохання:

— Ой, горе, горе сухий дубе,

(“горе” тут замість “горить” Є. О.)

Паше полум'я через воду,
Ой через воду на слободу,
Де Катерина біль білила,
З тонкою біллю говорила.

((Русск. Филол. Вестн. 1883, I, 119)

Дуб — символ парубка, чоловіка.

Або:

Коли палиш сіни й хату, пали й обороги.
Коли ідеш до дівчини, не питай дороги.
Коли палиш сіни й хату, пали ж і оленки,
Коли ідеш до дівчини, не питайся неньки
(Гол. III, 362)

себто, інакше — “коли любиш, люби дуже” і не оглядайся на задні колеса.

Або ще:

Ти не пожар, а я не билина,

Не зводь мене з розуму, бо я сиротина.
(Максим. II, 511)

На символізації “вогонь-любов” ґрунтуються й деякі замовляння та любовні чари (Потебня в РФВ, 1883, I 119-20)

ВОДА — З найдавніших часів вода вважалася джерелом всякого життя. Гезіод та Талес, одні з перших грецьких філософів, навчали, що вода — первісний елемент, з якого витворено всі речі, і з якого вони переважно й складаються. Деякі сліди цього погляду знаходяться і в нас. Так, у Галичині можна почути вираз: “Вода — наша мама” на означення, що вода джерело всякого органічного життя (Франко “Приповідки”, I, в. II, ст. 246).

Важливість води в явищах світу, її вплив

на плідність землі, таємна природа її походження чито з неба, чито з надрів землі мусіли впливати на уяву первісної людини та викликати побожне наставлення до неї та шану, змішані з вдячністю, що виливалися в культі. Вода вважалася святою, і ріки, озера, криниці, різні джерела спершу обожувалися безпосередньо а потім посередньо в образах антропоморфних істот, що їх заселявали.

І в нашого народу залишилося чимало слідів давнього культу води. Дійшло до нас кілька уривчастих відомостей про те, що по озерах, ріках і криницях наші пращури приносили колись жертви. У давньому слові проти поганства засвідчувалося, що культове шанування води полягало в бенкетах коло води: “Над істочники свіщи вжигающее і кумірскую жертву їдять...”

Крім того, над водою відбувалися грища, під час яких не тільки умикали дівчат, але й обливали одні одних водою та кидали в воду. Так, в одній з пізніших переробок Густинського літопису читаємо: “Нікоторі кринищем, озерам за обфитесе урожаю приносили, а часом на офіру й людей топили, що й тепер по нікоторих сторонах безрозумні чинять под час знаменитого празника Воскресенія Христа: зобравшися молодії обоєго полу і взявши чоловіка, вкидають у воду, і трапляється за спорядженням тих богів, то есть бісов, иж вкинений в воду або о дерево, або о камінь розбивається, або утопаєт...”

Ясно, що тут справа йде не про якусь навмисну людську жертву, як думав автор літопису, а про український великодній звичай обливання, при якому, може бути, що й траплялися нещастя, але не навмисне.

Вода ще й тепер уважається в народі святою, — але — не всяка вода: святою вважається тільки “непочата” вода, себто не занечищена якимсь дотиком, або освячена спеціальним, магічним дохристиянським, або християнським обрядом.

В наших обрядових піснях вимагалася, щоб воду для ритуального вжитку брано невідмінно з трьох, або семи (святі числа) криниць. На свято Воведення, ще до недавня святили воду зовсім нехристиянським способом: брали воду “в такому місці, де сходяться три води, проливали потім ту воду через полум'я, підставляючи миску” — така вода вважалася особливо чудодійною супроти хвороб і уроків (М. Грушевський “Іст. укр. літ.” I, ст. 145).

У гуцулів, як купають дитину, то “на купіль вода мусить бути взята при сонці, у вечір до захід-сонця, бо як нема сонця, то вода нечиста, і може це дитині зашкодити. Як несуть воду на купіль, не можна ні з ким говорити. Як принесеться воду в хату, то має бути вогонь у печі, і кидають тоді один вуглик жару

у воду, щоб вода відгасилася.. Тоді кажуть: — “Благословіть воду!” Хатні відповідають: “Вже благословенна вогнем, най її й Бог благословить! (Мат. до Укр. Етн.” XVIII, ст. 116).

Освячення води вогнем відоме нам із класичної давнини, — адже в усіх давніх місцях культу в Греції та в Римі знаходилася при вході посудина з люстральною, себто очисною водою, яку вживалося для ритуальних обмивань, і в яку перед цим пориналося голівно, взяту з вітвара.

Цю давню люстральну воду поганських святинь заступила при папі Олександрі I в католицьких церквах свячена (себто освячена за християнським ритуалом) вода, якої боїться нечиста сила: “Боїться, як чорт свяченої води” (Франко, I, 113). Міру віри в силу свяченої води дає друга приповідка: “Йдуть, як по свячену воду”, себто, усі без винятку. (Ів. Франко, I, ст. 247).

Особливу вагу надається воді, освяченій на Водохрищі. Цю воду тримають у хаті ввесь рік: уживаючи її проти найрізжордніших хвороб. Принісши її з річки, кроплять нею всю господу й худобу. Кроплять свяченою водою й самих себе, якщо збираються кудись у дорогу, на ярмарок, тощо. Літом кроплять бджоли, щоб велися (Зап. Ю.-Зап. Отд. 1874, II, ст. 353) див. ВОДОХРИЩА.

На Полтавщині йорданською водою вмиваються дівчата, зараз же по водосвятті. де вода святиться (Мат. У. етн. НТШ XVIII, ст. 166).

З інших “свячених” вод згадаємо ще воду, якою в день Нового Року миють на Буковині посуд, — її теж зберігають у пляшках і кроплять нею бджіл, коли вони хочуть “тікати” (Зап. Ю.-Зап. Отд. 1874, II, ст. 354).

Як “свята”, вода виступає символом правди: “Кільки в решеті водниці, тільки в милої правдиці”. (Головацький, IV, 187; Чубинський, III, 162).

Найчастіше вода виступає, як символ парування, розмножування. Ми вже згадували про звичай вмиватися орданською водою. Але вмиваються не тільки дівчата, а й хлопці: “..Всі дівки й парубки ідуть після обіда на Ордань і умиваються там свяченою водою. парубки дівок, а дівки парубків. Тепер те все якось стало виводитись, а раніше то було обов’язкове. Тим паче, як кожна дівка має собі парубка, то вона заздалегідь підмовить, щоб, як прийде на хрищення, та щоб на Ордані вмитися вдвох, вона його, а він її, це, мабуть, чи не на те, щоб побратися, бо та вода, кажуть, така зводна, що як тільки вони вмийуть одно одного то обов’язково поберуться. Але, здається, це вигадки, бо не завше так улається те все...” (З Полтавщини 1917 р. Мат. Укр. Етн. XVIII, 166).

Обряд спільного вмивання спостерігався в деяких місцевостях України, як останній

акт весілля, після “комори”. і перед виводом, а іноді замість виводу, коли нема близько церкви. Тоді йшли виконувати обряд до криниці. ставили молодих перед нею і покривали їм голви рушником. Не скидаючи рушника, вони мусіли умитися, втертися тим самим рушником і тоді вже верталися додому.

У лемків, молоді, умившись разом у річці. кидали в неї гроші. Молода мусіла втиратися сорочкою чоловіка, а він — її сорочкою. Потім молодий брав молоду за руку і водив її по воді. Нарешті, молода набирала води, і всі верталися додому. “Стародавність цього звичаю, — писав проф. Потєбня, — безперечна. Існування його наприкінці XII ст. засвідчено документально, якщо вважати, що слова в кінці “Правил митрополита Кирила” — “Ми чули, що в околицях Новгороду ведуть молодих до води і ми забороняємо це”, — не є пізнішою вставкою”: (Хв. Вовк “Студії..” ст. 308).

Деінде. молода після комори йде по воду до криниці і тут водою, нею набраною, свахи і бояри обливають одне одного. Потім молода набирає вдруге, і старший боярин веде її з цією водою за хустку до хати молодого. (Мат. Укр. Етн. XIX, ст. 73). На Бойківщині молода разом із старшими чоловіками й жінками бродять водою; теща тричі обводить невістку у воді, потім невістка набирає води і кропить нею своє нове обістя, а баби співають:

— Кропи, невістко, кропи!

Де крапля води впаде,

Там стадо волів стане.. (Мат. Укр. Етн. XIX, ст. 29).

У зв’язку з цим умиванням у криниці стоїть, кажуть, порада молодій не журитись своєю долею, а — “умитися у криниці й помолитися Богові” або й така пропозиція:

Єсть у мене криниця коло перелазу.

То вмиемося, милесенький, обоє разом.. (Чубинський, 119).

Розглядаючи всі ці обряди з водою, проф. М. Грушевський писав: “Вода. цей символ розмноження й парування, супроводить всі стадії того парування, почавши від новорічного, теперішнього йорданського поливання закоханих пар і великоднього обливання, та літніх гриць коло води, і весільного кроплення водою молодих при вступі до нозого двору, і обрядового умивання або купання після комори, перед вступом у супруже життя, що сильно виглядає на форму старого закрючування подружжя при воді..” (Іст. укр. літ.” I 140).

Даремно було б заглиблюватися у питання, — писав він далі, — що саме мало першество в розвою цієї символіки парування: чи та обставина, що парування відбувалося при воді, куди сходилася молодь, стрічалася, знайомилася, хапала дівчат, які виходили по

воду і т. ін., чи навпаки: значення води в магичній обрядовості, з яких вона ввійшла в усякі церемонії, зв'язане з ідеєю прокреації, парування й подружнього щастя:

“Річ очевидна, що ці ідеї стали сплітатися в таких ранніх стадіях культури і соціального життя, що до них наша літературна аналіза не може й сягнути. Ми можемо тільки вказати на паралелізм таких поетичних мотивів залицання, як напування водою, як перевіз через річку, рятування з води потопаючої дівчини, або якихось її уборів, вінка, дорогоцінностей, що впали до води, і т. д. — з обрядом умикання при воді, спільним умиванням при зав'язуванні подружжя, купанням, обливанням водою і т. д. Брести через воду — віддаватися, перенести дівчину через воду — пошватати, зловити вінець дівчини — оженитися, переплисти — одружитися, утопитися — не одружитися. Такі й подібні літературні символи, в величезнім багатстві розсіпані в наших піснях й інших слов'янських народів, мають під собою щось реальніше, ніж просто символіку, або церемоніальні форми. В кожному разі лежать тут і певні ритуальні акти, які дійсно практикувалися, як форми парування на старих сходинах і грищах...” (ів. ст. 264).

Вода все була натуральним символом чистоти. Геродот оповідав, що, коли Кір ішов походом на Вавилон, один із його білих коней, при переході через Гандес, утонув у річці. Кір, обурений на річку, загрозив, що він зробить її такою маленькою що потім навіть жінки зможуть переходити через неї, не замочивши собі колін. Він перервав похід і протягом всього літа відводив воду, розбивши річку на 360 каналів. Факт відводу річки, після того, як у ній втопився кінь, можна з'ясувати наказами Зенд Авести. Певно, що Кір не міг знати такої Авести, яку ми тепер знаємо, але так само певно, що Авеста скодифікувала тільки правила та закони, що віддавна вже жили серед персів. Отже, Вендидад карає смертю того, хто кидає труп у воду. Агура Мазда наказував своїм вірним, коли вони побачуть труп у воді, негайно витягти його на суходіл, бо від трупа вода робиться нечистою, і її не можна пити. Витягнувши труп, треба ще й черпати воду, щоб вилити її на половину, чи на третину, чи на п'яту частину, наскільки можливо. Отже Кір, відводячи річку, тільки корився релігійним приписам. Геродот не знав цих приписів маздеїзму і приписав учинок Кіра, — мабуть, перебільшений, але ймовірно правдивий, — самодурству східного тирана, що хотів так помститися на річці.

У нас теж вважали воду чистою і забороняли в неї плювати, тощо.

Вважали її навіть такою чистою, що вона відмовляється приймати в себе щось нечисте. На цьому віруванні побудовано було між іншим т. зв. пробу водою, яку описав в

XIII ст. Серапіон, київський чернець, а потім єпископ суздальський. З його опису видно, що обвинуваченого в злочині кидали в воду, і якщо він топився, то його вважали невинним, а коли залишався на поверхні, то був винним. Цей самий спосіб проби водою затримався у нас аж до кінця XVIII в. і вживався в процесах проти чарівниць та відьом.

На цьому ж віруванні збудовано й прокляття: “Вода б його не протонула!”, — себто, щоб його, як великого злочинця, і вода до себе не прийняла (Франко “Приповідки” I, ст. 245).

Але з другого боку: “На чистій воді не жаль і тонути”, — себто, за чисте, гарне діло можна й голову покласти, бо честь залишиться (ів. с. 247).

Пригадаємо також протиставлення води, як символа чистоти в цьому випадку — моральної, болоту:

“Не сміється вода з болота, лише болото з води”.

Сама чиста, вода робиться й магичним засобом для очищення людей, і то не тільки фізичного, а й морального. Ми вже бачили, що в різних обрядах святу воду вживається чито для окроплення, чито для обливання й умивання. Обливаючись водою на св. Івана, на Гуцульщині примовляли:

“Добрідень, водичко - ярданичко, найстарша царичко! обливаєш гори, коріння, облий і мене народжену, хрищену, від усякої мерзи, від погуби, аби я така була чесна й велична, як весна. Абих була така красна, як зоря ясна! Як радуються цій весні, так аби ся мені радували. Аби була сита, як осінь, а багата, як земля...” (Шухевич “Гуцульщина” IV, ст. 262).

Вода була у нас символом здоров'я. Батько, благословляючи молоду, вживав звичайно формулу: “Будь здорова, як вода, будь весела, як весна, будь багата, як осінь, будь родюча, як земля...”

На родинях баба, вклоняючись усім і випиваючи, говорила: “Посилай же, Боже, матері здоров'я, а новорожденому, щоб був багатий, як земля, а дужий, як вода...” (Мат. Укр. Етн. VIII, 179).

“Коли сниться чиста вода, то це значить — здоров'я (або радість, або добра новина)” (Франко, III, 136).

Вода — вживається й як символ руху: “Бодай-сь не мав пристановиска, як та вода!” (ів. 244). “Так, як тота вода не має місця, так я йду та й іду світами” (ів. 249).

Символ небезпеки: “Не вір воді, не втопишся!” “Не лізь у воду, не знаючи броду”. Особливо небезпечна бистра вода, відти й вираз “пустився на бистру воду”, себто пішов на якесь непевне, ризиковне діло.

В світлі цього символу набирає ясного зміслу інакше незрозуміла пісня:

Ой, ти, вербо кудрявая, хто тобі кудрі по-
вив?

— Повила мене суха лоза, бистра вода,
Що хвилю б'є.

Кажуть люди — мій муж не п'є:

Як світає — до коршми йде,

Як смеркає — з коршми йде.

(Чубинський, III, 117)

І тут "бистра вода" — ризикозна справа, на яку пішла дівчина, віддавшись за п'яницю. Верба — поширений символ жінки.

Символ завзятости: "Яка вода м'яка, а камінь зглодже" — якщо буде його постійно. Завзято довбати. Сюди ж відносяться і вирази: "Тиха вода береги ломить, а бистра тамує", або "Тиха вода береги лупає, а бистра йде та й перейде" — себто тихий та завзятий, впертий чоловік, розсердившись, може накоїти більше лиха ніж запальний, гарячий, що швидко вибухає, але й швидко відходить.

Символ пожиточности: "Без води й борщу не звариш."

Символ часу: "Іде, як вола по каменю" — так говорять про час, або про людський вік, що упливає і назад ніколи не вертається. "Ще багато води упливе, доки те буде". "Вчорашньої води не доженеш" — не завернеш того, що минуло. "Час, як вода, сам наперел іде" (Франко, III, 302).

Каламутна вода — символ смутку, якоїсь неприємности: "Каламутна вола сниться, то якась напасть, обмова" (Франко, III, с. 247). І в пісні співається:

Купалась мене, моя мамко,
в каламутній волі,
Не далась мені, моя мамко,
ні шастя, ні долі.

(Зап. Ю. Зап. Отд. 1874, II, 474).

Як символ парубання, залишання, кохання, вода часто конкретизується, символізуючи дівчину чи жінку. Так, в піснях, вода, що гасить спрагу — не кохана, що задовольняє спрагу любови:

Ой, дівчино, дівчинонько, така-сь мі
миленька,
Як у літі на нивоньці вола студененька.
Як у літі на нивоньці води ся напити,
Так з тобою постояти та й поговорити.

(Головацький, II, 743).

Відповідно до цього: "Вола чиста" — дівка мила (Гол. II, 2891).

"Вола нечиста" — дівка невірна (Головацький II, 411, 620). "Вола каламутна" — дівка баламутна (Гол. I, 268).

Межи двома берегами вола каламутна,
Межи двома озерами рибка баламутна.
— Пане-брате, пане брате, будемо ся
бити,
Бо білявка когось схоче, то буде любити.
(Головацький, III 441)

ВОДОХРИЩА — Християнське свято Богоявлення, 6 січня ст. ст., коли відбувається водосвяття — хрещення води.

З огляду на те, що це водосвяття відбувається звичайно на річці, що символізує Йордан, в якому Христос хрестився, називають це свято також Йорданом або Ордаком.

Обрядовість цього свята і вірування, з ним зв'язані, належать до Різдвяного чи Новорічного циклю, — вони відбивають загальну символіку творення щасливого нового року, яка переходить через увесь цей цикл, почавши від Воведення і кінчаючи Водохрищами. Ріжні обряди й церемонії, як зауважив Мих. Грушевський, переходять з одного свята на друге, зв'язуючись по асоціації з різними церковними церемоніями. І так, освячення воли, що відбувалося раніше на Воведення, перейшло перше на новорічну ніч, а потім на Водохрища, з якими найтісніше зв'язалося.

Свято це починається фактично напередодні 5-го січня, що носить назву в Галичині — Щедрого Вечера, на Наддніпрянщині — Голодної Куті, а на Карпатській Україні — Бабиного Вечора.

Гуцули ще влосвіта 5-го січня роблять воскові хрестики, кидають їх у воду й миються в тій воді. Потім приліплюють ті хрестики по одному на середині кожної стіни хати, г'ятний наліплюють на сволоку, потім наліплюють по одному кожній худобині на правий ріг, та ще й на всіх дверях, якими входить худоба. Те саме й в Буковині (Зап. Ю. Зап. Отд. 1874, II, ст. 349).

Водосвяття на Щедрий Вечір відбуваються все в церкві або недалеко від неї. Туди йде звичайно болай один із кожної хати. На Гуцульщині йдуть по воду звичайно дівчата зо збанками або коновочками. На воду кидають маленький хрестик із воску та йдуть на "водорці". Де є братство при церкві, там кожне приносить звичайно на волохрищі свої "трійці", — себто три воскові свічки, як символ св. Трійці, — ті трійці загалують, а потім їх священник занурює в воду. На думку народу, цим самим вода й робиться посвячена. Свячену воду п'ють коло церкви, а решту несуть додому. До свяченої води скрізь звичайно постять. Дівчата цим постом "випощують собі долю", а чому постять інші невідомо, бо церковного припису на це нема. Мабуть, панує думка, що, по аналогії з причастям, не годиться щось їсти перед свяченим.

Декуди зараз миють свяченою водою обличчя, щоб було свіже та рум'яне. (Т. Ном. 8401). В Галичині теж казали, що хто вмється свяченою водою — буде "ядрений і здоровий, як тота вода" (Наук 36. 1927, т. XX, I, ст. 135). На сх. Поділлі кладуть перш в воду калину, або червоні коралі і вже тоді нею миються.

По волосвятті господар запалює трійцею губку з гнилого сухого дерева, що на Буковині зветься "чиреем", і обходить з нею і хлібом, який виносить йому назустріч господина, тричі довкола хати, а потім увіходить до хати і підкурює всіх тією губкою від потилиці довкола голови — "щоб ані хати, ані його не чіпало нічого, і щоб не мав ніякого переполоху".

Свяченою водою господар кропить хату, тік, стайні і всі будинки, щоб нечистий утік, — подекуди вживають і формулу: "Геть, чорте, з мого обістя, бо тут Бог живе". З того моменту, на думку селян, диявол не може залишатися в хаті, чи де там, і входить ніби то на вербу, де й ховається до моменту її свячення в Вербну неділю. Кроплячи водою, несуть під пахою один або й два буханці хліба — "щоб хліб родився". На Волині господареві хати в цьому обряді звичайно товаришити хтось інший з родини, який і несе глечик зо свяченою водою, а під пахою другої руки хліб та грудку соли. Кропить господар звичайно кропилом, зробленим із житяного колосся, і ставить хрести на всіх дверях хати і прибудовань крейдою, посвяченою на Спаса (К. Ст. 1896, I, ст. 7-8).

В Галичині, в Теревовельщині та Яворівщині хрести на дверях мажуть тістом, яке розводять водою, що залишається від кроплення. Якщо мажуть хрестики й по стінах, то їх вже не можна білити, доки не прийде до хати священик із свяченою водою по Ордані. Із рештків тіста, що ним мазали хрестики, роблять подекуди палянички й дають коровам до першого пійла після отелення. Хрестики із тіста залишаються по стінах до Стрітення. Тоді їх зошкрябують і ховають на лік, а те місце, де був хрестик, замазують.

На Волині вірять, що свяченою на Щедрий Вечір волюю можна розмножити блжолу в пасіці. Таксамо і на Жовківщині кроплять пасіку тільки волюю з Щедрого Вечора.

Взагалі вода, свячена на Щедрий Вечір, — "найтвердша", себто магічно найпотужніша. Уживають її проти різних хворіб, проти вроків, головню в дітей, а також дають пити її тим, хто вмирає. Тимчасом її переховують звичайно в пляшках над ліжком аж до наступного Щедрого Вечора. Ставити її в іншому місці не хотять, бо діти можуть зачепити і розбити.

На Волині таксамо березуть весь рік йорданську воду і тримають її як святощі під образами, для лікування лихоманки, уроків, гристріту, бешихи тощо. А також для кроплення труни з покійником. (К. Ст. 1896, I, ст. 7-8).

Як уже кроплять усе свяченою водою, як пороблять скрізь хрестики з тіста чи понаписують їх крейдою, беруться до лагодження вечері. На Лемківщині роблять тоді "бо-

бальки (локшину з пшеничної муки), дуже великі, завбільшки грубого пальця — "щоб пшениця мала грубе колосся".

На Холмщині (Грубешівщина), коли господар місить тісто на вареники, біжить, не обтираючи рук, до саду й обв'язує дерева соломною, приповідаючи: — "Щоб на той рік родила яблука (чи грушки) такі добрі та м'які, як це тісто".

На Вороніжчині кутю варять в новому горщику й накривають його новою покришкою, а узвар варять в одному й тому самому горщику кілька років підряд, і нічого іншого в тому горщику не варять. Там не дають також дітям їсти до свяченої воли, поки зірка зійде, а то "скотина шкутильгати буде".

Сама вечеря, хоч і називають її Голодною Кутею, буває досить багата. І так, у Дрогобичині варили колись 12 страв, на пам'ятку 12 апостолів. Таксамо й в Городенщині мусіло давніше бути 12 страв, бо, мовляли, "хто менше з'їсть, той не дочекає других свят".

При цьому пам'ятають і про померлих. Гуцулка кладе з кожної страви трохи в мишину на вікно — "щоб ся душі накормили тай пам'ятали свят-вечір водохресний". А в бойків, у Дрогобичині, залишають кожної страви по таски на столі "для душечки - покутниці".

По вечері ходять до кумів та сусідів так, як і на Свят-Вечір, забавляються, колядують та співають. Молодші хотять щепрувати. На Лемківщині називають їх "щедриками" й дають їм у мішок трохи вівса, а за це дістають від щедриків галузки горіха (ліщину). Де таку галузку покласти, там кертня не буде рити. Також б'ють нею худобу, яка здується, щоб "була вчасно тільна". Тут маємо очевидно повторення передвеликодньої вербової шутки.

Парубки в Галичині роблять по вечері солом'яні хрестики і втикають їх у вікна, по одному на кожну шибу. Декуди, напр., в околицях Угнова, такі хрестики виявляють велику різноманітність у формах.

Такі самі солом'яні хрестики кладе господар на непряні мітки пражі, бо, як посвятити волю, то Нечистий вже не може в ній більше бути й чіпляється всього, що нечисте та брудне. Тимто кожна господиня намагається все чисто того дня попрайти, але як не встигне, то для безпеки кладе на білизну хрестик (Покуття). На Щедрий Вечір і Йордан бувають звичайно найбільші морози з вітром і заверухою і то саме тому, що злий дух злосниться, що його виганяють із води, а тисне морозом і заверухою для того, щоб люди не могли піти з процесією до річки й посвятити воду, та й щоб його не виганяли. Коли священик, святячи воду, вложить трійцю до води,

втікає злий дух, — в тій хвилі мусить конче понад людьми зо злости закрутити вітром. То дідється лише хвилю, бо, як воду посвя- тять, мусить злого духа сила опустити. Пого- да на Щедрий Вечір ворожить погідну, а заве- руха слітну осінь (Наук. Зб. 192 7 р. т. XXVI, ст. 135).

Того вечора дівчата ворожать: кладуть під себе мучну торбу, а під подушку шітку від прядлива та гребінь. Хто їй присниться, за то- го віддається. Вихолять також з ложками на двір — стукають ними в тин, де забрешуть собаки, з того боку прийде суджений. (Зап. Ю. З. Отд. 1874 II. ст. 354).

На Холмщині господар брав по вечері хліб із хрестом зверху — його звали пирогом — йшов до стайні, до худоби і вимовляв: — “Хто йде? — Біг” — Що несе? — Пиріг.” Після того він уходив до середини, благослов- ляв худобу, ламав хліб лавав їй його їсти.

По вечері господині сукали звичайно йор- данські свічки, які світили на другий день у церкві та на річці під час водохрищів. Наскі- льки цей звичай був поширений і зв'язаний з Водохрищами, видно хоча б з того, що в попу- лярних піснях про неправду, що запанувала на світі, зазначається, як важкий прогріх, та- ке порушення стародавніх традицій:

“Святам Николам пива не варять,

Святам Рождествам служби не служать,
Святам Водорщам свічі не сучать...

(Етн. Зб. НТШ, XXXV, ст. 202).

Коли господар вернеться з Волохри- шів додому, запаює ту свічку, а всі хатні стають навколійки перед столом напроти об- разів. Господар іде від жінки до найменшої литини і підпалює їм волосся на голові з чо- тирьох боків, найперше над чолом, опісля над правим вухом, потім лівим вухом, і ззаду, й каже: — “Аби сі на тебе так зле не наверта- ло, як на тім вогні твоє волосся запалало” (Дрогобиччина).

На другий день влосвіта “перед лни- вою”, як кажуть на Покуття, “небо відчиня- ється”, — тимто лівка, як іде по воду, бере з собою колач, і якщо щаслива, може, зачер- паючи води, побачити влічинене небо.

Жінки на Гороленщині ще влосвіта розкла- дають вогонь і беруться ворожити, котре збіжжя вдасться: кладуть на припічку праль- ник, а на нього непогаслі вуглики й називають при кожному якесь збіжжя; кожний вуглик зовсім спопеліє, те збіжжя добре вдасться; котрий тільки трохи, то це буде середнє, а котре зовсім не покриється попелом, то таке збіжжя зовсім не вдасться.

І тепер постять аж до водосвяття, яке від- бувається звичайно вже на річці, а як річ- ки нема, то на криниці. Там заголя ставлять хрест, вирубавши з льоду, та обставляють йо- го сосниною. На раменах хреста ставлять ча- сом лямпки з оливою (Гороленщина), часом

хрест розмальвують фарбами (Рівенщина), а то й між мальовані червоні та сині прикраси наліплюють золоті слова (Донщина).

Збанки на свячену воду вбирають на По- кутті коралями, скляним намистом (пацьор- ками), сороківцями та віночками з барвінку. Той барвінок потім ховають, і, як вівця кру- титься, причіплюють їй його до вуха; підку- рюють ним корову, як заслабне. Подібно при- крашують збанки й на Дрогобиччині.

Під час водосвяття господарі звичайно тримають в руках запалені “трійці” і тоді ду- же вважають, щоб яка не погасла, бо це во- рожило б нещастя.

Коли вода вже освячена, всі хапаються, чим дуж її дістати. Хто має бджоли, той пос- пішає, щоб нею їх покропити, тоді не будуть рої втікати. Іноді воду на бджол беруть під час свячення на Щедрий Вечір. Беручи її, вимовляли: — “Як цього святого вечора люди тиснуться й радіють цій святій воді, так аби тислись і раділи мої бджоли, носячи густі ме- ди, жовті воски, і як чоловік не обійдеться без цієї води, так і мої бджоли, щоб не могли о- бійтися без моєї пасіки” ((Чубинський, “Тру- ди” I, 70).

У Галичині вірили загально, що хто ско- ріш до хати прибіжить з свяченою водою, той у літі скорше буде готовий із роботою в полі.

Із смерчок, якими обставлена ополонка, люди ламають галузки, бо, мовляв, коли з ордану наламати галуззя й ним підкурити, то зуби не будуть боліти (Жовківщина)

В часі водосвяття гуцульські рибалки тримають під льодом на палиці кусник сітки й, як священник почне освячувати воду, кажуть нишком: “Рибу ловлю”. Таким рибалкам буде весь рік щастя.

Коли, після водосвяття, священник верта- ється до церкви, гуцульські відданиці стають гуртом біля дверей і чіпаються за фелон, бо “яка борше ухопиться фелона, тотя борше від- дасться”.

Свяченої води старалися набрати разом із камінцями, “бо від того будуть великі го- ловки в капусти та такі тверді, як камінь”. (Гуцульщина). У Богородчанщині кладуть ці камінці поміж снопи в stodолі й у обороти, щоб миші не робили шкоди.

Старші люди змивали собі свяченою во- дою голову, щоб не боліла, хворі на очі про- мивали собі очі, а молодші й купалися в опо- лонці — “від корости”. (Номис. 8401). Візни- ки, як порозходяться люди, голять в річці коні та й худобу, щоб здорові були. (Покуття, Лемківщина).

Пасічники набирають звичайно собі пов- не відро свяченої води, і не дають з нього ні- кому ані краплиночки, — це для того, щоб па-

сіка була повна повна меду, і щоб чужа бджола не мала сили взяти той мед. Цією водою кроплять місце де думають ставити пасіку. Мед, яким годують бджіл, розводять теж хрещеною водою, або рососою зібраною на Юрія (Ястребов К. Ст. 1897, V, с. 85-86. Лізаветградщина).

Подекуди господарі, вернувшись з волосьвяття, кроплять ще раз обістя, а господині наливають свяченої води в бочку з капустою — аби була така чиста, як та вода Христа (Дрогобиччина).

“Трійцями”, які господарі намагаються принести долому засвіченими, роблять вони над столом на сволюку три хрестики димом із свічок, — “щоб злий дух не увійшов до хати”. На Лівобережжі брали в одну руку пиріг або паляницю, у другу свячену крейду, і що напишуть одного хреста на стіні, на вікнах чи на дверях, то вкусять пирога й кажуть: “Раз писну, раз кусну”.

Під час обіду, у гуцулів господиня брала колач зо стола й розтамувала його з господарем — “На щастя!” Кому припаде більше колача, той матиме в цьому році більше щастя.

По обіді робили хрестики з дерева й прибивали їх на воротях.

На Наддніпрянщині хлопці з одної сторони села зводили бій з хлопцями з другої сторони села: котра сторона виграє, до тої належить “ордань”, — себто хрест із льоду.

Якщо дівчина чи парубок того дня упале, то скоро одружиться, а якщо упале жонатий, то скоро умре (Буковина). (Зап. Ю. Зап. О. 1874, II, ст. 354).

Після Йордану цілий тиждень не прали на річці, аж поки свячена вода не зійде. На Покутті казали, що дев'ять днів від Водохрища сидить над річкою потопельник, таке щось біле завбільшки хлопа. Тимто боялися прати, а як вже перша жінка почне прати, то потопельник може вже сховатися в воду.

На Наддніпрянщині було ще таке повір'я, що того тижня чорти сидять дуже глибоко в воді й можуть вилізти звідти, тільки вчепившись за білизну.

У Тербовельщині дев'ять днів не прали ввечорі, а тільки досвітками, бо то, мовляв, все святі вечори.

У найближчих днях по Йордані, ходять священник із дяком і з кропилом (а іноді тільки дяк з хлопцем) по хатах — і цим кінчається рокове свято Водохрищі.

Водохрищі, як бачимо, вважається святом, що має, як зауважив ще Івашенко (в Зап. Ю. Зап. Отд. II) лікувально-чистильне значення, тому то “На Водохрища купаються від корости, а вмиваються, щоб рум'яним бути”. ((Номис, 8501). Певно, що такий погляд народу на вплив води, хоча б і Йорданської, ґрунтується на поганському уявленні води як символу здоров'я, і не лиш як символу, але й як магійного засобу для досягнення цього здоров'я. Одночасно з цим згадується в цьому святі й очищення світа від гріха, в чому виявляється вже вплив християнства, хоча спосіб, в який це очищення переволюється, цілком поганський: він полягає в стрілянині, що відбувається під час волосьвяття. Це — звичний засіб на прогнання нечистої сили. “На Богоявленський празник стріляють — очищення від гріха світові возвіщають” (Номис, 544). (Дивитись ГАЛАС).

Незалежно від цього, чи рівнобіжно з цим, стрілянина може тут фігурувати й як “символ грому, що звільняє землю від зимових пут холоду”. Не дурно ж народ уклав приповідку: “Тріщи не тріщи, а вже минули Водохрищі” — себто діло таке йде до весни.

Із народніх спостережень зауважимо, що “Коли на Водохрища гига табунами ходить, на рої лобче буде” (Номис, I. 3417). Ясно, що тут йде справа не про справжнє наукове спостереження, а тільки про асоціативно-символічне пов'язання: табун риб — рій бджіл.

ВОДУ ПИТИ — символ згоди любови в українських народніх піснях. **ВОДУ РОЗЛИВАТИ** — розлучати:

Ой пий, мамо тую воду, що я наносила.
Люби, мати, того зятя, що я полюбіла.
— Ой не буду води пити.
Буду розливати:
Нелюбого зятя маю,
Буду розлучати...

ВОДЯНИК — тепер це звичайний чорт, що ніби живе в воді. Найчастіше він має вигляд риби, або чоловіка, але може, як і всі чорти перекидатися в будьяке сотворіння.

Водяник старшує над русалками, але за жінок бере собі звичайно дівчат, що топляться і русалками не робляться, а затримують свої звичайні жіночі риси, народжують дітей і потребують для цього допомоги сільських баб. Часом вони навіть відвідують, разом із волянником, своїх батьків.

Де-хто вважає, що й самі волянники походять із утоплеників, яких тіла не було знайдено й не поховано.

Риби — худоба лодяника. Тому рибалки

мусять дуже вважати на водяника і, щоб задобрити його, кидають йому в воду грудкову сіль. Водяник лише сіль, а тим часом рибалки ловлять рибу. Іноді водяник і сам наганяє рибу в сіті, а іноді, навпаки, забороняє в якомусь місці ловити рибу і робить різні прикраси, перекидається сам рибою, рве сіті, або й дає себе спіймати, а потім перекидає хвостом човен, а то й розвалює хату, до якої його заносять.

Зрештою, як і всі українські чорти, водяник любить і пожартувати, покусити в товаристві люльку і навіть виявити себе щедрим у відношенні до людини, що чимсь заслужила його симпатію.

До нещавливого часу по всіх усюдах в Україні зберігалися згадки про жертви воляників. На Харківщині в XIX ст. кидали йому сіль, хліб, здохлих коней, мертвароджених дітей. Пасічники топили йому в жертву перший ріі: в віруваннях українського народу існує досить тісний зв'язок між рибами і бджолами. бо — якщо на Водохрища риба табунами ходить, буде добре на гої. Поширене було також вірування, що — “коди воляні чорти греблі рвуть, то це вони сердяться, що нема їм пиходу ніякого, такшо треба їм коня в волу вкинути в збруї, або хоч із возом... (Кієвс. Ст. 1899, IX, ст. 394-96).

ВОЄВОДА — провідник воїв (вояків). В Україні цю назву мали з X в. провідники княжих варязьких дружин, а згодом і ватаги княжих військ. Відомі були воєводи Свінелд, Блуд. Згодом уряд воєводи зливається з урядом начальника загального ополчення даної землі, себто ТИСЯЦЬКОГО. Таким був уряд Яна Вишатича при Ярославі Мудрому: він тримав “воєводство київської тисячі”. У зах. українських князівствах XIII — XIV вв. воєвода стояв на чолі адміністративно-територіальних округ. За Юрія II стрічаємо 4-ох воєвод — львівського, перемиського, луцького й белзького. Після злощасної переяславської угоди 1654 р. в Києві, а потім і в інших українських містах, з'явилися московські воєводи як команданти московських залог, що дбали про повільне поширення московської влади на всю українську територію.

ВОЗДУХ — покривало на св. Дарі. Вперше священик накриває ним св. Дарі на проскомідії, а влуге робить це по перенесенні св. Дарів на престіл по Великім Входу. На “Вісвию...” записано священикові відкривати св. Дарі, і піднесення воздуха було в давнину знаком для народу, що починається найважливіша частина Служби Божої, т. зв. евхаристії на молитва, під час якої довершується освячення Дарів. Підносячи воздух і держачи його перед собою під час “Вірую”, священик сим-

волично звертає увагу вірних про потребу віри в незрозумілу розумові переміну хліба й вина в тіло й кров Христову, що ось незабаром довершиться.

ВОЗНЕСЕННЯ, ВШЕСТЯ — свято Вознесення Христового, встановлене, в тісній залежності від Великодня, в четвер п'ятого тижня після Воскресення Христового. Українські приповідки підкреслюють факт, що “Не прийдеться Вшестя в середу, а все в четвер” (Номис. 6444). Не буде цього, як Вшестя в середу” (Слов. Уманця).

Зі сьятком Вознесення в українського народу в'яжуться дуже мало обрядів і вірувань, що виходять поза встановлені християнською Церквою. Селяни ховили цього дня на полях, засіяні житом, і підкидали догори чегвоні крашавки щоб жито теж високо висло. Вони також підмічали: “Якщо на Знесення пвіт, то на Петра хліб”, — себто, якщо на Вознесення жито вже пвіте, то на Петра можна вже будувати.

На Буковині в день Вознесення нічого не лавали з хати, інакше “все вичелося б зплинями та лихотою” (Зап. Ю. Зап. Отл. 1874, II, с. 357). Цього дня не можна також купатися. Подекуди на Буковині обідали цього дня самими налисниками, що носять ливну назву — Бомі Слуді. Заготовляли звеноса, бо на Вознесення нічого не пекли (там же ст. 149).

ВОЗНИЙ — судовий виконавець при земських і городських судах литовсько-руської та козачкої доби. В часах князівської України їм відповідали ДІТСЬКІ, але цю назву витіснила назва “возний” (з польського) в другій половині XVI ст. Вибирали возних із дрібних шляхтичів для вручення позвів, засвідчення вичинів та присутності при вичинній присуді. При Генеральнім Військовім Суді в Гетьманщині був генеральний возний, при полкових та інших звичайний возний.

ВОЗОВЕ — податок, який платили в Гетьманщині з кожного воза, що стояв на ярмарку. Податок ішов на користь полковника та полкової старшини (Слабченко “Мал. Полк”, ст. 266).

ВОЙНАРОВСЬКИЙ АНДРІЙ (1680? — 1740?) — небіж гетьмана Ів. Мазепи і його довірена людина, перший український примусовий репатріант. Після Полтави, супроводив Карла XII до Туреччини і підтримував приятельські зносини з новообраним гетьманом Пилипом Орликом, що вів українську акцію на еміграції. У вересні 1716 р., по дозові до Швеції, Войнаровський спинився в Гамбурзі. Дізнавшись про це, московський уряд наказав своєму представникові в Гамбурзі Бетінгеру-ві схопити Войнаровського.

12 жовтня на Войнаровського, що повертався з обіду в своєї приятельки графині Кенігсмак, напав Бетінгер із 16-ма озброєними людьми і завіз його до своєї посольської резиденції, яка користувалася правом екстериторіальності. Гамбурський магістрат не міг нічого зробити, щоб звільнити Войнаровського, але приставив варту до будинку, щоб не дозволити його вивіз із міста.

Схоплення Войнаровського серед білого дня на вулиці Гамбургу викликало велике обурення не тільки серед населення, але й серед дипломатів, представників європейських держав, багато з котрих були знайомі з Войнаровським і знали, що він ніколи не був московським підданим. Вони інтерв'ювали перед своїми урядами, щоб ті домогалися звільнення Войнаровського. Войнаровський знав про це і писав своїй жінці:

“Через інтервенцію трьох міністрів, місто не дозволяє мене вивезти. Таким чином я сподіваюся з Божою поміччю дістати свободу...”

Але Петро I, довідавшись про дипломатичну акцію представників інших держав, переслав гамбурзькому магістратові гострого листа, погрожуючи, що він прийде “у добрій компанії” забрати свого “бунтаря”, що “командував в Україні трьома полками й дезертував.” Таким чином старшину вільної Козацької Держави було перетворено в “дезертира”.

4-го грудня прибула до Гамбургу гофмайстерка царини Катерини, ніби щоб підшукати для неї приміщення. Вона негайно відвідала графиню Кенігсмак і заперчила їй, що коли Войнаровський добровільно з'явиться в день янгола царині до паря, то той йому все прощатиметься... Графиня швидко повірила і, в своїй вірі, переконала й Войнаровського. Він дозволив магістратові видати його цареві. 8-го грудня Войнаровського вивезли на допит у Байсенборг, головну московську кватирю, де супроти нього застосовано жорстоку тортуру. Англійський посол Матесон писав 8 грудня:

“Бідний Войнаровський уже в руках царя від якого добра не сподіватися...”

Войнаровського довго мучили в царській катівні в Петербурзі, щоб вилобути від нього зізнання про закладену акцію мазепинців. Але Войнаровський переносив жорстокі тортури, як справжній мученик, і цар не багато від нього довідався. Його тримали ув'язненим 7 років аж до року 1723, коли цар вирішив вислати його на заслання до Сибіру. Як жилося Войнаровському в тих московських тюрмах, знаємо з листів його джурі Якубовського до дружини його пана — Ганни. В одному з тих листів джура засвідчує, що Войнаровського тримають під такою вартою, що й словом із ним не можна перекинутися:

“Краще було б нам під поганим турком де легше було б, ніж тут, між людьми, які не мають милосердя: так вони поведуться зо мною і моїм паном. Навіть пси мають більше волі, ніж ми, їх не замикають так, як нас. Краще було б мійому панові піти на жebри, ніж мучитися в цих злиднях...”

Зимою 1723/24 р. Войнаровського з його вірним джураю привезли до Тобольська, а далі, до Якутська, поїхав він уже сам, під охороною жандармів. Закінчив він своє трагічне життядесь, вого 1740-41 р. Його могила, як і багатьох інших мучеників за волю України, залишилась невідомою. “Повернення долому” Войнаровського відбулося понад 200 років тому, але методи московських провокацій та обманів залишилися ті самі ще й досі як то засвідчили трагічні події після другої світової війни, і — що найливініше — вони досі знаходять найвних людей, що віють московським обіцянкам і падають черговими жертвами підлого підступу.

Російський революціонер поет К Рилєєв присвятив трагічній долі Войнаровського поему його імені, але зробив у ній його ворогом не Московщини, яким він був, абсолютизму.

ВОЙОВНИЧІСТЬ — готовість збройно боронити свої людські і права, — трагічний риса української духовости часів князівської та козацької України, згідно з виразом гетьмана Ів. Мазепи “Нехай вічна буде слава, же (що) през шаблі маєм права”.

— “Що вони дали?” — запитують в легенді київського літопису хозарські старшини своїх воєнків, яких вони посилали по данину полян на київських горах.

Вони ж показали меч. І сказали старшинами хозарські: “Це не добра данина, ми ж бо маємо зброю, гостю з одної сторони, яку звуть шаблями, них же зброю — гостя з обох боків... Це вони братимуть данину від нас і від інших. І так і сталося.”

Дійсно войовничість князівської України за Святослава і Володимира Великого набула характеру імперіалістичної агресивності, але її справжній християнсько-лицарський характер виявив Володимир Мономах, коли на початку 1103 р., з'ясувавши необхідність походу проти Половців, що нищили українські землі, сказав:

“Лявво мені, дєвжино, шо ви про коней до станки думаете, а того чомусь не помікнете як почне смерд орати, а половець прийде, ударить смерда стрілою, візьме його кобилу, потім піде до оселі його, візьме жінку й дітей і

забере все майно його, — то коня того жалуєте, а самого його чому не жалуєте?”

Князівський меч перейшов у козацьку шаблю, але зміст української войовничості залишився давній. Бо ж. — як казав Богдан Хмельницький в “Історії Русов”, — “всі народи, які живуть на світі, завжди захищали й будуть захищати вічно буття своє, волю і власність.”

Це так в історії і в літописах, а ось і в народній пісні герой:

Сів на коника, як вітрець линув,
Та й задне військо почав здоганяти
Як іздогнав, конем потоптав,
Середне військо мечем постанає,
Передне військо вогнем попалив,
Своє подвір'я назав відобрав

Назад відобрав, краше осадив.

В. Липинський в “Листах до Хлібогобів” — писав:

“Войовник — не той, хто хоче і може для здійснення своїх хотінь ризикувати своїм власним життям і взяти меч особисто в свої руки. Не-войовник не той, хто для здійснення своїх хотінь хоче силою примусу, силою меча, в той чи інший спосіб — чи при допомозі золота, чи при допомозі слова — заволодіти, але не хоче ризикувати своїм життям і брати цього меча в власні руки.” З цієї етичної різниці пілхоло до справ виникає різниця і в латентній дії цих двох різних психологічних типів з котрих один випромінює з себе нагодних героїв, а другий — демагогів і диктаторів.

Проте щоб войовничість була дійсно додатньою рисою, златною творити героїв, необхідно, щоб вона була освітлена патріотизмом, християнською ідейністю, любов'ю до ближнього. В. Липинський писав:

“Основну рису войовничості має й бандит - криміналіст, і людина, що рятує дитину з пожежі, або віддає своє життя за ідею. Позбавлений “пуття, честі та поваги” якийсь сміливий, але анархічний отаман від шаблі, чи такий самий, отже не анонімний, але руйнівницький - індивідуальний отаман, він передмають ту саму основну рису войовничості, що й жовнір, який віддає своє життя за честь всього полку, і аскет - монах, чи світський подвижник, які жертвують своїм життям за правду всього свого заочу, своєї організаторської ідеї. Відрізняє їх тільки степінь ідейності, розуму, волі та організованості. Так само тільки інше відношення до існуючого дає і інша ідеологія відвізняють революціонера, що кидає, з наказу своєї організації, бомбу, від вігного свому монархові лицаю, що віддає своє життя за свою батьківщину та її законну владу...” (ст. 405).

ВОЙСЬКИЙ — старовинна гідність за Польської Держави на українських землях. Її давалося заслуженим лицарям. Войський мав дбати про родини тих, що пішли на війну, дба-

ти про замок і укріплення, боротися з ГУЛЬТАЙСТВОМ (див.). У праці Бартоша Папрцького “Гняздо цноти” 1578 р. знаходимо на стор. 1126 виображення довголітнього воєськового крем'янецького другої полк. XVI ст. Федора Сенюти. Це суворого обличчя вояк з бородою, з панцером і шоломом на голорі. В руці — меч.

ВОЛОБУЄВ МИХАЙЛО (нар. 1900) — український економіст, який в 1928 р. висвітлював в “Більшовику України” працю “До проблеми української економіки”. В ній виказував не тільки те, що царська Росія все визискувала Україну, як свою колонію, але й що советська Москва продовжує так само трактувати Україну, як свою колонію, і не допускає її до вільного господарського розвитку. Ця стаття викликала бурю серед московських імперіалістів, і, хоча Волобуєв був “покаявся”, оголосивши в 1930 р. “самокритичну” статтю “Проти економічної плетформи націоналізму”. Його було зараховано до українських націоналістів і в 1930 рр. заслано. Дальша доля його невідома.

В своєму виступі проти московського імперіалізму в Україні М. Волобуєв тримався тої тактики, що визнавав правильною програму комуністичної партії в національному питанні, щоб тим виразніше підкреслити суперечність тієї папегової програми з колоніальним визиском Москви на практиці.

ВОЛОВЕ ОЧКО. ЗАДЕРИХВІСТ — одна з найменших пташок України — символ сирецької любови. В Галичині отовідали: Маланька та та пташка зробилася з дитини, що дуже любила свого тата. Це було ще за татар, які одного разу напали на село, спалили його, а людей позабивали. Вбили й батька тої дитини, тіло його кинули на вигоні, а голову закопали в кушах. — тому-то волове очко все скаче попід кушами, приливається до всього пильно, шукає батькової голови. Коли знайде голову, зробиться людиною. Українські селяни тому дуже люблять цю пташку, не гвинують її кубелечок і не ловлять її. (Проф. Сумцов в К. Ст. 1890, IV, ст. 93—94).

ВОЛОВИЧИ — міські службовці в Гетьманщині. На їх обов'язку було щодня прибирати вулиці й вивозити нечистоти за місто. Магістратові міста оплачували їх лосить добре. Число їх доходило до 10 душ. (Слабченко “Мал. Полк”, 236). Командував ними городничий отаман, чи городничий.

ВОЛОВІД. НАЛИГАЧ — мішний мотуз, яким прив'язують за роги товар. Символ примусу:

“Тебе, бачу, аж на воловоді до церкви поведуть...” — кплять із того хто не хоче йти до церкви (Ів. Франко, “Припов.” I. 253).

ВОЛОВЩИНА — дуже тяжка данина, яку збирали московські окупаційні війська в Україні волами, під час походів через її територію. Звідти й пісня, яку записано в "Історії Русов":

Москалики, соколики.

Поїли ви наші волики,

А коли вернетесь здорові,

Поїсте й останні корови...

Сам московський вельможа Волинський писав Біронові 26 липня 1737 р. із Немирова:

"Я до самого мого приїзду в Україну не знав, що вона майже вся порожня, і що в ній так багато народу загинуло, та й тепер стільки вигнаю, що не залишилося стільки хліборобів, скільки хліба їм і для самих посіяти б треба, і хоча й віднесено це на їх упертість, що багато поля залишилося необробленого, та якщо по совісті розважити, що й обробляти нема кому і нема чим, бо стільки волів викуплено й в підводах заморено, а нині, крім того, з самого Ніжинського полку взято в армію 14.000 волів, а скільки взято з інших полків, про те доповідати не можу" (Соловйов "Історія Росії" т. XX, ст. 469 — 70).

А в 1764 р. гетьманське дворянство й старшина писали цариці Катерині:

"...За минулої турецької війни, не згадуючи про те, що Малая Росія увесь тягар її кілька літ несла, втримуючи армію вашого імператорського величства на квартирах, поставкою провіанту й фуражів даниною, а головне забиганням в підводи коней й волів не тільки селянських, але й козачих, шляхетських і всякого роду звання людей, взято з неї й багато різноманітних інших поборів, а саме волами й кіньми до кількох соток тисяч, і багато інших печей, потрібних для армії і — все це на рахунок заплати квитаннями і без квитанцій. Таким чином взято і під час теперішньої пруської війни волів і коней, а крім того кілька полків втримуються в Малій Росії провіантом і фуражем на рахунок заплати. Але за все вище згадане, крім деякої суми, заплаченої за воли й коні під час турецької війни, ніколи про рахунок й заплати не було... від чого всі загалом мешканці України відчули не мале виснаження, а особливо козаки й селяни підковито зруйнувалися й прийшли в злидні..." (Кіевск. Стар. 1883, VI, 336—37).

ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ († 1015), один із найбільших державних діячів України, що йому за об'єднання всіх українських земель під владою Києва та створення справжньої української імперії, історія надала титул Великого, — за поширення християнства на всіх тих українських землях Православна Церква визнала його Святим, а за любов і увагу до народу, нарід той оспівав його в піснях як "Красне Сонечко", "Ласкавого Князя".

Пам'ять св. Володимира Великого нарід український у відродженій добольшевицькій

Україні вшановував 28 липня, в день його смерті, коли вранці по службі Божій, вірні з священником, хоругвами та образом св. Володимира йшли до річки і там біля імпровізованого престолу відправляли молебінь за Україну та співали "Боже Великий Єдиний, нам Україну храни..."

Тоді ж багато людей купалося в річці, на спогад великого хрещення киян у Дніпрі, чи вірніше, в Почайні — в 988 р. На Поділлі існував давній звичай ставити того дня хрести, т. зв. "фігури" на перехрестях доріг, біля криниць та на краю села.

За Володимира В. буйно розвинулося в тодішній Україні - Русі будівництво церков. Для тих будівельних робіт та пригашування храмів запрошувано з Візантії різних майстрів, мистців, архітектів, мулярів. Від них училися й місцеві люди, і так ширилося в Україні візантійське мистецтво, книжність, освіта. Сам Володимир вибудував в Києві Десятинну церкву, названу так тому, що великий князь віддав на неї десяту частину своїх прибутків.

ВОЛОДИМИР ІІ МОНОМАХ (1053-1125)

— київський великий князь в роках 1113—25, — найвизначніша постать князівської України. Літопис називає його "благовірним, великим, чудним, святим і добрим". Але найкраще схарактеризував себе сам Володимир Мономах у своїй славнозвісному "Повченні дітям", яке написав він "на сагах", себто наперелонні смерті, бо тоді існував звичай везти покійників саньми (див. САНІ). Ясний розум, твереза думка і християнський світогляд виявляються в цьому небуденному творі людини, що не тільки права свої знала, як висловився акад. С. Єфремов в своїй "Історії українського письменства", але й про обов'язки дбала й намагалася дітей своїх тих християнських обов'язків навчити:

"Не дозволяйте сильним нишити слабших. Самі розсудіть справу вдовиці (за яку нема кому заступитися. Є. О.). Не вбивайте ні винного, ні невинного, навіть коли заслужить на смерть, не губіть душі людини. Переїздячи своїми землями, не дозволяйте службі кривдити ні своїх, ні чужих, ні в селах, ні на полях, щоб вас не проклинали. Де пристанете, напійте й нагодуйте вбогого, особливо ж уважайте на чужинців, звідкіля б вони не прийшли, малий, чи великий, чи в посольстві. Коли не можете їх чимсь обдарувати, дайте їм їсти і пити, бо вони потім розносять про чоловіка славу та славу по всіх землях. Навідайте хворого, проведіть покійника, не минайте людини, не привітавшись і не сказавши доброго слова. Стагих шануйте як батьків, молодих, як братів. Дома не лінуйтеся, але всього доглядайте, не спускайтеся на суддю, ані на молодшого дружинника, щоб не наміхалися ті, що приходять до вас, ані з вашого дому, ані з вашого

обиду. На війні не здавайтесь на воеводів, сторожі самі налаштуйте, а, вночі, не забезпечивши вояків, не лягайте спати й рано встаньте. Зброї не скидайте з себе швидко, не розглянувшись довкола, бо через неввагу людини гине несподівано. Любіть свої жінки, але не давайте їм влади над собою. Коли знаєте щось добре, того не забувайте, коли ж не знаєте, того навчіться...”

Давши ці цінні поради і виявивши себе в них неабияким мисльменником, Мономах оповідає далі про своє життя, про різні пригоди й небезпеки, з яких вийшов живий і здоровий. Оповідає про них не тому, що хоче чимсь похвалитися, а тому, що хоче налати дітям мужності й відваги в житті, щоб вони нічим марно не тривожилися і не лякалися, бо без Божої волі нічого не діється.

Отже два тури брали його на роги, олень його бив рогами, лось топтав його ногами, а другий колов рогами, дикий кабан вирвав йому меч з бедра. ведмідь вхопив його за ногу, лютий звір (чи не рись? Є. О.) скочив на нього і повалив разом із конем, “але Бог здоровим мене зберіг”.

Особливо популярний був Володимир Мономах за його намагання зберегти єдність української землі та охоронити її від нападів половців. Визначався він незвичайною діяльністю — зробив за життя 83 більших подорожей при тодішніх дорогах! Тим то залишив собі пам'ять князя енергійного, заподядливого, і, як писав літописець, коли він помер 19 травня 1125 р., “весь нарід плакав по ньому, як діти за батьком або матір'ю, бо ж “він освітив Руську землю, пускаючи проміння, як сонце”, і “слава про нього пройшла по всіх краях (особливо був він страшний для поганих” (половців).

ВОЛОКА — давня земельна міра, прийнята в реформах XVI ст. в Україні і в Білорусі. За королеви Бони (1494 - 1558) рівнялася 30 моргам.

ВОЛОКИ — місця між ріками, де перетягувано (“волочею”) човни з одної річки в другу. На волоках для цієї цілі завжди лежали приготовлені кругляки, на які клали човни, волочучи. Найславніший волок був на дорозі від верхів'я Дніпра до Ловаті, на шляху, що йшов до Балтійського моря.

ВОЛОС — дохристиянський бог киян. Дивись ВЕЛЕС.

ВОЛОС — опух на пальці, чи й на інших частинах тіла, що походить від зараження ранки на шкірі бактеріями. На народню думку, натомість, він походить від потоптаного людського волоса, який ніби оживає і впивається в тіло. Знахарки замовляли опух, примушували ніби той волос вийти й обкрутитися навкруги їх пальця, або навкруги колосків жита, які їюді (на Поділлі) знахарка тримала в руці під

час замовляння. Тексти замовлянь в Ефименка “Малор. заклинання” ст. 8; Чубинського “Труди.” I, 124, у Устребова “Летопись”. III, с. 106.

Кумська Сивілла в “Енеїді” Когляревського теж уміла шептанням “волос ізгнати” (III 16).

ВОЛОССЯ — символ чоловічої сили і гідності. Найвідоміший приклад — біблійний Самсон, що загоюив всю свою силу, коли Далила відрізала йому волосся, і знову її віднайшов, коли воно йому віросло.

Біблійна історія відомилась в библинах, де ми теж знаходимо богатиря Самсона, якого часто змішують із Святогором. Коли Самсонова жінка довідалася, що її чоловік хотів її вбити, коли вона ще була дівчиною, заповзялася на нього і почала від нього вивідувати, в чому його сила. Самсон і признався. “У семи волосах янгольських” на його голові (Мих. Грушевський “Іст. у. л. IV, 220).

Образ сильної людини, богатиря чи розбійника з “янгольськими волосами” на голові, що роблять його непоборним, зробився був дуже популярним зокрема в Галичині. (Етн. Зб. НТШ. III. 20; XI, 39, 40). В Зах. Європі теж вірили, що магічна сила відьом та чарівників знаходиться в їх волоссі. Тому, напр., в Франції обвинуваченим у чарівництві голили все тіло. Славнозвісний інквізитор Шпренгер задовольнявся тим, що брикушував гонити тільки голову, але його більш завзятий колега Куманус наказав раз виголоти все тіло 47 жінкам перше, ніж їх дати на страту (Фрезер “Золота галузка”, III, 268). У Шотландії говорили, ніби сам сатана запевняв своїх вірних, що їм нічого не станеться, аж “поки матимуть волосся на голові” (Рейнах, “Міти...”, IV, ст. 163).

У тісному зв'язку з віруванням, що волосся має магічну силу, знаходиться й вірування, що доля людини, і зокрема її життя залежить від її волосся. У библинах про Святогора-Самсона оповідається, що, коли він запитав Микулу про свою долю, той скерував його до коваля. Знайшовши його, Святогор довідався, що він саме кував два волоски — кому з ким женитися. Вказав він тоді і Святогорові його будучу жінку (М. Грушевський “Іст. укр. літер. IV, 220).

Волосся ще й тим зв'язане з долею людини, що його приходиться часто обрізати, обстригати. Для людини ж із магічним світоглядом все, що колись належало людині, затримує й далі з ним так зв. симпатичний зв'язок, і тому звичайно чимало уваги присвячується тому, щоб острижене волосся не попало в якесь невідповідне місце, а особливо в руки відьом та ворожбитів, що могли б чарами нал волоссям зашкодити людині, чи навіть спричинити її смерть. Найкращим засобом проти цієї небезпеки було б — зовсім не обстригати волосся. І дійсно, напр., королі франків ніколи не

стригли собі волосся. Коли б вони дали обстригти собі волосся, тим самим вони, за традицією, відмовилися б від трону. Коли брати Кльотар і Хільдеберт змовилися, щоб заволодіти королівством їхнього покійного брата Клодімера, вони захопили підступом у полон двох маленьких небожків, Клодмірових синів, і послали до їх матері, королеви Кльотильди в Парижі, посланця з ножицями і мечем. Посланець показав королеві ножиці і меч і запитав її, чи її діти мають бути обстрижені, чи мають вмерти. Королева відповіла, що воліє, щоб вони вмерли, ніж, обстрижені, вратили б право на королівство. І діти були страчені.

Коли ж звичай стригти волосся всетаки бере гору, саме стриження обставлялося різними обрядами, що мали б хоронити від небезпек, зв'язаних із Постригом (див. ПОСТРИГ). Проте, і вже обстрижене волосся небезпечно колишньому їх власникові, бо може стати знаряддям чар. Тому, напр. коли сіяньському хлопцеві обстригали волосся, клали його в човничок із бананового листя і пускали за водою в найближчій річці. Сіяньці вірять, що таким чином не тільки волосся буде в безпеці, але що з ним разом попливе і все те недобре, що може бути в владі дитини. В Україні радили обстрижене волосся також кидати в річку, або спалити. На Звенигородщині стрижене волосся пускали за водою, а подекуди його перше заліплювали в тісто і запікали, а потім давали дитині те печиво розломити, причому дитина мала сказати: "Погане!" а потім теж пустити за водою, — "щоб голова здорова була". Тут вже додається, як бачимо й народне пояснення, що впливає з символіки води, як здоров'я (Ястребов в Києв. Стар. 1895, X, 1-2).

Якщо птиця унесе острижене волосся в своє кубло, то людина ніби терпітиме на біль голови (Проф. Сумцов в Києв. Стар. 1889, XII, 585-88). Ястребов теж записав вірування, що "подекуди волосся від дівчат кладуть під стріху, щоб ворона не унесла, бо тоді волосся не ростиме" (там же, 1895, X, 2). Так само і в гуцулів говорять, що коли мпші забрають обрізане волосся, щоб зробити собі з нього гніздо, то людина, якій те волосся належало, терпітиме на біль голови. Подібне забобонне вірування існувало і в Німеччині, і в Сусекі в Англії. (Фрезер "Золота галузка", I, 19). В Норвегії натомість твердили, що обрізане волосся збирали кажани і відносили їх чортам, які таким чином набирали великої сили над людьми, яким те волосся належало. Тому там радили стригти волосся під час Служби Божої і негайно закопувати в землю, або палити. Ще в давній Авесті сказано, що той, хто стриже волосся, або нігті, і кидає після себе обрізки, сприяє розмноженню нечистої сили. Тому, хто стриже волосся, чи нігті, мусить занести обрізки на 20 кроків від вогню, на 30 від води, і там закопати в зем-

лю так глибоко, як тільки можливо (К. Ст. 1889, XII, 588).

Іноді волосся й нігті закопуються, чи інак зберігаються, не тільки тому, щоб вони не опали в руки небезпечних шкідників, але й для того, щоб власник міг би їх відразу відшукати під час загального воскресіння мертвих. Так, вірмени переходять обрізане волосся, нігті та зуби в головних стовпах хати, чи в дуплах дерев, а навіть у мурах церков, вважаючи, що матимуть в них потребу в день воскресіння тіла. Таке саме вірування знаходимо ми навіть у далеких, давно вимерлих південноамериканських інків (Фрезер "Золота галузка" I, ст. 398-94). Зустрічається воно і в нас. Так, у "Гуцульщині" Шухевича читаємо: — "У місяць по родинах стрижуть дитині волосся, аби росло найгуше й аби було файне. Мати бере дитину на руку, кладе обтяте волосся у вугол хати і каже: — "Дивися, де я кладу волосся, аби на тім світі знов знало, відки його взяти..." (ст. 8).

Як я вже згадував, люди, що особливо могли побоюватися, що їх волосся може стати об'єктом чар, уникали взагалі стригтись, і тому довге волосся, як у Франції, набирало значення королівської гідності. І в нас в Україні, довгий час довге волосся було знаком мужеської (і тим більше жіночої) гідності. У "Руській Правді" кн. Ярослава Мудрого передбачено гостру кару тому, хто обстриже кому голову, або бороду. І хоча у кн. Святослава, коли він прийшов на побачення з візантійським імператором Цімісхієм, голова була зовсім оголена, але "з одного боку висів довгий чуб, що означав значний рід..." Всі чоловіки з родини Святослава і кн. Ярополка мають волосся, хоч обстрижене, але не дуже коротке, — його видно з-під шапки. А коли Андрій Боголюбський в 1172 р. прислав наказ Ростиславичам вибиратися з України на Берладь, Мстислав наказав на сором обстригти Андрієвого посла і відіслав його з відмовною відповіддю. З того війна 1173 року.

На Київщині в XIX ст. ще практикувалося водіння винних в чужоложстві по вулиці села. При чому винним часто обстригали голову. Звичай обстригання за чужоложство, за свідченням Таціта, зустрічався ще в давніх германів. У XVIII ст. цей звичай ще існував у Німеччині. Може бути, що звичай стриження волосся, як кара, прийшов в Україну з Німеччини. Зрештою, обстригання волосся, як ми вже згадували, практикувалося на злочинцях проти віри, на чарівниках і на відьмах, і від них могло поширитися й на інші категорії "злочинців". У нашій народній поезії — остригти косу дівчині значить завдати їй страшної ганьби. Тим більше, що обрізали косу дівчатам і за втрачення дівочтва.

Довге волосся в дівчини було символом краси ((див. КОСА). Вихолячи заміж, дівчина мусіла принести в жертву шлюбові своє волос-

ся — вкрити його очіпком. Вона ніколи не повинна була більше показуватися людям з непокритою головою, бо то було б непростимим кокетством і тому — соромом. Та вже найбільшим соромом було б “світити волосом” старшій жінці. У сл. Борисівці на Валуйщині казали, що кожна жінка, що в хмарний день “світить волоссям” на дворі, так само, як і відьма, може розігнати хмари і викликати посуху. (Етн. Зб. НТШ II, 36).

У Галичині, як тільки розносилася вістка про чиюсь смерть, зараз же всі дівчата, споріднені з покійником, розплітали волосся: “аби йому дорога не була заплетена на той світ”. Отже, тут народне пояснення ґрунтується на загально поширеному віруванню в затримувальну чи гальмувальну силу всяких вузлів (див. ВУЗОЛ). Але треба приймати на увагу й загальну символіку цього акту: “Розпущення волосся — це символ покути і горя, відрухів, що в них не можна думати про красу та естетику” (Ровкетті “Словник Символів” стор. 766). Цікаво, що в Карпатській Україні і чоловіки, коли в їх хаті є покійник “ходять без капелюха”, себто простоволосі (Етн. Зб. НТШ II, 24).

Проте, ходження з непокритою головою на знак жалоби не поширюється на замужніх жінок, — вони і в цьому випадку мусять мати покриту голову, як знак їх улокорення чоловікові. Дуже можливо, що звичай покривання волосся у нас — звичай християнського походження, — бодай в Італії ще досі рідко яка жінка зайде до церкви, не прикривши волосся якою хусткою: цей звичай виводять із навчання ап. Павла: “Усяка жінка, що молилась, або пророкує, не покривши голови, осоромлює голову свою; одно ж бо воно й те саме, якби була обголена... чоловік бо не має покривати голови, образом і славою Божою будши, жінка ж — славою чоловіка. І не сотворено чоловіка ради жінки, а жінку ради чоловіка. Тому і мусить жінка знак влади мати на голові ради янголів...” (I. Коринт. XI, 5-10).

ВОЛОСТЬ — перше назва княжої держави (волость — власть) поруч первісної назви “земля”. В XI-XIII вв. — територіально-адміністративна одиниця, складена з кількох громад, на чолі з ВОЛОСТЕЛЕМ. Центром волости був звичайно “пригород”. З занепадом старо-української держави ця назва вийшла з ужитку. Відновлено її в 1861 р. в Росії, де нею визначалося самоуправну одиницю з кількох сільських громад з обмеженими адміністративними й судовими компетенціями. На чолі волости стояло волосне управління з волосного старшини, сільських старост, збірщиків податків і волосного писаря. Советська влада заступила 1924-25 рр. волості районами.

ВОЛОЧІННЯ — ходження в Великодній Понеділок від хати до хати зо свяченим, при-

вітами і побажаннями. Колись цей звичай був дуже поширений в Україні і Білорусі. Він був пов'язаний з різними обрядами, що їх побожні люди справедливо вважали залишками поганства і намагалися їх викоренити, як от Іван Вишенський: “Волочільне по Воскресенні з міст і сел виволокши утопите. Не хоче бо Христос при своєму славному Воскресінні того сміху й руганія диявольського іміти...” (Арх. Ю. и З. Рос.“ II, ст. 223).

Ів. Вишенський не був самотнім у цих нападах на свято поганської радості й поезії, і, зрештою, Церква дійсно майже цілковито його вивела, хоч це й було, як висловлюється проф. М. Грушевський, — “може найбільш людське, гуманне, соціальне свято всього річного кола — це обопільне обдарування “дорою”. зв'язане з виявами зичливості і всяких добрих почувань до “всього миру” (світу, Є. О.). Що саме накликало таке завзяття церковних чинників проти цього звичаю — чи залицяння молоді, що при тім мали місце, чи елементи скоморошої забави, що прив'язалися до волочіння — не знати.

Назви “волочіння”, “волочінник” для волочільного понеділка затримувалися — бодай в Зах. Україні — до останнього часу, як і саме волочіння в його найелементарнішій формі — відвідування родичів і знайомих та обдарування їх “волочільним” — колачем, крашанками. У “Календарі” Чубинського (III, 24), на основі відомостей зі Староконстантинівського та Проскурівського пов. читаємо:

“У Великодній понеділок селяни ходять один до одного, христосуються й міняються писанками. Тому цей день називається “волочільником”. Ходять вітати найбільше діти до рідні, повитух, знайомих. до священика і поміщика свого села, несучи в дарунку “волочільне”, що складається звичайно з пшеничного колача і кількох крашанок”. Подібне подавав Доманицький з Рівенського пов. (Мат. у. е. НТШ, XV, 66) і Дикарев із Вороніжчини (там же, VI, 180).

До волочільних звичаїв належало також вітання молоддю господарів, цілком аналогічне колядуванню, — ще в першій половині XIX ст. цей звичай існував в Україні, а останніми часами затримався був тільки в деяких околицях Галичини під назвою РИНДІВОК, та на українсько-білоруському пограниччю в Городненській губ., де його звали РОГУЛЬКАМИ, або РОГУЛЬЧАТАМИ.

ВОЛОШИН АВГУСТИН (1874—1946) — духовний батько і провідник народу Карпатської України, греко-католицький священик, що 26. X. 1938 став прем'єром першого автономного карпато-українського уряду, а 15. III. 1939 — президентом незалежної Карпато-Української Держави. У травні 1945 р. був заарештований агентами московської політичної

поліції і вивезенні до ССР, де й помер у тяжкій неволі, при невияснених ще обставинах.

ВОЛОШКА, БЛАВАТ — прегарна синя квітка українських нив, де цвіте між житами. З пучка волошок робили в нас світильник на весіллі, що його тримала світилка: в середину вставляли дерев'яний хрестик та воскову свічку. Волошками прикрашали також весільне гильце. В народній медицині вживали волошок проти очних хвороб.

Поет Мих. Пронченко присвятив волошкам ентузіастичний вірш:

Багато знав квіток я в пуцах усурійських,
Цвітіння їх барвисте, золоте,
Але волошок наших українських,
Таких пахучих, не стрічав ніде...

Для поета-вигнанця спогал про красу волошок надав їм і чарівного запаху — запаху України, — на справді ж волошки зовсім не пахнуть.

ВОЛХВИ — чарівники, віщуни давньої князівської України, ясновидці, що бачили будищу. Один із таких волхвів, як оповідав літопис, на запит Олега, від чого він має вмерти, відповів, що "від свого улюбленого коня". І хоч Олег покинув того коня, умер він від того, що з черепа того вже здохлого коня вилізла гадюка і вкусила його в ногу.

ВОЛХВИ ЗІ СХОДУ — три мудреці, "три царі", що ніби звалися Каспар, Мельхіор і Балтазар, які прийшли поклонитися Ісусові Христу у Віфлеємі, принісши Йому в дарунок золото, ладан і миро.

ВОЛОНТАРИЗМ — світогляд, що надає першенство в людській діяльності, і в історичному процесі волі, ставлячи її понад розум: увесь світ був би тільки втіленням волі.

Але треба розр'язати два волонтаризми. Головним представником у Західній Європі одного з них були Шопенгауер та Ніше, а у нас Дм. Донцов. Будучи ірраціоналістами, вони ставили наголос на несвідомій, сліпій волі, якійсь безособовій енергії, що невідомо чому і для чого діє. Зміст цього волонтаризму добре сформулював Ст. Ленкавський, учень Д. Донцова в "Розб. Нації" (1928, VI, ст. 275):

"... Матерія, що складається з електронів є в своїй суті енергією... Ідеалістична метафізика волонтаризму припикує тій енергії одиноку реальну дійсність. Та енергія, що в руховій електронів є сліпою й ірраціональною, проявляється в нас, як стихійна, але також сліпа й ірраціональна воля — воля до життя, до влади, до експансії. Наша свідома раціоналізована воля — лише частина космічної ірраціональної волі. Нація — це гурт органічно споених хотіцям одної цілі людей. Таке хотіння, з погляду метафізики, є окремим розгалуженням космічної волі інших гатунків. Безрозглядність і фанатизм впливають, як зовніш-

ній вияв негачії інших гатунків, і тому націоналізм є "аморальним". себто позбавленим селшменгельної справедливости супроти інших. З логічною послідовністю етика волонтаризму вводить нове поняття добра і зла: "добре все, що зміцнює силу, здібності й повноту життя даної спещієс (городи, Є. О.), зле — що їх ослаблює". Тому етика волонтаризму з погордою відкидає поняття щастя, як суму приємних почувань найбільшої кількості людей, почувань, що впливають із заспокоєння матеріальних потреб... Людина, з погляду нової етики, не якась абсолютна вартість, що її не можна порушувати, не існуючий факт зі своїм окремим світом, зі своїми малими втіхами і смутками, що їх треба шанувати (як учить християнство, Є. О.), людина — це хвилева котенціяльна сила, сума безмежних можливостей реалізації ідеї. Лиш ідея, має абсолютну вартість..." (Див. ДИНАМІЗМ. ЕНЕРГЕТИЗМ).

Християнство, що в основу світу покладає Промисл Божий, як творчість Абсолютного Розуму, не може прийняти погляду на світ, як на вияв "ірраціональної волі", і на людину, як на знаряддя для здійснення чиеїс ідеї, яка може бути, як, напр., ідея комунізму, цілком хибна. Тому, в протиставлення ірраціоналістичному, аморальному і безбожницькому волонтаризмові, воно висуває свій волонтаризм, в якому ставлячи волю як духову силу, поруч із розумом, що відрізняє людину від звірини, визнає її велику активну творчу роль в житті як окремої людини, так і в історії всього людського роду.

Був, напр., волонтаристом і В. Липинський, але в його волонтаристичному світогляді відіграла велику роль його глибока реалістичність, яка казала йому знаходити межі людської волі в волі Божій, а ціль людської діяльності в виконуванні в якійсь мірі Божого пляну історичного процесу. Тут нема місця "ірраціональній волі".

Намагання Донцова та його учнів зробити націоналізм волонтаристично аморальним знаходить спротив в інших ідеологів українського націоналізму, як у д-ра Ю. Рассаїна який писав у "Розб. Нації" (1929, III-IV, 67): "Ні скрайній раціоналізм, що кінчить статикою свідомости, ні чистий волонтаризм, що губиться в містичній неозначеності сліпої прастихії, не підходять до цілей націоналістичної ідеології..."

Або в інж. Дм. Андрієвського, який писав в ЛНВіснику (1926 р.):

"Ми далекі відкидати і заперечувати роль розуму й свідомости в житті взагалі і нашим національним зокрема. Адже людина коли й винеслась понад звірину, то лише через розум..."

Або в проф. Ю. Бойка, який у брошурі "Основи українського націоналізму" (1951 р.) писав:

"Волюнтаризм — ідеалістична філософська течія, що бачить світ, як волевиявлення: воля — первопричина всього існування, з неї все постало і все складається. Волюнтарне начало висоло, але не безумовно підносить ідеологія організованого націоналізму. У ставленні до волюнтаризму саме й виступає якісна відміна двох націоналістичних течій.." (ст. 31).

ВОЛЯ — здатність здійснювати, здатність переходити від думки до дії, до чину. Воля впливає з хотіння. Якщо хотіння досить сильне, воно перемагає всякі перешкоди з несподіваною легкістю. відки популярний вираз: "Хто хоче, той може", і тоді воля ніби навіть не інтервенює. Натомість, коли хотіння волье, слабе, а свідомість потреби дії велика, тоді інтервенює воля, іноді навіть іншої особи, що впливає на людину, яка сама не вміє сильно хотіти.

Воля, побіч розуму, велика духовна сила, що відрізняє світ людини від тваринного світу. — маємо на увазі свілому волю, відріжняючи її від того сліпого інстинкту, що кермує життям тварини, і що вимагає не раз натомість в житті людини інтервенції волі, коли звиринні інстинкти мають нахил опанувати духовність людини і скерувати її на невластивні її гідності вчинки. Скільки разів свідома воля мусить інтервенювати, щоб загнуждувати побуди сліпого статевого інстинкту, що в тваринах є тільки інстинктом розмноження роду, а в людині вироджується в бажання безвідповідальної фізичної насолоди! Скільки разів свідома воля мусить інтервенювати, щоб переборювати нездорові й шкідливі хотіння, як от нахил до чарки, що вироджується в алькоголізм, нахил до надмірного споживання їжі та взагалі до всяких фізичних насолод, яких хоче наше тіло! І скільки разів мусить воля інтервенювати, щоб втримувати людину на вибраному ням шляху служіння ідеалові й правді! Розрізняємо в волі три її складники: 1. тривалість, чи пасивну волю, яка в'яже нас до визначеної цілі, — без неї ніяке здійснення було б неможливе; 2. войовничість, чи активну волю, що примушує нас робити потрібні зусилля, щоб переборювати перешкоди і борювати наші визначені цілі; і 3, відчуття власної гідності, чи імператив волі, що дозволяє нам бути переконаними в правдивості обраного шляху і переконувати в тому й інших, часто навіть у формі наказу.

ВОЛЬТЕР (Аруе Франсуа Мері) (1694--1778) — один із найвизначніших письменників Франції, філософ, історик, критик, поет, драматург, енциклопедист. Покинув 92 томи праць і 10.000 листів. В 1731 р. вийшла в Рувені його книжка "Історія Карла XII", яку до кінця XIX в. перевидано понад 100 разів. Дві сторінки в ній присвячено Україні й її геть-

манові Мазепі. Там він між іншим писав:

"...Україна завжди прагнула свободи, але оточена Московією, Туреччиною і Польщею, все була примушена шукати собі протектора в одній з цих держав. Україна піддалася перше Польщі, яка поводитася з нею, як з поневоленою країною. Потім піддалася Москві, що уярмила її людей, мов рабів, як це завжди було звичаєм у москвинів. Спочатку користувалися українці привілеєм обирати собі володаря під назвою гетьмана, але скоро позбавили їх того права, і гетьмана стала призначати Москва..."

Про Мазепу Вольтер писав:

"Одного разу, як Мазепа був у Москві, звернувся до нього цар, щоб Мазепа допоміг йому зробити козаків більш залежними. Мазепа відповів, що становище України і характер її нації не надаються на здійснення таких плянів. П'яний цар назвав Мазепу зрадником і загрозив, що посадить його на паль. Повернувшись в Україну, вирішив Мазепа повстати. Він хотів стати незалежним володарем і створити могутнє королівство з України та відламоків Росії. Це була відважна людина, далекозорода, невтомна в праці, хоч поважного віку."

Переповівши про союз із шведами і погразу під Полтавою, Вольтер зазначає:

"Мазепа міг ледве сам врятуватися з шістьма тисячами козаків і кількома кіньми, навантаженими золотом і сріблом. Одначе він приніс королеві надію на підтримку своїм розумом у тій невідомій країні та любов усіх козаків, що розлучені на московитів прибували відділами в шведський табор... Один лише козацький володар Мазепа дав змогу триматися шведам. Без його допомоги шведська армія загинула б від голоду й мізерії..."

Про москалів Вольтер писав:

"...Москалі були менше цивілізовані, ніж мексиканці за часів Кортеса; народжені рабами своїх панів, таких же варварів, як і вони, виділи вони в темноті, без всяких мистецтв і не відчуваючи навіть потреби в них. Давній закон, святий у них, забороняв їм, під карою смерті, виїжджати з рідного краю без дозволу патріярха. Цей закон, установлений на те, щоб відібрати їм можливість пізнати власне ярмо (як залізна заслона за московських комуністів, Е. О.), припав до вподоби народові, що в безодні своєї темноти й убогости погорджував усякими зв'язками з чужими народами... Ще недавно тому хотіли спалити в Москві секретаря перського посла, що заповів зачепити сонця... Їх віра була і є досі та сама, що грецьких християн, але перемішана з забобонами, до яких прив'язані вони тим міцніше, чим дивачніші ці забобони... До сповіді ходили тільки у випадках дуже великих злочинів. Тоді розгрішення, а не покута, видається їм необхідним. Після благословення від своїх священників вважали себе чистими перед Богом. Тому без ніяких докорів сумління про-

сто від сповіді йшли красти й убивати. Ось так те, що в інших християн було стримом, у них було захоотою до безправства. Боялися пити молоко в день посту, але в свята всі -- батьки родин, духовні, жінки й дівчата — впивалися горілкою. І все ж і в цій країні, як і в інших, дискутували про релігію: найбільші суперечки викликали гитання, чи світські мають хреститися двома чи трьома пальцями (див. БУКВОЇДСТВО, Є. О.). Один віродостойний чоловік запевняв мене, що був прихвним на одній публічній дискусії. Дискутували про те, чи курити гріх. Відповідач запевняв, що запиватися горілкою можна, але курити — ні, бо Святе Письмо каже, що все, що виходить людні з уст, плямить її, а все, що туди входить, не плямить..." (Це забобонне тлумачення слів Ісуса з Єванг. Матв. XV, 11) "...У своїй просторій державі мав цар багато інших підданих, що не були християнами. Татари... магометани. Сибіряки, остяки, самоїди... були дикунами. З котрих одні поклонялися ідолам, а інші взагалі не знали ніякого Бога. І все ж полонені шведи, заслані між них, воліли радше їх звичаї, ніж звичаї давніх москалів..."

ВОРДЕН ЧІЛКОТ — один із визначніших англійських політиків консервативної партії, член парламенту, який в травні 1935 р. видрукував у журналі "Нешонал" (Лондон) велику статтю про Україну, зазначивши в ній, що українська справа одна з найважливіших проблем Європи, але й одна з найменше знаних, бо Петро I подбав про те, щоб зробити її внутрішньою проблемою своєї імперії. "Політику Петра продовжували його наслідники з таким завзяттям, що намагалися вимазати з мап навіть саме ім'я України, щоб витерти його із пам'яті європейських народів..."

Вичисляючи нові держави, що виникли були на руїнах царської Росії, автор запитує:

"Чому поминено далеко більшу українську націю? Вона найбільше на те заслуговувала. Українці бажать свободи, цивілізації і ненавидять комуністичне ярмо. Постанія незалежної вільної української держави було не тільки в інтересі сорока мільйонів українців, але і в користь всієї Європи."

ВОРОГИ — ненависники наші, що намагаються зробити нам якусь кривду, чимсь зашкодити нам. Ісус Христос навчав: "Любіть ворогів ваших, добре робіть ненавидникам вашим." (Луки, VI, 27). Треба признатися, що мало хто навіть із добрих християн може піднестися до цієї Христової науки, хоча й повинна вона присвічувати нам яскравим ідеалом. Великий Тарас Шевченко був здібний гіти за Христовою наукою, як це ми бачимо з його листа до графині Толстої з 9 січня 1857.:

"Данте Аліг'єрі тільки вигнали з рідного краю, але не забороняли йому писати своє

"Пекло" і свою Беатріче, а я... я був нещасливий за флорентійського вигнанця. Зате тепер я щасливіший з щасливішого з людей. І виходить, що щастя не таке дешево, як думає шевальє де Шатобріан. Тепер, і тільки тепер, я вповні повірив у слово: "любя, наказую ви" ("люблячи караю вас", Є. О.). Тепер тільки я молюся й дякую Йому за безмежну любов до мене, за посланий мені іспит. Він очистив, зцілив моє бідне хворе серце. Він зняв із моїх очей призму, крізь яку я дивився на людей і на самого себе. Він навчив мене, як любити ворогів і ненавидящих нас. А цього не навчить ніяка школа, окрім тяжкої школи іспитів і довгої розмови з самим собою. Я тепер почувую себе як не досконалим, то бездоганим християнином. Як золото з огня, як немовля з купелі, виходжу я тепер із темряви чистилища, щоб розпочати новий, благородний шлях життя. І це я називаю істинним праведним щастям — щастям, якого Шатобріанам і всім сні не побачити..."

Але Шевченків у нас те густо, і Дм. Донцов у своїй "Націоналізмі" писав:

"Суть провансальського світогляду — гуманність і толеранція. Для них (себто для "провансальців", зневажливий у Донцова вираз, Є. О.) закон життя — не боротьба, лише солідарність і взаємна любов. Для них вороги і ворожі нації — "брати во Христі", або "брати в соціалізмі", "брати в поступі" або "людськості", в "Сході Європи", "в слов'янстві", але завше — брати. Для мужньої психології ворог є ворог, чи він того свідомий, чи ні. Одна з немногих представниць цього мужнього світогляду в нас (Леся Українка, Є. О.), устами своєї героїні Міріам, на закид Мессії, що вороги "не відають, що творять", відповідає: — "І єхидна несвідома, а всяк її розтокче, як стріне на шляху..." Але загальна відповідь нашого провансальця на це питання інша, така, як у Франка, який забороняв чіпати скорпіонів довкола нас, "бо й скорпіон жити в світі бажає, а чи ж винен він тої, що їдь у хвості має..." (1926 р., ст. 117).

З другого ж боку, відомий італійський письменник Папіні, визнаючи, що людині без ворогів не прожити, признавав їх необхідними для духового розвитку людини:

"Кожна людина існує, завдяки своїм ворогам. Хто не має ворогів, має вигляд людини, але в катарактах людськості залишається непомітною крапельникою без смаку, без імени і без світла. Вороги необхідні сильному, щоб він міг виявити свою силу; стойкові, щоб він міг випробувати свою стійкість; гордовитому, щоб він пізнав межі своїх можливостей; а християни навчаються від ворогів смиренности й найбільш трудної любови..."

Балтійський філософ Г. Кайзерлінг, подорожуючи по Японії, завважив гарний пам'ятник:

“Я питаю, що то за чудовий монумент, видно недавно поставлений. — Його присвячено воюкам, що впали в манджурській війні, — однаково японським і російським.”

І Кайзерлінг коментує:

“Шанувати ворога — це виявляти найшляхетніші якості лицарського духа.” (“Подорож філософа”, II, ст. 199).

Після бою під Бородіном між москалями і французами, кінь Наполеона зачепив ногою раненого, який поворухнувся і застогнав. Імператор, розлючений, накинувся на свій почит, ганьблячи його, що не піклуються про ранених. — Але ж це москаль, — завважи хтось, щоб його заспокоїти. — Що з того? — відповів Наполеон ще лютіше. — Хіба ви не знаєте, що після перемоги нема більше ворогів, а є тільки люди...

Об'їжджаючи поля Лінї (в Бельгії), два дні до Ватерлоу, Наполеон завважив пруського старшину, важко пораненого. Він покликав бельгійського селянина:

— Чи ти віриш у пекло? — запитав він його. — Вірю. — Так подбай про цього раненого, якщо не хочеш іти в пекло, — я догучаю його тобі. Інакше будеш спалений в пеклі. Бог хоче, щоб ми були добрі...”

Прусаци були найбільшими ворогами французів і бельгійців, і Наполеонові ніхто не міг би закинути браку мужності, чи “мужнього світогляду”.

ВОРОЖІННЯ — намагання взяти майбутнє. Люди завжди намагалися заглянути в власну будучину, чито зі зрозумілої цікавості, чи в надії, довідавшись про небезпеку, завчасу її від себе відвернути. Тут ми зустрічаємося зі співжиттям двох вірувань, що ніби одне одне виключають: з одного боку вірування в фатальну немилучість того, що має статися і що вже записано в якихось невидимих книжках, що відкриваються очам ясновидців; з другого ж боку, вірування, що цієї будучини, при певних умовах, може й не бути: якщо нам, напри., віщують якусь небезпеку в подорожі, ми можемо її оминути, залишившись дома.

В Україні були з того часу спеціальні люди, фахівці від знання будучини: звали їх волхвами, кудесниками, потворниками, обавниками, наузниками, відунами, ворожбитами, зілїйниками, а пізніше — знахарями та чарівниками. Ворожили й пророчили не тільки чоловіки, а й жінки — ворожки, чарівниці: “Багато волхвують жінки чародїйством і отрутою і іншими бісовськими хитрощами”. Кирило Туровський теж посвідчував: “Вірять у зустріч, у чихання, у полаз, у пичі голоси й у ворожбу...” Вірили в те, що не добре зустріти в дорозі чорноризця, що кінь, спотикнувшись, віщує лихо, що бувають щасливі дні й години...

Бували спеціальні дні в році, коли більш-менш усі ворожили про свою долю: ці дні звичайно в'язалися з початком Нового Року, або взагалі якогось господарського сезону; ворожили під Андрія, на Володимирі, під Івана Купала і т. д.

Ворожіння простого народу побудовані символічно асоціативно: якщо під Андрія дівчина в темряві схопиться за кілок, і той кілок буде без кори, голий, то майбутній чоловік мав би бути бідним; якщо ж той кілок буде вкритий корою, то чоловік має бути багатим; якщо поліно, що символізує чиюсь постать, упаде, то та людина скоро помре, якщо ж залишиться стояти, то й людина довше житиме... і т. д.

Способи ворожіння, побудовані на таких асоціаціях, безконечні, і в цій Енциклопедії ми матимемо багато нагод із ними зустрічатися.

Уже Біблія (III Моїсея, XIX, 26) забороняла ворожити й замовляти, а християнство ствердило цю заборону. Під його впливом і у нас поширився погляд, що намагатися пізнати будучину — гріх, і що довідатися про майбутнє можна тільки з допомогою нечистого: “Хто ворожить, той душею накладає (Номис, 233). “Ворожка з бісом накладає” (там же 232). Звідци був один тільки крок до того, щоб визнати ворожок та ворожбитів за людей, що стоять на службі Пекла, на зразок зах.-европ. відьом. Але український народ цього кроку не зробив. Українська ворожка — далеко не відьма, це просто людина, що посідає понад-природні здатності, які вживає дуже часто і на користь та на добро своїх сусідів та земляків. “Ворожка дала всім потрошку” — часто навіть клять собі з ворожки, що намагається приворожити всім щось приємне (Ів. Франко “Прип.” I, 261).

У городовому козацькому війську, навіть за Б. Хмельницького, майже завжди зустрічалися ворожки. Можна думати, що вони навіть мали там офіційне становище, і люди запитували: — Чи не краще було б запросити замість ворожок, священика? — Брюховецький повів боротьбу з ворожками і хоча при Мазепі ми вже ворожок при війську не зустрічаємо, мати Мазепи все ж уважалася “чарівницею”. Присутність ворожок при козацькому війську пояснювалася, на думку Уманця, головно їх лікувальним умінням (Уманець “Гетьман Мазега” 1897, с. 321 - 22).

ВОРОН, КРУК — чорний великий птах, що живиться меншими птахами, але й любить стерв'ятину. Ця птиця не користується симпатіями українського народу, який відмічає його чорне оперіння: “Чорний, як ворон чорнецький...” “Крукові й мило не поможе”. Ця зовнішня чорнота переноситься й в розуміння вдачі ворона: як символ пожадли-

вості, фігурує ворон уже в "Слові о Полку Ігоревім", де Половчин за свою пожадливість до крові назван — Чорним Вороном. "Ворон не б'є на голу кістку", — кажуть у нас про людей своєкорисних, про різних кар'єровиців, що беруть участь у громадських справах тільки тоді, як бачуть можливість поживи. Одночасно відзначається й хитрість та лукавство ворога: "Не шутка вбити крука, зловити його живого". І французький символіст Мішель висловлюється про ворона, як про "найхитрішого з хижаків", а італієць Каїро називає його — "лукавим та лицемірним, мовчазним та обережним, коли він збирається щось здобути." (Каїро "Діціонарїо раджонато деї символи" 33).

Іван Франко з приводу приповідки "Ворон воронові ока не виклює". — теж коментував: "Між злими людьми все існує природний союз, — один злий не шкодитиме другому" (І, ст. 262). Великий зоолог Брем спостеріг, що хоч вороги не люблять товариства і літають тільки парами, при великій здобичі, на трупах де збираються зграями, поводяться дружньо і мирно літаються поживою.

Щодо того, що вороги не люблять товариства, то ця пниця дійсно любить жити в сумних, пустельних місцях, у непрохідних нетрях лісу і тому висловлюючись про найбільш безлюдні місця, кажуть часто: "Мої кості туди й ворон не занесе". Цей вислів, як зауважив Іван Франко, залишок тих далеких часів, коли людські трупи валялися непоховані по полях, і вороги розносили їх кості по байраках та нетрях.

У зв'язку з загально від'ємним відношенням до ворога стоїть і його символізація, як зловісника:

Летів ворон з чужих д'яволон

Тай жалібно криче, —

Стоїть мати на порозі

Тай за сином плаче:

— Ти, вороже чорнокрилий,

Ти світом літаєш.

Чи ти много мого сина

На війні вилаєш?

— Тай вилаю, коли гаю

Когтя поласає,

Йому ворон чорнокрилий

Головочку обіскає;

Головочку обіскає.

Кості розкидає,

Біле тіло роздзібує.

Кривцю розливає... (З Буковини,

Зап. Ю. Отд. 1874. II 379 - 80).

"Понад чиею хатою Ворон криче, там мусить бути мердець" (Етн. Зб. НТШ XXXI 254).

"У полі, мати, чорний ворон криче.

Ой той мені, мамо, голову оплаче..."

Крякання ворона досить різноманітне, бо відрізняється високістю тону та інтенсивністю звуку. Спостерігаючи відмінні голосу ворона, ворожити, кажучи: "Старий ворон не каркне дурно: або буде щось, або щось буде..." Народні вірування щодо зловішого граяння, чи грухання, ворона були такі сильні, що існували навіть спеціальні замовляння від того недоброго віщування воронів. Це вірування в зловіщий крик ворона походить із глибокої давнини і вже Епіктет, в XXV розділі свого Енхарідіона, трактував про ворожбу над граянням ворона. Був він прив'язаний Аполлонові, богові віщунства, бо відкрив йому невірність Короніди і за те Аполлон зробив його чорним, бо перед тим він був цілком білим.

ВОРОНА, ГАВА визначається в українського народу ще більш несимпатичними рисами, як ворон. Як і ворон, ворона зловісниця: "Трикратне крякання ворони кереч, вікгами — певне віщування смерті" (Етн. Зб. НТШ, XXXI 203). Образ ворони, що все буває там, де стерво, чи трупи, так сильно асоціювалося зі смертю, що він відбився навіть в формулах прокляття: "Бодай над тобою ворони крякали!" — себто: щоб ти загинув гвалтовною смертю десь у полі і залишився без християнського похорону. Або: "Закрякали б ворони на твою голову" — себто: щоб тебе повісили, і щоб вороги, крякаючи, сідали тобі на голову.

Як і ворон, ворона у нас символом захламності, зажерливості: "Ворона хоч мала, а рот має великий". "Проси в ворони сиру" — казали про безплідне прохання в немилосердного, скаредного чоловіка. "Та це ж вороняче горло" — казали про ненажеру.

Виступає ворога й як символ злісного критикаства, огуджування: "Ворона ніколи не скаже "куку", а тільки "кра" — кажуть про заздрісну людину, що ніколи не похвалить іншої людини, а все тільки згудить та знеохотить.

Як символ спліткарства, донощицтва: "Ой на мене люди брешуть та й кричуть ворони, що до мене любко ходить, з чужої сторони..." (Ет. Зб. НТШ. XI, 115),

"Вилетіла ворона, вилетіли діт" — кажуть про поширювання якоїсь сплітки. Давні греки оповідали, що давніше ворона була білою (як і ворон), і богиня Алена її дуже любила. Але після того, як ворона донесла їй, що Кекропові доньки, всупереч забороні, відкрили кошик, де був маленький Еретей, богиня, хоч і покарала дівчат за непопих божевллям, зробила ворону за донощицтво чорною і віддала її від себе, взявши собі за товаришку сову.

Донощицтво та спліткарство в'яжеться з душевною нікчемністю та підлотою. У шев-

ченківському "Великому Льоху" биведено три ворони — українська, польська й московська, і кожна з них хвалиться своїми "здобутками". Акад. Ст. Смаль-Стоцький, аналізуючи розмову трьох ворон, прийшов до висновку, що ці ворони символізують "темні сили народу", його "злих духів". Зокрема щодо України, то вони символізують першертнів, зрадників дельщиків, "рабів, підніжків, грязь Москви вадшавське сміття", недолюдків, що правдою торгують, всіх тих "дяльків отечества чужого", що разивають преподобним лютою Нерона, що в погоні за власними користями не знають ніякого етичного стриму... Українська "ворона" дуже активна й чинить найбільше лиха, і Шевченко, не тільки в "Великому Льоху", але й в багатьох інших своїх творах карає її діяльність вогненними словами. (ЛНВісник 1927, VI, ст. 140 - 43).

Як і ворон, ворона символізувала солідарність між злими: "Ворона вороні ока не виклює". "Злетілися ворони на мою працю" — кажуть про дармоїдів.

Також невдячність: "Гочуй ворону, а вона тобі потім очі виклює". Звідти й вираз: "Воронячі діти годувати" — працювати собі ж на шкоду.

Була ворона й символом непоправності: "Ворона й за море літала, а все чорна вертала", — отже і полдорожі та освіта не змінять ледачої влачі. Такий саме змісл має й приповідка: "Не допоможе вороні купіль, а крукові мило", — вони обидва, як були чорними, так чорними й залишаться.

Так само й злий людині не допоможе ні навчання, ні виховання: "Яка ворона в воду, така й з води". Символізуючи в вороні злу людину, (український наріз) люді вбчає в ній уосіблення самого нечистого, найбільше втлення зла: "Дуже часто "злий прибирає подобу ворони й швендяє поміж хатами, щоб людям пакості робити" ("Зоря" 1888, XI, 130). Кровожерність ворони така велика, що вона хотіла навіть пити кров із ран Христових. — тому вона й має закривавлене підборіддя. А Бог прокляв ворону (там же).

Слуєсл геладу, гармідеру. "Вороняче гніздо в голові має" — кажуть про людину, що має нелад в думках, говорить не до ладу, сам собі суперечить. "Не треба й воронячого гнізда, такий тут гармідер". "То якась вороняче весілля" — кажуть про безладний крик, вереск.

Символ неоправданого самохвальства: "Для ворони нема краших дітей, як воронячі," — засліплена матірня любов. "Крякала ворона, як горі летіла, а як долів летіла, то і крига опустила". — кажуть про людину, що починає самохвалбою, а кінчає невдачею та знеохоченням.

Символ роззяви: "Іхав, мамо, ворона та й

зачепив мене дишлом у губу", — скаржився один роззява на другого. "Ворона тобі в рот влетить" — кажуть, коли хтось надто позіхає або слухає з роззявленим ротом. Звідти й відомий вираз — "Гав ловити".

ВОРОТА — в'їзд на подвір'я до господарства; вгаати символ доступу до господи: "Кожні ворота для бідного заперті", — себто ніде бідного не приймають. Такий же зміст має й приповідка "Голий іде — ворота вузькі" (Номис 1473). Приповідка "Коби за ворота, а там най тебе пси рвуть", — відгук давнього (закоу гостинності), що наказував боронити навіть ворога, поки він гостює в господі. Поза господою, себто поза воротами, обов'язок боронити гостя кінчався, і там могли вже його й пси рвати.

Серед рїжніх обрядів варто відзначити звичай, записаний в Лебедині, на Чигиринщині перев'язувати ворота дому, де був покійник, червоним поясом — "щоб господарство не втекло". Під Ромнами труну не переносили через ворота, а передавали через тин, — очевидно, з тих самих міркувань (Етн. Зб. НТШ, XXXI, 153) "Як винесуть труну з двора, зачинають ворота, щоб смерть не верталася" (Зап. НТШ, т. 88, ст. 163). Тому й на Стрийщині казали: "Як іде господар, або хто з домашніх у дорогу, не слід зараз же за ним ворота зачиняти, — то лиш за мерцем загал замикають ворота" (Етн. Зб. НТШ, V, 87).

Замикання воріт у весільному ритуалі керел поїздом молодого символізувало готовість родини молодого її боронити, — маємо тут відгук тих давніх часів, коли жінок брали силою з іншого роду. Замикання воріт перед обжинковим походом — вплив весільного ритуалу на обжинкову обрядовість. У зв'язку з весільним ритуалом витворився й інший символ — прохід через ворота символізував сватовство (Перв. Гром. 1926, I, 63). На Кубані, дівчата під Новий Рік робили, лягаючи спати, під ліжком з паличок ворота, в надії, що присниться суджений, який перепровадить через ті ворота (Етн. Зб. НТШ, I, 17). Маючи на увазі цю символіку, можна легко зрозуміти й символіку пісні:

Ой не холи, старий, коло моїх ворітечок:
Я ж того старого з роду не любила,
По його слідочку каменем покотила...
Ой, походи, молодий, коло моїх ворітечок.
Я ж того молодого із роду полюбила,
По його слідочку перстятком покотила...
"Ходити коло ворітечок" — мати намір свататися.

Якщо зачиняти ворота в весільній обрядовості означає готовість боронитися, то відчиняти ворота, навпаки, означає готовість любити:

Я ворота зачинаю,
Вони ся втворюють,
Я милого визирую,
Як зорі зоряють...

Себто, і не хотіла б я любити, але люблю.

У дальшому розвитку асоціативної символіки ворота робляться символом (грубим) рота і — спліток: "Ворота заперш, людам писку не заперш..." — себто від людської обмови та спліток ніяк не охоронишся. "Де ворота скрипчиві, там баби сварливі і пси брехливі" (Франко, "Припов." I, 265). Про балакучого та сварливого чоловіка кажуть: "Там-то йому ворота не стають" —, себто раз-у-раз відчиняються та скриплять. У зв'язку з цією символікою "скрипливих воріт" виступає ясно змісл пісні:

Скрипчиві воротонька тяженько заперти,

Кого люблю, не забуду до самої смерти,
себто, хоч і тяжко витримати сплітки балакучих людей, але все ж моя любов все витрпить.

"Скриплять мої ворітенька,

Ніхто й не причинить, —

Люблю, люблю дівчиноньку,

Ніхто не уявляє" (Метлинський).

У Біблії в першій книзі Самуїла ми зустрічаємо (XV, 12) ВОРОТА ПОБІДНІ, які побудував собі Саул, — це т.зв. тріумфальна брама, що їх будували собі несеможні. Звичай тріумфальних брам був особливо поширений у старому Римі, від якого дійшли до наших часів тріумфальні брами Тіта, Септімія Севера, Константина та інші.

У "Приповістках Соломонових" (XX, 22) наказується: "Не граб убогого за те, що він убогий, і не тісни злиденного в воріттях..." Давні суди відбувалися в воротах можновладців, отже, цей наказ вимагає правосудності.

В Євангелії ми теж зустрічаємо символіку воріт у науші Христа:

"Входіть вузькими ворітьми, бо широкі ті ворота і розлога та дорога, що веде на загибель; та багато входять нею. Вузькі бо ворота й тісна дорога, що веде в життя, і мало її знаходять..." (Матв. VII, 13 - 14).

"ВУЗЬКІ ВОРОТА" — тут дорога заповітів Христових; ШИРОКІ ВОРОТА — життя серед багатства і комфорту, в погоні за марнославністю.

ВОРОТАР — рід давньої весняної гри, в якій дві дівчини (воротарі) стають, взявшись за руки, а інші дівчата, ставши перед ними просять їх випустити, співаючи:

Воротаре, воротарчику, відчини воріт-
тонька?

— Хто воріт кличе? — Князеві служоньки.

— А що за дар везуть? — Золоте зернятко.

— Ой ше ж бо нам мало! — Що ж ми вам додамо?

— Що ви нам додасте? Дочку мізинючку, Молодую дівоньку в рутяному віночку...

При кінці пісні воротарі підносять руки вгору, і всі дівчата переходять попід їх руки, а воротарі залишають собі останню дівчину, аж поки всі дівчата не опиняться в воротарів.

У різних варіантах цієї пісні ми зустрічаємо історичні імена: крім Володаря — переробленого з Воротаря, з'явивсь і якийсь гетьман Михайло, і князь Роман.

Володимир Антонович, не заперечуючи первісної мітологічної основи цієї гри-пісні, (золоте зернятко-сонце) вбачав у ній кам'ять про мелову дань кн. Романові від північних, литовських племен. Але проф. М. Грушевський вважав, що ім'я кн. Романа було прилучено до цієї пісні механічно ("Іст. у літ. I, 171 - 72).

Фольклористи-мітологи пробували відтворити ту космічну постать, що їй відкриваються в "Воротарі" золоті ворота. Потебня в дусі старих мітологічних теорій уявляв собі бі зону, що відчиняючи сонцю небесні ворота, спускає з них росу, яка падає на землю, ототожнена з медом ("Об'ясненія..." ст. 55). Костомаров лобачав у "Воротарі" новий хліборобський глік, що прихолов із весною ("Істор. поезія..."). Фамінцин указував на паралелю античної Деметри та її доньки Персефони, яка з весною верталася на землю і т.д.

ВОТРЕН ГУБЕРТ — французький письменник, автор книжки "Спостерегач у Польщі", що вийшла в Парижі в 1807 р. У ній він писав, що українці — "славетна раса, від якої тремтіли мури Царгороду, Білгороду та Трапезунту". Але в новіші часи московський уряд накинув кріпацтво цій "славетній расі", що мала такого генія, як Хмельницький".

ВУГІЛЬ — недопалене дерево. У зв'язку з давнім культом вогню, вугілля у нас вживали в різних магичних обрядах, по-перше при лікуванні:

"Над головою хворого держать миску з водою, і в ту воду вкидають із печі кілька розжарених вугликів промовляючи: "ТЬфу, тьфу, тьфу! Пек за пеком!" Потім дають цієї води хворому напиться, а також змивають йому нею лице і груди проти серця" (Етн. Зб. НТШ. V, 218). Ця операція називалася — "вугля вгасити". Звідли й приповідка: "Притих, як би йому вугля вгасили". (Ів. Франко "Прип." I, 293).

"Вугля скинути" — значило вилікувати в такий же спосіб від переполоху. Звідли теж фраза "Перекажіть йому, що я йому вугля скину", означала: скажіть йому, щоб він мене не боявся. (Ів. Франко, III, 505).

Вугіль вживали для очищення води (див. Вогонь.) А крім того він служив проти зурочення (Мат. у етн. НТШ. VIII. 34). "Щоб погані очі, що на тебе подивляться, так перегоріли, як вугля перегорає" — примовляла 'Сибза', 'кладучи' вугіль біля новонародженої дитини (Шухевич "Гуцульщина", III. ст. 3).

Але іноді служив вугіль і для злих чарів. На Полтавщині, роблячи на когось закрутку в полі, підкладали під нею шкаралущу від яйця, вугіль і глину. Вугіль у цьому разі означав побажання, щоб хата того господаря, на кого була зроблена закрутка, згоріла на вугіль. (Етн. Зб. НТШ. VIII, ст. 131 - 32).

На вуглі й ворожили: вигрібали з печі вуглики, клали їх рялком і призначали: той вуглик — жито, той — пшениця, той — гречка, той — просо, а потім дивилися, як котрий вуглик згасне, а на нім потім обсяде, як той інший, то на те збіжжя буде врожай, а котрий скоро згасне та й почоріє, то те збіжжя не врожить". (Етн. Зб. НТШ. V. 90.)

Вугіль був також символом тілесних пристрастей: "Вугіль і в попелі тліє", — казали в нас відзначаючи, що і в старому тілі приховані іскри пристрасти (Ів. Франко. "Припов." I, 292). Такий же змісл має й приповідка "У старе вугілля чорт лує." — так казали, коли в старої людини з'являлися грішні забаганки. Також ї констатували, що, зрештою, "в зимне вугля ларма лути", — себто, марно намагатися викликати в старій людині палку любов.

ВУЖ — дуже поширена в Україні недовита галина. У відомій байці Богдана Хмельницького, яку він оповідав польському послуві, коли той перекопував його поновити союз із Польщею, вуж — символ України. Нагадаємо коротко зміст тої байки.

У багатого селянина був хатній вуж що нікого не кусав. Господарі все клали йому молоко в діру, і він часто лазив між роліною. Одного разу дали хлопцеві, синові господаря, молоко. Але приліз вуж і почав клепати молоко із горнятка. Хлопеч ударив вужа ложкою по голові, а вуж, розсердившись, вкусив хлопця. На його крик, прибіг батько і довідавшись, що вуж укусив хлопця, хотів забити вужа, але той вспів утекти в діру, і селянин зміг тільки відрубати йому хвоста. Хлопеч від укусу помер. Після того все в селянина пішло шкереберть, — він зробився найбільшим із селян, хоч ніколи не працював так запопадливо. Нарешті зведувся він до знахаря, а той йому сказав: "Поки ти, давнішими часами гарно обходився зі своїм домашнім вужем він брав на себе всі нещастя, що тобі грозили, — тепер же, коли настала між сами ворожня, всі біди впали на тебе..."

Селянин намагався відновити з вужем давню приязнь, але вуж сказав йому:

"Даремно ти заходишся, щоб була між на-

ми така приязнь як давніше, бо скоро лиш я погляю у на хвоста, вертається до мене пересердя; та й ти, як згадаєш, що утратив через мене сина, так обурюєшся, що готовий розтрити мені голову. Через те досить буде приязні між нами, коли ти житимеш у своїм домі, як тобі згодно, а я в своїй норі і будемо помогати один одному..."

Б. Хмельницький їй ще й додав до байки такі слова:

"Був час, коли в цім величезнім будинку Речі Посполитої ми разом були щасливі, раділи нашими спільними успіхами; козаки відвертали від королівства грізні небезпеки і самі брали на себе варварів. Поляки ж, зберігаючи козаків у волі, не серились на те, що ті сербали з молока, яке знаходили в закутках, куди не заходили ті, що зуть тільки себе синами лавної Батьківщини. Тоді королівство польське процвітало, і усі народи йому завидували... Але потому ті, що зуть себе дітьми королівства стали порушувати волю українців, а українці, коли їх заболіло, стали кусати. Тоді сталося, що й українців більша частина відтята, і синів королівства чимало пропало. Відтоді скоро лиш ті народи згадають біди, заповідні один одному, постає пересердя, і, хоч почнуть вони годитися, то через найменшу причину справа не лагодиться..."

М. Драгоманів, який цій байці присвятив окрему розвідку, довів, що вона походить із індійської Панчатантри, з оповіданням якої найбільше збігається. Дісталася ж на Україну, мабуть, через Туреччину.

Вірування, що вуж ссе молоко, в Україні було досить поширене. Дехто оповідав, що то, мовляв, звичайний чорний вуж, який живе в хаті, під припичком. Селяни вірили, що такий вуж приносить багатство (Чубинський "Труди..." I, 65), і що він, як у байці Хмельницького, час від часу вилазить і просить молока, аж "пищить" (?!) (Ів. Манджура в Києв. Ст. 1890, IV, 161). Індії кажуть, що цей вуж кущий з великою головою. Живе він у дворі і, коли ссе корову, обвивається навкруги однієї з її ніг. Якщо таку улюблену вужем корову пролати, то за нею уходить і вуж, свиснувши поперед. Хто ж той свист почує, обов'язково оглухне (Манджура, там же, ст. 162). Також і на Городенщині оповідали: "Вуж так є до бджіл і до корови, то аби хто його убив, то пропаде пасіка, або корова" (Етн. Зб. НТШ, XXXIV, 159).

Спостереження натуралістів виявили, що вужі не п'ють молока, навіть коли б умирали з голоду. Звідки ж виникло вірування, що вуж ссе корову?

М. Драгоманів, студіюючи байку Б. Хмельницького завважив, що в оповіданні Панчатантри, що породило ту байку, ми бачимо "страшенну змію", яку брам'ян шанує, як богиню поля. Він ставить їй молоко не як зви-

чайну страву, а як святую жертву, бо молодо в Індії, де корови — святі, також святе. Це молоко залишилося і в дальших переказах, що виникли з індійського прототипу, а "страшенна змія" тропіків зробилася, відповідно до зміни умов життя і пілсоння, звичайним нашим вужем, що найбільше наближається до людських булинків. У щоденному селянському житті, як указував Манджура, не рідкість знаходити вужів не тільки біля глечиків із молоком, але й в самих глечиках. Різні вілміни цього вужа, зовсім невідомого, і що дуже рідко кусає, живуть в Європі по вогких міснях і тому також коло стаень, хлівів, по пивницях, в мишачих ворах, а іноді й попід хатами. Отже часті зустрічі з вужем десь у стайні, коло корів, а тим більше біля глечиків із молоком, легко могли зродити уявлення, що вужі п'ють молоко. А що бількість того молока від того не меншала то декому почало вважатися, що його навіть і прибуває...

ВУЗОЛ — символ перешкоди. В Україні, і в багатьох інших країнах, під час народити дитини, розв'язували на поліжниці всі вузли і навіть розплітали їй волосся. На Чернігівщині навіть і чоловік розв'язував на собі ковчир і очкур. У давньому Римі жінка, приносячи жертву Юноні, пивнувала, щоб на ній не було тоді ніяких вузлів ні на одежі, ні в волоссі, інакше жертва її була б марна. У Німеччині молода залишала підв'язку на панчохах не зав'язаною, щоб не було труднощів при народинах (Сумцов в К. Ст. 1889, X, 24 - 31).

Чоловіки на Целебесі втримувалися під час вагітності своєї жінки, не тільки робити вузли, а навіть і сидіти з переплетеними ногами. Процес думки тут той самий: чи ви зхрестите дві нитки, роблячи з них вузол, чи зхрестите руки чи ноги, щоб сидіти зручніше, ви, відповідно до правил магії, перешкоджаєте вільному ходові полії. Тому-то й Пліній писав, що сидіти біля вагітної жінки, чи біля хворого з хрещеними руками — значить зле на неї впливати, а ще гірше буде, якщо ви затиснете ноги, поклавши одну на одну. Римляни вважали такі пози шкідливими в усяких справах і чити на військовій раді, чи під час релігійних церемоній заборонялося схрещувати руки, чи ноги. Клясичним прикладом трагічних наслідків, які може мати для вагітної жінки така поза, може служити Алкмена, яка протягом семи днів не могла породити Геракла-Геркулеса тому, що богиня Люціна сиділа перед її хатою з іхрещеними руками і ногами. Тільки коли богиня піддалася вмовлянням і перемінила позу, дитина змогла народитися (Фрезер, "Золота Галузка", I 400 - 01).

Таке саме стримливе значення налавали вузлам в одежі і в волоссі молодої, якій у нас завжди розплітали волосся і пильно розв'язували всі вузли, і навіть молодого, вузли в яко-

го могли б зв'язати, мовляв, його мужню силу і не допустити до спожиття шлюбу.

Такий самий звичай розв'язування вузлів спостерігався і при смерті: "Як розвесеться вістка про смерть, то зараз усі кривні дівчата розплітають волосся, щоб померлому дорога не була заплетена на той світ" (Етн. Зб. НТШ. XXXII, с. 234). Все на покійникові мало бути розв'язане — "щоб на тім світі він не був сплітаний" (там же). А як уже вберуть покійника, то заперезували чоловіка не ременем, а червоною волічкою, наказуючи при тому не забути розв'язати й цю волічку, як кластимуть покійника в ломовину — "бо як підє зав'язане в ломовину, вдова якщо лишиться, не відласться ніколи" (там же).

У наслідок протилежного хоту думок, зав'язування вузлів у вищевведених випадках, означало бажання завдати комусь шкоди. У нас боялися зав'язаних вузлів на весіллі. Ще й досі зберігся вираз "Мені світ зав'язано", коли людина скаржиться на безвихідь та безрадісність свого життя. У давньому нашому ліогісі знаходиться оповідання про кн. Всеслава, якому волхви нав'язали "науза". Тому "наузозі" приписували Всесловову жорстокість та войовничість (Сумцов в К. Ст. 1889, XII, 594 - 97).

Такі самі вірування були і в інших країнах. В 1718 р. парламент в Бордо (Франція) присудив спалити живим чоловіка, що ніби посіяв нелад в чужій родині з допомогою нав'язаних вузлів. У Корані є натяк на тих, що дують в вузли, і арабський коментар пояснює, що тут іде справа про жінок, які практикують магію, роблячи вузли на мотузку і потім плюючи та дмухаючи на них. Він оповідає далі, що один злий жид зачарував був Магомета дев'ятьма вузлами, який потім укинув у колодязь. Пророк захворів, і ніхто не міг дати йому ради, аж поки архангел Гавриїл не відкрив прогоскові місця, де знаходився згубний мотузок із вузлами. Вірний Алї поліз негайно в колодязь, і Магомет відчитав над принесеним мотузком особливі замовляння, відкриті йому спеціально при цій нагоді. При кожній строфі один вузол розв'язувано, і пророк вітчував полегшення (Фрезер, "Золота Галузка" I, ст. 397).

У нас одним із виглядів чарівного вузла була ЗАКРУТКА, але про неї окремо.

Але звідки ця заботлива віра в магичну силу вузла?

Окрім цілком ясного значення вузла, що має в'язати, отже, стримувати, вузол із найдавніших часів був засобом до пригадування (до наших часів зберігся звичай зав'язування вузла на хусточці — "для пам'яті") та до передачі думки, а з комбінування вузлів виникла навіть своєрідна таємнича пильність. У Перу розвинулася була визначна цивілізація з допомогою "квіпо", себто мотузка з вузлами, на

якому кожний вузол мав мнемонічне (пам'яткове) значення. Ці "квіпо" служили й для укладання статистичних даних щодо населення, для перелісу племен і воєнків; ними користувалися також для затримання релігійних й судових традицій. Вузли мали різні кольори, і кожний колір мав інше значення: червоний означав воєнків, жовтий — золотого, зелений — срібля і т. д. Вузли були прості, подвійні, потрійні. Простий вузол означав 10, подвійний — 100, потрійний — 1.000. Після Конфуція, подібної системи вживано і в Китаї. Отже, здавна людина звикала дивитися на вузол, як на якийсь гієрогліфічний знак, за яким ховалася чиясь думка, чийсь намір, бо ніякий вузол не виникає сам собою, за ним відчувається чиясь воля, — а що від чужої людини можна скорше ждати злого наміру, ніж приязного, то звідти й страх перед вузлом і та його значна роля, яку він відігравав в давній обрядовості.

ВУЗЬКІСТЬ — прикра прикмета провінційного суспільства, що дивиться на світ через окуляри свого дуже обмеженого світогляду, в якому нема розуміння подій, що відбуваються в широкому світі. Типовими представниками цієї вузькості були герої оповідання Гоголя "Як посварилися Іван-Іванович з Іваном Нікіфоровичем", що їхні інтереси не виходили поза межі їхніх маєтків, і що тому, не вміючи відірватися головніше від другорядного, після довголітньої тісної приязні стали смертельними ворогами через одне необережно висловлене слово, через отого "гусака". Ця вузькість примушує автора закінчити своє оповідання, що викликає сміх читача, несподіваною фразою: "Нудно жити на цьому світі, панове!"

Але в колі вузьких людей жити не тільки нудно, але й небезпечно. Несчастлива пригода сталася одному голляндцеві, який попавши до одного індуського можновладця, оповів йому між іншим, що в його країні люди зимою їздять по замерзлій воді. Це оповідання, замість зацікавлення, викликало в індуса гнів на зухвалого чужинця, що смів перед ним оповідати такі "несамовиті історії". Балакучість голляндця коштувала йому зрештою готови, бо індус, який ніколи не бачив "твердої води", уявив собі, що зайда хтів із нього собі поглизувати...

Скільки таких трагічних історій відбувалося в всесвітній історії людства! Скільки людей спалено на вогнищах тільки тому, що люди, які стояли при владі — не тільки світські, а й духовні — не були в стані вийти поза межі свого вузького світогляду і зрозуміти, що світ далеко більший і ширший, ніж їх до нього підхід. Еспанський філософ Ортега-і-Гасет писав: "Людина має в собі певний запас ідей; вона вважає, що його досить, і що вона цілком духовно ним забезпечена. А що вона як помічає нічого, що виходить поза межі її обріїв,

вона остотаточно вигідно розташовується в цьому запасі. Такий механізм залубіння..."

Наші часи все більшої спеціалізації витворюють нові категорії вузьких людей, що поза своїм фахом нічого не знають і нічим не цікавляться. Спостерігаємо це в СРСР, де уряд систематично цілі галузі духовних наук і зацікавлень поставив поза межі осягу советських громадян. Витворюються цілі кадри людей, технічно дуже високо підготовлених, але духовно й морально цілком нерозвинутих, що їх інтереси, — зрештою, як і в значній частині громадян США, — обмежуються на самі ділянки матеріальної культури.

ВУЛИЦЯ — літні вечірні забави молоді в Україні, що тривали від Великодня до Семе-на. Подекуди Вулиця була тільки в неділю та в свята, або й по вечорах напередодні свят. Подекуди відбувалась щодня. Від Вечерниць та Досвіток відрізняється Вулиця тим, що до неї дівчата приходять без робіт, і відбувається вона не в хаті, а на вільному повітрі. Місце на Вулицю вибирали з затриманням деяких звичаїв: подекуди крутили веретено на тім місці, де мала бути Вулиця, щоб так само й Вулиця крутилась, як веретено; варили також у скаралущі від яйця кашу й закопували її на тім місці, де мала бути Вулиця, щоб було на ній молоді, як зернят у каші; проштрикували чобіт зсередини голкою з ниткою і ходили з тим чоботом вулицями, тягнучи голку, щоб Вулиця ніде не збиралась, крім на вибраному місці. Там забивали голку гострим кінцем угору. Палили деркача і посипали вулиці попелом, щоб на них дерлася молодь із чужих кутків. Якщо який парубок не хотів ходити на Вулицю, дівчата палили обручі з діжки і попелом з того пересипали ворота парубкові.

Парубки викликали дівчат свистом, співом, або грюкали в ворота. Якщо яка дівчина не хотіла виходити на Вулицю, парубки мастили їй ворота льогтем. Також іноді виймали ворота і заносили кудись на вигін, взагалі робили різні прикраси.

На Вулиці їли звичайно насіння з соняшників та гарбузів, кавунів, динь, тощо. Парубки залицялися до дівчат, співали пісні оповідали анекдоти, або й танцювали, якщо були музики. (Мат. укр. етн. НТШ, XVIII, 189, 90; XIX, 293-95; Чубинський "Труди...", VII, 450).

"Весняна Вулиця в українському селі — це найкращі спогади кожного, хто провів свою молодість в Україні. Тихі травневі вечори, соловейки, сади і молодість створюють таку симфонію своєї краси, такий чарівний стихій, що хто бодай раз їх пізнав у своєму житті, вже не забуде ніколи, як і не забуде своєї справді чарівної, Богом даної України." (О. Степовий-Воропай).

ВУЛКАН — бог вогию давніх римлян, отожднений з грецьким Гефайстом, сином Зевеса й Гери. Гефайст народився маленьким і кволим, бо й великий вогонь народжується часто з маленької іскорки. Гефайст був кривий, бо і вогонь ніколи не здіймається рівно. Гера ніби так була вражена мізерним виглядом свого новородка, що з пересердя кинула його в море, але там підхопили його океаніди і цілих дев'ять років виховували в глибокій підземній печері, де Гефайст — підземний коваль — почав виробляти мистецькі речі. Інша легенда оповідає, ніби не Гера, а сам Зевес, розсердившись на Гефайста за те, що той сунув був свого юса в подружні справи своїх батьків, так його швиргонув, що бідний Гефайст летів цілий день, аж поки не впав на острів Лемнос, і там покалічився.

Змисл обох легенд полягає в алегоричному образі падіння вогню з неба на землю. І саме тому, що вогонь упав із неба (блискавка), Гефайст — син Зевеса (Неба).

Упавши на землю, Гефайст поробив собі під землею (чи під морем) величезні кузні, де й стугоняє раз-у-раз його молоти та молоти його помішників Циклопів (під горою Етною в Сіцилії) чи Кабірів (під горою Мозихлом на Лемносі). Іноді ж, під подихом величезних ковальських міхів, здіймається з Гефайстових кузень високо полум'я аж до самого неба, витворюючи вулкани, розтоплюючи й гублячи все, що знаходиться на своєму шляху.

Греки завважили, що поблизу вулканів завжди буває добре вино, — тому вони склали міт про приязнь між Гефайстом і Діонісом, богом вина. Крім того, як творець промисловости, Гефайстос мав багато спільного з Прометеем, що теж ніби приніс іскру вогню на землю, вкравши її в Зевеса, за що й був покараний, — але тим часом, як Прометей зробився особливим опікуном і захисником ганчарів і ганчарства, Гефайст цікавився особливо металургією й був богом ковалів. Його мистецтву належали егіда й скіпетр Зевеса, тризуб Посейдона, щит Геракла, шит Агамемнона, зброя Ахілла. Всі розкішні палаци богів на Олімпі були створені мистецтвом Гефайста, — бо ж без вогню неможливе ніяке будівництво.

В країнах підземного, вулканічного вогню, як у Греції та в Італії, Гефайстос-Вулкан користувався великим культом — його боялися й шанували. У нас, в Україні, не витворилося жадних легенд, пов'язаних із вулканічними силами, бо наша Україна не має вулканів. Але з ковалями й кузнями, де з допомогою вогню, вковувалися різні мистецькі господарські речі, все був і у нас пов'язаний деякий забобонний страх. (Див. КОВАЛІ).

ВУЛЬГАРНІСТЬ — прикмета людини, віддаючої матеріальним інтересам, не здатної

зрозуміти вищі пориви душі, — звідси грубість і цинічне простацтво її манер і висловів. Тим часом, як для інтелектуальної людини, відданої вищим духовим інтересам, життя — тільки засіб для досягнення вищих цілей духовного довершення, для вульгарної людини життя — самоціль в собі, як задоволення фізичних потреб і інстинктів. Вульгарна людина не в стані зрозуміти, що існують страждання, яких не покрити ніякими грошима, — особливо, якщо йде справа про духові страждання. Вульгарна людина не в стані зрозуміти, що є речі, які не заборонені законом, але яких не можна робити, — навпаки, вона вважає, що все, що приносить матеріальну користь і не карається законом, треба робити, і вважає за дурнів тих, хто поводиться інакше. Вульгарна людина не має й не визнає ідеалів. Тим самим вона нищить усяку поезію. Вириває з свого оточення всякий шляхотний порив. З мистецтва вона робить ремесло, з добродійности — забаву. Любов до життя перетворює в підле боягузство, почуття самогідности в марнославство, пошану — в сервілізм, у підслужництво. Вульгарність процвітає в тих суспільствах, де занепадає духове життя і на місце високих ідеалів духа ставиться ідолів матеріального добробуту.

ВУЛЬГАТА — переклад св. Письма латинською мовою, що його зробив св. Єронім рр. 382—405, а Тридентський собор (кат.) 1546 р. потвердив. Найстарший друк Вульгати — 1462 р. у Майнці.

ВУСА — признака мужеської гідности (див. БОРОДА). В Україні, якщо й голіли бороду, то вуса завжди залишали: мали довгі вуса наші князі, і гетьмани, і козацькі старшини та козаки. Та і в пізніші часи довгі вуса настільки відзначали українську національність, що московська поліція, стривожена діяльністю французьких агентів в Україні, відзначала в 1810 р., що “всі молоді дворяни цього краю вигадали відпустити собі вуса, і кажуть, ніби відлускування вусів — це якийсь таємню між ними умовлений знак.” (Кіев. Ст. 1892, XI, 203).

Відрізати чи відірвати кому вуса в Україні було великою образою чести. У “Руській Правді” в. кн. Ярослава за відірвання вуса призначалася навіть вища кара, ніж за відрубання пальця: за вуса треба було платити 12 гривень, а за пальця тільки 3. Пам'ять про це жила в нашому народі до останнього часу, і тому, коли кого зневажено, казали про нього: “Остригли йому вуса” (Іван Франко, I, 294), або й “Вуса йому обсмалили”, — себто нарobili йому сорому. (Там же).

Вуса були символом мужеської краси: “Які брови, які вуса пишні!” “В кого чорний вусок, тому рибки кусок” (Ів. Франко, I. 294).

"Під усом бути" — значить уже бути дорослим парубком, літ 19-20. Про підпарубка кажуть "Вус йому засіявся", а про головусього, що пнеться поміж дорослих, насмішкувато завважувано: "Вже має місце на вуса..."

Були вуса й символом досвіду, що приходить із літами: "Він собі те все на вус могає", — себто слухає і примічає, щоб пізніше скористати.

Як символ нездійсненої надії, фігурують вуса в приповідці: "По вусах текло, а в роті сухо було..."

ВУСТА — символ мови: "Вона все ходить, з уст ні пари", — себто мовчить. Натомість красномовному кажуть — "Золоті в тебе вуста". Цей вираз походить, мабуть, із грецької мови, де маємо Івана Золотоустого, відомого святого проповідника. І Ісус казав: "Народ цей устами мене шанує, серце ж їх далеко від мене..." (Матв. XV, 8), — себто дарма уста їх промовляють, коли мовчить серце.

Вуста служили й символом потреби їсти й пити: "У кого в руках, в того й в устах", — казали в нас гості господареві, який частує, щоб він випив перший (Номис, II, 603). "І крихти в устах не було", себто досі нічого не їв.

Червоні уста — прикмета краси в жіноч: "Шкода моїх красних усток" (Головацький "Пісні..." I, 294).

ВУХО — орган слуху. "Може тут стіни вуха мають?" — запитують, коли хочуть говорити про щось таємне, щоб ніхто не підслухав. "На свої вуха те чув", — отже, можеш бути певним, що то правда. "На одне вуха оглух, а на друге не чує", — глузують із неуважної людини. "Я на це вуха глухий", каже той, хто хоче дати зрозуміти, що про щось не хоче нічого знати. "Бач, насторожив вуха", — себто уважно слухає. "На те людині й вуха дані, щоб чути", кажуть, коли хтось дивується, звідки другий щось знає.

На Криті статуї Юлігера не мали вух, бо Господар світу, мовляв, не повинен вислухувати кожного зокрема, а має бути до всіх однаково прихильний. А в Спарті навпаки надавали Зевесові аж чотири вуха, щоб він міг краще чути людські благання.

"Кому в вухах дзвонить, той новину почує", казали в нас: "Якщо в правому вусі дзвонить, буде новина добра, в лівому — лиха". (Ів. Франко, "Прип." I, 296). Також запитували: "У котрому вусі дзвенить?" Якщо запитаний відгадував, то значить перед цим правду говорив, або любить того, хто питає. У німців дзвонення в правому вусі означало, що про ту людину десь хтось говорить. Таке саме вірування було і в давньому Римі (Менар "Життя давніх людей." VIII, ст. 217).

В Україні до останніх часів зберігався звичай імежникові при поздоровленні — те-

пер майже виключно дітям — тягти вгору вуха — "щоб краще росло". Тепер думають звичайно, що ця формула відноситься до самої дитини, але насправді мали на увазі такі саме вуха, бо в давнину вірили, що хто має малі вуха, той скоро помре. Про це ще досі пам'ятають у Римі, де, бажаючи довгого життя, потягають за вуха (Дзанаццо, I, 152-53).

Коли в нас хотіли висловити, що хтось одержав якусь перевагу в життєвій боротьбі над кимсь іншим, казали: "Схопив його за вуха". Такий приблизно змісл має й вираз: "Далеко йому до моїх вух!" — себто він ніколи не зможе мене перемогти. "Я його за вуха витягну" — себто витягну силоміць. — "Стулив вухи, як заяць слухи, та й утік", — кажуть про злякану, чи засоромлену людину. "Опустив вуха, як свиня в дощ" — казали також про знеохочену людину, що втратила життєву відвагу.

Усім селянам, запідозреним, що брали участь в протипольському повстанні за Семена Палія (пом. 1710 р.), на пропозицію гр. Постоцького воеводи київського, відрізували ліве вуха, і, за свідцтвом сучасника, може й перебільшеним, було тоді так відзначено 70 тисяч люду (Костомаров, "Твори", XVI, 335). Відірване, чи відрізане вуха до останніх часів було в Україні символом ганьби: "Я тобі вуха обірву, оті клапчасті!" — тут погрозу збільшено ще й глуфом, бо клапчасті вуха — прикмета нерозуму (Ів. Франко "Приповідки" I, 298).

Вуха служили в народній мові за символ найвищої міри: "Аж вуха болять!" — так хтось погано грає, чи сильно галасує. "Вже мені й вух не видно з того болота", — казав чоловік про своє нестерпне життя серед сварок, спліток і наклепів. "Вже мені вухами виливається" — себто переходить всяку міру. Образ узято з досвіду потопання: кому вухами виливається вода, той вже близький смерті. "Маю того по самі вуха" — себто, багатого. "Гію вуха в боргах" — себто, цілком заборжений.

Було вуха й символом затишку, спокою: "Тепло, як у вусі" — себто, дуже тепло. "Тихо, як у вусі" — дуже тихо.

ОСЛЯЧІ ВУХА — символ неутва, невігластва. З ослячими вухами, биндою на очах та кинджалом у руці символізували фанатизм.

ВУЯХЕВИЧ МЕЛЕТІЙ — архимандрит Печерської Лаври (приблизно з 1682 р.), що був перел, тим генеральним суддею, протестував перед московським патріярхом з приводу його домагань не друкувати книжок "відмінних від великоросійських": "Це ж усім відомо, що досі без жадної перешкоди було всякі книжки по малоросійському обыкновенію печатано, нині ж ми в великому недоумінні, ужасе (навів жак) бо нас Ваш указ..."

У 1690 р. московський церковний собор заборонив продавати на Московщині цілий ряд українських видав, а деякі з них навіть спалив. Одночасно йшов тиск на чернігівську й київську друкарні, щоб у своїх виданнях достосовували українську мову до московської. ("Грамота" 1681 і 1693 рр.). Архимандрит Вуяхевич боронився... і допомагав йому в тому Варлаам Ясинський, київський митрополит (з 1690 р.), який теж писав патріярхові:

"Усумніваємося, як тут в Малой Росії печатати по коєму зводу. Ібо аще по московску, то не обикоша (не звикли) сії люди (українці) тако читати і не ймуть купувати". — Але все було марно: в 1720 р. вийшов царський указ, яким заборонено київській друкарні друкувати інші видання, крім церковних (літургічних), але й ці останні мусіли бути виправлені "з російськими друкми, щоб ніякої ржннці і окремого, нарчія в них не було..."

ГАБА — біле турецьке сукно. У Шевченка символ снігу: "Возьме її (ліброву) та й огорне в ризу золотую і сповне дорогою білою габою..."

ГАБСБУРГ-ЛЬОТРИНГЕН ВІЛЬГЕЛЬМ (1894—1951) — відомий під іменем **ВАСИЛЯ ВИШИВАНОВОГО**. Народившись в імперіальній родині архикнязя Карла, по скінченні Військової Академії, був призначений в 1915 р. в український полк, себто в полк, що його складала майже самі українці. Зі своїми воєнками намагався говорити по українськи, і за це, та взагалі за людяне поведіння, ті воєнки його полюбили і, піднесли йому в дарунок гарно вишиту українську сорочку, яку архикнязь зараз же вбрав на себе і все збирав її при різних нагодах. "Вісник Союзу Визволення України" в ч. з 4 лютого 1917 р. видрукував світлину архикнязя Вільгельма в цій українській сорочці, яка виглядає з-під військового однострою і яка дала йому пізніше ім'я — **ВАСИЛЬ ВИШИВАННИЙ**.

Весною 1918 р. архикнязя Вільгельма було призначено командантом армійської групи, в яку входив й корпус Українських Січових Стрільців (УСС), з яким він перебував в Україні після Берестейського миру.

Популярність архикнязя Вільгельма в Україні, як команданта УСС-ів, була така велика, що в літку 1918 р. до нього офіційно звернулися представники комітетів Одеси есерівської та есдекської партій з проханням очолити повстання проти гетьмана Скоропадського і перебрати владу в свої руки. А хоч архикнязь рішуче відмовився, гетьман Скоропадський вислав до Берліну аж три ноти з домаганням вимоги на австрійцях відкликання архикнязя з України.

Після розпаду Австро-Угорської Імперії і кількамісячного полону у румунів, архикнязь Вільгельм зголошується в штабі армії Української Народної Республіки, на службу якої вступає, як — полковник Василь Вишиваний. Перенісши, разом із армією висипний тиф, полк. Вас. Вишиваний опинюється в Відні на еміграції і переживає важкий конфлікт зі своєю родиною саме за українську справу. У початку 1921 р. його батько оголосив в польській пресі листа, в якому заявив, що "ні один член нашої родини не солідаризується з поведінкою архикнязя Вільгельма". Ця заява викликала лист архикнязя Вільгельма в українській пресі, в якому читаємо:

"... Стверджую, що я не похваляю всієї політики, яку супроти українського народу вела моя родина з постійною кривдою для того народу на протязі століть. І тому це був один із мотивів, який спонукав мене піти на службу до українського народу і української республіки, та цю службу я виконаю вірно до кінця — все одно, на яким становищі поставить мене українська легальна влада, і без огляду на те, чи це подобається моему батькові й іншій родині, чи ні..."

20 серпня 1948 р. большевики схопили полк. Вас. Вишиваного на вулицях Відня і вивезли. Три роки пізніше він помер.

(Більше про нього в моїй розвідці "Полк. Василь Вишиваний" в Альманасу "Відродження" на 1955 р.).

ГАВЛІЧЕК-БОРОВСЬКИЙ КАРЕЛ (1821—1856) — чеський письменник і громадський діяч, що побував у Польщі, Росії та в Україні. Ця подорож і особисті враження відкували його від поширеного серед чехів слов'янофільства, як одної з форм московського імперіалізму. У 1846 р. він видрукував програмову статтю "Слов'янин та чех", в якій присвятив кілька уступів Україні. Згадуючи про те, як Петро I та Катерина II задушили Україну після того, як вона розійшлася з Польщею, Гавлічек писав:

"Так погас нарід хоробрий, маючи над собою панамі поляків із одного боку, а москалів із другого; став він згодом тільки найнижчою гологою у своїй Батьківщині захищуваний довго кров'ю власних його поперетників. Страшні, геройські думи та пісні вічно говоритимуть світові про нещасну долю українського народу..."

Духа українського народу поховали його сусіди, які почали ділитися його тілом і, як звичайно буває в таких справах, — "зачали сваритися та й досі ще не порозумілися..." "Україна — постійне прокляття, які самі над собою виголосили поляки та москалі, це — яблуко незгоди, кинене долею між ці два народи, що збуджує між ними вічну неаваисть, аж поки один із них не буде цілковито поневолений..."

Вже тоді Гавлічек боровся проти різних наклепів на український національний рух, що тоді щойно розпочинався, які вороги українського визволення ширили і в чеській пресі:

“Ми страшенно дивуємося, — писав Гавлічек, — якщо не злосливості, то щонайменше великій неосвіченості людей, які гадають, що одним розмахом пера зможуть знищити нарід, якого в Європі є 15 мільйонів, та якого тільки в австрійській державі 3 мільйони. Панове, що не вдалося жажливому насильству дотеперішніх поневолювачів цього народу майже протягом п'яти століть, того, сподіваємося, не зможуть виконати ваші гусячі пера, навіть дуже загострені. Для чеха ж такі заходи через те страшна ганьба, що ми всі ще добре пам'ятаємо, як самі ми ледве з того стану вилізли, з якого український нарід щойно вибивається, — отже, краще б нам годилося подати йому помічну руку, ніж разом із його ворогами таврувати його, заперечуючи його існування доказами, аналогічними до тих, якими наше існування ще недавно заперечували німці. Хто сам гідний свободи, має шанувати свободу кожного!”

Сатиричну поему Гавлічека “Хрест св. Володимира” та його “Тирольські Елегії” — Ів. Франко переклав на українську мову.

ГАВРИІЛ — архангел Благовіщення Пресвятої Діви Марії. Його день святкується 13 липня (ст. ст.) — “Сердите Свято” — бо тоді найчастіше бувають громовиці (Ів. Франко, “Припов.” I, 303). Арх. Гавриїл, як і св. Ілля представляється народній уяві, як громівник, демоноборець, що їздить по небу возом, гримить і побиває чортів (Чубинський, “Труди...” I, 22). Ця роль архангела Гавриїла виникла в наслідок збігу його календарного свята з атмосферичними грізними явищами: — “Б'ють громи, як робити на св. Гавриїла” — (Зап. НТШ, т. 86, ст. 149).

В дуалістичних легендах богомільського походження, арх. Гавриїл, нарівні з арх. Михаїлом, воює з Сатанаїлом, обстоюючи здобутки Божого творіння. В кантах про Страшний Суд арх. Гавриїл виступає, як провідник душ:

Горять огні все огненні,
Біжать ріки все медовні,
Ідуть душі все спасенні,
Попереду їх архангел Гавриїл...

ГАГІЛКИ, ГАЇВКИ — обрядові пісні, що їх в Зах. Україні співали на Великодні Свята. На Надніпрянській Україні Гагілок не знали, там були тільки Веснянки. Не кожну веснянку можна зачислити до Гагілок, але кожна гагілка — це власне веснянка. Веснянки в Україні співано протягом всієї весни. гагілку в Галичині співано тільки на Великодні Свята.

Зміст гагілок полягає головню в натяках, жартах і зачіпках дівчат із хлопцями, а іноді й з старшими людьми, що визначаються від'ємними прикметами. Проте, не бракує в них і давніх мітологічних рис, хоч вони вже успіли значно позатиратися. Найбільше ж в них відбивається радість весни, молодости і життя. Гагілки — це в повному розумінні цього слова пісні молоді і, за малими виїмками щодо окремих околиць, виключно дівочі. Вони бувають двох родів: одні з окремими грами (ці старші походженням і менші числом), другі без ігор. Подекуди відповідають вони маршовим пісням хлоп'ячим, бо співається їх усе в ході, коли на перешкоді цьому не стоять якісь спеціальні гри. Співають їх дівчата, ідучи колесом, або кривим колесом (дуже витягнутою еліпсою). І колесо і еліпса не стоять на місці, а постійно пересуваються: в еліпсі ходять далеко швидше, ніж у колесі: це КРИВИЙ ТАНЕЦЬ, форма кривої лінії, що постійно змінюється.

Хлопці під час гагілок бавляться звичайно окремо, або стоять і прислухаються; лише спровоковані дотепами на їх адресу, деколи відповідають співом або впадають гурмою між дівчата й переривають тимчасово забаву. Гаївкам присвятив спеціальну працю Вол. Гнатюк в Мат. у. етн. НТШ, XII, Львів, 1909.

ГАДИНА, ГАДЮКА — ідовита змія. Хоча гадина — поняття ширше, що окреслює взагалі всяку змію, а гадюка — тільки певний рід ідовитих звій, проте в народніх українських віруваннях ці два поняття зливаються, створюючи образ чогось поганого, брідкого. Тому й саме слово “гадина” люди наші вживали, прохаючи вибачення за погане слово або вживаючи якусь формулу заклинання: “Гадина, пек би їй, погане їй ім'я!” (Ів. Франко, “Приповід.” I, 307). Слів із пнем “гад” вживалося, як лайки: “Енея, гадового сина, пужни по своєму!” (Котляревський “Енеїда”). “Скверний гаде, кули ти лізеш? Схаменись!” (Шевченко.) “Гадину відіти, а не забити, то — гріх!” (Ів. Франко, “Прип.” I, 307). Звідси й забобонне вірування: “До гадюки не годиться доторкатися рукою: як би хто взяв гадюку в руки, то йому вся шкура на руці потріскала б і облізла б” (Етн. Зб. НТШ, V, 172).

Символіка гадюки незвичайно від'ємна: По-перше служить вона символом люті, злості: “Кинувся на мене, як гадина”, кажуть про нагасного злого чоловіка. Оповідали, що гадюка в своїй злості може скрутитися обручем, кинутися на людину і вигризти їй очі. Звідти вираз: “Гадина б тобі до очей скочила!” (Ів. Франко, “Прип.” I, 307). “Гадина в його словах дихає”, — себо в його словах повно їді, злості, ненависти. “Сичить як гадина під кущем”, — говорять про сварливу,

сердиту людину. "В'ється, як гадина", — кажуть про лиху людину, що притіснена до стіни кидається на всі сторони, шукаючи рятунку. (Ів. Франко, там же).

Була гадюка й символом облесливості та лукавства: "Гадяча їдь в його словах" — кажуть про облесливу, але злу людину. ,

Символ небезпеки: "Звився, як гадина" — кажуть про лукаву людину, що причаїлася, щоб напасти. "З ним зійтися, то так, як на гадля наступити", — себто небезпечно, бо наступати на гадюку босоніж — готова смерть на селі. "Добре чужими руками гада ловити" (Номис, 9664), або: "Не шутка чужими руками гадину ловити" — кажуть про такого, що любить для небезпечної справи послуговуватися іншими людьми (Ів. Франко, "Прип." I, 307).

Символ невдячності: "Вигрів собі гадину за пазухою" — себто виховав собі дитину, що за добро платить злом: натяк на візому байку Езопа про хлопця й гадюку. "Не грій гадюки в пазусі, бо вкусить".

Символ обмовності, шкідливого спліткарства: "Ах ти, гадючий язичку!" — кажуть на обмовника. Колись думали, що гадюка не кусає, а шпигає своїм язиком, в якому знаходилася отруя, звідки й виник цей вираз. "Здається, приятель, а гадючку впустив", — кажуть про людину, що потаємно зробила якусь інтригу.

Символ злої вістки:

Іде гадюка дорогою, по дорозі в'ється.
Прийшла вістка до панів, що панщина
врветься...

І у Т. Шевченка: "Тарасовій Ночі":

"Червоною гадюкою несе Альта вісті,
Щоб летіли кроки з поля
Панів-ляшків їсти.."

Символ живучості: "Гадину січи, а кусні ся мечуть..." Незвичайна живучість гадюк була одною з причин забобонного страху перед ними, що породжував ось такі приписи: "Забиту гадину не годиться лишати на землі, бо вона вночі оживе. Треба зогостреним прутом прищипнути їй голову, а прут той довгим кінцем уткнути в землю край дороги." (Етн. Зб. НТШ. У, 172). Або: "Як побачиш, що повзе гадюка, то поклади їй на дорозі хрест, зроблений з стеблинок чи галузок. Гадюка на те місце приповзе і буде повзати навкруги хреста" (З рукопису Чели, 1776 р. в Київс. Стар. 1892, I, 126). Або: "В Олександрії на Херсонщині вірили, що, як з'їсти вварене м'ясо гадюки, то навчишся розуміти розмови ріжного зілля і пізнавати їх лікувальні властивості" (Васильєв у К. Стар. 1889 р. У, 634.)

Вірування в те, що гадюки, у зв'язку з своєю незвичайною живучістю та таємничим життям на землі поміж травами та кущами, визначаються лікувальними властивостями,

було дуже поширене в усій Європі, і вже в клясичній давнині змія була атрибутом бога медицини Ескулапа та його доньки Ігієї. Про Ескулапа оповідали, що одного разу якась гадина обвилася навкруги його палиці. Він її убив. Але тоді виповзла друга гадина і якимсь зіллям оживила першу. Цей мотив дуже часто зустрічається в українських казках. Звідти також такі назви деяких рослин, яким приписують лікувальні властивості: Гадючий Проскурень, Гадяче Зілля, Гадючник, Зміїний Корінь, тощо.

Відповідно до того й самі гадюки могли служити за лікувальний засіб. У Номоканоні, вид. Копистенського в Києві 1626 р., ми знаходимо цікаву вістку, що знахарки прикладали до хворих очей, чи зубів, гадючу шкіру. Проф. Сумцов сам чув на Харківщині, що найкращий лік від лихоманки — підкурювання хворого ливовищем, себто скиненою гадючою шкірою (К. Ст. 1889, III 665). На Вінничині хворого на лихоманку підкурювали засушеною жабою (Чубинський, "Труди..." I, 118), але в інших місцевостях воліли таки засушену змію.

Від укусів гадюки лікували головно замовляннями: "Ой чи не з того лукомор'я зелена лоза? Зелена лозу вітер сушить, вітер сушить — листи розносить: один листочок у море впав, другий листочок до серця припав, третьому листочку рани лікувати, — рани лікувати — рани курувати..." Або: "На морі, на лукомор'ї стоїть купа, на тій купі лежить гадюка. Я тую гадюку посічу, порубаю і ширее серце Х. замовляю..."

На Старосамбірщині на Святий Вечір перед Вечерею виголошувало таке замовлення проти гадюк:

"Гадюю гадино! Як не можеш в сонці, або в місяцеві гнізді звити, так аби-сь не могла їдь пустити" (Ів. Франко, "Прип." I 307. Також Мат. у етн. НТШ. III, 53). (Дивись також ЗМІЯ).

У Шевченка в поемі "Чигирин", Україна, в наслідок Переяславської угоди, "бур'яном укрилась, цвілію зацвіла, в калюжі, в болоті серце прогноїла і в дупло холодне гадюк напустила..."

Тут "гадюки" — підступні вороги, зрадницькі москвофільські заміри всяких кар'єровичів, що розмножилися в "хотодньому дуплі" прогноєного серця України.

ГАДЯЦЬКИЙ ДОГОВІР (16. IX. 1658) уклав був гетьман Ів. Виговський з поляками, щоб мати вільну руку проти Москви. Від поляків провалили переговори К. Беневський та К. Євлашевський, від українців — Юрій Немирич, якого вважають і за справжнього автора договору, і П. Тетеря, що був пізніше гетьманом на Правобережжі. Козацькі полки мали при тому своїх комісарів, що обмірковували кожний пункт договору.

За цим договором Україна, в межах воеводств київського, чернігівського й брацлавського, мала входити як незалежне **ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО РУСЬКЕ**, на рівних правах у федерацію з Польщею й Литвою, яку (федерацію) мав би очолювати польський король. На чолі В. Князівства Руського мав стояти гетьман, обраний всіма станами дожиттєво і затверджуваний від короля. Договір передбачав окремі міністерства, послів до спільного законодавчого союму, судовий трибунал і окремий скарб, окрему монету і армію з 30.000 козаків і 10.000 найманців. Польські і литовські війська не мали права перебувати на українській території, а коли б зайшла була потреба в їх допомозі, вони ставали б під команду гетьмана. Православне віровизнання зрівнювалося в правах із католицьким. Заборонялося будувати уніятські церкви та манастири в Україні, і в спільному сенаті мали засідати православний митрополит та єпископи. В Україні мали бути відкриті два університети, дозволялося відкривати вільні гімназії й колегії; надавалася свобода друку.

Українські делегати домагалися прилучення до В. Князівства Руського ще й воеводств волинського, белзького, руського й подільського, але змушені були обмежитися на територію покищо вищезазваних воеводств київського, чернігівського і брацлавського.

Польський сейм затвердив Гаяцький договір, козацька старшина його підтримувала, але в широких масах українського населення, настроєного проти поляків, він не знайшов співчуття. (Див. **ВИГОВСЬКИЙ**).

ГАЙ — невеликий ліс. В народніх піснях символ приемного відпочинку: "Зелений гай, густесенький, немаче справді рай" — співається в відомій поезії Л. Глібова (1827 - 1893), що стала народньою піснею.

З другого боку, мати свій власний гай — свідчило про певний добробут. Звідти вираз: "Гай йому розвинувся" в зміслі, що йому все добре йде.

ГАЙВОРОННЯ — у Шевченка в поемі "Ой чого ти почорніло, зеленее поле", — символ хижої Москви, русифікаторів, що нищать свідомість українського народу: "Ключуть очі козацькіі, а групу (себто, перевертнів) не хочуть".

ГАЙДАЙ — погонич волів, що за козацьких часів гнав їх на далекі ярмарки, на Шлезьк, до Прусії, у Московщину.

ГАЙДАКА — неспокійна, бунтівнича людина. Термін взято з турецької мови і у нас зустрічається вперше на Правобережній Україні на визначення учасників народніх заворушень на соціальному ґрунті, т. зв. **ГАЙДАМАЧЧИНІ**. Вживали його спершу тільки

польські історики XVIII ст., наш же нарід звав гайдамаків **КОЛІЯМИ**, **ЛЕВЕНЦЯМИ**, а в Галичині — **ОПРИШКАМИ**. В умовах польського панування та все тяжчої кріпаччини на Правобережжі було не мало людей, що, не витримавши насильства, починали мститися і збиралися в гайдамацькі ватаги, які користувалися симпатіями селянства, яке дивилося на них, як на своїх оборонців. Незначне польське військо та двірська магнатська, т. зв. **НАДВОРНА** міліція, складена, зрештою, зв з українських селян, не мала сил перебороти цей рух, тим більше, що гайдамаки втікали від переслідувань в недалекі запорозькі степи, а часто знаходили й захист по українських монастирях Кііщини, де московська границя біля Києва ровом врізувалася в Правобережну Україну, і де було багато монастирських сел, пасік та хуторів, що охоче переховували в себе борців проти польської неволі, местників за кривду українську, оборонців віри православної. Вперше більше гайдамацьке повстання знялося в 1734 р. при нагоді польського безкоролів'я, коли в боротьбі за опоржнеїй півля Августа II польський трон станули один проти одного старий Станіслав Лещинський, якого підтримував колись шведський король Карло XII, а тепер Франція, та саксонський курфюрст Август, якого підтримувала Москва. Щоб вигнати з Польщі Лещинського, що засів у Гданську, Москва вислала свою армію не тільки до Гданська, але й на Правобережну Україну. Разом з нею пішли й українські війська Гетьманського Лівобережжя. Українське населення Правобережжя зрозуміло прихід московських і українських козацьких військ так, що вони, мовляв, прийшли виганяти поляків і визволяти українців; ходили чутки про якісь парицини грамоти, що ніби закликали повставати проти поляків і жидів. Один московський полковник, зайнявши Умань, розіслав листи до польських панів з саксонської партії Августа, щоб приставали до нього та воювали проти прихильників Лещинського. Одержавши один із таких листів, **ВЕРЛАН**, старшина двірських козаків кн. Любомирського, пустив між люди чутку, що цариця Анна прислала указ, щоб усі люди повставали, побивали ляхів та жидів та робилися козаками, а коли звільниться Правобережжя від поляків і стане в ній козацький лад, тоді воно з'єднається з Гетьманщиною на Лівобережжі. Ця вістка була іскрою, що розпала велике вогнище. Сам Верлан став полковником, повизначав сотників і іншу старшину. Відділи Верлана здобули Броди, Жванець, а навіть запускалися під Львів. Але тоді змінилися політичні обставини, що перше сприяли розвоєві повстання. Москва здобула Гданськ, і Станіслав Лещинський утік за кордон, а польські пани з його партії піддалися Августові Саксонському і звернулися до московських представників із проською вгамува-

ти селян. Московські війська, що кілька місяців перед тим закликали людей до повстання, почали тепер разом із польськими відділами ловити гайдамаків і ставити їх під суд, а хто ставив спротив, убивали. Сам Верлан утік у Молдавію, але деякі його ватажки провадили боротьбу далше. Один із них, запорожець Грива зловив навіть Чигирин і Крилів. Але зрада запорозького сотника САВИ ЧАЛОГО, що допоміг зруйнувати запорізьку фортецю над Богом (1738 р.), пригасила повстання. Цей Сава був мішанин із Комаргороду, який служив двірським козаком у кн. Любомирського і вислужився на сотника. Під час повстання пристав був до Верлана, але коли московське військо придушило повстання, покаявся перед паном, і його було зроблено полковником над іншими козаками, що вернулись також на панську службу. Гайдамаки постановили покарати зрадника. ГНАТ ГОЛИЙ на саме Різдво 1741 р. напав на нього з своїми гайдамаками і забив його в хуторі, придбаному за зраду. Про це співають потім в пісні, що незвичайно була поширилася:

Ой був Сава в Немирові в ляхів на обіді,
 І не знає, не відає о своїй біді.
 Ой п'є Сава і гуляє, ляхом вирубає,
 А до нього, що до Сави, гонець приїжджає.
 "А що ти тут, малий хлопку, чи все гаразд
 дома?"
 "Протоптає, пане, стежка до вашого
 двора
 Та все гаразд, та все гаразд, усе хоро-
 шенько,
 Виглядають гайдамаки зза го́ри частень-
 ко."

У дрібній партизанській війні й малих місцевих заворушеннях пройшло десятиліття, аж поки в 1750 р. не розгорілося полум'я нового великого повстання. Протягом майже всього року вся Брацлавщина, східне Поділля й Київщина аж до границь Полісся була в руках гайдамацьких ватаг та селянських загонів. Взято й знищено багато міст, містечок і панських замків та маєтків, — навіть такі більші тодішні міста, як Умань, Вінниця, Чигирин, Лячів, Фастів, Радомисль впали були в руки гайдамаків. Та в тому гайдамацькому повстанні не було ясної ідеї, не було визначної постаті, навкруги якої могла б відбутися концентрація окремих ватажків та загонів, і поволі гайдамацький рух поступився перед поступитим рушенням польської шляхти, і селяни, не бачучи ніяких дальших перспектив боротьби, почали поволі відпливати від гайдамацької партизанки, аж поки вогонь нового великого повстання, так званої КОЛІВЩИНИ (див.) не залив знову кров'ю наше Правобережжя.

Нема сумніву, як писав Грушевський, що

хоч для гайдамаків ближчою метою було добичництво, все ж вони, як і козаки ХVI-XVII ст. мали чималий вплив на відносини суспільні і національні, бо не давали стверджувати й зміцнити польському пануванню, завести такі кріпацькі порядки, які вже були заведені в Зах. Україні, і викоренити православну віру, що була єдиною ознакою тодішнього національного життя, як було вже її там викоренено. Тому симпатії українського населення до гайдамацтва не були неоправдані, хоч полякам і досі здається незрозумілим, що ми можемо бачити в гайдамаках щось більше, ніж звичайних розбійників. Галицькі вороги українства прозвали українців зневажливо "гайдамаками", та це не відстрашило їх, і вони відповіли піснюю: "Ми — гайдамаки, всі ми однакі, нам неनावисне ляцьке ярмо; йшли діди на муки, підуть і правнуки, за нарід свій життя своє дамо".

Т. Шевченко, відповідаючи на подібні закиди москалів, написав у "Холодному Ярі":

"Гайдамакі — не воїни,
 Разбойнікі, вори,
 Пятво в нашій історії!"

Брешеш, людоморе!
 За святую правду, волю,
 Розбійник не встане,
 Не розкує закований
 У ваші кайдани
 Народ темний; не заріже
 Лукавого сина;
 Не розіб'є живе серце
 За свою Україну!

Тим-то, коли вибухла національна революція в 1917 р. назву Гайдамаків придбали собі чисельні українські формації, що постали в наслідок українізації частин російської армії, або революційним шляхом, самочинно, проти волі московського командування. Та більшість гайдамацьких частин під час розвалу російської армії розпорошилася; деякі з них, як Гайдамацькі коші в Катеринославі й Одесі та Гайдамацькі курені в Умані й Олександрівську, брали участь в 1917 г. в боях з большевицькими військами, але, зазнавши великих втрат, перестали існувати. Тільки дві формації Гайдамаків увійшли в лютому 1918 р. в склад регулярної української армії — Гайдамацький Кіш Слобідської України та Гайдамацький Кінний полк ім. К. Гордієнка.

ГАЙДУКИ — в Карпатській Україні ХVII ст. панська сторожа від опришків (розбійників). В Наддніпрянській Україні — надвірні козаки по панських дворах, потім взагалі слуги. В думі про Байду згадуються гайдуки, як прибічна сторожа султана. (Див. ГАК)

ГАК — знаряддя тяжкої кари минулих часів: злочинця підвішували за ребро на залізний гак, і він залишався на ньому висіти, аж поки не вмирав, і кості його розсипалися. Так робилося на страх іншим, і тому ніхто не смів зняти трупа. У литовсько-руському праві про цю кару не згадується. У московському праві ХУІІ ст. про цю кару згадується рідко, але в ХУІІІ ст. навіть дуже часто: про цю кару згадується спеціально в інструкції 1719 р. за Петра I про винищення розбишництва. (К. Ст. 1893, II. 223 - 25). Турки повісили на гаку відомого провідника козацтва Байду, що про нього потім складено думу:

Ой крикнув цар на свої гайдуки:

— Візьміть Байду добре в руки,

На гак ребром зачепіте...

Звідти народні вирази: "Хоч би мене й на гак тягли, нічого не скажу..." "Такий ходять, мов би з гака зірвався, — себто такий страшний, знесилений, вимучений.

"Ще його гак не мине!" — казали про лиху злочинцю людину.

В наслідок своєї закрученості гак зробився в нас також символом труднощів, клопоту: "Загнув йому доброго гака" — себто завдав клопоту, над яким людина мусить добре помучитися, щоб його "розігнути". (Ів. Фланко "Припов." I. 309). Звідци також символіка хитрощів, підступу: "Там треба доброго гака вигнути" — себто вжити хитрощів, щоб досягти мети (там же ст. 310). "Закидає гак на велику рибу," — себто носить з великими плянами, має надію щось добре вхопити.

ГАКІВНИЦЯ — козацька довга кріпосна рушниця, що закріплювалася гаком, щоб зменшити вистрільний відбій. По ній увійшли в ужиток мушкети.

ГАКСТГАВЗЕН АВГУСТ, барон (1792 — 1866), німецький подорожник, дослідник земельних справ у Росії. Бував і в Україні та в Криму і написав цінну працю про життя народів Росії ("Студіен юбер дє іннерен Цуштаенде...", ГанOVER 1847). Про українців він писав:

"Українці — протилежність москалям. Українець — вдумливий, запальний, радо згадує минуле свого народу і кохається у спогадах про героїчні вчинки своїх предків. Коли його спитати — хто він, то він відповість радісно й гордо:

— Я козак!

"Українці — поетичний, багатий уявою нарід, і тому легко собі уявити, яка сила народніх пісень, казок і переказів у них збереглася. Вони мають великий хист до мистецтва, а до співу створений у них дзвінкий голос, чутке ухо й пам'ять... Непорівняно більше, ніж у москалів, розвинене в українців і естетичне почуття. Вони мають теж талант

до рисунків і малярства. У цілій низці помешних рис характеру помічається, що українці мають куди більше змислу для краси, ніж москалі..."

ГАЛАГАН ГНАТ († 1748 р.) — тип мерзенного зрадника - запроданця, що в 1706 р. був полковником на Запоріжжі, потім охочекомонним полковником у Мазепи, якого зрадив у 1706 р. і почав усячески вислужуватися Москві, а що, як колишній січовик, знав усі запорозькі стежки й доріжки, провів до Січі московське військо Яковлева (в 1709 р., ще до Полтави). Запорожці думали боронитися, та, коли несподівано знайшлися перед московським військом, яке провів Галаган відомими йому стежками, повірили обіцянкам зрадника та московських старшин і піддалися. Та обіцянок не дотримано, і запорожців немилосердно потрактовано: "голови луплено, шию до плахи рубано, вішано й інші тиранські смерті задавано, мертвих із гробів багато — не тільки товариства (козаків), але й ченців відкопувано, готови їм відтинаю, шкуру луплено, вішано..." (М Грушевський "Ілюстр. історія України" ст. 383).

Петро I щедро винагородив зрадника, зробивши його перше чигиринським (1709 - 1710), а потім прилуцьким (1714 - 1739 р.) полковником. На своєму полковництві Галаган прославився своїми здирствами з підвладного йому населення.

ГАЛАНЦІ — вузькі штани, на зразок голяндських. В "Енеїді" Котляревського:

"Носили латані галанці" (IV, 14).

ГАЛАС — служив як магичний засіб для відгоняння нечистої сили. Сюди відноситься стрілянина під час Водохрищ, биття в ворота на Свят Вечір під Різдво, дзвонення, різні вигуки й співи під час свят, зв'язаних із весіннім та купальським очищенням і т. д. (Див. ГАМІР).

ГАЛИЧ — збірне поняття для галок та гайвороння. В українській народній символіці має цілком негативне значення. Пригадаймо "Тарасову Ніч" Шевченка:

"Як та галич поле криє,

Ляхи, уняті налятають..."

ГАЛКА — символ жінки, дружини: "На соколовім полі злетілися соколи, — між ними соколонько, між ними сивесенький, крилоньками махає, летітоньки гадає в темнії лісньки межи гарні галоньки: там йому галонька мила йому гніздечко вила, увіла, перевівала, вінком пообкладала..." (Чубинський "Труди...", 838).

"Галочко" — пестливе звернення до коханой:

“Спасибі тобі, Марусенько, галочко. . .
 “Ой літає чорна галочка по полю,
 Черкається крилечками об роллю:
 Ой одлинь, одлинь, сиз соколоньку, від мене,
 Може найдеш ще й кращу від мене.
 — Я два сади вишневі облітав,
 А в третьому яблуневому пробував
 Ой там я тебе, чорну галочку, сподобав. . .

В українському народі було вірування, що ключі від вірию мала перше галка, а вже потім соя. Тому так закликали весну:

— Благослови, Боже, весну кликати,
 Зиму проваждати, літа дожидати.
 Вилети, сизая галочко, винеси золоті ключі,

Замкни холодну зимоньку,
 Відімкни тепле літечко. . .

(Потебня в РФВ. 1882, III, 127).

ГАЛУЗКА — Як дерево — символ роду, чи родини, так галузка — символ члена роду: “Молоду галузку пригинай, бо старої не пригнеш”, — себто, вчи людину замолоду, бо стару вже пізно вчити. (Див. також ВІТКА).

Була галузка в народній символіці також символом справи, пригоди: “У велике галуззя зайшов,” — казали про когось, хто заліз до складу справи. “Кожній галузці кінця не знайдеш”, — себто кожної справи не полагодиш, кожного непорозуміння не виясниш. “Якої собі галузі шукаєш?” — себто якої лихої пригоди. Галузка тут фігурує елементарно в значенні прилади, на якому можна повіситися (Ів. Фрагко “Припов.” I, 311). “А галузка б на тебе впала!” — побажання, щоб трапилася якась лиха пригода.

ГАЛУНКА — крашанка. Яйце закрасне тільки одною барвою, найчастіше вишневою, рідше зеленою, червоною або жовтою. Галунки роблять ті жінки, що не мають часу писати писанки.

ГАЛУН — подвійна сіль потасового та алюмінію сірчану. Уживається в медицині, в барвництві до фарбування шкіри, до виробу паперу. Шкіра, фарбована галуном, робиться м'яка, гнучка й пружиста: вживається на рукавички, жіночі черевички, тощо — називається тоді ГАЛУНКА.

У нас записане таке забобонне вірування: “Якщо до грошей кинути галуна, то ті гроші стають ІНКЛЮЗАМИ, себто такими, що все до свого власника вертаються”. (Етн. Зб. НТШ, XXXIV, ст. 224). На чому ґрунтується це вірування, не знаю. Галун святять у церкві і вживають його на крашення крашанок - галунок. (Номис 6434).

ГАЛЯБАРДА — рід спису на довгим державу з гострокінчастою сокірою й гаком.

ГАЛЯС — чорнильні горішки, яких уживано в козацькій Україні на роблення чорнила, як то видно з такого документу 1728 р.: “. . . не маючи для доконання всіх полкових справ за що купити паперу, смолки воску і галасу, без чого всього обійтись не можна.” (О. Лазаревський “Опис. Стар. Малоросії” III, 131).

ГАМАН — улюбленець перського короля Ксеркса, жорстокий ворог жидів, якого впливи унешкодили Естера і Мардохей, як про це оповідає Св. Письмо в кн. Естери. Гамана, зрештою, було повішено. Жиди святкували свято цього імени, на пам'ять про знищення цього ворога жидівського народу. На це свято вони печуть невеличкі трикутні хлібчики, які роздають своїм знайомим, в тому й християнам. Дехто поширював думку, що в цих коржиках знаходилися чари, якими жиди, мовляв, пригортають християн, щоб до них горнулися. От цих-от християн, прихильних жидам, як і самі коржики, антисеміти звуть “ГАМАНОВИМИ ВУХАМИ”. Самих жидів у нас часто дрили назвою “святого Гамана”, на яку вони дуже ображались, бо гаман — зробився у них, а від них і у нас, синонімом злої людини, потворни. . .

“Битий, як жидівський Гаман”, — казали в нас про тяжко побиту людину, або про таку, яку часто поштуркують (Ів. Франко “Прип.” I, в. II, с. 312).

ГАМІР, ГАЛАС. — Найновіші дослідження виявили, що гамір спричиняє притуплення слуху і подразнення нервів. Видаєність праці при гаморі значно зменшується. Особливо несподівані й різкі звуки викликають ментальні зміни в нервовій системі та в кровообігу. Кожний повинен дбати про те, щоб робити якнайменше гамору та галасу, щоб не скорочувати ним життя своїм ближнім.

ГАМЛЕТИЗМ — стан вагання, в якому знаходиться свідомість необхідності якоїсь дії і одночасно брак волі ту дію доконати. Гамлетизм — трагедія слабовольної людини, що мусить на щось рішитися, як писав М. Бажає в поемі “Смерть Гамлета”:

Стоїш у ваганні, —
 двоїшся

і мариш

У трансі проблем, і дилем і оман,
 І чуєш, як хтось промовляє:

товариш,

І чуєш, як інший нашіптує — пан. . .

Таких Гамлетів у нас завжди було дуже багато, а особливо їх багато зробилося після національного відродження України, коли безчисленим малоросам треба було рішити проблему — хто він, яких батьків, ким, за що закутий. . .

ГАНДЖА АНДИБЕР — герой української думи XVII в. про козака - сермягу й дуків срібляників. Ідеалізований образ демагога типу гетьмана Ів. Брюховецького (див.).

ГАНІШ, проф. слов'янської історії в Бреславському університеті, редактор журналу "Ярбіхер фюр Гешіхте унд. Кльтур дер Слявен". 19. VII. 1931 р. видрукував в щоденнику "Шлезіше Фольксцайтунг" довгу розвідку про "Боротьбу за волю України. Про долю одного сорокамільйонного народу. Стан українського питання". У цій своїй праці проф. Ганіш представив у загальних рисах значення української справи та її розвиток від часів створення Київської Держави аж по останні часи. Особливо докладно спинився автор на історію українських змагань до незалежності, розглянув доволі докладно період найновіших наших боїв за власну державність (1917—1923) і дав вкінці загальний, але ясний погляд на положення українців на Радянській Україні, в Польщі, Румунії та Чехословаччині. Автор усюди з великою прихильністю ставиться до українських самостійницьких змагань і стверджує всюди великий зріст української національної свідомости й змагання всіх українців до створення власної державности.

ГАННИ ЗАЧАТТЯ — день 9 грудня ст. ст. На Буковині ще минулого століття вважали, що на Ганни Зачаття починається новий рік (Зап. Ю. Зап. Отд. 1874, II. ст. 860). Відповідно до цього в усій Україні записано різні прикмети, які в'яжуться власне — з початком. В Опішні, на Полтавщині вважали, що цього дня вовки починають бігати, і тому від цього дня зав'язували, чи затикали залізними паличками кошари, щоб вовки не ввійшли. У с. Городищі на Криворіжжі, казали, що "од Ганниного Зачаття у Пилипівку вовки збігаються, бокуни їх, та по дванадцятю бігають до Водохрища, поки освятять волю, а після того бігають по два, по три" (Перв. Гром. 1929, III. 89-90). На Буковині також казали, що "на Ганни Зачаття починають тічки бігати" (Зап. ЮЗОтд. 1874, II, 99). "На Ганки сідай в санки" — казали в Галичині, відмічаючи таким чином початок зими. (Петрушевич, 84).

Приповідка каже, що "на Ганни — Зачаття починають і блжолі мед їсти" (Номис 12), хоч фактично блжолі починають їсти мед далеко скорше, вже після збору врожаю.

В'язалися з цим днем й інші прикмети:

На Радомищині вважали, що цього дня добре розпочинати подорож (Перв. Громад. 1929, III ст. 89-90). На Вінничині "йде дівчина на Ганни в садок, вириває два листочки з барвінку, зшиває до купи, а потім кожного дня пришиває ще по одному до самого Різдва. А на Різдво вночі, — коли йдуть на все-

ношну, дівчина вбирає той вінок на себе: кого першого зустріне, то буде її чоловік" (там же).

ГАНТЕР ОЛЕКСАНДЕР Джердін (1868 — 1940) канадієць, пресвітеріанський священик і лікар, великий приятель українців, перекладач Шевченка на англійську мову. Ці його переклади 23 поезій вийшли книжкою в 1922 р. в Вінніпегу. В одній своїй статті з 14 березня 1930 др. Гантер, шотландець із походження, порівнюючи Т. Шевченка з найбільшим шотландським поетом Робертом Бернсом, твердив, що Шевченко перевищував Бернса своїм характером і своїми моральними цінностями: "Шотландський поет зробив свій люд більш гордим, більш щасливим, український дав своєму народові силу і віру в будучину..." В промові, виголошеній на святі Шевченка в Вінніпегу 13 квітня 1930 р., др. Гантер визначив місце Шевченка поміж найбільшими велетнями людської творчости.

ГАНЧАРСТВО — виробництво глиняного посуду, відоме в Україні з давніших часів (яких 5.000 років до Р. Хр.), досягло високого розвитку за т. зв. ТРИПІЛЬСЬКОЇ культури (2.500 — 2.000 до Р. Хр.). Спочатку посуд із глини ліпили руками, без ганчарського круга, але в часах по слов'янському розселенню з'являється й ганчарський круг, спочатку в найпримітивнішій його формі — ганчарської дощечки (Мих. Грушевський, Іст. У. Руси. I, ст. 263).

Від середини X в. введено в нашому ганчарстві деякі вдосконалення: змішувано червону каолінову глину з розчином гіпсу, від чого маса стала тривалішою. Винайдею було й особливий спосіб оброблення каолінової глини, що давав вироби, близькі до порцелянових новіших часів (В. Січинський "Нар. з істор. у. промисловости", ст. 38). На ганчарських виробках нерідко зустрічають ганчарські знаки, витиснені на днищах посудини (і кахлів) у формі хрестиків, зірок, свастики, кола, тощо. Це свідчить, як каже В. Січинський, про широко розвинений промисел з масовою продукцією. Стилістично переважали візантійські зразки (в найстарші часи — сирійські), але деяке значення мали й давніші місцеві традиції з трипільської доби.

У століттях XIV - XV, після упадку Київсько - Чернігівської та Галицько - Волинської держав, ганчарство сильно підупадає. Замість білої глини вживали жовтої й червоної, гірше вимішаної і недобре випаленої. На ті часи припадають початки західно - європейських впливів у ганчарстві, що приносять іншу техніку і організацію ганчарів у цехах.

Найстарші ганчарські цехи виникли на зах. - українських землях у XV в., але звідти поширюються на всю Україну. Завдяки цехам поліпшується техніка виробництва, зміцнюється економічне положення ремісників та провадиться навчання молодших кадрів. У ст. ХУ-ХУІ посуд значно ліпшає як у якості глини, так і в формах та прикрасах. З'являється тоді ПОЛИВА, якою спочатку покривають середину посудини, а пізніше дають її і зверху. (Січинський, там же, ст. 40)

ГАПТЯРСТВО — вишивання гладью, настилування золотими, срібними та взагалі кольоровими нитками. Було в нас дуже поширене, не тільки як прикраса одягу, але й як декорація помешкання та церковних речей. Про це пише проф. В. Січинський в "Нарисах із історії української промисловости" (Львів, 1938):

"Оскільки високо стояло гаптярство, свідчать збережені зразки церковних предметів, де не тільки бачимо складні орнаментальні мотиви, але й цілі фігурові композиції, виконані з незвичайним артизмом (вишивані фелони, плащаниці, церковні завіси, накривки і т. д.). Найбільшим огнищем гаптярства був Львів, де ним займалися головню українці, жиди і вірмени. У 1658 р. гаптярі відокремилися в окремий цех, а зложений він був виключно з українців і вірмен. У 1689 р. було гаптярів разом 22 по половині українців і вірмен... На іспиті для зискання титулу майстра, треба було вишити "Святий образ" — вимога дуже висока, що вимагала не тільки технічного знання, але й великих малярських здібностей... Інші менші осередки гаптярства були в Бродях і Ковелі, а в ст. ХУІІ-ХУІІІ також поширилися на Подніпров'ї, головню при монастирях.

"В іконографічних творах гаптярства, поруч із деякими східними мотивами, виразно виступає візантійська й українсько-візантійська основа з пізнішими західними впливами. Перетворюючи всі ці мотиви на свій лад, українські гаптярі дали своєрідні вироби, які послужили зразками для новіших, т. зв. народніх (селянських) вишивок і гаптів, пацьоркових селянок (герданок), килимів і т. п. (ст. 62).

ГАРАЛЬД СМІЛИВИЙ, чи СУВОРИЙ, норвезький король 1046 - 66. До 1042 р. був кілька років начальником імператорської сторожі в Візантії, і оборонив її від Сарацинів. Але мусів її залишити через небезпечний роман із Зоєю, жінкою царя Костянтина ІХ Мономаха. Був у Ярослава Мудрого в Києві воеводою. Єдзало його з Києвом не тільки далеке споріднення, але й те, що його брат, король Оляф Святий, був одружений з Астридою Шведською, сестрою Інґгерди-Ірини, першої Ярославової жінки. Найбільше ж затримало його в Києві, що він закохався в доньці Ярослава Єлисаветі, відомій своєю красою. Сам Гаральд оспівав свою любов у пісні, де повторюється приспів,

що "недобра руська дівчина погорджує його коханням". (Цю Гаральдову поему переклав на українську мову Ів. Франко). Дійсно, мусів він довго чекати, поки своїми героїчними вчинками заслужив любов київської князівни, але, зрештою, осяг свого, і в 1048 р. він вертається до Норвегії, щоб зайняти трон після свого небожа Магнуса Доброго, — і з ним приїхала до Норвегії й його дружина-красуня Єлисавета.

Гаральд — типовий мандрівний лицар Середньовіччя, якого подвиги оспівали скандинавські саги. Загинув він у війні з Гаральдом англійським. А Єлисавета вийшла вдруге заміж за Свенона ІІ, короля Давії.

ГАРБУЗ — дуже поширена в Україні рослина з багатою символікою. У весільній обрядовісті був символом відмови: коли дівчина відкидала сватовство, передавала сватам — в той чи інший спосіб — гарбуза. Іноді котився він за ними з гори, звідки й приповідка: "Коли б вам гарбуз не покотився!" — себто дивіться, не дістаньте відмови. "Піднесли печеного гарбуза!" — відмовили. "Бодай ви ся на гарбуз задивили!" --- говорила в Галичині дівчина, коли на неї хтось надто задивлявся. (Франко "Припов." І. 321). Розвиваючи цю символіку, народня думка символізує в гарбузі іноді й нещасливця, що має гарбуза дістати:

"Гарбуз, мамцю, качається,

Мене дурень чпляється..." (Чубинський, "Труди". ІV, 514.)

Проф. Сумцов висловив здогад, що звичай підносити гарбуза залишився від тих часів, коли випорожнені гарбузи ще служили за посуд (К. Ст. 1889, XI, 288 - 89)

Проте, гарбуз у народніх піснях часто фігурує й як символ господаря, або голови роду:

Хто любить гарбуз, гарбуз,
А я люблю дині;
А хто любить господаря,
А я господиню...

Також

Котиться гарбуз по городу,
Питається свого роду:
— Ой чи живі, чи здорові
Всі родичі гарбузові?

Гарбуз мало наїдковий. Тому служив він у нас і символом голодного обіду:

"Виїси миску гарбуза та подивися на вербу, (і хоч пройде між цими двома діями дуже мало часу), то зараз знову будеш голодний..." "Гарбузом ситий не будеш..." "Гарбуз без пшо-на та молока, то лиш свині люблять".

У Ю. Липи гарбуз в поезії "Ярмарок" — символ ліношів і оспалости духа:

Гарбузи співають:

Так сонно, так тяжко, так мрійно,
Так товсто, так просто, лежально..
— Зберуть нас, як хочуть, нехайно..
Ах, жити б так ясно, безкрайно,
Без крику, без ліку, у тисячвіку..

ГАРМОНІЯ — цілковите погодження всіх частин цілоти між собою і з тою цілістю.

Кожний організм тоді здоровий, коли всі його частини гармонійно співпрацюють. Хвороба — це порушення гармонії організму.

Люди з давніх часів дивилися на всесвіт, як на щось органічне, що втримується світовою гармонією. В класичній Греції світову гармонію втримував Аполлон з допомогою своєї ліри та дев'яти муз, і поет Піндар оспівав цю функцію Аполлона з його музами в одній із своїх од.

У теперішній Індії уявлення про світову гармонію набрало особливо морального характеру: кожний злочин — це порушення світової гармонії, і саме тому він знаходить неминучу кару в т, зв, законі Карми.

Християнський світ вірить у світову гармонію, як наслідок Божої творчості:

"І побачив Бог, що все, що сотворив, було вельми добре." (І Мойсей, І. 31).

Але цю світову гармонію порушив Адам, ввійши в неї диссонанс гріха, і Каїн забив Авеля... Прийшов Спаситель світу, щоб викупити той Адамовий гріх і відновити гармонію світу, але люди й далі творять гріхи, порушуючи Христові заповіді, і тим порушують світову гармонію співпраці і солідарності в виконванні визначених функцій.

Ідеал гармонії полягає не в загальному уподібненні чи в злитті всіх в одному, а навпаки в усе більшому зріжничованні частин для кращого й різноманітного обслуговування цілоти. Тим-то для добра людськості потрібне не злиття всіх народів в одній якійсь величезній державі, а в усебічному розвитку всіх націй, і добро кожної окремої держави полягає не в тому, щоб усі люди однаково думали і одне і те ж саме робили, а в тому, щоб кожний з громадян тих держав розвивав всі свої особисті здатності й сили, збагачуючи націю своїми оригінальними винаходами і своєю специфічною діяльністю, гармонійно урегульованою. Ідеал гармонії вимагає, щоб частини солідарно співпрацювали, але не розвивалися із шкодою і за коштів цілого, бо тоді ми маємо суспільний пістряк, що виявляється в розрості збунтованих і анархізованих клітин організму, які викликають зрештою смерть того організму.

Ідеал гармонії далекий від ідеалу мертвого спокою — навпаки, це ідеал найбільш динамічної творчості, бо тільки при гармонійній співпраці найрізноманітніших чинників можлива справді плідна творчість.

Проф. Дм. Чижевський в своїх "Нарисах

із історії філософії в Україні" (1931 р. ст. 17) відмічав, що українські філософи, відбиваючи гармонійну духовність українського народу, були великими прихильниками гармонійної між людьми солідарності:

"Виявом цього стремління до гармонії між людьми, — писав він, — є безумовно той факт, що українські мисленники завжди стреміли зайняти позиції примирливі — віддати справедливу оцінку навіть протилежним їм думкам, ворожим течіям (напр., Юркевич, Лесевич). Скрайні течії, в якому б то ні було напрямку, не знаходили відгуку. До ідеалу гармонії зовнішньої приєднується ідеал гармонії внутрішньої. Ідеал внутрішньої гармонії — найвищий ідеал етичної свідомості.."

Славний американський фізіолог і лікар Алексіс Каррел також писав у своїй відомій книзі "Ця невідома людина", відзначаючи важливість внутрішньої гармонії для розвитку людини і людського суспільства:

"Більшість злочинців — це ніби люди нормальні, деякі навіть відзначаються своїми вищими інтелектуальними прикметами, і соціологи не мають багато нагод знаходити їх по в'язницях (бо вони нагло спритні, щоб туди потрапити! Е. О.). У гангстерів, у злочинних фінансистів, що про їх подвиги оповідає нам часто хроніка, розум, а також чуттєва, емоційна та естетична якість характеру, цілком нормальні, навіть іноді вищі від нормальних, але їм цілком бракує морального змісту. Таким чином ми бачимо серед людей багатьох, яким бракує ґрунтовна частина духовности. Ця дисгармонія в світі свідомості — одне з характерних явищ наших часів... Найщасливіші й найкорисніші люди — це ті, що в них гармонійно розвинені якості інтелектуальні й моральні. Якість цих їхніх прикмет та гармонійний їх розвиток вищують цей тип людей над іншими, а інтенсивність їхньої діяльності визначає їхнє місце в суспільстві, чи мають вони бути комерсантами чи директорами банку, скромними лікарями чи великими професорами, головами якогось містечка чи президентами держави. Ми повинні докласти всіх зусиль, щоб виховувати найбільш повних гармонійно розвинених людей, на яких тільки й можна побудувати солідну цивілізацію.."

Про будову якої солідної цивілізації можна думати в ССРСР, де на чолі держави вже від десятиліть стоять люди без жадного морального змісту і без всякого релігійного чуття, що саме тому вкривають землю сіткою нечуваних злочинів?!

ГАРПІ — страшні потвори грецької мітології, діти Геї від Понта. Мали вони жіночі обличчя, ведмежі вуха, тіло яструба з кігтями на гальцях, і були незвичайно хижі й ненажерливі. Описав їх Віргілій в "Енеїді", Данте в Пеклі своєї "Божеської Комедії" і Аріосто в "Роз-

люченому Орланді". Спеціально згадується про Гарпій в легенді Фенея, в якого крадуть і пожирають всю його їжу. В інших легендах Гарпії виступають, як генії швидкої смерті, яка хапає свої жертви ніби в пориві бурі. На одному надгробку з Малої Азії, що знаходиться в Бритійському Музеї в Лондоні Гарпій представлено в моменті, як вони уносять душі небіжчиків.

ГАРТ — твердість криці, яку здобуває м'яке залізо, переходячи через вогонь і воду. Витривалість і твердість характеру, що гартується в вогні життєвих пригод:

"Коли я крицею зроблюсь на тім вогні,
Скажіть тоді: нова людина народилась,
Коли ж зломлюсь, не плачте по мені,
Пожалуйте, чому раніше не зломилась...

(Леся Українка)

"Біда гартує чоловіка, як вода залізо" — каже народня приповідка (Франко I, в. II, ст. 322.) "Гартується аж сичить" — кажуть про зранену, чи побиту людину, що стримує себе, щоб не кричати від болю, а тільки глухо стогне. Порівняння взяте з розпеченого заліза, що гартується в огні. (там же.)

Нам треба крицевих, загартованих душ, — бо тільки такі здатні на велику жертвенність і на велике добро.

ГАСЛО — формула політичної пропаганди, що коротко й яскраво відбиває провідну ідею того чи іншого суспільного руху, тої чи іншої політичної партії, чи групи. Революція Богдана Хмельницького відбулася під гаслом "За віру православну, за вольності козацькі!" Революція французька йшла під гаслом "Воля, рівність, братерство". Революція 1917 р. в Росії йшла під гаслом "Земля селянам, фабрики робітникам". Большевицька революція заступила попереднє гасло гаслами "Вся влада пролетаріатові" і "Грабуй награбоване".

Від усіх тих попередніх гасел мало що залишилося: нема досі ніде ні рівності, ні волі, ні братерства; нема землі в селян, перетворених в колгоспних кріпаків, ані фабрик в робітників, що стали рабами державного капіталізму; і диктатура пролетаріату перетворилася в диктатуру купки злочинців над поневоленими народами.

Але саме тому все яскравіше й привабливіше звучить гасло української національної революції: "Геть із московським імперіялізмом, якими б гаслами і кольорами він не прикривався!"

У минулих часах все знаходилися і тепер знаходяться люди, здатні найкращі ідеї й гасла так іспоганити, що від них залишаються тільки "ніжки та ріжки". Саме тому треба звертати увагу не тільки на гасла, а й на людей, що їх проголошують та за ними стоять. Тільки люди, відповідальні перед людьми і перед Богом, здатні здійснювати великі ідеї і гасла.

ГАСТРОНОМІЯ — мистецтво смашно кушварити та смашно їсти. М. Мироненко в своїй "Думках" писав про українських гастрономів-ласунів, яких у нас все було надто багато: "Як це люди не помічають, що це і є гріх чревоугодія, за який нас карав Господь голодом і мором? Ми з їжі зробили насолоду. Ми пишаємся багатством, смаком, різноманітністю страв і напоїв, мистецтвом їх приготування, підносячи ці речі до ознак патріотизму й гордості національної, забуваючи, що грішимо супроти християнської моралі. А надмірне припрошування та силування до їжі й пиття вважаємо за вершок гостинності й християнської чесноти. Максим Мартинюк у своїм блискучім памфлеті "Камо Грядеши?" наводить вислів жида з містечка Х.: — "Що таке Непа? — Каплун." А каплунів для того й відгодовують, щоб потім зарізати. Багато наших сучасників цього не розуміють, а як же то наші предки колись прекрасно розуміли ці речі! З найбільш героїчної епохи в нашому минулому, з часів Хмельниччини і досі лунають слова пісні:

Дивують ляхи, вражі панове,

Що ті козаки вживають?

Вони вживають шуку-рибаху

Ще й саламаху з водою.

Християнська стриманість і погода до ласощів, насолод і розкошування в їжі характеризують героїчні епохи. Людям, захопленим вищими ідеалами, шука-рибаха й саламаха з водою йшли більш на здоров'я, аніж зматеріяльзованим у поганстві нащадкам їхні багаті страви..."

ГАТКА — маленька гребля; символ перешкоди:

Я до гаточки, — гаточка загачена;

Я до дівчини, — дівчина заручена...

ГАЧОК — символ приваби: "На голий гачок не йде щупачок." — себто самими обцянками, словами нікого не переконаєш. — потрібні факти. "Я на такий гачок не піду" — себто на таку підмову не піддамся. (Франко "Припов." I, 322).

ГВІЗДОК, ЦВЯХ — символ Страстей Господніх: "Домовину збивають кілками з дерева, а не цвяхами, бо Христа дуже боліло, як його прибили цвяхами до хреста." Кажуть, що якби злий дух не вигалав цвяхів, то не були б розпинали Ісуса Христа, бо не було б чим хреста прибити, бо кілками були б не пробити Христових костей" (Етн. Зб. НТШ. XXXII, ст. 311).

Про кількість цвяхів розп'яття були різні думки: у перших віках християнства Христос мав два цвяхи в руках і два в ногах. Мікель Анджельо приписував мистцям Відродження звичай накладати одну ногу а другу, і з тих часів Розп'яття фігурує з трьома цвяхами.

Про кількість цвяхів оповідали в с. Тростянці Снятинського повіту:

" Жиди не могли прибити Христа кілками та й післали жовніра, щоб приніс цвяхів від коваля. Жовнір ніс та й загубив один цвях. Не було чим прибити ноги до дерева. Одна жінка порадила, щоб збити дві ноги до купи одним цвяхом. Христос прокляв її словами: "Аби-сь ніколи не була обрана до ради, коли так порадила..." (Етн. Зб. НТШ. XXXII, ст. 311)

Існують й інші оповідання на цю тему. Жиди замовили були циганові три чи два цвяхи, а циган зробив чотири:

— "Візьміть, може на щось здасться!"

За це Христос прокляв цигана, щоб він ніде не мав пристановища, і тому цигани швандяють із місця на місце

Оповідали також (на Катеринославщині), ніби циган мав зробити ще й п'ятого цвяха, яким мали пробити голову. Але циганові стало шкода, і коли жиди запитали його, чи прибавить йому голову Христові, циган показав на муху на чолі Христа і запевнив, що то був п'ятий цвях. За таку " оборону Христа " цигани й можуть брехати без гріха на ярмарках. (М. Грушевський "Іст. у. літ." IV, 517-17).

В інших варіантах жиди ніби замовили ковалеві чотири цвяхи, але коваль вкинув один цвях у воду, або заховав під язик, — і за це благословенне діло ковальське (Етн. Зб. НТШ. XII, ст. 115-16, також у Грінченка I, 74). Тому й приповідка склалася: "Цвяхи красти, то не гріх, бо коли Христа розпинали, хтось "милосердний украв був цвяха, а то були ще скорше позабавили їх у тіло..." (Франко. "Приповідки", II, 306).

ГЕГЕМОНИЯ — панування, верховодство одної якоїсь держави (чи класи) над іншими. В світі нема рінности, і в суспільстві все одна якась людина, чи класа, чи держава мають більший вплив, ніж інші. Коли цей вплив базується на духовій вищості, на моральному авторитеті, всі приймають такий вплив без особливого спротиву, бо і вживається його звичайно не в своєкорисних інтересах, а для спільного добра. І тоді ніхто про гегемонію не говорить. Про гегемонію ж ми говоримо тоді, коли верховодство набирає вигляду тиранічного насильства, що походить із доктрини сили, як то ми бачимо, наприклад, в ССРСР, де панування партійної бюрократії над величезними масами народу все побудоване на голому насильстві так званої диктатури пролетаріату, що її Москва хотіла б поширити на весь світ. Проти цієї гегемонії Москви повстає з обуренням усе, що не зносить насильства. (див. БУПР).

Лише той народ виявляє свою справжню вищість, який вміє створити школу, кращу, ніж у інших, закони, кращі, ніж у інших, господарство, що задовольняє краще, ніж у інших, потреби гідного людського життя, і нічого з цього ми не знаходимо в московського народу, що, насильством верховодить в Україні та в інших країнах підбитої Східньої Європи.

ГЕДОНІЗМ — шукання приємності, як цілі всього життя. Для гедоніста життя не має ніякого іншого змісту, як тільки задоволення змислових жадань. "Лови момент!" ("Карпедієм" з латинського) — це його ідеал. Але гедоністи забувають, що в кожному з нас існують, крім жадань тіла, ще й жадання духа, — і ці останні часто суперечні жаданням тіла. Як їх примирити? В гедонізмі виникає неминуча дилема: або я порину в безпосередню й змислову насолоду і потім зазнаю пересиченість, несмак, знеохоту, біль голови та інші недогоди, або я відмовлюся від негайного задоволення свого жадання. підожду, щоб пожити пізніше кращі плоди моєї саможертви і знайти в тому більшу приємність. Досвід тисячоліть виказав, що далеку більшу приємність дають духові втіхи, що приходять в наслідок тимчасової саможертви, бо вони ніколи не дають пересиченості, і приємність від них далеко інтенсивніша й триваліша. І тому бачимо митардохальне явище: Епікур, основоположник епікуреїзму (341 — 270 до Р. Хр.), одного з напрямків гедонізму, жив майже аскетично, витрачаючи на себе по гри оболи в день, але виявляючи велику щедрість і добротність в відношенні до своїх приятелів; він знаходив, що та приємність, яку він одержував, допомагаючи іншим, була без порівняння вища від тої, яку б він мав, добре ївши й пивши. Так добре усвідомлений гедонізм веде до аскетизму. Щоб мати справжню приємність, треба йти за голосом природи, яка чергує приємне з неприємним, і християнської моралі, що наказує вірним піст перед святами. Якщо дитині подобаються солодощі, то в тому можемо чути голос природи, яка витворила в дитині потребу цукру, але якщо та дитина занадто віддається своїй приємності і наїється тих солодощів забагато, в неї болітиме живіт і голова, і її нудитиме. Після короткої приємності, нерозумно вжитої, приходять великі неприємності. Ці неприємності ще збільшуються, коли вже не діти зловживають солодощів, а дорослі люди зловживають алкоголем, статевними приємностями та наркотиками... ці перетворюють поволі здорову людину, корисного члена суспільства, в ходячу руїну: ними повні шпиталі, в'язниці та божевільні.

ГЕЕННА — долина Гінном біля Єрусалиму, де палено тіла померлих і всяку нечистоту, а за безбожного царя Ахаза палено дітей в жертву Молохові. Звідти "геенна вогнена" — пекло, місце вічних мук.

ГЕКАТА — богиня нічних мар, привидів і чарування клясичної мітології, донька титана Персея і Астерії. Вона спершу була лише одєю з одмін місяця, а саме нового місяця, який власне тому, що не з'являвся на небі, мусів очевидячки, перебувати в підземному царстві, звідки Геката висилала на землю різні пекельні страхіття, та й сама часто ви-

ходила блукати темними ночами в супроводі пекельних псів, що зчиняли страшне виття, як тільки зачули де кров, чи яке злочинство. У цих своїх земних мандрівках, Геката любила спинятися на перехрестях і збирати навкруги себе неспокійні душі покійників, що не знайшли собі могили, або навчала чарівниць, як збирати чародійні трави, і що з ними робити.

Таку богиню кожний намагався задалегідь умилювати, і тому коло міських брам та дверей приватних хат ставили статуї богині, що мали віддаляти від міста й господи всяке нещастя. Статуетки богині прикрашали звичайно квітами, а останнього дня місяця приносили їй жертви, серед котрих невідмінно фігурували яйця й цицики. Такі ж саме жертви складали й на перехрестях доріг, що були всі присвячені богині. Із цих Гекатиних бенкетів нерідко користали циніки, викликаючи тим до себе жах і зневагу.

З часів Орфея встановлені були містерії Гекати. Але в орфіків ідея богині Гекати була дуже відмінна від звичайної - народної: орфіки вважали Гекату за царицю природи, що панує в царствах неба, землі й моря, і тому вона зливалася в них з уявленнями інших богинь — Деметри, Персефони і Кібели.

Найдавніші постаті Гекати представляли богиню завжди в супроводі собаки, а то й саму богиню з собачою головою. Але пізніше переважав образ жінки з трьома головами, або й трьох жінок, разом з'єднаних. Цей образ відповідав ідеї охорони перехрестів, вірніше — збігу трьох шляхів, звідки й часта латинська назва богині ТРІВІЯ. Дехто вважає, що цей образ відповідає трьом одминам місяця — повня, півповня й нового місяця.

ГЕКТОР — герой Гомерової "Іліади", син троянського царя Пріама і Гекуби, найхоробріший лицар, якого вбив Ахілл після того, як Гектор убив Патрокла, Ахіллового приятеля.

Символ моральної перемоги в фізичній поразці. Англійський письменник Честертон писав: "Роля Гектора провіщає всі ті поразки, через які пройшла наша раса і наша релігія". І американський єпископ Шін зауважує: "Для великих грецьких філософів неможливо було зрозуміти, яка могла бути гідність у стражданні. Дійсно, розв'язку цій проблемі дала лише Голгота, коли переможена Людина, розп'ята на хресті, зробилася зрештою завойовником світу, а Скорбна Мати у підніжжя Хреста перетворилася в Цариню Християнства".

ГЕЛІОЦЕНТРИЗМ — світогляд, що, за починком Коперніка (1473 — 1543) ставить не землю в осередок світу (геоцентризм), навкруги якого кружляє сонце й інші планети, а сонце, навкруги якого кружляє земля і інші планети сонячної системи. Проте, сучасна

наука вже знає, що й вся соняшна система кружляє навкруги якогось осередку, як кружляє навкруги якогось осередку і взаєє наш Богів Шлях, в якому знаходиться наша соняшна система. Коли Коперник словістив свою теорію геліоцентризму, вона зустріла великий спротив. Лютер писав: "Люди прислухаються до чужинецького астролога, який намагається довести, ніби земля крутиться, а не небо, чи твердь, сонце і місяць... Цей дурень хоче поставити догори дригом астрономічну науку, але Святе Письмо, нам каже, що Ісус Навин наказав сонцю зупинитися, а не землі..."

Галілея (1564 — 1642), що гаряче борювався за теорію Коперніка, католицька інквізиція запровадила до в'язниці в 1632 р., і він вийшов із неї, тільки заявивши, ніби відрідкається від своїх поглядів.

Але це не перешкодило землі далі крутитися навкруги сонця.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІЯТ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ — перший уряд

України в періоді між I і IV універсалами (з 28. VI. 1917 до 22. I. 1918): Назвали його "секретаріатом", щоб передчасно не дробити москалів, — і проф. М. Грушевський підказав, що і в Сполучених Штатах Америки міністри уряду називаються секретарями. Але московські агенти з того однаково скористали і в своїй демагогічній пропаганді між воцятвом та робітництвом запевняли, що український уряд тому називається Генеральним Секретаріатом, що складається він із самих генералів, себто найбільших реакціонерів, "буржуїв" та контрреволюціонерів. І хоч він насправді складався з самих революціонерів, соціалістів, на чолі з В. К. Винниченком, наші темні збаламучені маси їй злісної пропаганді антиукраїнській вірили.

ГЕНІЯЛЬНІСТЬ — найвищий дар людини від Бога на службі народові й людськості. Межи людьми, як і в природі нема рівності: нема двох однакових лілій, нема двох однакових орлів, і нема двох однакових людей: все живе відрізняється одне від одного. Кожної весни одні дерева цвітуть більше від інших, ніби їм спеціально чомусь сприяє натура. І в деяких етапах людської історії з'являються серед маси людей визначні особи, незвичайно обдаровані різними здатностями, що вказують шлях прийдешнім поколінням, витворюють гевмирущі ідеали втілюють ті ідеали в нестерельні твори мистецтва, науки, політики, суспільного життя.

Цих визначних людей, творців нових великих цінностей духа, ми називаємо ГЕНІЯМИ. Не всі визначні люди — генії. Між звичайною, сірою людиною людської маси і геніями простягається широка, посередня смуга більш і менш визначних людей, що мають

здібності, більші від звичайних. Але ці здібності, належно не культивовані, залишаються в більшості безплідними. Ті ж, що їх культивують, можуть досягти великої досконалости в тій чи іншій галузі людської творчості, приносячи людській культурі дари свого духа, — але вони рідко коли можуть піднестися до справжньої геніяльності, залишаючись тільки більшими чи меншими ТАЛАНТАМИ.

Були визначення геніяльності, як комбінації таланту з великою працьовитістю, великою витривалістю і терпцем. І хоча є в тому велика частина правди, але не вся: геніяльна людина, дарма, що мусить також багато працювати над собою, носить у собі печать якоїсь незвичайної легкості, що визначає її творчість: вона посідає велику ІНТУІЦІЮ, яка дозволяє їй проникати в істоту речей, схоплювати їх внутрішній зміст далеко скорше, ніж їхня ж логіка й розумовування, що пізніше тільки стверджують те, що їхня інтуїція відразу схопила. Геній випереджує свою добу, талант її інтерпретує. Геній творить нові форми, відкриває нові шляхи, досі не практиковані, талант досягає найвищих вершків на вже відкритих шляхах, в уже створених формах.

Але нові шляхи не все ведуть до відкриття нових великих обріїв, — деякі можуть завести у безвихідь. Не всі люди, що, завдяки незвичайним своїм здібностям, видаються, на перший погляд, геніями, залишаються такими в досвіді дальшої історії. З'являються часто люди, що своїми здатностями підкупляють і сліплять, і злобувають великий вплив, на жаль, майже завжди згубний. Вони подібні до тих, що про них казав Христос: "Устануть бо лжехристи й лжепророки і даватимуть ознаки великі й дива, щоб, коли можна, звести й вибраних..." (Матв: XXIV, 24): Вони ведуть люстество на нові шляхи, як різні пропагатори московського комунізму, але мета, до якої вони ведуть, виявляється безоднею, або пустелею. Вони ведуть по болоті, як мандрівні вогники. Психіатр Тарабод писав про таких небезпечних "геніїв": "Не можна сказати, що вони не мають великих інтелектуальних здібностей, але їхній інтелект не створює нічого корисного..." А другий, італійський, психіатр Ломброзо теж писав: "Якщо вони малярі, то переважно декоратори... Якщо поети, писатимуть вірші, багаті на рими, з незвичайно гарною формою, але без жалного змісту..."

Якщо ж вони письменники, чи державні і політичні діячі, то їхні писання і їхні вчинки визначаються повною відсутністю морального змісту й етичних ідеалів. А тим часом, як писав аргентинський філософ Х. Інхеніерос: "Геній відзначається своєю моральністю, або він — не геній." "Поведінка генія без-

компромісова щодо його ідеалів. Якщо він шукає правду, він усе принесе в жертву задля неї. Якщо шукає краси, ніщо не зіб'є його з шляху до неї. Якщо шукає добро, їде просто і певно до нього понад всякі спокуси. І якщо він багатосторонній геній, гарне, правдиве й добре еднаються в ньому в зразковій етиці, що полягає в служінні всьому найвищому. Як то було в Леонардо да Вінчі і Гете". І у нашого Шевченка, додам я.

Геній не знає фарисейства. Нема генія, який би мав ідеал добра і не намагався його досягнути. Без моральної цілості не має генія. "Той, хто проповідує правду, але погоджується з брехнею і наклепами, хто проповідує справедливість і робить комусь кривду; хто проповідує милосердя і виявляє жорстокість, хто проповідує лояльність і зраджує; хто проповідує патріотизм і спекулює на ньому для своєї кар'єри; хто проповідує характер і підслуговує сильним світу цього, хто проповідує гідність, а сам упіднюється, — кожний той, хто вживає інтриг, принижень, тисяч інших дрібних засобів, несумісних з видом якогось ідеалу, кожний той не геній, і його голос прозгучить без відгону, не відіб'ється в часі, так, ніби прозгучав десь в порожнечі..." (Х. Інхеніерос "Ель Омбре Медіокре" 1953, ст. 203).

До того, — як писав Б. Шов в "Іванна д'Арк," — геній — це людина, що "бачить далше й проникає глибше, ніж інші", або як писав П. Фльоранс, — "геній — найвищий вияв розуму". І з цим можна погодитися, прийнявши за Ляйбніцем, що розум — це "здатність встановлювати правила й закони, відмічаючи одночасно й необхідні винятки; знаходити зв'язок між причинами й наслідками; вміти послуговуватися досвідом і пам'яттю; вміти передбачати..."

Леся Українка писала в поемі "Три хвилини", що

"... Для ідеї

Людина геніяльна є той фокус,

В який збирається її проміння.

Розсіяне по частках межі нами..."

Тим вона підкреслила синтетичну силу генія, що про неї писав Шопенгауер:

"Якщо рід спеціального і істотного для генія пізнавання — це інтуїція, то об'єкт його полягає не в окремих речах, але в платонічних ідеях, які вони виявляють. Характеристична риса генія — його вміння вбачати в окремішностях універсальне: звичайна людина ніколи не бачить в окремій речі нічого іншого, як ту окрему річ, бо тільки вона належить до реального життя, що її цікавить. І що менше вона схоплює інтуїцією це універсальне в окремих особах, чи речах, тим більше вона відстоїть від генія: талант студіюють окремі явища окремих конкретних

Наук, що мають своєю метою тільки взаємодішення речей між собою..." ("Верке" — Твори, II 445

ГЕОГРАФІЯ — наука про землю, землеопис. Цій темі відведено багато місця в Енциклопедії Українознавства НТШ, і ми цікавих до неї відсилаємо, але містимо тут --- в скороченні корисні доповнення, що їх подав проф. В. Січинський в "Гомоні України" з 16. III. 1957.

З географічних книжок в Україні були поширені в XVI ст. "Опис Сарматії" Матвія з Мехова в лат. мові, а також "Космографія" Мартина Бельського, переложена на староукраїнську мову в 1564 р.

У 50-х роках XVII ст. професор Київської Академії Епіфаній Славинецький і монахи Києво - Печерської Лаври Арсен і Ісаїя Сатановські виготовили в 1645 р. за Атлясом Бляо (в лат. мові) текст географії староукраїнською мовою, що обіймає усі частини світу. Цей твір називався "Позорище вселеннє или Атлас Новий".

Цих самих авторів було запрошено до Москви, де вони в рр. 1661 - 65 виконали переклад Космографії Меркатора (1512 — 1594). Наші вчені були в курсі найновіших винаходів і працю із галузі астрономії і географії та використали також інші джерела в чужих мовах, як англійця Джильса Флетчера з 1591 про Московію та інші.

За козацьких часів гетьманський уряд особливо дбав про географічну й картографічну працю, що її виконувала козацька старшина і спеціалісти гравери, як О. Тарасевич, що виконав загальні карти України. Гетьман Ів. Мазепа доручив полтавському полк. Іванові Іскрі з помічниками описати всі Дніпрові острови, річки і річища від порогів до Чорного моря. Ця праця мала особливе значення для опанування чорноморського побережжя. Велику картографічну й географічну працю виконали українські географи - геодезисти в рр. 1779 — 1781 р. коли було зроблено точний список і геодезійні поміри трьох намісництв (округ) — Київського, Чернігівського й Новгород - Сіверського. На чолі комісії стояв генерал - поручник А. С. Милорадович, а в склад комісії входили 20 членів із бунчукових та військових товаришів і канцеляристів "Малоросійської Колегії". Цю величезну працю використала Російська Академія Наук, видавши в 1786 р. карту цих намісництв під своєю фірмою, без жалного покликання на виконавців цієї праці!

В давній Україні - Русі наші предки одержували свої знання з сухих реєстрів, які знаходилися, нпр., на вступі Хроніки Амартола, звідки походять й географічні відомості найдавнішого нашого Літопису, та з подорожей паломників до Святої Землі.

Чи був уже тоді відомий в цілості переклад "Християнської Топографії" Козьми Індикоплова, дуже важливого на ті часи візантійського географічного підручника (VI ст.), що став дуже популярним серед східного слов'янства в XVI ст., це залишається, як писав М. Грушевський в своїй "Історії України - Руси" (т. III, ст. 460) досі неясним. Поодинокі статті з нього знаходимо ми в наших збірниках уже в XIII ст., — отже в частинах бодай його в усякому разі знали.

ГЕОЛОГІЯ — наука про будову, склад і історію землі. Сотні геологів вивчали минуле української землі, і, завдяки цьому, тепер нам відомо про ті величезні підземні скарби, які маємо в Україні. Формування землі продовжувалось мільйони років, на протязі яких Україна багато разів покривалася морями, що залишали після себе різні поклади з рештками давніх дивовижних тварин. Так створилася грубезна книга історії землі, яку не кожна людина може зрозуміти, бо треба вміти її читати по залишках, які знаходимо в різних покладах.

Про це писав О. Ольжич:
Із книжки грубої в твердих палітурках
З гірських пластів за вікнами ваголу
Пливе на нас симфонія п'янка
Одвічного, надхненого закону.
Котились води, дихала земля,
На сірій намул палало проміння.
Родились і лишали світло дня
Нечувані потворні сотворіння.
О, скільки зелені, о, скільки душних злив
У грудочці блискучій антрациту!
Яке намисто золотавих днів
В одній краплині бурштину укрито!
Не порошичкою хіба твоє життя
В цьому потоці соняшних сторіччів?
Але земля — одвічне вороття,
І переходять вічно річі в річі.

В саду тівистому, в нескошеній траві
Дзвінким дівчатам, хлопцям ясночолим
Читати буде солодко нові
Книжки, що нам не розгорнуть ніколи
("Геологія")

Геологія розбиває формування землі на 6 ер і, вивчаючи нашарування різних покладів, відзначає великі періоди часу творення землі, яка була спочатку вогненною кулею, а потім поступово охолоджувалася, покривалася морями й океанами і нарешті "сушу відділено від моря". Кожна геологічна ера, що тяглася мільйонами років, відповідає, — писав проф. І. Бандура в "Дзвоні" ч. 9(18), — кожному дневі творіння по Біблії.

Останнього дня Господь сотворив людину, і цей день якраз відповідає останньому геологічному четвертинному періоду та дилувіальній епосі. Цей останній період геологічний

логія поділяє на дві епохи: сучасну (алювій) та передсучасну (ділювій), коли жили в Україні мамути, носороги, печерні ведмеді, олені й ін. В кінці тої епохи появилася людина. Це був шостий день творіння, який геологи називають ділювієм і який, за даними геологічної науки тривав приблизно 500 тисяч років.

ГЕОЦЕНТРИЗМ — давній невірний погляд, що брав землю за осередок всесвіту. На його місце прийшов **ГЕЛІОЦЕНТРИЗМ** (див.). (Див. також **АНТРОПОЦЕНТРИЗМ**).

ГЕРА - ЮНОНА — цариця неба клясичної (греко-римської) мітології, жінка Зевеса, найстарша донька Кроноса й Реї, опікунка подружжя й народин. Як мати **ЕЙЛЕЙ-ТІ**, богині родива, була Гера й захисницею материнства.

Культ Гери перше не був значно поширений, — він пішов із міста Аргоса. Аргос, Мікени і Спарта були, за словами Гомера, найулюбленіші її міста. Пізніше, коли розповсюдилися погляди про Геру, як про захисницю родинного життя, культ її почав швидко ширитися. Головну божницю її — Герайон — межі Аргосом і Мікенами було поставлено в 423 р. до Р. ХР. Там знаходилася дорогоцінна статуя богині творчості Поліхмета, творця трох молодшого за Фідія, але не менш від нього славного.

У Римі Геру ототожнили з Юноною, але тут роля Цариці Неба ще більше затерлася перед тою ролею, що її вона грала, як захисниця родини і римських матрон, яким вона допомагала в рідких хвилинах їх життя, приймаючи відповідні молитви. Юнона Люцина ("що несе світло") була богинею родив; до неї зверталися всі вагітні;

Юнона Пронуба була спеціально богинею весілля (нубере — віддаватися);

Юнона Домідука охороняла молоду в урочисту хвилину ввдин її до хати молодої.

Юнона Регіна (Цариця) була захисницею держави римської, як великої римської родини, і входила в Капітолійську Трійду (разом із "Юпітером та Мінервою).

Юнона Монета (монере — перестерігати) одержала свою назву від того, що перестерігала римлян від ворожих нападів через гусей їй присвячених. Божниця її знаходилася теж на Капітолії, і в ній переховувалася державна карбівниця: всі шматочки металю, що тут були карбовані, називалися попросту — монети: назва, що затрималася й досі майже в усіх народів світу.

Головне свято Юнони називалося **МАТРОНАЛІІ**. Припало воно на 2 березня. Того дня всі римські матрони (жінки) йшли великим походом до божниці Юнони на Есквіліні і приносили там їй жертви. Жінки надто

легкої поведінки не сміли входити до божниці захисниці подружньої вірності й чистоти.

ГЕРАКЛ - ГЕРКУЛЕС — син Зевса і Алкмени, найславніший герой грецького мітичного світу, ідеал мужеської сили і чесноти. Уже в колисці задушив він дві великі гадюки, що їх наслала на нього ревнива Гера, люта на Зевеса за зраду з Алкменою. Гераклів брат близнюк Іфікл, побачивши гадюки, закам'янів був від страху, але Геракл, якому було тоді вісім місяців, схопив гадюк обіруч і задушив їх. Ця мужність маленької дитини так здивувала й захопила всіх олімпійських богів, що й сама Гера зворушилася, втратила ненависть до Геракла й почала його годувати (див. **БОГІВ ШЛЯХ**).

Виріши, Геракл був примушений виконати з доручення свого брата Мікенського царя Еврістея 12 незвичайних подвигів, відомих під назвою "робіт Геракла": 1. задушив Немейського лева; 2. убив Лернську гідру; 3. полонив живим страшного Ерімантійського кабана; 4. дігнав Кернейську ланю з бронзовими ногами; 5. перебив стрілами хижі птиці Стімфальського озера; 6. укоськав Кретського бика, що його Нептун наслав був проти царя Міноса; 7. убив Деомеда, тракійського царя, який годував свої коні людським м'ясом; 8. переміг Амазонок; 9. вичистив Авгієві стайні, пропустивши через них річку Алфей; 10. переміг і убив велетня - розбійника Геріона, в якого забрав його бики. 11. здобув золоті яблука в саду Гесперід на крайньому Заході; 12. звільнив Тезея з пекла, полонивши живим страшного пекельного пса Цербера.

Поза тим йому приписується силу ще інших незвичайних і найрізноманітніших пригод: він задушив у своїх руках велетня Антея, сина Землі, яка додавала тому сили кожного разу, як він її торкався; знищив біля Риму розбійника Какуса, що хотів був украсти Геріонові бики, коли він із ними вертався з Заходу; звільнив Гезіону від страшної потвори, яка мала її зжертви; відділив Африку від Європи, створивши Гібралтарську протоку і поставивши на ній т. зв. **ГЕРАКЛІВІ СТОВПИ**; звільнив Прометея, прикованого до Кавказьких гір; переміг річку Ахелоя і, нарешті забив кентавра Несса, що спробував вкрасти в нього його жівку Деяніру. Але ця остання перемога була причиною його смерти. Конаючи, Несс передав Деянірі свою сорочку, пересякнуту його кров'ю, запевнивши, що вона буде їй талісманом щастя, який збереже їй любов Геракла. Деяніра ревнуючи Геракла до молодої Іолі, після Гераклеві сорочку Несса. Але як тільки Геракл її надягнув, відчув такі страшні болі, що, не здолавши скинути з себе сорочку, яка ніби пристала до тіла, спалив себе на горі Еті. Бо-

ги дали йому не смертність, перенесли на Олімп і одружили з богинею Гебою — вічною молодістю, що служила Олімпійським богам за виночерпця.

Дуже багатий цикл легенд, зв'язаних із іменем Геракла, зі своїм величезним скарбом різноманітних складників історичної правди, поетичної фантазії й емоційної символіки збагачував літературу всіх народів й довго ще приваблюватиме дослідників і мистців.

Щодо історичної правди, то тепер уже наукою встановлено, що Геракл був мітичним героєм грецького племені Доріїв ще в ті далекі часи, коли вони жили на півночі тепер. Греції. Завоювавши Арголіду, в виправданні свого завойовання, вони зробили Геракла потомком Персея, арголідського героя. Так само якась глибока історична правда ховається в легендах про подорожі Геракла на далекий захід, в багаті чарівні сади Гесперід, які стоять у найближчому зв'язку з Атлантидою, що відає глибину всіх морів.

З бігом часу, історичний момент усе більше вивітрювався, і йому на зміну приходив елемент мітологічний, казковий, повний вкритої символіки, над якою ми ще спинятимемося при відповідних темах "Енциклопедії". Тут же тільки відмітимо побіжно цю символіку в згаданих 12 надлюдських роботах Геракла. Перемоги Геракла над різними потворами, дивоглядними звірщами, які в мітах завжди виступають, як образи - символи зими, хмар, темряви, треба вважати за перемоги сонця, що, розганяючи й перемагаючи темряву, приводить назад знову світлі погідні дні. Геракл, що вбиває гідру і чистить Авгієві стайні — це знову ж таки сонце, що висушує багнища і очищує повітря. Геракл, що полює за ланкою, це теж відомий вже нам образ сонця, що ніби весь рік полює за місяцем. Не треба також забувати, що 12 робіт Гераклевих відповідають більше-менше двадцяті зонам Зодіаку, через які проходить сонце, і той факт, що кількість тих робіт зведено власне до 12, — що було зроблено в досить пізню олександрійську добу, головню фінікійськими впливами, — теж може служити доказом, що давні мітологи головні риси діяльності Геракла в'язали з діяльністю сонця. Під впливом фінікійців Геракла іноді ототожнювали з Ваалом, теж сонячним богом.

Треба, отже, думати, що перше, ніж зробитися національним грецьким героєм, Геракл був місцевим сонячним богом. А потім розпочався протилежний процес: з національного перетворився в загально визнаного грецького бога.

Згідно з давньою традицією, першу жертву Гераклеві, як богові, приніс якийсь атенянин у Маратоні, і потім, кожних чотири роки, відбувалися тут спортові ігрища, в яких переможці діставали в нагороду срібні чарки.

Аптеозований, обожений Геракл зробився символом високої моральної сили, що невпинно і невтомно змагається з життєвими труднощами і в цьому змаганні знаходить заспокоєння й очищення. Справжній герой саможертви, найвищий приклад альтруїзму й самопошви, Геракл після аптеозу мусів залишитися оборонцем і добродієм людства. Звідси його епітети — Алексікакос — той, що відганяє всяке лихо, а в тім і хвороби і пошесті, що дало привід деяким дослідникам думати, що Геракл був первісно богом здоров'я, та Сотер — Спаситель. Зрештою, обидва епітети досить звичайні для богів.

З другого боку, для простого народу Геракл був утіленням ідеалу найбільшої сили. і тому він був охоронцем гімназій, гімнастичних вправ, тощо.

ГЕРАКЛІТ ЕФЕЗЬКИЙ (540 - 475 до Р. Хр.) грецький філософ, який вважав, що все в світі походить із вогня і в вогонь перетворюється. Але, як здається, під "вогнем" він розумів (не дурно його називали "темним", себто малозрозумілим) те, що ми тепер називаємо "тепловою енергією", бо він означав, що його "вогонь" — не полум'я, а щось "більш сухе й тепле". Для Геракліта все в світі змінне, "все тече": нікому не приходилося купатися двічі в тій самій річці, бо вода в ній щохвилини інша: одна прибуває, друга убуває. Увесь світ — одна така річка подій, і з конфлікту речей виникає життя. У постійній боротьбі протилежності еднаються, і з різних речей постає найчудесніша гармонія.

ГЕРАКЛЕВІ СТОВПИ — гори, що їх ніби поклав Геракл, під час своєї подорожі на захід, по схід берегах Гібралтарської протоки, в Європі і в Африці. Символ крайньої межі: давні люди вважали, що за Гераклевими стовпами кінчається людський світ. Доходити до Гераклевих стовпів значить, отже, доходити до останньої межі можливого в мистецтві, в науці, тощо.

ГЕРАЛЬДИКА, ГЕРБОЗНАВСТВО — наука про герби, себто про родові племінні й національні ознаки, їх походження і пояснення.

ГЕРБ — це властиво знак власності. Основна ідея герба, як особливої відзнаки чогось, чи когось, давня, як власність, з якою вона виникла майже одночасно в вигляді якогось знаку ще на перших шаблях розвитку людства. У всіх тих випадках, коли людині треба виявити свої права, чи визначитися серед сноманітного оточення, вона завжди вживала й вживає якийсь знак, який зберігає беззмінно при всяких обставинах, коли вимагається точний і безсумнівний доказ приналежності речі власне тому, хто зробив той знак. Часте вживання такого знаку закріплює зрештою той знак за його творцем, і він робиться поволі ніби його

заступником, символом. Практичні ж потреби й міркування спричинюються до того, що той знак не залишається виключною приналежністю одної особи, а передається, разом із власністю, спадково. Таким чином виникає й розвивається на простіший родинний, а потім і родовий знак. Про такі особисті й родинні герби — “знамена” — згадує й “Руська Правда”, що визначає кару в 12 гривень тому, хто “роззнаменує”, напр., борть. (Див.)

Пізніші ці давні знаки власності — “знамена” — перетворилися в герби шляхетських родин, що більше дбали про втримання своїх родинних прав і привілеїв.

Походження шляхетських чи лицарських гербів у Зах. Європі в’язеться з хрестовими походами XII ст., коли особливо виявляється необхідність розпізнавати особу лицаря, закованого в панцер. Тоді власне лицарський щит з емблемою на ньому, обидва відповідно — “геральдично” забарвлені, почався зватися “гербом”. Західно-європейське лицарство, як зазначав наш відомий дослідник геральдики д-р В. Сепітович-Бережний, — “вибирало собі емблеми довільно. З бігом часу воєни стали наслідними родовими знаками”. (“Час”, 29. II. 1948). Натомість, як відзначив також д-р Сепітович-Бережний в вищезгаданій статті, “в герби нашого боярства ввійшли не довільно вибрані емблеми, як у лицарства західного, а старовинні знаки руноподібного вигляду, які вживалися ще з часів поганських.” Цим ручним знакам і їх походженню присвятив наш український археолог проф. д-р Мих. Міллер довідку “До питання про походження старо-українських знамен”. “Ці перші герби нашого боярства, які мали емблемами старі родові знаки (служили безумовно і знаками власності) налапалися, або виразніше сказавши, стверджувалися, нашою державною владою, почавши від короля Давида до Юрія II, себто від середини XIII ст. до середини XIV ст.”

Польський дослідник Пекоїнський, професор Краківського університету, так писав в 1899 р. про польські та українські герби:

“Коли в своїх дослідях над середньо-вічним знаменництвом прийшов я до переконання, що найстарші початкові знаки польської шляхти не що інше, як тільки скандинавські руни. І що в інший спосіб не дасться вяснити їх походження, насунулося мені відразу спостереження, що руське (себто, українське Є. О.) без порівняння багатше від знаменництва польського знаменами (гербами) такого роду”.

Українська шляхта відчувала старинність своїх гербів і пишалася ними. Коли в 1429 р. зайшла була мова про прийняття українських і литовських шляхтичів до польських гербів, українці, за літописом Биховця, дали таку відповідь вел. кн. Витовтові:

“Ми — стара шляхта римська: предки наші із тими гербами своїми зайшли до тих держав і вживали їх, а так само тепер і ми їх ма-

ємо і вживаємо як своїх, а обіч їх не потребуємо інших гербів, а будемо триматися давніх, що нам їх предки наші залишили.”

Шляхта наша справді вірила в своє прастаре походження від “тих древних Руссов, предков наших”, які “за предводителством князя їх Олонацера” року 470 взяла Рим.

Також і лицарство козацьке любило хвалитися цими славними предками.

Щодо гербів, які вживали ті мітичні “шляхтичі римські”, то майже до половини XVII ст. у геральдиків можна знайти вказівки на казкові герби Ноя, царів Давида і Соломона, героїв Троянської війни, тощо. В існування таких гербів дійсно, як стверджує д-р В. Сепітович, вірили.

ГЕРБ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ. що його ухвалила Українська Центр. Рада в Києві в 1918 р. — це знак власности княжого роду Володимира Вел... Ухвалюючи його, як герб відновленої української держави, УЦРада пов’язала символічно нову Україну з давньою княжою Руссю-Україною. (Див. ТРИЗУБ).

ГЕРБЕРТ ОБЕРОН (нар. 1922), англійський політик і журналіст, активний прихильник поневолених Москвою народів, один із засновників і заступник голови (з 1953 р.) Англо-Українського Т-ва в Лондоні. Також засновник Англо-Білоруського Т-ва. Автор інформативно-пропагандивної публікації “Українці — наші потенційні союзники” (Лондон, 1957). У ній між іншим читаємо:

“Українці — відрубна й чітко окреслена нація, що нараховує 43.000.000 душ. Їх відмінність від москалів не тільки фізична, а й психічна... Київська Русь, як перше втілення України, проминувала блиском слави серед середньовічної європейської цивілізації. І хоч, коріння її були в Візантії, не менші зв’язки лучили її з Заходом. Згадати б тільки, що в переднорманські часи одна англійська королева була з походження українка, а ще більш відома всім французька королева Анна, донька вел. кн. Ярослава, яка прибула в Париж, коли там починали будувати катедрі Нотр-Дам... Через кристалізацію національно-державницької зрілості української нації виросла на долішньому Дніпрі, в серці південної України лицарська козацька демократія... Поруч дальматинської Рагузи-Дубровіка, Україна — єдина слов’янська країна, що має справжню морську традицію...” “...І хоч якби трагічно не сповнилось призначення України, все ж яким контрастом яскраво забарвленої історії виглядає воно в порівнянні з суворою хронікою поневолення й закріпощення, що випала на долю Московії... І як дивно, що Захід волить ігнорувати окремішність України, хоч українці приневодили навіть большевицьких можновладців закинути царське

"не було й бути не мож", бо, мовляв, українці — тільки екзотична відміна руских із іменем південних росіян чи "малоросів"..."

ГЕРБЕРШТАЙН ЗІГМУНД (1486-1566) німецький дипломат і подорожник, автор "Коментарію про Московські Справи" ("Перум Московітарум Коментарію" 1549 р.), дуже цінних записок, що витримали чимало видань і перекладів різними мовами.

Двічі він їздив в Московщину (1517 і 1526 р.) і був на Литві, а, можливо, і в Україні. Герберштайн про Україну писав:

"Мешканці по Борестену (Дніпру), черкаські-руські відрізняються від тих черкасців, про яких я писав перше, що вони живуть у горах Понта (на Кавказі). Тепер їх вождем Евстахій Дашкевич, — який, як я вже згадував, виступив проти Московії разом із ханом Махмет-Гіреєм, — муж дуже досвідчений в військовому мистецтві і славний визначною хоробрістю. Хоч він не раз ходив разом із татарами, але ще частіше нищив їх, — мало того: він часто ставив перед великою небезпекою і самого царя московського, в якого колись був у полоні. Того року, як ми були в Москві, він розторожив московитів, завдяки незвичайним хитрощам... Він привів у Московію татар, вдягнутих у литовський одяг, знаючи, що московити сміло кинуться на них, ніби як на литовців. Сам він приготував засідку, щоб помститися москалям. Спустошивши частину північних земель, татари нападають на Литву. Москалі, довідавшись, що вони змінили шлях і заняли Литву, й собі вступили в Литву. Коли ж, спустошивши її, верталися переобтяжені здобиччю, Евстахій оточив їх із засідки і перебив усіх до одного..."

Про Волинь Герберштайн писав, що вона "населена найбільш войовничим народом". Про Київ: "Київ — старовинна столиця Руси. Пишність і справді королівська велич цього міста потверджується самими його руїнами й пам'ятками, від яких залишилися рештки. Ще й досі на прибічних горах помітні сліди спустошених церков і монастирів, крім того багато печер, в яких є дуже давні гробівці, і в них ще не зотлілі тіла..."

ГЕРБІНІЙ ЙОГАН (1627-1679, або 1633-1676) — лютеранський пастор, що жив у Швеції, Польщі й Литві. Знайомий з Інокентієм Гізелем, архимандритом Києво-Печерської Лаври, написав на підставі його "Патерика" книжку в латинській мові "Святі печери київські, або підземний Київ, в якому підземний лабіринт і в нім шістьсот літ тому померлих святих і героїв греко-руських нетлінні тіла поіменно..." (Єна, 1675).

У цій книжці Гербіній переповів і спростував легенди, які був оповів в 1666 р. Фльорус Полонікус в книзі, видрукованій в Нюрнберзі, ніби із київських печер іде підземний хід

аж до Смоленська, попід Дніпром і попід Дністром, і весь він виложений всередині "литим металем", "з чого можна зміркувати колишню розкіш цього місця", "а будова цього місця називається ділом італіян".

Так само спростовує Гербіній оповідання, ніби Київ — то стара Троя, що її зруйнували греки, — "до якої байки додається вигадка що в печерах київських можна оглядати велитенські тіла Гектора, Пріяма, Ахіла і інших троянських і грецьких героїв, нетлінні протягом такого часу..."

ГЕРГЕПА — велика, незграбна, смішна постать. В. Винниченко в своїйому тритомовому памфлеті "Відродження Нації" висміяв в образі гергепа українську недосвідчену, невмілу дипломатію ледве відродженої української держави 1919-1920 р.:

"І от на європейському обрії з'явилась чудернацька, ніколи не видана постать: дебели, репана мужицька пика, вся обсіпана найдорожчою пудрою; щокни розмальовано буржуазною фарбою; вся незграбна, обмотана шовками, обвішана скляним намистом, і з величезною торбою грошей в руках. Ця чудна гергепа почала з'являтися то в одному, то в другому місті, викликаючи в європейців здивовання, нерозуміння й навіть замішання, бо ніхто не міг зрозуміти, хто вона така, чого з'явилася, і що мали значити її вчинки: куди б вола ні повернулася, зараз же засувала руку в торбу, виймала жменю грошей і тикала їх усякому, кого бачила. Європейці очоче брали гроші, але чудної істоти все ж таки не розуміли. А гергепа присідала перед ними, панськи обмахувалась віялом, кокетливо збирала губки, виставляла свої золоті персні, шовки, скляне намисто й без утоми їла цукерки, горіхи, знову цукерки, запиваючи те шампанським і заїдаючи знову цукерками. Часом вона об'їдалась і напивалась так, що доходила до непристойностей і скандалів. Але вона зараз же виймала з торби жмені грошей і присипала ними в нагнених місцях. Нарешті, європейці почали через досвідчених людей дізнаватися, що то була українська "дипломатична" місія, яка мала в найкращому світлі представити перед Європою українську націю..." (т. III, ст. 419-20).

У пізнійшій українській еміграційній літературі в гергепі втілено "зmodernізовану вайлакуватість, розляпистість, невміння більшменш пристойно поставити себе перед зовнішнім світом", а також "недосконалість людської психіки й характеру, зумовлену такими ідеологіями і критеріями думання, як просвітянщина, побутовщина, провінціалізм, етнографізм." (Л. Лиман).

ГЕРДЕР ЙОГАН ГОТФРІД (1744-1803) — німецький письменник, історіософ і етнограф, ще своєю збіркою народних пісень, під

назвою "Голоси народів у піснях" мав величезний вплив на розвиток етнографічних студій взагалі, і зокрема в Україні. Під його впливом Олександр Павловський видав першу граматику української мови, доводячи її придатність до літератури. У 1819 р. виходить перша збірка українських народніх пісень у вид. Миколи Цертелєва, що порівнював їх красу з творами Гомера і т. зв. Оссіяна. Виступаючи за співпрацю всіх національних культур, Гердер відкидав ідею культурної меншовартості окремих народів. Пророк національного патріотизму і гуманного націоналізму, без тіні експансіонізму чи шовінізму, з визнанням прав кожного народу на власний духовий розвиток і власну національну літературу, Гердер у своєму "Деннику моїх подорожей" 1769 р. прорік Україні краще майбутнє:

"Україна стане колись новою Елладою: прекрасне підсоння цього краю, весела вдача народу, його музичний хист, родюча земля, колись прокинуться: із стількох малих племен, якими адже були колись і греки, виникне велика, культурна нація, її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген у далекий світ..."

ГЕРМАФРОДИТ — син Гермеса й Афродити, який, на прохання німфи Сальмакїди, захоленої його красою, з'єднався з нею в одне тіло, ставши двостатевою істотою. Біологічний **ГЕРМАФРОДИТИЗМ**, себто наявність в одній істоті двостатевості, зустрічається часто в рослин, рідше в тварин, як порожниві хробаки, тощо, ще рідше в вищорозвинених тварин і дуже рідко у людей. Натомість досить часто зустрічається **НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРМАФРОДИТИЗМ** у народів, що довгий час підлягають насильному асиміляційному процесові чужої культури. Найбільш відомий і характерний приклад — М. В. Гоголь зі своїм славним "Тарасом Бульбою" та "Вечорами на хуторі біля Диканьки", писаними в московській мові. Він сам писав, що не знає — "яка у мене душа, українська чи російська", але зараз же й додавав: "Ніяк не дав би переваги росіянинові над українцем".

Російський літературознавець і лінгвіст, проф. Дм. Овсяников Куликовський, сам українського походження, в своїх дослідях над творчістю Гоголя прийшов до переконання, що зтой національний гермафродитизм нещасного письменника, що терпів і мучився від свого духового роздвоєння, від боротьби між двома душами, був причиною його психічної недуги, що звела його передчасно в могилу. Біологічний гермафродитизм у істот фізіологічно високо розвинених не дає їм нащадків. Національний гермафродитизм, хоча й дуже часто приводить до родинних трагедій, в Україні зокрема ще надто плідний...

ГЕРМЕС — лат. **МЕРКУРІЙ** — один із дванадцяти головніших богів клясичних Греції та Риму, син олімпійських Зевеса та Майї, доньки Атланта. Вже в пелюшках виявив незвичайну вмілість і сприт, що його характеризували. Народившись уранці, він уже опівдні, знайшов кістяк черепахи, робить собі з неї ліру, а ввечорі краде у Аполлона, що попав товар богів, 50 телиць, яких так ховає, що й знайти їх не можна. Сам же залазить назад у свої пелюшки. Але Аполлон здогадується, чия то робота і — після марного намагання полагодити справу з Гермесом — скаржиться Зевесові. Зевес наказує Гермесові відшукати телиці й віддати Аполлонові. З жалю заграв він тоді на своїй лірі, а Аполлон, як почув ліру, відмовився й од телиць, аби тільки Гермес подарував йому ліру. І так і сталося. Отак Гермес став пастухом, а Аполлон — музикою.

На знак миру Аполлон подарував Гермесові золоту гилочку з двома галузками, що приносить достаток і гаразд. Від того часу запанувала між ними велика приязнь, бо обидва вони були великими прихильниками людства — Аполлон, як виразник найвищих ідеалістичних змагань розуму, Гермес — його практичніших корисніших нахилів.

Значення цього міту не зовсім ясне. Одні вбачають у Гермесі давню персоніфікацію Присмерку, і телиці, вкрадені в Аполлона, були б тоді соняшними променями, які Присмерок ніби ховає в якійсь безодні, звідки їх потім знову забирає сонце (Аполлон). Інші ж міркують, що Гермес у цьому міті — персоніфікація вітру, а ліра, яку він вигдав — це гаї й діброви, це сама земля, що грає під вітром. Телиці Аполлона були б у цьому разі воддами небес, які краде вітер, ховаючи їх у хмари, а Зевес примушує їх оддати, обдаровуючи людей благодатним дощем.

Одержавши від Аполлона золоту гилочку гаразду та достатку, Гермес робиться опікуном усього того, що веде до добробуту. Тому він, як пастух, пильнує, щоб товар був здоровий і плідний. А що товар давнішими часами був часто таким самим засобом виміни в торгівлі, як тепер гроші, то Гермес став захисником торгівлі. У торгівлі тяжко обійтися без лукавства і обману, тому Гермес — бог шахраїв та дурисвітів. Користь із торгівлі залежить од безпечности й швидкості торговельних зносин, тим-то бере Гермес під свою охорону шляхи й подорожніх. І сам він стає вічним подорожнім, мандрівником, — швидкий, як вітер, літає він на своїх маленьких крильцях, прироблених до ніг, з одного кінця світу в другий, переносячи богам і людям накази Зевеса і молитви людей — богам і Зевесові.

Торгівля — посередництва, і тому-то зробився Гермес посередником між богами, і межі богами й людьми. А тому, що посеред-

никові, як і послові, і доброму купцеві треба вміти добре говорити, Гермес зробився богом промовців.

Сни приходять до людей од Зевеса, хто міг би їх приносити, як не післанець Зевеса? — тим-то, ідучи спати, зверталися з молитвою до Гермеса, щоб дав добрі сни.

На Гермесові ж лежав обов'язок супроводити душі мертвих у царство тіней, а іноді, як то було з Еврідікою, дружиною Орфея, і виводити їх звідти.

Хто міг би побігти швидше від Гермеса? Хто міг б зрівнятися з ним у зручності й вправності? Не дурно ж греки вважали Гермеса творцем гімнастичних вправ і під його оліку та догляд віддавали свої гімназії та стадіони.

На Гермесі лежала сила всяких функцій, на перший погляд, дуже різноманітних, але, при уважному розгляді, всі їх можна звести до двох головних — сприяти матеріальному добробуту і бути посередником у виміні чи то речей матеріальних (тому він був богом навіть і злодіїв, бо в них один власник речі заступає другого), або й цілком духових.

Латинський Меркурій перше не мав такого багатства функцій, і його роля зводилася до ролі бога торгівлі (меркарі — торгувати). Але в скорому часі Меркурій ототожнивися з Гермесом, набравши особливо значення післанця богів, — в цій функції його відзначав КАДУЦЕЙ — відзнака послів, яка складалася з палички, обвитої двома вужами. Походження кадучея треба, очевидно, виводити від тої гілочки з двома галузками, що подарував Аполлон Гермесові. До цих же його функцій відносилася пара крилець на ногах (ніколи на спині!) і капелюх подорожного — петас. Як бог торгівлі тримає Гермес в руці гаманець. Як бог гімназій Гермес Палестрит має в руці стригіло — знаряддя, яким спортовці обтирали собі зі шкіри піт і порох.

Іншим атрибутом Гермеса, як бога спорту, був ПІВЕНЬ. Греки захоплювалися боями півнів, і молоді ставили за обов'язок, який вона зрештою радо виконувала, бувати на тих боях півнів, щоб вчитися від них, як треба боротися до останньої краплі крові.

На архаїчних пам'ятках ми бачимо Гермеса з бараном на плечах. Цей образ Гермеса Кріофора, що символізував піклування Гермеса про здоров'я довіреної йому отари, як і образ пастуха Арістея, що несе вівцю на плечах, послужив пробразом для християнського образу ДОБРОГО ПАСТИРЯ, що знайшов своє надхнення в словах Спасителя:

"Котрий з вас, мавши сотню овець та загубивши одну з них, не залишить 99 у степу та не піде за загубленою, доки знайде її? А знайшовши, положить на плечі собі, радіючи. І прийшовши додому, скликає друзів та

сусід, кажучи їм: "Радійте зі мною, бо я знайшов овецьку мою загублену." "Глаголю вам, що оттак радість буде на небі над одним грішником розкаяним більша, ніж над 99 праведниками, яким не треба покаєння.." (Луки ХУ, 4—7).

ГЕРМЕС ТРИСМЕГІСТ — вигаданий автор герметичної, себто окультної, літератури, приступної тільки для втаємничених: для давніх окультистів навіть Іліяда та Одисея Гомера фігурували поміж книжками Гермеса Трисмегеста. Але пізніше поняття герметичної літератури та філософії, зробилось синонімом альхемії, що намагалася відкрити таємницю перетворювати дешеві метали в дороге золото та знайти елексир довгого, чи навіть нестертельного, життя.

З огляду на те, що герметична література була зрозуміла тільки втаємниченим, уважалася, що скарби знання, в них вложені, Гермес Трисмегест забезпечив від ока профана магичними печатками. Звідти ГЕРМЕТИЧНИЙ почало означати — щільно замкнений, а ГЕРМЕТИЗМ — таємну науку, виложену в тих герметичних книжках.

Еспанський філософ Ортега-і-Гассет в своїй відомій книзі "Бунт мас" говорив про ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ГЕРМЕТИЗМ масової людини, себто про її щільну непросякальність небажаним їй ідеям і думкам: "Цей осібняк знаходить в своїй духовості репертуар ідей, цілком вироблений (іншими людьми). Він вирішує їх твердо триматися, вважаючи, що йому їх цілком вистачає... Ця мірнота знаходить у собі ідеї, але не вміє їх творити. Вона навіть не підозріває, в якому тонкому оточенні вони витворюються. Вона хоче висловити ідею, але не хоче прийняти умов, які потрібні для вироблення думки. І тому її ідеї — тільки бажання, прив'язані до слів... Масова людина почула б себе розгубленою, коли б вона побачила себе примушеною прийняти дискусію з кимсь, — тому вона інстинктивно відкидає цей найвищий трибунал, що знаходиться поза нею.." Герметизм душі, що не хоче дискусій, кидає маси в т. зв. безпосередню акцію, що її наказує їм перший - ліпший демагог, який у своїй амбітності, не дбає про те, де правда, а тільки про те, як використати для власної кар'єри інтелектуальний герметизм маси".

ГЕРОДОТ (485—425 до Р. Хр.) — грецький історик, батько історіографії, що написав 9-томову історію близького сходу і Греції. Четверта книжка цієї історії описує тодішню Україну — Скітію, в якій причорноморських містах, грецьких колоніях, Геродот побував і позбирав там відомості про народи, що заселяли землі телерішньої України. М. Грушевський писав про Геродота:

"Нині в науковій літературі певність Ге-

родота не підлягає найменшому сумнівові там, де він оповідає, як свідок; що інше, де оповідає він із переказів: ці оповідання дуже нерівної вартости". (Іст. У. Руси, I, 106).

ГЕРОЇ — люди, що з любови до ближнього, або до ідеалу, ідуть без вагань на зустріч смерті.

Давні греки називали героями півбогів — синів жінок від богів, або синів богинь від чоловіків людського роду. — людей незвичайно сильних, сміливих, здатних на будьякі подвиги, корисні людству. Приклад — Геракл (див.), Тезей та інш.

Але вже таки в давній Греції поняття героя поширилося й на простих людей, що загинули в боротьбі за батьківщину, як от 300 героїв в Термопілах, або в боротьбі проти тиранів. Але в усякому разі малося на увазі тих, що геройськи загинули. Культ героїв був культом славних покійників. Лише далеко пізніше — і то більш реторично — почали прикладати назву героя й до живих, але знову таки тільки до тих, що не побоялися піти на зустріч смерті, дарма, що, переборовши небезпеку, залишилися живими.

У багатьох письменників герої — всі визначні люди, що їх ми зовемо звичайно **ГЕНІЯМИ** (див.), вважаючи, очевидно, що слава визначає героїв. Тому Данте у них — герой поезії, Мікельанджельо — герой різьбарства, Шекспір — герой театр. драми, Олександр Македонський і Наполеон — герої війни й стратегії. Але в дійсності ми повинні звати героями тільки тих людей, що з любови до ближнього, чи до якої ідеї, не боялися смерті. Дарма, що іноді тих героїв не супроводить слава, і вони залишаються безіменними.

Багато років тому в Італії річка Адідже так розлилася, що знесла міст у Вероні, від якого залишилася була тільки центральна аркада, на якій знаходилась одна хата, якої мешканці — чоловіки, жінки й діти — благали рятунку. Граф Спольверіні, що був на березі, вигукнув: "Дам сто французьких люїдорів (золоті монети) тому, хто заризикує порятувати цих нещасних людей".

Якийсь молодий селянин узяв човна, керував ним через залиті водою вулиці і, зрештою, перевіз усіх на берег, перемігши бурхливу течію. Але коли граф Спольверіні захотів дати йому приобіцяні гроші, він відмовився: "— Дякую, я не продаю свого життя, віддайте ці гроші бідній родині, що їх дуже потребує".

Історія не зберегла нам його імени, але це був справжній герой, яким керувало тільки почуття любови до ближнього. Герой — не продає свого життя.

Християнство не знищило ідеалів героїзму, що панували в класичному світі, але заступило їх ідеалом святости, що включає в

себе ідеал героїзму: героями були св. Стефан, первомученик, що був побитий за свою віру камінням, св. Себастьян, що загинув під градом стріл, — героями були всі християнські мученики, що воліли загинути, ніж зрадити свою любов до Христа і свою в Нього віру. І навіть тоді, коли святі не гинуть від рук ката, все їх життя — один героїчний подвиг боротьби духу з тілом, боротьби між бажанням духового вдосконалення і нахилами тіла до фізичної насолоди; всі святі — справжні герої, бо вони свідомо йдуть на смерть для цього світу, щоб могли воскреснути в Бозі.

Історія України повна імен героїв, що з любови до своєї батьківщини віддали за неї своє життя. Досить згадати всіх тих, що загинули під Базаром (див.), під Крутами, у Буші (див.)... Досить згадати Біласа і Данилишина, Ольгу Басарабову і Олену Телігу, Грицька Чупринку і Віру Бабенко, Тараса Чуприяку, і всіх тих безчисленних і безіменних героїв УПА, що свідомо й безстрашно йшли на смерть, щоб дати життя нескорній ідеї Українського Державного Відродження навіть у концтраках Воркути та Кінгіру.

С. Єфремов в своїй "Історії українського письменства" звернув увагу ще на інший рід жертвенного героїства, — героїства відданої, витривалої, нікому непомітної, але потрібної праці на службі вибраної ідеї. "Блиснути величним учинком, усе навкруги осяянувши відразу, — писав він, — не важко тому, хто має на це силу: досить на це одного тільки пориву, одного величного творчого розмаху. Але згнітити навіть бажання такого вчинку, але з дня на день тягнути ярмо буденної праці, але не бачити ні в минулому, ні в майбутньому нічого, окрім довгої низки таких самих сірих днів — це справжній героїзм, це незмірний подвиг, бо все життя зводить на один суцільний подвиг. І не впасти під вагою такого подвигу — то найвищий ступінь, до якого тільки може піднятись людина, бо вимагає це майже надлюдської сили. Неплохитну залізну владу, велику силу духа, незломну віру в себе і в своє діло треба мати для цього — і їх у високій мірі посідав(Б.) Грінченко." (II, ст. 202).

До таких героїв самовідданої праці належав і сам С. Єфремов, який зрештою закінчив своє життя, як мученик і герой московських концтраків, обвинувачений в провідництві і організуванні Спільки Визволення України.

ГЕРОСТРАТ — грек з Ефесу, який в 356 р. до Р. Хр. спалив славнозвісну святиню Діяни Ефеської, що вважалася одним із семи тодішніх "чудес світу". Зробив він це із бажання бодай злочинної посмертної слави, що зробила б його ім'я нескортним. Ефе-

сяни, щоб запобігти тому, видали декрет, яким забороняли називати ім'я злочинця, але тим тільки посприяли тому, що ім'я Герострата дійшло аж до наших часів. Його ім'я визначає тепер кожного амбітника, що готовий на будь який злочин, аби зробитися відомим між людьми.

ГЕРЦЕН ОЛЕКСАНДЕР (1812 - 1870) — видатний московський революційний публіцист і письменник (писав також під псевдом Іскандер). Видавав на еміграції в Лондоні журнал "Полярная Звезда" і двотижневик "Колокол", які мали велечезний вплив на тодішню громадську думку російських громадян.

Герцен був одним із тих небагатьох москалів, що ставився з симпатією до можливості відновлення України, як самостійної держави:

"Чому ж би нам з Польщею, з Україною, з Фінляндією не жити, як вільний із вільним, як рівний з рівними. Чому ж це ми все маємо забрати собі в кріпосне рабство?" — запитує він в 1863 р.

Прихильник тої засади, що кожний нарід сам має порядкувати своїм життям, Герцен не лякається того, що Україна може захотіти бути "ані Польською, ані Руською". "Україну, — пише він в статтях "Россія і Польща", — слід в такому випадкові визнати вільною й незалежною країною... У Малоросії — пише він далі, вживаючи тодішню офіційну назву України, — живуть люди, — люди, пригнічені рабством але не настільки зломані урядом і поміщиками, щоб утратити всяке почуття національності: цілком навпаки — родова свідомість у них сильно розвинена. Розв'яжімо ж ми їм руки, розв'яжім їм язик, хай мста їхня буде цілком свобідна, і тоді хай скажуть вони своє слово, перейдуть через кнут до нас, через папство до вас (до поляків), або, якщо вони розумні, простягнуть нам обом руки для братнього союзу і в незалежності від обох". ("Колокол" ч. 34).

Видрукувавши в "Колоколі" за 1860 р. листа від Костомарова, в якому той ставив вимогу, щоб "ані великороси, ані поляки не називали своїми землі, що заселяє наш нарід", Герцен цілком з тим погоджується, і заявляє, що думки Костомарова — також і його власні, бо вони коротко висловлюють "увесь наш світогляд".

Ясно, що таке невидане серед москалів відношення до української справи викликало в українців почуття великої симпатії і вдячності до Герцена. Той же Костомаров писав йому:

"Ви виявили щодо України такий погляд, що його інтелігентна частина південно-руського народу здавна зберігає, як найдорожчу святість серця. Прийміть же від нас сердечну подяку до числа багатьох правд,

що ви перший висловили друком на московській мові, належить і те, що ви сказали про нашу батьківщину".

А Т. Шевченко записує в своєму "Щоденнику" 6 лютого 1858 р.:

"Я вперше сьогодні побачив газету ("Колокол") і побожно поцілував її..."

Сам О. Герцен, зрештою високо цинив творчість Т. Шевченка і з співчуттям писав про нього, а в своєму літературному життєписі "З того берега" гостро засуджував московський режим:

"У найгірші часи європейської історії злибуємо ми деяку пошану до особистости, деяке визнання її незалежности, деякі права, признані талантам і геніям. Які не були нікчемні тодішні уряди, все ж не відправили вони в заслання Спінозу, а Лессінга не били нагаями і не віддали в солдати... У пошанівку не лише до матеріальної, але й до моральної сили, в мимохітнім узнанні особистости — одна з великих рис європейського життя... У нас нема нічого подібного. У нас особистість завжди була заглушена, поглинена державою, общиною, церквою, родиною..."

І в наслідку — московський советизм в якому особистість ще більш поглинена державою, як була при царях.

ГЕРЦИК ГРИГОРІЙ син Павла Герцика, полтавськ. полковника, полтавський наказний полковник, прихильник гетьмана Ів. Мазепи. Після Полтавської поразки 1709 р. пішов із Мазепою на вигнання і служив Пилипові Орликові за генерального осаула. Був йому швагром (братом жінки П. Орлика). З 1720 р. жив у Варшаві, де виконував доручення Орлика, поборюючи московський окупаційний режим в Україні. Але агенти кн. Долгорукого, московського посла в Варшаві, схопили його і вивезли до Московщини, де він був ув'язнений в Петропавловській фортеці. Від 1828 р. жив у Москві.

ГЕРЦЬ, ГЕРЕЦЬ — двоюбі окремих лицарів перед головною битвою, в яких виявлялося військово мистецтво і вміння триматися на коні. Герці були улюбленим військовим спортом українських козаків. Згадка про герці залишилася в українській приповідці: "Завзятий як перець, поки не вийде на герець.." (Номис ч. 13652) .

ГЕСПЕРІДИ — дочки Атланта і Ночі, що жили, як оповідали давні греки, на крайньому заході землі, де вони мали сад із деревами, що плодили золоті яблука. Стеріг їх стоголовий змії. Геракл знайшов цей чудовий сад, забив змія і забрав золоті яблука, сповнивши так доручену йому від Ерістея одинадцятку "роботу".

ГЕТЬМАН — найвищий виборний старшина козацького війська. Під час походу мав

необмежену владу. Про його вибір та владу писав француз БОПЛЯН (див.)

“Збираються старі полковники і старі козаки, що мають між ними повагу і дають голоси на того, кого вважають найздатнішим до того. Хто дістав більшість голосів, той вибраний. .. Коли ж вибраний козак приймає гетьманський уряд, він дякує раді за зроблену честь; хоч він негідний і нездатний до такого уряду, однак обіцяє, що буде намагатися своєю пильністю й стараннями зробити себе гідним, служити їм усім взагалі і кожному зокрема, і життя його готове бути завжди на услуги його братам. На цю промову плещуть йому і кричать “віват! віват!”, а потім кожний підходить до нього, в порядку своїх ранг, віддає поклін, а гетьман подає йому руку... так вони вибирають вождя, — не буває часто в пустім степу. Називають його на своїй мові гетьманом, слухають його: власть його необмежена, — він може спинити голоси і на палю саджати неслухняних. Поступає суворо, але не рішає нічого без військової ради. Але й гетьмана може спіткати біда, він мусить бути незвичайно обережний на війні, щоб не сталося нещастя, і в усякій нагоді і в трудних обставинах має показати себе проворним і пильним, бо як покажеться плохим... зараз вибирають на його місце іншого..”

Від 1648 р. гетьман — досмертний президент української козацької республіки, влада якого була обмежена радою старшин. За Хмельницького, Самойловича й Мазепи гетьманська влада наближається до монархічної. Б. Хмельницький хотів зробити її й спадковою. Відновлена гетьманська держава в 1918 р. за Павла Скоропадського мала виразні ознаки монархічного типу.

На випадок перешкоди, Гетьман призначав собі заступника, який звався **НАКАЗНИМ ГЕТЬМАНОМ** (у протилежність до виборного). (Див. **БУЛАВА**, **БУНЧУК**).

ГЕТЬМАНОМ КОРОННИМ — називався в Польщі головнокомандувач війська. Його заступник і помічник називався **ГЕТЬМАНОМ ПОЛЬНИМ**.

Були гетьмани і в Литві: **ВЕЛИКИМ ГЕТЬМАНОМ** (або **ЗЕМСЬКИМ**) називався головнокомандувач війська під час походу, а під час миру був він членом Господарчої Ради. Його помічником був **ГЕТЬМАН ДВІРСЬКИЙ** (або **ПОЛЬНИЙ**).

ГЕФЕСТ, ГЕФАЙСТОС — див. **ВУЛЬКАН**.

ГЕХТЕР МАКСИМ (1885 - 1947) український журналіст жидівського походження, співробітник “Ради” в Києві, ЛНВісника, “Економіста”. За Директорії був на службі в Диплом. Місії в Данії. Співпрацював в зах.-європ. пресі, переважно в Празі німецькою мовою, (“Прагер Прессе” — (1921 — 38) і

“Слявіше Рундшау” (1929—1939), інформуючи про українське культурне й політичне життя.

В юнацьких літах Гехтер брав діяльну участь в “Революційній Українській Партії” (РУП) і за українську національно-революційну агітацію серед робітництва в 1905 р. був арештований і просидів рік у в’язниці.

В. Дорошенко писав про нього в “Свободі” ч. 225 за 1950 р.:

„Хоч не був він українцем з ролу, став ним із любови до українського народу. Як колись Вол. Антонович, Т. Рильський, Осип Юркевич, а останній Вячеслав Липинський, Богдан Ярошевський та інші, і зробив для України далеко більше, ніж який природний українець... До самої смерти лишився прибраним сином української нації, не вважаючи на те, що міг був піти слідами більшости своїх земляків і, заявивши себе “руським”, зробити кращу матеріально кар’єру...”

ГИЛЬЦЕ. ВИЛЬЦЕ — весільне деревце, що його готують звичайно в суботу рано перед весіллям в хаті молодої. У Галичині звали Гильце Смерекою, Різкою, або й Деревцем.

Було воно звичайно великою зеленою галузкою з яблуні, груші, вишні чи черемухи, а зимою з сосни, чи смереки, що її вирубував у лісі сам молодий з дружком “у благословенний час”, себто до полудня. У гуцулів це було верховіття сосни з трьома колами гілячок, завжди в парному числі.

Полекуди і молодий і молода — кожне мало своє гильце: гильце молодого зрубав боярин, а завивали його свашки, коли молодий сидів у себе на посаді; гильце молодої приносила дружка, коли молоді сиділи в молодої на посаді.

У Черкаському пов. на Київщині бояри з дружками зрубували тільки одне гильце після того, як молода кінчала свій обхід села з запросинами на весілля. Це гильце приносили до молодого, де знаходилася вже й молода. Дружки сідали навкруги молодої й співали, а потім несли гильце до молодої. Коли підходили до її хати, дружки спиналися коло дверей, і до хати заходила тільки молода, яка, вітаючись, вклонялася батькові й матері, а ті казали: “Йди поклонись дружкам, хай ідуть до хати.” Молода запрошувала дружок, які розсаджувалися за старшинством навкруги стола і починали співати пісні про скорий приїзд молодого. Коли той приїжджав, всі виходили йому назустріч. У дверей хати всі спиналися, і входили звичайно тільки два старости. На дворі ж грала музика, і бояри танцювали з дружками. Через деякий час старший боярин брав гильце і, зупиняючись у порога, гукав:

— Старосто, пане Старосто! Благословить у цей дiм покрасу внести!

— Бог благословить!

Боярин вносив гильце, вирiзував у хлiбi дiрку i вставляв у неї гильце.

Тим часом один iз старостiв приводив молодого, а слiдом за ним i всi iншi входили до хати прикрашувати гильце.

Гильце оздоблювали гусячим пiр'ям, маленькими пучечками рiзних квітiв, вiвсом, калиною, вiнкою, рутою, позолоченими горiхами, яблуками, кольоровими стрiчками та за-свiченими свiчками. Ставили його на столi в кутку пiд образами. Помiж галуззя гильця клали iнодi жменю жита.

На Чернiгiвщинi гильце робили з сосонки, до якої прив'язували калину з хмелем (як хмiль в'ється на калину, так щоб i парубок тримався своєї молодої). житнiй колос iз тiном, барвiнок iз рутою, васильок iз ласкавцем, всi зв'язанi попарно. Крім того, гильце обмотували скрiзь червоними жичками i стрiчками, обвiшувано золотими i сiбiрними нитками та папiрцями (Литвинова в Мат. у. етн. III, 86-87. Тут же й образок гильця).

У бiльшостi мiсцевостей вважали, що годиться залишати гильце в хатi на все весiлля. В Галичинi його носили перед молодими пiд час усiх церемонiй — як iшли до церкви, як iшли з церкви i т. д.

До приготування гильця, що належало очевидячки, до дуже давнього культу, пiдходили з урочистiстю, яка супроводила зрештою й кожна iншу дiю весiльного обряду. Дiвочий хор просив спочатку Господа та Його святих, а далi й батька-матiр i всiх присутiх благословити приготувати гильце. Батьки молодої, першi, починали прикрашувати гильце, вiшаючи оздобн на верхечку деревця, iншi чiпляли нижче, дотримуючи щодо черги порядку, вiдповiдно до спорiднення та вiку кожного.

На Чернiгiвщинi, проте, почин до завивання гильця давала молода, якiй старша дружка передавала для цієї цiлi пучок ягiд калини, як символ чистоти дiвочої, три колоски жита, як символ любови. (Мат. у. етн. НТШ, III, ст. 100).

У пiснях, що супроводили завивання гильця, дiвочий хор вимагав, щоб бояри подалися до лiсу, зрубали там велику сосну та поставили її на столi, заставленому скатiрцю, на сiбiрному блюдi (Чубинський, "Труди..." ч. 96). Друга пiсня вимагала вiд бояр, щоб вони, щоб краще оздобити гильце, подалися до моря збирати золоте пiр'я, що його розгубила мiтична птиця, лiтаючи над садом, або збирати на жовтому пiску золотi пера, що шука-риба там залишила: або податися до саду по лiстя вiнки, василька, калини; при-нести пiвснопа вiвса, тошо (там же чч. 9, 9", 101, 122). В однiй пiснi мала качечка пли-

ве Дунаем, i збирає на днi золото, щоб оздобити гильце (Вовк "Студiї..." ст. 234 - 35).

Одночасно з гильцем молода й дружка в'ють i вiнки (ВIНКОПЛЕТЕНИ).

По весiллі, гуцули вiшали гильце пiд сволок, або в саду на грушу, чи на яблуню (Мат. у. етн. НТШ, V, ст. 67).

Весiльне гильце фiгурувало й на похоронi. На Гуцульщинi, як вмирала дiвчина, бiля її тiла ставили гильце (Мат. у. етн. НТШ, V, 242). У похоронному походi гильце теж несли, як i в весiльних церемонiях, спереду. Потiм його закопували бiля хреста на могилi (там же, ст. 243).

У Московщинi весiльне гильце теж вiдоме пiд рiзними назвами. На Ярославщинi, коли дiвчата йшли на Дiвич—Вечiр, одна з них несла попереду ялинку, прикрашену кiвтами й биндами, — ялинка ця називалася Дiвоча Краса. Вiнши до кiмнати, ставляли її в горщик (у нас у хлiб!) i приробляли згори засвiчену свiчку. У мiсцевостях пiд Московiю галузку ялинки прикрашали рiзнокольоровим папером i, пiсля весiлля, виставляли її на передовiй стiнi хати пiд дахом.

Українському гильцю вiдповiдають також болгарська "iла", сербська "маслична галузка", чеська "райська галузка", польська "яблонька", — все прикрашенi деревця, чи галузки, навкруги яких танцюють пiд час весiлля.

В Италії парубок рано вранці встромляв перед дверима хати, де жила кохана, галузку смокви, прикрашену биндами, або й океренок вiд цього дерева. Якщо його приймали потiм до середини, то вiдбувалося весiлля, а як нi, то це дорiвнювало нашому гарбузовi (див).

Питання про те, яке символiчне значення має гильце, рiзнi дослiдники розв'язують по рiзному. Акад. О. Веселовський вбачав у ньому вiдгуки вiрувань про райське, чи хрестне, дерево. На весiллі спiвали:

Благослови, Боже i Божая Мати,

Деревця вбирати...

Райське деревенько перед раєм
стояло,

У рай ся похияло, сильно завітало.
Кун, Афанасьев, Потєбня пояснювали гильце, як мiтологiчний образ хмар, що їх звичайно уподiбнюють велетенському дереву; Сумцов та Грiнкова ставили гильце в зв'язок iз культом рослин. Италійський фолклорист, проф. Р. Корсо пояснював весiльне деревце в зв'язку зi звичаєм саджати дерево при народженнi й одружiннi, щоб воно своiм ростом i цвiтiнням справляло добротворний вплив на життя народження, чи на щастя молодої та молодого. Р. Корсо порiвнював цей звичай також iз звичаєм фiктивного шлюбу з деревом, що так само мав магiчно впливати на шлюб молодих. Вiденська дослiдниця Лiлi Вайсер, яку пiдтримував російський етнолог Е. Кагаров, заохувала весiльне дерев-

не до категорії обрядів, що визначають перехід від одного стану до другого і мають назву ініціації. (Етн. Вісник, Київ, 1929, VIII, 98).

Саме перелічення цих теорій вказує, як трудно вяснити символічне значення обряду, що його походження й змісл призабуте сучасними його виконавцями. Не маючи жадного наміру висувати якусь нову теорію, зазначу тільки, що, на мою думку, найбільше підійшли до суті справи ті дослідники, які ставили весільне деревце в зв'язок із давнім культом дерева взагалі та магичними обрядами, що з тим культом в'язалися (див. ДЕРЕВО).

У минулому столітті, як вірно спостеріг Яшуржинський (К. Ст. 1896, XI, 244-45), наш народ дивився на гильце, як на символ молодості, і вити гильце було рівнозначне з виттям кубелечка для молодої пари. Вже те, що всі допомагають його завивати, виявляє те значення, яке надається цьому обрядові. Хор співає:

Коло світлоньки, коло нової
Там соловейко літає,
У світлоньку заглядає:
Там галочки гніздечко в'ють (2).
— Вийте, галочки, собі і мені (2).
Собі звийте з руги з м'яти,
Мені звийте з пір'ячка.
Коло світлоньки, коло нової (2)
Там Маруся об'їжджає (2),
В околичко заглядає (2),
Там дівоньки вилечко в'ють (2):
— Вийте, дівоньки, собі і мені (2).
Собі звийте з руги, з м'яти,
Мені звийте з барвіночку...

Тільки під час цієї церемонії виття гильця співала й молода, яка під час всіх інших моментів весілля ніколи не співала.

ГИЧКА — лясця на горючих рослинах. — символ волосся: "Обсуб йому гичку", — себто обсуб йому волосся в бійці (Ів. Франко. "Приповідки" I. 327). "Ухопив його за гичку", — себто схопив його за волосся, опанував когось (там же).

ГІГІЕНА — наука про втримання здоров'я. Перша вимога гігієни тіла — втримання чистоти. Українці свого часу славилися своєю чистотою. До останнього часу жінки по селах що-суботи білили свої хати, і самі ходили дуже чисто й чепурно. Чужинці щодо цього дають однодушні посвідчення Данський посол Ост Юль, що в рр. 1709-1711 був у Росії а в 1711 р. переїздив через Україну, писав про українців: "Вони в усіх відношеннях чистіші й чепурніші від росія". "Все населення Козацької України відзначається великою ввічливістю й схайлістю, вдягається чисто й чисто утримують дом".

Про москалів же він писав:
"Вживаючи огидну страву, до того ще

вдягаючись крайне неохайно й брудно, звичайно без білизни, москалі розповсюджують від себе такий огидний, поганий сморід, що проживши 3 — 4 дні в тій самій кімнаті, остаточно затроюють в ній повітря і на довший час залишають після себе сморід, так що для чужинця неможливо потім у ній замешкати..." (Січинський "Чужинці...", 123).

Німецький лікар С. Готліб Гмелін у своїй чотиритомовій "Подорожі по Росії" (1770-1784) пише й про Україну та українців: "Вони люблять і пильнують чистоти, і в них і в найпростіших хатах значно краще ніж у найбагатших дворах у москалів. Страва їх також делікатніша..." (там же, ст. 139).

Навіть і москаль П. Шаліков у своєму "Путешествію в Малоросію" 1803 р. писав: "Побачивши Малоросію, очі мої не могли налюбуватися побіленими хатами, чепурним одягом мешканців, ласкавим, милим поглядом прегарних тутешніх жінок." (там же, ст. 151).

Німець Й. Г. Коль, що переїхав усю Україну від Харкова до Одеси, писав в своїх "Записках" про цю подорож (1848 р.): "Українці живуть у чисто утримуваних хатах, що усміхаються до тебе. Вони не вдоволяються тим, що кожного тижня їх мийуть, як роблять голляндці, але ще й що-два тижні їх білять. Тому їх хати виглядають білі, неначе свіжозиблене полотно."

Оглядаючи хутори з баштанами коло Одеси, Коль зауважує:

"Я був дуже мило вражений внутрішнім улаштуванням ніби мало обіцяючої хати. Лише жити в цій чепурній світлиці... Повітря було гарне, свіже, запашне. Земля вкрита травою, а на стінах зілля — все чисте й чепурне. Я не можу щодо цього нахвалити українців, якщо рівняти їх із поляками та москалями..." (там же, ст. 164).

ГДНІСТЬ — почуття самоповаги, моральна послідовність і витриманість, вірність своїм переконанням, намагання дійсно бути, а не тільки здаватися...

І давня Греція і Рим, і Європа в середніх і нових часах прямували до підвищення людської гідності. Натомість московська держава була й залишається збудована на зразках східного абсолютизму, татарської оди. Царські піддані всі однаково звалися — "го удареві хестопп" (раби). Цей холопський дух запанував і в Сов. Росії, особливо за Сталіна. Холопським духом намагається Москва заразити Європу і весь світ. (І. Мазепа, "Підстави наш. відродження", II, ст. 98).

Один московський письменник часів Олександра III, Маркевич, у своїм романі "Перелом" захоплювався твердістю й виразністю контурів фізичного й духового обличчя брїтійців: "Яка свідомість свого Я розіллята

на обличчі британця! Але це тому, що там уже сто літ по норманським завоюванням не лишилося ні одного раба на всім просторі країни. А в нас? Що могло зродитися в цій країні чухонської помісі, татарського кнута й московського батожжя? В країні рабства не могло належно розвинутися почуття власної гідності не тільки в простій людині, а навіть і в вищих достойниках — "государевих холопах".

Правилом гідності уважати, щоб людська особа ніде й ніколи не була несвідомим засобом до якоїсь чужої їй цілі (хоча б і "щастя людськості" чи "раю на землі"), а тільки сама була ціллю для свого дальшого духового розвитку. Почуття гідності нерозривно в'яжеться з почуттям пошани до людської особи, і саме тому, що в Україні, — у відмінність від Московщини, — людина з давніх давен була вільна й зміла відстоювати себе від усяких напасників, в Україні високо цінилися почуття особистої гідності, особистої хоробрості й мужності, що визначали характер людини. Особливо за козацьких часів, коли кожний, хто мав відповідні особисті вартості, міг вибитися на найвищі становища, стати отаманом, а то й гетьманом, всіма шанованим "батьком", почуття особистої гідності було дуже розвинене. "Хоч ми й не всі шляхта, — писав Богдан Хмельницький в 1648 р. німцеві Вейерові, кашталюнові ельбінгському, намовляючи його покинути польську службу та перейти на службу до нової козацької держави української, — але ми з діда-прадіда військові, себе за рівних лицарству вважаємо..."

І пізніше, по смерті Хмельницького, коли в Варшаві габілітовано козаків, надавано їм шляхетських титулів, вони, виходячи після нобілітації з сейму, кпили собі легенько: — "Чи не стали їхні тіні від того трохи довші?" Не спокушались вони, у відмінність від своїх онуків, що вже втратили те почуття гідності, — і на московське дворянство, що ним бояри намагалися підкупити того чи іншого козацького старшину, одержуючи відповідь: "Мені дворянства не треба, я по-давньому козак..." А Силуян Мужилівський, посол Богдана Хмельницького в Москві, коли його не належно прийняли зарозумілі московські бояри, заявив гідно, складаючи енергійний протест: — Ми не низького стану люди. Ляхи тільки нами, запорозькими козаками, славу собі добували...

Таке ж поняття про власну й національну гідність було поширене й серед українського духовенства, як то видно з його меморіалу до польського уряду з 1621 р. (див. **БОРЕЦЬКИЙ ЙОВ**).

У розумінні особистої гідності існує певна ступеневість, яка залежить від рівня інтелектуального та морального розвитку людини. Найнижчу стадію на цих східцях гідності, як вірно зазначив проф. Гр. Ващенко

("Шлях Перемоги", 21. III. 1954), займають ті, що за найбільш вартісне в собі визнають або фізичні властивості (сила м'язів боксера, краса легкодухої кокетки), або свій матеріальний стан. "Це, так би мовити, примітивне розуміння гідності". Вище стоять ті, що свою гідність вбачають у такому чи іншому службовому становищі, в титулах, відзнаках, і т.д. Але й таке розуміння гідності ми мусимо визнати за вияв примітивізму, бо воно свідчить, що людина не піднеслася до розуміння й живого відчуття вищої, духової природи людини. На вищому моральному ступні стоять ті, що гідність вбачають у високих моральних якостях, як от принциповість, чесність, правдивість, служіння високої ідеї — батьківщині, правді, красі. Прикладом такого розуміння особистої гідності може бути кн. Святослав Хоробрий. Він ні одягом, ні способом життя не відрізнявся від звичайних своїх дружинників, бо це для нього не мало істотного значення. Свою гідність він убачав у хоробрості, лицарській чесноті (відоме його попередження "Іду на вас!"), жертвенному служінні батьківщині. Багато прикладів такої високої особистої гідності дає нам історія християнства в особах мучеників, місіонерів, пастирів... Таке чи інше розуміння особистої гідності відбувається в ставленні людини до інших людей. Люди, що вбачають свою гідність в матеріальних добрах, у високому службовому становищі, у титулах звичайно з погордою ставляться до тих, хто, з цього погляду, стоїть нижче за них... Така риса має назву ПИХИ і в багатьох випадках викликає до себе відразу... Люди, заражені пихою, рідко коли визначаються високим інтелектуальним рівнем... Таким людям невластива самокритичність... Повну протилежність до цих людей являють собою люди, що свою гідність вбачають у високих моральних якостях і в служінні високим ідеям. Шануючи свою власну гідність, вони шанують і гідність інших людей. Захоплення якоюсь високою ідеєю виключає в них егоцентризм і дає можливість критично поставитись до власних учинків і думок. Звідси — щира **СКРОМНІСТЬ** і **ПРОСТОТА** в відношенні до інших... Звідси також здібність вірно й глибоко розуміти інших людей і входить в їх становище. Але простоту й скромність тих людей не можна змішувати з рабським приниженням, а тим більше з підлабузництвом. Навпаки, ставлячись із пошаною до інших людей, **назалежно від матеріального і службового стану**, вони підносять гідність людини, як такої. Прикладів такої шляхетної простоти у відношенні до інших історія України подає багато. Це, насамперед, кн. Володимир Мономах... Таким був св. Теодосій Печерський. Коли візник, що мав відвезти його до монастиря, сказав йому: — Ви, чевні, завжди праздні, а я цілий день працюю... Сідай і вези мене! — то св. Теодосій

не заперечив цьому. Але разом із тим він мав мужність докоряти кн. Ізяславові за його помилки в керуванні державою...

Відблиском цього розуміння почуття особистої гідності виступають і деякі сторінки "Руської Правди" кн. Ярослава, які, за висловом проф. М. Грушевського, — "дають українському праву похвальне з культурного боку свідоцтво і високо підіймають його над пізнішим московським правом, що виродилося з нього." (Іст. У-Руси, III, ст. 378). Окрім браку кари смерті взагалі, характерний для українського тодішнього права брак кари на тілі (правда, тільки для свободної людини, не для раба). За зневажання гідності людини призначалася більша кара, ніж за ушкодження тіла: як хто кому відрубав палець, платив тільки 3 гривни, а за вуса, за бороду, за удар батоном, або іншою річчю, не мечем, платив 12 гривен. (Див. БОРОДА, ВУСА).

"Таке чи інше розуміння особистої гідності залежить, — писав проф. Гр. Ващенко, — великою мірою від світогляду людини. На ґрунті матеріалістичного світогляду може розвинутих тільки той тип гідності, що зветься пихою, бо цей світогляд не визнає в людині будь-яких вищих духових якостей. Тому серед визначних комуністичних діячів ми не знаємо жадної людини, що визначалася б справжньою людською гідністю. Навпаки, християнство з його вченням про людину, як образ і подобу Богу, з проповіддю любови до Бога і ближнього, з осудом гордості, як джерела зла, стає за основу справжньої людської гідності."

"З особистою гідністю міцно зв'язана **ГІДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА**. Людина, поважачи себе, як особистість, поважає себе, як члена нації, члена того народу, серед якого народилася, якому зобов'язана своєю мовою, естетиками свого світогляду, від якого вона за своїла свої традиції. Національна гідність виявляється перш за все в любові до своєї батьківщини і в служінні їй. Кожен нарід має право на самостійне державне існування, і коли він перебуває в неволі, проти цього протестує національна гідність людини і примушує її боротися за волю своєї батьківщини. Національна гідність виявляється і в тому, що людина шанує честь свого народу і не дозволяє собі в своїй поведінці і діяльності нічого такого, що могло б заплямувати цю честь."

"Подібно до того, як справжня особиста гідність вимагає пошани до інших людей, так і гідність національна вимагає пошани до інших народів і їхніх прав. І подібно до того, як справжня особиста гідність — основа мирного співжиття і продуктивної співпраці окремих людей, так справжня національна гідність — основа мирного співжиття і співпраці окремих народів."

ГІДРА — мітичний змії з сьома головами, в якого, замість кожної відрубаної голови, виростали нові дві, — тому гідра стала символом лиха, якого не можна позбутися.

Та нема такого лиха, якого не можна було б позбутися, і тзв. Лернейську Гідру з сьома головами все ж таки знищив Геракл.

Під советським окупаційним режимом в Україні "**ГІДРА КОНТРРЕВОЛЮЦІЇ**", себто підпільний революційний національний рух, неважаючи на найжорстокіший терор і масові винищення населення, що їх систематично переводить Москва протягом ось уже 40 років, продовжує далі відрощувати свої голови і виявляється дійсно незнищимою, бо її підтримує в надії на визволення весь український нарід.

ГІЕРАРХІЯ — підпорядкування і ступенюваність різних вартостей, ствердження нерівності, що існує в природі і в людях. Першу гієрархію маємо в янгольському світі, де, як свідчив св. Дионісій, всі небесні сили поділені на дев'ять хорів, що в свою чергу поділяються на три групи: 1. Серафими, Херувими, Престоли; 2. Господства, Сили, Власті; 3. Начала, Архангели, Янголи.

Другу гієрархію знаходимо в Церкві, де бачимо єпископів, священників, дияконів. Третю гієрархію знаходимо в державній бюрократії, де кожний урядовець залежить від вищого рангю, що має більшу владу і більший засяг дії.

Зрештою, кожний організм — це своєрідна гієрархія, де чинність одних органів підпорядкована чинності інших, що ми їх зevamo вищими. Все органічне життя побудоване на гієрархічності, себто на нерівності, і тільки тоді життя належно розвивається, коли в суспільстві існує гієрархія моральних вартостей: розумний більш вартий від дурня, святий від злодія, мистець від ремісника... І тому писав Ів. Франко:

Інша слава сонцю, інша місяцю,
Інша звіздам, що в зебі сяють;
Ріжна вартість тварей — пса, осла, га-
люки,

Що всеплодючу землю заселяють.
Між людьми так само здібні й неподібні,
Праведники й грішники ріжну вартість
мають...

ГІЕРНЕ ГАРАЛЬД (1847-1927) — шведський історик і консервативний політик. Був прихильником українців, і цю свою прихильність виявляв в своїх історичних працях, особливо присвячених діяльності короля Карла XII.

ГІЕРОГЛІФИ — староегипетське письмо, утворене з стилізованих рисунків людей, звірів і різних речей. Довгий час їхто не міг гієрогліфів, по зникненню давнього Єгипту, відчитати. Тільки француз Шамполіон зумів в 1822 р. відкрити таємницю гієрогліфічного письма, завдяки кам'яній плиті з рівнобіжними написами гієрогліфічним і грецьким текстом, що її привіз в 1799 р. Наполеон із Єгипту. Саме через ту трудність читання з давніх часів всяке нечитке письмо звуть гієрогліфами. Розрізняють чисто гієрогліфічне письмо, письмо гієратичне, зближене до курсівки, та демотичне письмо, сильно скорочене, вживане від VII в. до Р. Хр. в листуванні.

ГІЕРОМАНТІЯ — ворожіння з жертв, приношенням богам.

ГІЕРОФАНТ — у давніх греків старший жрець, що пояснював святі обряди, головню при елевзінських містеріях.

ГІЛЬДЕБРАНТ КОНРАД ЯКІВ (1629-1679) німецький пастор, супроводив в 1657 р. шведського посла Г. ВЕЛЛІНГА (див.) під час його подорожі до Б. Хмельницького. Описав цю подорож 1668 р. Про українських козаків він писав, що вони "відважні і меткі вояки". "Хвалилися, що, маючи один перед собою який корч (кущ), кожний з них міг би щасливо боротися з чотирма татарами. Особливо тодішній канцлер, п. Іван Виговський, який після став гетьманом багато вихвалював так званіх запорозьких козаків, які вони, мовляв, завойовники... Їх суворість виявилася в війні з поляками. Невтомно йдучи на ворога, вони його палили й без милосердя рубали, кажучи, що поляки в їх краю тиранізували багато суворіше, не милували вони й малих дітей..."

Про одяг українців читаємо, що носять вони "довгі кожухи без покриття та з великим ззаду коміром із чорного смушку. Одягу з сукна на них не видно. Вони мають:

Шаблю, прив'язану до боку простим ременем; рушницю з ременем через плечі; ці рушниці враз із порохом вони самі роблять; пистоль у руці і нагайку, щоб підганяти коня. Деякі носять і сагайдак і лук. Над стрілами в сагайдаку звисає червоне полотно, яким вони їх прикривають, щоб не повипадали. Деякі мають шолом, який насувають під час бою і взагалі вони носять його при боці, пристроєним біля сагайдака. На голові, до чола обстриженій, мають оселедець, носять довгі вуся й виглядають дуже суворо."

Про українських жінок Гільдебрант писав:

"Їх жінки теж такі відважні, підпивають доброго хмелю, а працювати кажуть чоловікові. Їх олягом узимі був довгий кожух без жодного покриття. Окрім того, вони мають навколо нижчої частини тіла червону запаску, виткану з вовни й переткану білими нит-

ками. Нею вони дуже обтягаються, так що сильно виступають форми тіла. Проте спереду вони підв'язують фартух, носять чоботи, а зверху голови білу хустку з бавовни та ходять здебільша в шнурованих сорочках без блюзки. Вони добре танцюють, достроюються звичайно до ходи й до кроку чоловіка, а проте в танці поводяться легковажно й завзято..."

ГІЛЬС, майор, член палати послів в Лондоні. 19 липня 1931 р. звернувся з запитом до міністра зак. справ, чи він може подати, скільки українських членів польського союму знаходяться тепер у в'язниці, скільки посадили українців до в'язниці без переслухувань, і чи Комітет Трьох (Ліги Націй) одержав від польського уряду запевнення в справі відпущення на волю, або негайного запровадження слідства для тих членів польського союму, яких держать у в'язниці без слідства.

Заступник міністра зак. справ Англії п. Дальтон відповів, що від 1-го вересня 1930 р. було арештовано 17 українців. членів останнього союму й сенату, з котрих один все ще ув'язнений, а троє очікують — за кавцією — судової розправи. З останніх 13 — дванадцять засудили, а одного звільнили. З теперішнього союму заарештовано трьох членів, з котрих двоє були також послами попереднього союму і враховані в уже згадане число. Один із тих трьох був суджений і засуджений. Всі засуди можуть бути змінені вищою інстанцією. Комітет Трьох не дістав від польського уряду запевнення, що випустить на волю, або негайно віддасть під суд тих в'язнів.

ГІМН — урочиста пісня релігійного характеру, перша форма поезії. Зустрічається в Ведах, в індійських епопеях, в Зенд Авесті і в Біблії. Ще в давній Греції гімн визначав виключно релігійну обрядову пісню. У новіших часах з'явилися національні гімни. Найстарший національний гімн, здається, голландський — з 1570 р. невідомого композитора. Український національний гімн — "Ще не вмерла Україна", музика М. Вербицького (1815-1870) на слова Павла Чубинського (1839-1884) був видрукований вперше в львівському часописі "Мета" в 1863 р., а 1864 р. його вже виконували вперше в хоровавому опрацюванні в українському театрі у Львові, а 1865 р. на великому шевченківському святі в Перемишлі. Музику до "Ще не вмерла..." видруковано вперше у львівському нотному збірнику "Кобзар" у 1885 р.

Характер національних гімнів мають також "Заповіт" Шевченка, бойова пісня Ів. Франка "Не пера..." та молитва О. Кониського "Боже великий, єдиний...", яку співають після Богослужби в церкві.

ГІПЕРБОЛА — навмисне перебільшення, чи переменшення чогось, щоб зробити враження; поетична прикраса мови з найдавні-

ших часів. Вже в Біблії гіпербола — річ звичайна. Так Христос казав фарисеям: "Проводирі ви сліпі, що комаря віддижуєте, а верблюда ковтаєте..." (Матв. XXIII, 24). У живій мові кожного народу багато гіпербол: "Сльози річкою лилися", "Піт котився потоком", "ревів, як лев", "кричав, мов недорізанний" і т. д. Особливо багатий на гіперболи був т. зв. бароковий стиль в літературі. Незвичайно багата на гіперболи комуністична пропаганда, що зробила з кривавого тисана Сталіна "ясне совечко", а з СССР — "земний рай."

ГІПЕРБОРЕЙЦІ — мітичний нарід, що, за віруваннями греків жив на далекій півночі — "поза Бореєм" (півн. вітром) — де була вічна весна й життя, повне приємностей.

ГІПНОС — грецький бог сну, син Ночі. Його представляли, як юнака, що спить, тримаючи мак у руці. Звідни ГІПНОЗА — штучний сон, а ГІПНОТИЗЕР — людина, що той штучний сон викликає.

ГІПОТЕЗА — здогад, припущення, яким ми намагаємося з'ясувати ту чи іншу низку фактів. Добра гіпотеза повинна годитися зі спостереженнями, охоплювати якнайбільше явищ, піддаватися перевірці та не суперечити встановленим фактам. Гіпотези — засіб до розвитку науки, що скеровує дослідників на підбір фактів, які стверджували б або заперечували б висловлений здогад. Лікарська діагноза — це теж гіпотеза, яку лікар висуває на підставі спостережених симптомів хвороби. З другого боку різні міти класичного світу, що намагалися з'ясувати природні явища діями різних богів, виявлені поетичними гіпотезами, які чарують нас своєю красою, але не витримують наукового дослідю. Наука завжди починається з гіпотез, що відбивають наші вірування. Багато з тих вірувань не витримують дослідю, але деякі з них, що супроводять життя людства з незапам'ятних часів, як віра в єдиного Бога, Творця світу, залишається в усій своїй силі, незважаючи на тисячолітні зусилля всяких безбожних скептиків потворити гіпотези, які б віру в Бога могли знищити: всі ці гіпотези різних безбожних матеріалістів, замість знищити віру в Бога, при уважному розгляді самі не витримують критики, і тому ту віру в Бога тільки зміцнюють.

ГІРЧИЧНЕ ЗЕРНО — символ Царства Божого в Євангелії: "Царство небесне подібне до зерна гірчичного, що взяв чоловік і посіяв на своїй ниві. Воно, хоч дрібніше від усіх зерен, але, як виросте, то буває більше від усякої ярини і стає деревиною, так що птиці небесні прилітають і гніздяться між його гіллям" (Матв. XIII, 31-32).

ГІСТЬ — чужоземний купець в князівській Русі-Україні, а також український ку-

пець з іншого міста, що провадив торгівлю з закордоном та іншими містами України. Церква спеціально охороняла гостей. "Руська Правда" кн. Ярослава відзначає деякі привілеї "гостей", напр., при банкрутстві місцевого купця, гостеві належалася винагорода перше від інших місцевих купців.

ГІТЛЕР АДОЛЬФ (1889 - 1945) вождь німецького націонал соціалізму, з 1933 р. райхсканцлер, а з 1934 р. диктатор Німеччини. Ворог українського народу і його державности. Розпочавши 22.VI.1941 р. війну з СССР, мав на меті перетворити його територію в німецьку колонію, як "життєвий простір" Німеччини. Г а л и ч и н а і Крим мали відійти безпосередньо до Німеччини, а Басарабія і Одещина ("Трансїстрія") — до Румунії. Знищивши божевільним терором мільйони людей і перетворивши свою власну Німеччину в румовища міст, покінчив життя самогубством. Красномовний приклад банкрутства зоологічного міту про вибрану расу і неморальної теорії, що ціль виправдує засоби.

ГЛАГОЛИЦЯ — давня система слов'янського письма, яку уклав св. Кирил (827 - 869). Вона була поширена в Моравії, Болгарії і в Хорватії. Нема даних про систематичне її вживання в Україні, але певно, що вона була в ній відома. Десь за царя болгарського Симеона (893 - 927) глаголицю заступила кирилиця — більш ясна й легша. У наслідок того глаголиця поволі вийшла з ужитку, залишаючись подекуди по монастирях тільки як письмо для втаємничених.

ГЛАДКА ДОРОГА — символ легкості, безперешкодності: "На гладкій дорозі лихо мене спіткало", — себто цілком несподівано, без всякої видимої причини. "І на гладкій дорозі чоловік нераз собі ногу зломить", — і серед найкращих обставин все ж може людину лихо опіткати (Ів. Франко "Приповідки" I, 337).

ГЛАДУЩИК, ГЛЕЧИК — символ стрункості: "На Київщині для новонароджених дівчат гріють воду у високих гладущиках, щоб стан тоненький був". (К. Стар. 1893, VII, 76).

ГЛИБОКА ВОДА — символ розуму: "Глибока вода тихо плине" — кажуть про розумного статечного чоловіка, який не кидає слова на вітер, а якщо щось робить, то добре все наперед передумає. "З глибокої криниці студена вода" — так і від розумної людини все розумна та корисна порада.

Але глибока вода й символ небезпеки: "Глибока вода — видима смерть", бо людина може в ній втопитися. "Не пхайся на глибоке" — кажуть людині, що береться до надто великих спекуляцій, на яких можна попектися.

ГЛИНА — рід білявої чи червоної м'якої землі, що не пропускає води і служить для виробу посуду, цегли, тощо. Глина не має власної форми і набуває ту форму, яку їй надає оточення — люди, що мнуть її, чи речі, що на неї тиснуть. Тому вона служить символом слабих характерів, що піддаються всяким впливам і не здатні дотримати власну лінію поведінки, власні переконання. У цьому відношенні глина — протилежність твердому КРИШТАЛЮ. Ідол на глиняних ногах — біблійний символ нетривалості.

Згідно з поширеним в Україні віруванням і людину Бог сотворив із глини саме тому, що вона легко піддається ліпленню: "Всі ємо з одної глини", — кажуть наші люди, домагаючись суспільної справедливості. "І ти не з ліпшої глини, як я" — кажуть такому, хто надто несеться чи пишається.

Саме тому, що Бог сотворив людину з глини, служить вона і символом гробової землі та смерті: "Пішов глину їсти", — кажуть грубо про покійника. "Бог за глину, а він за калину", — сміються з старшого чоловіка, якому померла жінка, а він сватається до молодой (Ів. Франко "Приповідки" I, 337 - 38).

В українських народніх піснях глина асоціюється з биттям:

Ой за городом руда глина, —
За що тебе, Калино, мати була?

Таку ж асоціацію знаходимо ми і в Номиса (ч. 3. 773): "А щоб його побила руда глина, та, що з кручі пада!..."

ГЛІБІВ ЛЕОНІД (1827 - 1893) — незабутній український байкар (понад 100 байок, які починаючи з 1863 р., вийшли багатьма виданнями), і ліричний поет (його "Журба", що Лисенко поклав на музику, зробилася народньою відомою піснею "Стоїть гора високая").

Мандрівні байкарські світові сюжети дістають у Глібова перенесенням в українську побутову обстановку і майстерним використанням української народньої мови українське забарвлення.

Українізуючи байки, запозичені в Ляфонтена та в інших світових байкарів, Глібів все ж не завжди переносить дію байки в Україну, — Україна виступає в Глібова тільки тоді, коли він може її за щось похвалити, коли може написати про неї щось найкращими словами. І тут напрошується порівняння з московським байкарем Криловим, що черпав із тих же світових джерел, що і Глібів. Ось, наприклад, байка "Вовк та зозуля". Тим часом, як у Крилова вовк вибирається з своєї країни в якусь країну вічного щастя — Аркадію, у Глібова вовк вибирається — в Україну. Глібів так любив свою батьківщину, що навмисно переніс дію до неї, щоб тими веселковими тонами, що ними Крилов обдарував Аркадію, обдарувати Україну:

Хороша, кажуть, сторона:

Життя таке, що на!

Там люди не страшні: шанують, привітають,
Собаки там нікого не займають;

Живи, як хоч, де хоч ходи,

Не сподіваючись біди.

Правда, зозуля остерігає вовка, що в Україні вовків не дуже радо приймають.

Глібів по всіх усюдах ідеалізує українців: вони скрізь лише "добрі люди". Він часто називає їх "козаками", і так уже в нього прийнято, що козаки — це благородні, добрі й чесні люди: "Оттут не козаки живуть — поганці", каже лисиця вовкові в байці "Вовк і Лисиця".

Описуючи вічно - квітучу українську природу, малюючи ідилічні степові картини, Л. Глібів ні на мить не забуває про справжні потреби українського народу, і проповідь волі, єдності та згоди в Нашому громадянстві — основне мотто, основна ідея його небуденних творів. Так, наприклад, в байці "Вівці та Собаки" (написав десь у 1863 році) автор змальовує, як один заможний господар надумався настрашити хижих вовків, тож накликав щось із дві сотні злих собак стерегти в степу свою отару...

Здається б, і гаразд було;

Вовки полохатъ перестали, —

Так друге лихо підросло:

С в о ї Собаки шкодить стали...

І, як неминучий наслідок справді дурного господарювання, — безладдя — Глібів пише майстерно далі про "своїх собак":

До осені звели отару...

Зостались може з пару,

Та й тих упорали під темну ніч,

Щоб більше не кортіло.

На це коротка річ:

Дурний порядок — дурне й діло.

Своєю творчістю Глібів, без сумніву, дорівнював найбільшим байкарям світу, але ж яке відмінне від них було його життя! Крилов за свої байки одержував усе життя державну пенсію, щедрі дарунки від імператорської родини; у день його ювілею цар нагородив його орденом (відзнакою), а царевичі приїхали особисто привітати ювілята. Натомість, Глібова весь час переслідувала московська поліція: тижневик "Черніговській Листок", який він редагував в рр. 1861 - 63, містив в ньому чимало матеріалів українською мовою, поліція в 1863 р. заборонила, а його редактора в зв'язку з цим звільнено з посади вчителя і взято під поліційний догляд. Рано втративши дружину, Глібів терпить тяжкі злидні, і до самої смерті, майже сліпий, працює без ніяких дарунків та пенсій.

Максим Рильський, відвідавши хатку, в якій жив Л. Глібів в Чернігові, присвятив нашому великому байкареві сонет:

Час не одну годину строго вибив
Над скромним цим будиночком. Трава
Росла і в'яла. Та й тепер жива
Твоя тут пам'ять, Леоніде Глібів.

Нашадки сіверян, полян, дулібів,
Малята вчать ті соняшні слова,
Що, ніби чародійник з рукава,
Ти сипав їм і — в доброті не схибив.

"Стоїть гора високая" — тепер,
"А молодість..." такої не зазнав ти,
Бо в сірі, чорні дні умер.
Сини й дочки! Щebetанням славте
Дідуса, що за тих сумних часів
"Дзвінком" серця дитячі веселив.

"Дзвінок" — журнал для дітей, що виходив у Львові: в ньому Глібів містив віршовані загадки (кілька десятків).

ГЛУЗУВАННЯ, НАСМІХ — злісні жарти, дотепи, висміювання головне фізичних вад людини з метою її принизити, образити.

Звичай глузування існував в війсках давньої князівської України-Руси, з метою принизити та спровокувати противника. Літопис оповідає, що, коли в 1016 р. кн. Ярослав зустрів під Любечем кн. Святополка, то Святополкові вояки почали глузувати з Ярославових новгородців, називаючи їх теслями. Роздратовані Ярославові вояки напали на військо Святополка розбили його. Цей епізод із глузуванням повторився 1017 р. під Волинем, де Ярославові війська зустріли військо Болеслава, польського союзника Святополка. А був тоді в Ярослава "Кормилень" (пістун) і воевода Будий, почав він "глузувати з Болеслава. Кажучи: "От ми скипкою проткнемо твоє грубе черево", бо Болеслав був великий і тяжкий, ледве міг на коні сидіти. Тоді Болеслав сказав своїй дружині: "Як вам від тих глузувань не прикро, то я і сам піду на погибель, і, сівши на коня, поїхав у річку, а за ним його військо. Ярослав же не встиг урядити війська, і побив Болеслав Ярослава".

З цього приводу проф. Грушевський писав: "Замітний паралелізм в оповіданнях про битви під Любечем і Волинем: в обох одні одних зачіпають, і хто зачіпає, той побитий. Цей паралелізм, дуже звичайний в поетичнім обробленні подій, вказує на усну, народню, чи поетичну, традицію, як джерело обох оповідань і їх тісну зв'язь між собою.." (Іст. У. Руси, II, ст. 10, 12).

Злісне глузування треба відріжнити від шляхотного ГУМОРУ, що родиться з щирої любови до людини і бажання бачити її душевно гарною та морально доброю.

Глузування має в собі завжди злісну нотку і тим воно неморальне, бо глузливі дотепник здобуває собі приємність, завдаючи біль, пониження та страждання іншим. Що сильніше вражена особа реагує на глузування, тим більше задоволення злісного дотепника, бо

тим смішніша і неприємніша позиція людини, "взятої на глузи".

ГЛУХІВ — старе українське місто на Чернігівщині, згадується в літописі від 1152 р. У XIII столітті Глухів був столицею окремого князівства. У березні 1669 р. тут був обраний на гетьмана Дем'ян Многогрішний, який уклав з московським урядом "ГЛУХІВСЬКІ СТАТТІ" — договір із 27 пунктів, в якому Москва, під впливом заворушень в Україні, пішла на деякі уступки, касуючи "МОСКОВСЬКІ СТАТТІ", укладені з Ів. Брюховецьким. Хоч договір і справся ніби на "статтях Б. Хмельницького", що в них зберігалися "права й вольності" українського народу, але "Глухівські статті" значно обмежували українську автономію: московські воеводи залишалися в Києві, Чернігові, Ніжені, Переяславі та Острі, але не повинні були вмішуватися в місцеву управу. Збір податків до царського скарбу мали переводити гетьманські урядовці. Скількість реєстрових козаків визначалося на 30.000, а крім того мав бути ще створений особний полк з 1.000 козаків-компанійців, ніби як прибічна сторожа гетьмана, чи жандармерія для приборкування невдоволених. Заборонено гетьманові в цих статтях мати дипломатичні зв'язки з чужими державами, і заборонено козакам ввозити в Московщину тютюн та горілку.

З 1708 р., після зруйнування БАТУРИНА, Глухів зробився столицею України, і тут відбувся урочистий акт прокляття Ів. Мазепи (див. АНАТЕМА). З 1764 р. Глухів — резиденція МАЛОРОСІЙСЬКОЇ КОЛЛЕГІЇ. А 1782 р. Глухів перетворено в повітове місто перше Новгородсіверського намісництва, а потім Чернігівської губ.

ГНІВ — вияв звіринної агресивности. Ніщо не зближує нас так до звірини, як саме гнів. "Якщо ти виходиш із себе від гніву, шукай скоріше дзеркала, щоб воно відбило твій образ. Тоді твоє краще "я" почервоніє за те друге "я", що віддалося гнівові. Якщо ти виходиш із себе від гніву, перестаєш бути собою. Не пізнаєш того, хто поруч із тобою, і кидаєш образи своєму найкращому приятелю. Кажеш речі, яких не думаєш. Робиш речі, яких шкодуватимеш. І так гнів, сліпий і глухий, але майстер тиранії, веде нас, мов ті безвільні ляльки, шляхом божевілля. Він витворює злобу й непорозуміння, провіщає ненависть і задрість, надихує пімсти і злочини, нацьковує одну людину на другу, отрує й загострює язик та озброєє руку. Певно, коли б ми, в моменті гніву, могли глянути в дзеркало, помітили б, що наші рухи не мають гідности, і що ми робимося навіть смішними..." (Сальванескі).

Гнів не виявляє ворожости супроти того, на кого ніби скеровується, ні, гнів виявляє головним чином НЕЗАДОВОЛЕННЯ САМИМ

СОБОЮ, як це видно з того, що гнів викликають часто не люди, а звичайні речі, що їм розгнівана людина фактично не може приписати ніякого злого наміру: замок, що не функціонує, шухляда, що не відчиняється, окуляри, що не знаходяться... Ці речі, що не функціонують, чи не знаходяться, виявляють деякий нелад чи слабку пам'ять того, хто шукає, і, гніваючись, людина ніби борониться від тих обвинувачень: він відкидає в виявах свого гніву власну вину. Те саме ми помічаємо і з людьми: дуже часто гнівні люди з особливою люттю нападають на улюбленіші особи саме тому, що їм прикро виявляти в їхній присутності свою невмілість чи непристосованість.

Часто впадає в гнів той, хто почуває на собі тягар великої відповідальності, з якого не може звільнитися, хоч як того бажає в своїй підсвідомості...

Гнівну людину найкраще залишити в спокою, з нею не дискутувати, бо як писав Ів. Франко:

Гнів — не огонь.
Чим більше дров кладеш,
Тим ярче полум'я лютує яене;
А перестань докидувати дров,
Як стій погасне...

І то тим більш, що гнівна, запальна людина буває переважно добра, не златна ховати в собі злобу саме тому, що вона з вибухом гніву виливається зовні, замість гризти людину зсередини.

Ісус Христос осуджує гнів:

"Я ж вам глаголю; хто сердиться на брата свого без причини (власне без причини, як вияснено вище, Є. О), на того буде суд; а хто скаже на брата свого Рака (безчесний), на того буде громадський суд; хто ж скаже дурню, на того буде огонь пекельний..." Але на це є зарала. Треба, коли гнів простигне перепросити ображеного: "Тим-то, коли принесеш дар твій до жертівні і згалаєш там, що твій брат має шось проти тебе, зостав свій дар перед жертівнею і їди геть, помирись перше з братом твоїм, а тоді прийди й подай дар твій..." (Матв. У, 22 - 24).

ГНІЗЛЮКИ, СИДНІ — запорожці, що жили не в Січі, а по хатах, зловж рік де вони били звіря та ловили рибу, промишляючи своїм коштом. Пізніше вони називалися ПАЛАНКОВИМИ КОЗАКАМИ. А Лазаревський помилково вважав їх городовими козаками. (Слабченко "Малор. полк". ст. 180).

ГНІЙ — символ морального розкладу: Т. Шевченко, констатуючи в своєму "посланні" моральний занепад ріжвих "землячків", що захопившись ріжними чужими ідеями, відцурались свого українського народу, звертається до них з такими вогненними словами: О, як би то так сталося, щоб ви не вертались, Щоб там і здохати, де ви поросли!

Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули;
І сонце не гріло б смердячого гнюю
На чистій, широкій, на вольній землі,
І люди б не знали, що ви за оригі.
І не покивали б на вас головою...

Це моральне гниття та погляд нашого великого поета, вже так далеко поступило, що пройняло вже й саме серце України: "В калюжі, в болоті серце прогніола"... Гниття серця — це моральне гниття, калюжа й болото — це ті нові "етичні" засади, оті моральні калюжі й болото, що розлилися по Україні під московським хазяй-уванням в українській хаті.

Цю символіку не вигадав Шевченко, вона глибоко живе в українському народі, який, наприклад, каже, що жити без шлюбу, невинчаними значить — "на гною шлюб брати." "І ми не на гною шлюб брали", — обурюється чоловік, або жінка, коли хтось назове їх дітей "сайстриюками" (Ів. Франко "Прип." І в. II, 350).

ГНУТИСЯ, ХИЛИТИСЯ — в українських народніх піснях символ суму:

Віють вітри, віють буйні, аж дерева
гнувшись, —
Ой як болить моє серце, самі слези
ллються...

В "Слові о Полку Ігоревім" — "ничить трава жалобою, а дерево з тугою к землі пре-клонилось..."

У народній пісні:

Похилились да густі трави,
Де чумаки гнали:
Пожурились наші чумаченьки,
Як хури набрали...

Або:

Зелений дубочок на яр похилився,
Молодий козаче, чого зажурився?

Або ще:

Не хилися, сосно, бо й так мені тощю,
Не хилися, гілко, бо й так мені гірко.
Але означає не рідко акт хилення й почуття любови (схильності):

Похилився дуб на дуба
Гіллям на долину, —
Ліпше тебе, любцю, люблю,
Як мати дитину...

Або:

"Туди лози хилилися, куди їм іогито, —
Туди очі дивилися, куди серцю мило"

Або ще:

Хилітеся, густі лози, звідки вітер в'є.
Дивітеся, гарні очі, звідки милий іде...

ГОББС ТОМА (1588 - 1679) — англійський філософ, крайній представник матеріалізму в філософії, крайнього егоїзму в моралі. Це йому належить відомий вираз "людина людині вовк". Природний стан суспільства для Гоббса — війна всіх проти всіх. У цій боротьбі перемагає сильніший, і в тому виявля-

ється вища справедливість; бо чому б сильніший мав би поступатися перед слабшим? Проте такий стан загальної війни не може тривати вічно, бо зрештою люди знишили б одного. Тому людина шукає миру в суспільстві, — але для цього потрібно, щоб кожен член суспільства відмовився від свого абсолютно-го права і почав рахуватися з правом інших. Таким чином приходять в людей до угоди, але щоб ця угода дотримувалася, необхідна якась вища необмежена влада, що дотримувала б ладу і не допускала до взаємного нищення. Ця влада — влада суверенної держави, яку Гоббс уявляв собі як абсолютну монархію.

Гоббс був попередником і провідником тоталітарної держави ХХ стол., як ми її бачили в Німеччині Гітлера, та як досі бачимо в СССР.

ГОВД ЛЮІЗА — американська письменниця скандинавського походження, авторка книжки про Україну (1954 р.) в англійській мові "Прелюдія до подорожі". У цій книжці вона описує часи після смерті Т. Шевченка, коли московський уряд скасував кріпацтво, але фактично подає картину вікової боротьби українського народу проти своїх напастливих сусідів. Авторка присвятила свою книжку "гнобленим, переслідуваним і страдницьким народам у будьякій частині світу". А американському журналу "Світ Жінки", вияснюючи, чому саме Л. Говд зацікавилася українською культурою та самою Україною, вона написала в статті під заголовком "Мое відкриття":

"Історію мого відкриття України та її спадщини можна порівняти з пригодою людини, що, копаючи землю, відкрила під час того самородок золота і тоді зрозуміла, що вона стала багата..."

ГОГ і МАГОГ — втілення демонічних сил, що перед кінцем світу вийдуть із сховищ землі і вступлять в останній запеклий бій з Богом і його обранцями.

Про Гога і Магога згадує Біблія: Магог був сином Яфета і внуком Ноя, що порятувався з потопу. Його потомство заняло ніби територію півнішої Скитії, теперішньої України. Цю землю Магогову, "на найдальшій півночі", згадує також пророк Єзекиїл (XXXVIII, 2,15), що з неї вийшов Гог, "князь Рошський, Мешехський і Тубальський" і напав на Ізраеля з великим своїм військом — "всі у повній зброї велике множество у панцирях і з щитами, всі озброєні в мечі..." але по деякім пануванні над Ізраелем, цей повстав, і Гог із своїм військом загинув, як оповідає Єзекиїл: "Призначу місце Гогові на гробовище в Ізраїлі — в мандрівній (?) долині, на всхід до моря, і будуть зупинятися на ній прохожі. Так похвають Гога й усі товпи його, і прозивають її долиною товпи Гога..." (XXXIX, II).

В "Откровенії св. Йоана" натомість читаємо: "І коли скінчиться тисяча літ, буде випущений сатана з темниці своєї, і вийде зводити народи на чотирьох краях світу, Гога і Магога, і збирати їх на війну, яких число як пісок морський, і вийшли на ширину землі, і обступили табор святих, і город любий; і зійшов огонь від Бога з неба і помер їх..." (XX, 7 - 9).

На підставі цих біблійних згадок, розвинулася жидівсько-візантійська легенда про нечисті народи Гога і Магога, яка знайшла свій відгомін і в наших літописах. Списуючи напали половців в 1096 і 1097 рр., літописець сплинувся над питанням про їх походження і прийшов до висновку, що вони походять від Ізмаїла: "...а Ізмаїл мав 12 синів, від них же й пішли туркмени, печеніги, і торки, і половці, які походять із пустелі і від них вийдуть при кінці світу нечисті народи, що їх заклепав в горах Олександр Македонський."

Літописець Іпатієвського списку тут же переказує вістку, яку передав йому Турята Новгородець, що її чув — через свого слугу — від північних угрів про людей, які сидять в приморських горах і намагаються прорубити собі вихід із них і тому просять у всіх перехожих заліза, за яке добре платять: "Ці люди, що їх засадив там Олександр, цар Македонський. Оповідав же про них Методій Патарський: "Олександр, цар Македонський, пішов на східні землі до моря, яке називається Сонце-місто, і побачив нечистих людей з роду Яфетового, і побачив їх нечистоту: їли бо всяку нечисть, комарів мух, гадюк, а мертвяків не ховали, а поїдали... То побачив Олександр і злякався, що, як вони помножуться, то занечистять усю землю. Тому загнав їх у північні країни за гори високі, і, на наказ Божий, зійшлися за ними північні гори, тільки й зісталося місця на прохід 12 локтів: тут поставлено мідні ворота..."

Отже ці заклеплені в горах "нечисті народи" "Об'явив Методій Патарського", ототожнені з біблійними народами Гога і Магога, і мали б вийти на бій з силами Бога при кінці світу,

ГОГОЛЬ — рід дикої качки, вісник весни:
"Ой, вилинь, вилинь, гоголю,
Винеси літо з собою,
Літо-літечко, зеленее житечко,
Хрешатенький барвіночок,
Запашенький васильочок..."

У дуалістичних українських легендах богомильського походження гоголь — Божий співтворець землі:

"Слустився Господь на Тиверіядське море і побачив Господь гоголя, що плив на морі. А той гоголь — Сатанаїл, що заріс у піні морській. І сказав Господь Сатанаїлові... — "Сатанаїле, погляди в море, винеси мені землі і зреміння." Сатанаїл послухав Господа, пону-

рився в море і виніс землі та кремення. Господь узяв землю й пісок і посіяв по Тиверіядському морю, сказав: "Нехай буде на морі земля груба й простора!" (Мих. Грушевський "Іст. у. літ. IV., 402).

Цей мотив створення землі з допомогою гоголя, чи взагалі птиці-нурця, дуже поширений серед фінських племен, і фінські вчені, приймаючи на увагу й відбиття його в фінській епосі "Калевала", де Вейнемейнен наказує качці винести з глибини моря різні речі, висловлювали здогад, що ця легенда — фінського походження.

Перше ж, всі легенди дуалістичного характеру приписували БОГОМИЛАМ (див.).

Акад. О. Веселовський пробував примирити старі тлумачення з новим: фінська легенда, мовляв, помандрувала з болгарами, на Балкани, а звідти вернулася в християнсько-богомільській перерібці та через Русь поширилася в новій редакції між фінськими й сибірськими племенами, скомбінувавшись з давніми тамтешніми спогадами. Веселовський вказував на аналогію германських мов, які поширювалися серед романізованої людності та в романських перерібках поверталися не раз назад до німців. Але проф. М. Грушевський справедливо завважив, що дорога з над Волги до дунайської Болгарії, і з Болгарії до середньої Азії значно довша й утяжлівіша, ніж із правого берега Рейна на лівий, і дуже трудно припустити, що розколонницька колонізація, на яку покликувався Веселовський, могла б бути така багата на впливи серед алтайських турків і монголів, до большевизму майже не рушених російськими впливами.

Натомість М. Драгманів указав на деякі аналогії в легендах закавказьких народів, які стояли під впливом іранського дуалізму. У своїй основі, легенда про гоголя, птицю-нурця, мала б бути іранського, але не континентального, а океанічного походження. Тому Драгманів уважав за батьківщину її старий Шумер, низ Тигра і Єфрата, де образи нав'язні водними просторами, були особливо сильні.

Дійсно, в фрагментарних відомостях про богомільську доктрину, якими ми розпоряджаємо, такої детальної космогонічної (світотворчої) концепції, яку відкривають перед нами українські тексти, ми таки не маємо. Мотив понирання по матерію для землі на дно моря - океану, що виступає такою характеристичною рисою східно-слов'янських оповідань, в оповіданнях богомилів не звісний. Але він виходить далеко і поза сферу можливих впливів дуалістичної іранської концепції. Особливо цікаві американські перекази про те, що матеріял для землі винесли з dna моря різні звірята, що їх послав Творець світу. З огляду на те, що новіші дослідження американістів доводять майже безсумнівно, що давня

американська цивілізація пішла зі східної Азії (через Берінгову протоку), і то в досить пізніх часах, ці американські варіанти можна дійсно поставити, як думав і проф. М. Грушевський, в зв'язок із азійсько-океанійською космогонією часів кам'яної культури.

Коробка виставив був в "Ізв. отд. рус. яз. і сло. Акад. Наук" (1909 р., IV і 1910. I) гіпотезу, що мотив створення світу через понирання в воду якогось звіряти північного-азійського походження. Та на це М. Грушевський завважив, що азійсько-американські мотиви цієї легенди досі не простудійовано належно, так що трудно судити, чи в усіх варіантах цієї легенди, що ми їх знаходимо від Адріатики до Півн. Америки, до Індостану й Океанії, маємо елементи спільного походження, чи тільки самостійні рівнобійні мотиви. Сама ідея, зрештою, не така вже складна, і можна припускати можливість її самостійного зародження в різних місцевостях. На українському ґрунті бачимо її в двох редакціях: старшій, зв'язаній з образом світового дерева, — мабуть, загального індоевропейського походження, — і новшій, принесеній в дуалістичному обробленні легенди про суперництва Сатанаїла з Богом. Дуже яскрава дуалістична закрутка цієї другої редакції, не залишає, на думку проф. М. Грушевського, жодного сумніву, що маємо її в богомільському обробленні.

Цікавий факт, що в західно-українських переказах ця дуалістична космогонія виступає ніччю багатше й яскравіше, ніж будьде інде, чи то в москалів, чи білорусів, чи фінів, чи болгарських народів, навіть у Македонії та в Боснії, цих засиджених гніздах богомільства.

У нас спеціально в Зах. Україні, ця космогонія входить, як складова частина, в ширшу історію, в своєрідну народно біблійну, від початку до кінця перейняту дуалістичною ідеєю. Тому, припускаючи можливість безпосереднього черпання з різних апокрифічних джерел, з яких черпали і богомили, М. Грушевський надавав велике значення в поширенні цієї космогоністичної повісти таки богомилам, а повторення аналогічних мотивів в болгарських та боснійських оповіданнях, або в зізнаннях західних дуалістів, вважав спільною спадщиною дуалістичної доктрини, а не випадковими подібностями в апокрифічних запозиченнях. ("Іст. у. літ. IV. ст. 397 - 401).

ГОГОЛЬ МИКОЛА (1809—1852) великий московський письменник українського походження, син українського письменника-драматурга Василя Гоголя - Яновського. типовий приклад національного ГЕРМАФРОДИТИЗМУ (див.), що не міг вирішити, яка в нього душа, українська чи московська, але в

усякому разі, хоча й запевняв, що „ніяк не дав би переваги (в собі) росіянинові над українцем”, пішов на службу Москві, бо тодішня Україна не могла ані задовольнити його високих амбіцій, ані дати належної підтримки його літературному талантові, що поставив його пізніше в ряди визначніших письменників світової літератури. А проте, як він сам терпів і страждав на службі тої осоружної йому Москви, якої нелад і жахливий рівень висміяв гостро в “Ревізорі” та в “Мертвих Душах”, видно з відомого його листа до проф. Максимовича: “Киньте, справді, Кацапію, та їдьте у Гетьманщину. Я сам думаю це зробити і на найближчий рік махнути звідцїля. Дурні ми, справді, як подумати добре: для чого і кому ми жертвуємо всім”.

І пізніше писав йому знову:

“Що — їдеш, чи ні? Залюбився в тій старій бабі Москві, від якої, крім шей та матерщини, нічого не почуєш:

Іншим разом знову:

“Дякую тобі за все: за лист, за думки в ньому, за новини й інше. Уяви собі, я теж думаю: туди, туди! У Київ, у давній, чарівний Київ, Він наш, не їхній, хіба не правда? Бо там, або навколо нього, відбувалися великі події старовини нашої...”

Коли в 1836 р. М. Гоголь виїхав за кордон, зустрічався в Парижі з польськими патріотами - поетами Міцкевичем та Б. Залеским і читав їм доповідь, про “Потребу для України відділитися від Москви”.

Своїми творами на українські теми, дарма, що в московській мові, М. Гоголь значно впливав на національне освідомлення української зросійщеної інтелігенції, а численні переклади цих творів на світові мови, популяризували Україну в світі, — довгий час це було єдине джерело бодай романтичного зацікавлення Україною з боку чужинців в світовій літературі.

М. Гоголь був сучасником Т. Шевченка, невтомного й незломного борця за волю України, який гостро засуджував усіх своїх “землячків”, що на московській службі “помосковськи так і чешуть”, але Гоголя з його великим талантом і великою розламаністю надвоє душею він не засуджував, визнаючи його жертвою обставин і режиму. Йому присвятив він свою палку протимосковську поезію “За думою дума роєм вилітає” і про нього писав він до княжни В. Репніної в 1850 р.:

“Перед Гоголем треба благоговіти, як перед людиною, обдарованою любов’ю до людей. Гоголь — справжній провидець серця людського. Наймудріший філософ і найбільш надхнений поет повинен із побожністю ставитися до нього, як до народолюбця...”

Про нього більше в моїй книзі нарисів “Завзяття” (Париж, 1956).

ГОДИНА ДОБРА І ЛИХА. — Ще давні греки ділили час на сприятливі моменти й несприятливі, щасливі й нещасливі дні та години. Такий поділ зустрічаємо ми і в віруваннях українського народу. Все життя наших предків залежало від такого поділу часу: з одного боку признавано добрий час, добру годину, а з другого боку недобрий час — лиху годину, чорну годину.

П. Єфименко в “Ярилі” описував: “Іхав пан повз поля, дивиться: чоловік погне недовго і сяде. Здивувало це пана. Посилає він свого слугу запитати в того чоловіка — чому це він так часто віддыхає. Той чоловік відповів: коли прийде щаслива мінута, я жну, а коли настане нещасна, то я відпочиваю...” (ст. 97).

Всі замовляння та зашіптування ґрунтувалися на розрізненні доброї й лихого години. Звичайний початок усіх українських та білоруських приміток такий: “Першим разом, добрим часом...” або: “Першим разочком, Божим часочком...”

Із останньої формули видно, що “добрий час” за пізнішої християнської доби був приписаний Богові, а “чорна година”, “чорний час” — чортові. Ця залежність настільки була встановилася в свідомості українського народу, що слова “чорт” і “лиха година” часто ототожнювалися і вживалися одне замість другого, напр.: вираз “Побила б тебе лиха година!” відповідає виразові: “Щоб тебе Чорний Бог убив!” (Номис 3747,3742). “Чого тебе понесла туди лиха година?” або: “Чого понесли тебе туди чортяки?” “Куди тебе грець поніс?” “Де він у лихого години взявся?!” “Щоб тебе лиха година знала!” “Бодай тебе той знав, що трясє очеретами!” (Номис, 3746, 3754) “На лихого години це тобі здалося?” або: “На якого чорта це тобі здалося?”

Випроваджуючи молодих до шлюбу, свихи співали:

“Крони нас, мати, свяченою водою.

Правою рукою, лєброю доленькою.

Випроваджай нас щасливою годиною”.

На такому поділі часу на добру й лиху годину побудовано й чимало народніх приповідок: “Господи, благослови! У час добрий!” Або: “Дай Боже в добрий час ректи, а в лихий не погадати...” “Дай, Боже, в добру годину сказати!”

ГОДИННИКАРСТВО розвинулося в нас із слюсарства. Вже в XVI в. були добрі годинники в Перемишлі. Перша в'стка про годинник у Львові відноситься до 1404 р.: був це годинник на вежі ратуші. У 1570 р. є згадка про київський годинник на одній з замкових веж. Малі кишенькові годинники поширилися в нас тільки в XVIII в. На Заході Європи новітні годинники з колісцятами відомі з XII ст., вежеві з XIV; кишенькові винайшов нюрнберзький слюсар Петро Генляйн (1480 —

1542) — їх називано — за первісний вигляд і місце походження — НЮРНБЕРЗЬКИМИ ЯЙЦЯМИ.

ГОДУВАННЯ ДИТИНИ. — В Україні вперше звичайно годувала грудьми дитину не мати, а якась інша жінка, яка брала під паху хліб і сіль, а на другу — дитину. Так само, коли мати відлучувала дитину, то давала їй підлушку хліба. примовляючи: “На, йди вже на свій хліб”.

Мати починала годувати дитину після **ЗЛИВОК** (див.). Відлучивши дитину, мати вже не підпускала більше дитину до грудей, бо народ наш в'рив, що, коли б підпустила, то така дитина виростає б слабопам'ятна і дурна. В багатьох місцевостях України вірили також, що така дитина була б погана на перехід і мала б зурочливі очі. (К. Стар. 1893. VII, 79. Мат. у. етн. НТШ, IX, ст. 22).

Відлучали дитину звичайно рік після народження, але вірили, що “чим довше мати кормить дитину, тим сильніше буде. Як би яка мати кормила хлопця до семи літ, то міг би вирвати семилітнє дерево з коренем” (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 181).

ГОЙДАЛКА — прилад до розвагового гойдання в повітрі.

У “Пораді, како ся очистить церков Христова”, Іван Вишенський нападав на український звичай влаштовувати на Петра й Павла забави на гойдалках і колісках. М. Грушевський закидав за це Вишенському, що він — “поруч важних справ чіпляється таких дрібниць”, але, якщо зважити, що забави на гойдалці була в давнину не тільки забавою, але й магичним актом, то треба визнати, що така “забава” була для Вишинського не “дрібницею”, а шкідливим пережитком поганства

Завважимо рівнобіжно з виступом Ів. Вишенського, що й московський цар Олексій Михайлович в особливій грамоті з 1649 р., заадресованій до Шуйського воеводи Змеєва, під назвою “О Коляде, Усени і народних іграх” виступав так само гостро проти гойдалок (Сахаров, II, 230-31).

Що гойдання вважалося в давнину за магичний акт, видно з такого сіамського звичаю: Тимчасового короля, який носив назву Бога Божеського Війська і заступав на кілька днів справжнього короля для виконання низки магичних обрядів, несли на відкрите місце перед святиною Брагми. Тут на кількох гарно прибраних гойдалках брагмани починали гойдатися і танцювати, а Бог Божеського Війська мусів під час цього гойдання стояти на одній нозі на спеціальному стільці. Брагмани, танцюючи, набирали буйволівими рогами воду і брызкали на глядачів. Це ніби мало приносити щастя і забезпечувати мир, спокій, здоров'я та багатство. Англійський етнолог Фразер з цього приводу писав у

Золотій Галузі”: “Можна думати, відповідно до правил гомеопатичної, чи імітативної магії, що чим вище гойдаються жерці, тим вище мав би рости рижа. І це тим імовірніше, що вся ця церемонія описана, як свято збору рижу. До того ж і в латвійців практикується гойдання на гойдалках з ясно виявленим наміром вплинути на зріст посівів. Весною, чи в початку літа, межі Великоднем і Купалом, кожний селянин присвячував там дві години вільного часу гойданню на гойдалці, — бо чим вище він піднесеться, тим вище виросте його льон”. (т. II, ст. 49-50).

І в Україні на Великдень обов'язково мали бути гойдалки. І хоча, як здається, ясної свідомості магичного значення гойдання в пізніші часи не збереглося, все таки сліди її видно в приповідці: “Якщо хто уб'ється на гойдалці, то то буде чортова жертва” (Ястребов, III, 175), — власне тому, що всі хто займаються магією, служать чортові.

Деякі дослідники вважають, що гойдання — акт магичного очищення повітрям. У Боснії й Герцеговині казали, що як хто погойдається в Лазареву суботу, той буде здоровий весь рік, а хто не погойдається, терпітиме на біль голови (Анічков, — ст. 279).

ГОКУС-ПОКУС — форма замовлення, закляття, походить із перекручення латинських слів, які вимовляє католицький священик, коли причащає: гок ест Корпус. Це блюзнірська формула, при якій, мовляв, як в тайні евхаристії, одна річ чародійно перемінюється в другу.

ГОЛГОТА — гора біля Єрусалиму, на якій було розп'ято Ісуса Христа разом із двома розбійниками.

Серед християн пізніше було поширене вірування, що Голгота була осередком землі, вершком космічної гори, де було створено й поховано Адама. Кров Спасителя світу впала на череп Адама, що знайшовся якраз під хрестом Спасителя, і очистила його від гріха. Це вірування через апокрифи поширене було й в Україні. (Див. ГОЛОВА АДАМОВА).

Голгота — символ найвищої саможертви, бо на ній Ісус Христос віддав себе на муки за спасіння світу. Часто шлях на муки і страждання задля якоїсь ідеї зветься власне “шляхом на Голготу”. Але Леся Українка писала, що “путь на Голготу велична тоді, коли тямить людина, за що й кули вона йде..”

“Голгота України” — цікава й повчальна книжка Дм. Соловєя (Вінніпег 1953. наклад “Укр. Голосу”), яку всім варто було б прочитати.

ГОЛКА — прилад до шиття. Як усі металеві речі з гострим вістря, голка служила охоронним засобом проти нечистої сили. На Волині голки втикали в вікна, щоб упир не міг пролізти в вікно. Також втикали голку в

світу молодого, коли, після замішання короваю, вводили молодого до хати: "Брат дає молодому рушника і веде його, а сестра — світилка втикає йому в свиту ззаду голку і держить увесь час, щоб хто не вийняв, бо тоді щось погане з молодим трапиться. В лівій руці вона держить голку, а в правій руці свічку, і так вони йдуть до хати". (Перв. Громадянство" 1927, I, ст. 173). Москалі встромляли голку в сукню молодой, щоб її не зурочили (Зеленин в Изв. Акад. Наук, 1931, VI, ст. 1931).

Якщо ціла голка служила в весільному обряді знаряддям охорони проти зурочливого ока, то протір, себто голка зо зломаним вушком, що робило її нездатною до шиття, себто властивої їй функції, робив і чоловіка нездатним виконувати свою чоловічу функцію: "Коли парубок береться до дівчини, а вона не хоче мати з ним нічого, то візьме так, щоб він не бачив, і встромить йому протір у сорочку." (Етн. Зб. НТШ, V, 188).

У гуцулів, на Свят-Вечір господар виносив всі голки з хати, щоб людину не кололо весь рік, бо вся колотьба походить, мовляв, від голки, колотьба зникає, коли не знаходить нікого в хаті (Мат. у. етн. НТШ, VII, II).

На Великдень святити голки в церкві, бо вони, мовляв, служать для лікування курячої сліпоти: хворий дивився через ушко голки, а потім мусів закинути кудись голку (К. Ст. 1889, I, 76).

На голках ворожили. Коли хотіли дізнатися, чи жінка вагітна, вливали до мідяного начиння сеч жінки, потім вкидали туди голку і ждали до ранку. Якщо голка мала червоні точки, то вагітність була безсумнівна. Такий же звичай існував і в Голляндії (Мат. у. етн. НТШ, VIII, 3).

Ворожили з голкою також, коли хотіли звати, з котрої криниці вода була б помічною хворому. В Карп. Україні в цьому випадку так робили: наливали у миску чистої води, а на її край клали шматочки хліба відповідно до кількості знаних криниць. Потім брали голку на нитці і, тримаючи її над серединою миски біля води, слідували до якого шматочка хліба прихилиться голка: та криниця й допоможе хворому. Цей спосіб ворожіння нагадує методи, що їх уживають сучасні рабломанти.

Голка була й символом провідництва: "Куди голка, туди й нитка", себто куди йде старший, чи провідник, туди мусять іти і підлеглі. Ту ж думку висловлює і приповідка "Яка голка, така нитка", себто який голова, який провідник, таке й діло, що робиться під його проводом (Франко "Прип." I, ст. 351). На Богучарщині дівчата, коли хотіли, щоб уся молодь збиралася на якійсь одній вулиці, а не розбивалася на кілька, брали чобіт, проштрикували його з середини голкою з нит-

кою та ще й вузлик зав'язували, щоб була не загубилася. Потім ішли вулицею навкруги хутора і волочили за собою голку — "щоб вулиця нігде інше не збиралася". Як обходили вже хутір, то на тім місці, де мала збиратися вулиця, забивали голку, вістряч угору. Тоді варили кашу у шкаралуці з яйця і закопували її, щоб молодь там кишила, як каша. (Мат. у. етн. НТШ, XVIII, ст. 189).

Голка була й символом неприємного гострого слова. Звідци вираз "голки заганяти" — себто говорити кому неприємні речі.

Голка без нитки зветься "гола голка", а в загадці фігурує, як "кінь без хвоста". "Купив коня без хвоста, прийде додому — баладить". (Етн. Зб. НТШ, V, 219).

Голка — натуральний атрибут жінки, тому, коли наголюється дитина, пуповину ріжуть хлопцеві на сокирі, або на кмізі, а дівчині — на голці. (К. Стар. 1893, VII, 76).

ГОЛОБЛЯ — частина воза, а тому виступає, як символ коня, якого в неї впрягають. На Ніженщині казали, що вагітній слід переступати через голобля, бо буде тоді мати такий легкий порід, як легко кінь біжить (Кузеля "Дитина..." I, 8). (Малинка в К. Стар. 1898, V, ст. 255).

Служили голоблі й символом спільного лиха: "У голоблях так тягне чорний, як і білий", — себто в спільній біді зникають зовнішні різниці. (Франко, "Припов." I, 381).

ГОЛОВА — осідок мозку, в якому зосереджуються всі здатності людини. Тому голова — ніби резюмує всю особу, всю людину, і робиться її символом. Втілені духи, напр., можуть і не мати всього тіла, їм вистачає самої голови, як то ми бачимо в християнській іконографії. Що ж до людини, то, втративши голову, вона втрачала не тільки життя, а й ніби втілення своєї особистості, якою вона відрізнялася від інших людей, і тому душа такої людини мусіла блукати світам, аж поки не віднаходила голову (див. ВОЛОВЕ ОЧКО). Тому й відрубання голови — спеціально важка кара, з'яна ще з передісторичних часів.

Звідти й наші прислівки: "Аби голова на карку була, а про решту байдуже!" "По моїй голові все твоє", — казав батько до сина перед смертю. "О то голова!" — кажуть про розумну й хитру людину, з якою треба поводитися обережно.

Голова — натуральний символ розуму: "Порадь мене своєю головою.", "До булави треба голови". "Що голова, то розум". Яка голова, така й мова".

Голова — символ провідництва: "Без голови (себто без доброго проводу) військо гине". "Гей, гетьмане Хмельницький, батьку наш Зіков Богдан Чигиринський! Дай, Боже, щоб за твоєю голвою шили та гуляли, віри своєї християнської у поругу у вічні часи не-

подавали"... (Ант. і Драг. "Історич. песні.." — II, 8). "Куди голова, туди й хвіст."

Голова відбиває й душевний стан людини. Звідци "Голову догори тримати" — іти сміливо назустріч долі, не схиляючись під ударами життя. "Звісити голову", — навпаки падати духом, задумуватися, журитися. "Голова вільна, то весь світ веселий", — себто, коли людина не має чим клопотатися, то йому й світ веселий. З цим пов'язаний і інший вираз: "Забাগлося клопоту на здорову голову", — тут "здорова голова" — символ безжурного, спокійного стану. "Головою до стіни б'є", — кажуть про людину в глибокій розпуці.

У народній пісні співають:

Козака несуть, кінь головку клонить,

А дівчина за козаком білі ручки ломить".

Тут "головку клонить" — символ суму, як і в іншій пісні:

Беруть коня отамани осаули зброю,

Зброю беруть, коня ведуть, кінь головку клонить,

За ким іде полковника, білі руки ломить

Поламала білі руки до мизина пальця:

— Ой немає і не буде над мого коханця".

Український наріз за ідеал краси вважає круглу голову: "Головка, як маківка, а розуму дасть Біг," — кажуть про гарну, але дурнувату людину. Пупорізна баба кожній новонародженій дитині в Україні намагалася в давніших часах наламати таку форму голови, яка відповідала б цьому народньому ідеалові. За для того голову кожної дитини, що бувала зараз після народження довгастою чи "стовбоватою", притискувалося згори і здолу, а полекуди, як напр., у Чернігівщині, баба ходила тижнів два регулярно "правити головку" малій дитині. (Дикарев "Писання" 43-44). На Херсонщині також здавлювали руками головку з чотирьох боків щоб вона була округла (Ястребов ст.144. Кузеля "Дитина..." I, 43).

ГОЛОВА АДАМОВА — череп під розп'яттям на Голготі. В українській давній іконописі був звичай малювати під Христовим хрестом на Голготі Адамову голову, себто череп, як символ спасіння людського роду від гріха Адамова. Про цю Адамову голову ходило серед нашого народу чимало легенд апокрифичного походження. За апокрифами деревина хреста, на якому був розп'ятий Христос, виросла з зерна, що його поклав Сет у рот Адамові. Коли збирали будівельний матеріал для Соломонового храму, було використано з корінням і ту деревину, і Адамову голову, що проросла була до кореня, викинено геть. Та цар Соломон знайшов її під час полювання, переніс до Єрусалиму і наказав засипати її камінням: так виникла Голгота. З деревини зроблено хреста, який пішов на Голготу для Христа. Кров, що тек-

ла з ран Христових, падала на Адамову голову і обмила таким чином гріх першого чоловіка. Деякі інші апокрифи кажуть, ніби Адамову голову занесли на Голготу хвилі потопу, але цьому противиться вірування, що Палестина, і зокрема Голгота, як верх космічної гори, осередок світу, ніколи не зазнала потопу. (Див. ГОЛГОТА).

ГОЛОВАЖНЯ — давня українська міра соли: княжі урядники — "вирники" мали право, за "Руською Правдою" одержувати щодня "головажню соли.." (М. Грушевський "Іст. У. - Руси" I, ст. 258).

"Сіль на Подніпров'є в XVI ст., як і давніше в XI — XII вв., приходила двома дорогами: сіль "біла", товчата, "варенка" в "головажнях", галицька, що приходила сюди з Поділля, і сіль чорноморська, що приходила знизу..." (там же, VI, ст 18). Пізніше назву міри — "головажня" заступила друга. — "ТОПКА". (там же, ст. 214).

ГОЛОВАЦЬКИЙ ЯКІВ (1814 — 1888) — греко-католицький священник, визначний історик літератури, етнограф і поет. Збираючи народні пісні, обійшов студентом всю Галичину, Буковину і Закарпаття. Разом із М. ШАШКЕВИЧЕМ та ІВ. ВАГИЛЕВИЧЕМ — (славна "Руська Трійця") видав збірник "Русалка Дністровая" (1837 р.), що відіграв велику роль в національному відродженні Зах. України. Брав участь у з'їзді українських вчених у Львові в 1848 р., а в рр. 1848 — 1857 був професором української мови й літератури в Львівському університеті. Проте, під впливом Погодіна став москвофілом і в 1867 р. переїхав до Вільна, де був головою археологічної комісії. Серед його численних праць відмічу тут спеціально його "Народня пісні Галицької і Угорської Руси" (тт. I - IV 1878 р.), з яких чимало матеріалувійшло і в Енциклопедію.

ГОЛОВЕШКА — нелогоріле поліно. Внаслідок давнього культу вогню (див. ВОГОНЬ), дуже свого часу поширеного в Україні, до недавнього часу, напр., на Київщині вважалося, що викидати головешку з печі "не годиться". Проте, змісл цієї давньої заборони призабуто і тому її різно пояснювано. У с. Погребищі казали, що, як викидати на двір обпалену головешку, то "того двора скажений собака не мине"; на Коростенщині казали, що "сажа в комині буде дуже розводитися", або, що "ніколи не догоратимуть дрова в наступнім часі, і завжди будуть головешки: огонь гніватиметься на свого господаря" (Перв. Громад. 1927, I, ст. 164).

"Тліє, як головешка в попелі," — кажуть про затаєну ворожнечу (Франко "Припов." I, с. 401).

"Головешка мала, а диму повна хата", — кажуть також про малий проступок, що на-

робив людині багато сорому чи клопоту (там же).

ГОЛОВНИЦТВО, ГОЛОВЩИНА — відшкодування родині за убиство (відшкодування властям за те ж убиство називалося ВИРА). Так було у "Руській Правді" Ярослава. У "Правді" Ярославичів уже встановлено головництво в піввири (20 гривен). За литовсько-руських часів розмір головництв залежав від громадського стану вбитого: за шляхтича — 100 кіп грошей, за ришого урядовця — 10 кіп, за залежного селянина — 25 кіп. За Гетьманщини, головництво, що звалося платежем "за голову", накладалося також залежно від громадського стану вбитого: за шляхтича 120 карб., а за інших — половину, третину і т. д. цієї суми. Найнижча була 24 карб. за кріпака. Якщо вбивцю карали смертю, то головництво платили за нього співвинні.

ГОЛОВОСІКИ — народня назва дня 29 серпня ст. ст., Усікновення голови Івана Хрестителя. За народніми забобонами того дня не годиться брати ножа в руки, а зокрема не можна різати нічого круглого — кавуна, капусту, тощо: "На свято Головосіки (воно не врочисте, не святкують його) не можна стинати капусту, ані йти в капусту", — казали на Стрийщині (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 79). На Галицькому ж Підгір'ю казали, що навіть аж до самого дня Головосік (не тільки того дня) не годиться вирубувати капусту, а треба або рвати з неї листя, або виривати її з коренем" (там же ст. 205). Творяться легенди в тім роді, що жінка, ставши того дня капусту, побачила в своїх руках голову своєї дитини (Чубинський "Труди." I, 254), або що чоловік, різавши візцю, сам порізався (Етн. Зб. НТШ, XII, 190) і т. п.

На Буковині того дня постили, щоб голова не боліла, і не їли часнику, цибулі та капусту; взагалі всі ті рослини, що мають "голірку" (Зап. З. О. Отд. II, 1874, ст. 359). На Галицькому Підгір'ю казали, що, хто до Головосік жне мак, тому болітиме голова (Етн. Зб. НТШ, V, 206).

Того дня гади ніби ховаються на зиму під землю, і тому не слід того дня ходити до лісу, бо шукаючи сховища, гади лазять по всіх усялах, збираються до купи і, потурбовані, лютяться. (Стрийщина. Етн. Зб. НТШ, V, 80).

ГОЛОВУ ПОСИПАТИ ЗЕМЛЕЮ — виражати крайній жалі і розпач. В книзі Ісуса Навина в Біблії читаємо:

"Ісуса роздер одежу на собі та й упав ниць перед ковчезом Господнім, і лежав аж до вечора, він і громадські мужі в Ізраїлі, і посипали собі землею голови" (Ісус Нав. VII, 6).

ГОЛОД — жахливі фізичні страждання, що їх викликає брак їжі, який доводить до голодової смерті. До них треба ще, при масовому голоді, додати моральні страждання людини, яка бачить голодові страждання близьких йому людей, особливо рідних дітей, і не може їм нічим допомогти. До приходу большевиків до влади в Росії, голод бував масовим нещастям тільки в наслідок якихось природних катастроф — посухи, недороду, повені, тощо, — за панування московських большевиків в Україні двічі (ув масовий голод в роках 1921 - 22 і в 1932 - 33, як засіб політичної зброї на упокорення українського народу. "Українська Загальна Енциклопедія" ("Книга Знання") подає, що в Україні "голодувало в 1921 - 22 рр. до 10 мільйонів, хоча це не перешкоджало большевикам вивозити хліб із районів голоду" (т. III, ст. 744). Ів. Герасимович в книжці "Про голод на Україні", що вийшла в 1922, писав, як свідок: "Советська влада, забираючи безощадно сотками мільйонів пудів хліб навіть у голодних областях України, знала, що робить! У неї ж під руками всі дані й обрахунки. І коли вона той пограбований хліб український вивезла і ще далі вивозить до Росії... то певна річ, що це не сліпий припадок, а тут маємо до діла з системою, зі свідомим винародовлюванням, з вирафированим фізичним винищенням українців російськими окупантами" (ст. 147).

Першою причиною голоду 1921 - 22 рр. в Україні була посуха, що на Катеринославщині, на Запоріжжі, на Миколаївщині, Херсонщині та Одещині і Донецьчині сонце спалило майже весь хліб, і урожай не дорівнював і п'ятій частині звичайного. Щоб порятувати від голоду українське селянство тих земель, треба було дати тим людям не менше 200 мільйонів пудів зерна. Натомість Москва не тільки нічого не дає, але підносить висоту продналогу (полатку) до 12 пудів з десятини. І навіть в урядовій ольоднівці "Помощь голодным", яку видано в Харкові 10. III. 1922 читаємо:

"Тільки після п'яти місяців голодування офіційно визнано Миколаївську губ. в місяці лютім 1922 р. за голодну, до того ж часу йшло стягання продналогу".

І далі читаємо про те, як немилосердно збирали той продналог:

"Білоцерківська волость херсонського повіту: голодує 90% населення, весь інвентар промінняно на хліб. Продналог виконаний на 97%. Щоденно умирає з голоду десятки людей. Населення тікає, кидаючи дітей на призволяще."

Арнаутов у книжці, видавчій в 1922 р. в Харкові "Голод і діти в Україні" (московською мовою) теж писав:

"Неврожайні губернії визнавалися офіційно за голодні тільки після того, як пока-

зувалося з цілковитою очевидністю, що вже неможливо зібрати там ні одного пуда“.

Пізніше, коли вже майже половина населення вимерла з голоду, коли вже не можна було заховати від світу страшної правди, московська влада розпочинає брехливу пропагандивну акцію, в якій розписується про свою "допомогу" голодним дітям та гро те, що вона поконфіскувала церковні цінності, щоб... допомогти голодним!

Ми спинилися на голоді 1921 - 22 рр. тому, що про нього в нас менше знають, ніж про голод 1932 - 33 рр., навмисно zorganizований Москвою (уже навіть без усякої посухи!), коли загинуло від голодової смерті 6.000.000 українців, і тому що тоді помер від голоду на селі в Київщині також і батько автора цих рядків Деметій Григорієвич Онацький, колишній учитель Педагогічного Інституту в Глухові і бібліотекар Міського Музею в Києві. Його старший син Олександр, учитель гімназії, писав авторові: "Ми витримали з надірваним здоров'ям на кандюрі (пшоняний куліш без усякого товщу), батько не витримав. Не міг його їсти..."

ГОЛОСІННЯ — психоронні плачі. Вони зродилися, мабуть, із окликів болю з приводу страти любої людини.

Оклики лучилися часом у низку поодиноких висловів, що визначали відношення живого до мерця, і навпаки. Ці вирази, з форми одного епітету, розрослися поволі до розмірів самостійних поетичних порівнянь, об'єдналих в одну цілість ритмом і римами, а головне провідною метою кожного голосіння звелічити, покійника прилюдною похвалою.

Голосіння мало громадський характер, голосити по покійникові було обов'язково. Члени родини голосили незалежно від того, чи відчували дійсню жаль, чи ні. З цим в'яжеється існування професійних плакальниць, яких запрошувалося на похорон. Але тим самим занепадає поволі вільна імпровізація, голосіння починає кам'яніти в своїх поетичних зворотах-образах і входить, як певний означений канон, у репертуар обрядових плакальниць.

Потім приходять християнство, яке звертається проти обрядового голосіння. Християнство поволі виперло звичай наймакого оплакування, але не могло очевидячки, перебороти природного чуття й перешкодити його виявам у дійсних жалібників та жалібниць.

Вістки про голосіння в Україні ми маємо з давніх часів. Арабський історик Ібн-Фадлан, описуючи похорон знатного "руса", каже, що одна з його рабинь, що зголосилася на смерть на могилі свого пана, перед смертю співала довгі пісні, в яких прощалася з близькими. Літописець, оповідаючи про помсту Ольги за свого чоловіка, звертає увагу на її бажання оплакати його смерть: "Да поплачу-

ся над гробом його". Той самий літописець, оповідаючи про Володимира Мономаха, приводить прохання останнього до Олега, щоб він одпустив синюву, яка, оплакуючи свого дружину — "сяде, аки горлиця на дереві, жаліючи." "Слово о Полку Ігоревім" дає навіть зразки тих давніх голосінь: "Плачеться мати Ростиславля по уноші (юнакові) князі Ростиславлі: унища цвіти жалобою, і древо ся тугою к землі прекловило..." Голосіння Ярославни, хоча й не похоронне, відоме всім. Крім того, безцінне наше "Слово о Полку Ігоревім" представляє й колективний плач "руських жон" по чоловіках, страчених у поході, а Волинський літописець згадує про плач над тілом кн. Володимира Васильковича його вдовою княгині.

Ці голосіння мали значний вплив і в нашому письменстві. Один із найповажніших творів нашої полемічної літератури XVII ст., т. зв. "Тренос", себто Плач Православної Церкви, що вийшов з-під пера талаковитого М. Смотрицького, написано було під безсумнівним впливом давніших голосінь, чи плачів. Проф. М. Грушевський так про нього пише:

"У своїм літературнім характері Тренос — це наше традиційне голосіння, стільки разів використуване в нашій літературі, що воно стає немов національною нашою літературною формою. Бачили ми його і в літературі нашого першого відродження — у Герасима Смотрицького, у Клярика Острозького й у Вишенського, тільки в інших тонах. М. Смотрицький задумав вложити в цю форму цілу книгу, не тільки ліричні її часті, але й полемічні й чисто теологічні. Це не вийшло дуже швидко, але в кожному разі оригінально..." (Іст. у. літ: У, 462).

Вишенський теж інсценізує в одному з своїх послань (до кн. Острозького) плач над трупом римо-католицтва. І в цьому якраз і заблестів Вишенський своїм талантом, як завважує д-р Я. Ярема ("Укр. духовість...", 16). Франко оцінював те місце, як перлину в його творах.

ГОЛОТА — козак, герой одної з старших дум, в якій змальовано тип веселого, очайдушного козака. Дослідник української духовості д-р Я. Ярема писав: "Основою рису запорізького світогляду змальовує нам дума про козака Гологу, цього злидаря-обідранця щодо зовнішнього вигляду, але з внутрішнього — хороброго лицаря, що не боїться "ні вогню, ні меча, ні третього болота." (Укр. духовість." 57).

ГОЛОФЕРН — цілководень вавилонського царя Навуходоносора, якого, рятуючи свій жидівський гаріл, вбила Юдита, звільняючи тим від облоги Бетулію.

ГОЛУБ, ГОЛУБКА. Всім відомий християнський образ голуба, як символа Св. Духа,

і тому не дивно, що в багатьох місцевостях України до останнього часу вважалося за гріх вбивати і їсти "святу птицю".

Проте шанування голуба, як святої птиці, далеко випереджає християнство. З найдавніших часів голуб служив за тотем багатьом народам. Ми знаходимо його вже в Ведах, як посередника між богами і людьми. У вавилонян голуба шанували, як птицю Астарті, богині війни і смерті. Семіраміда, яку покинула мати Дерцета, була вигодована голубкою і в голубку перекинулася після смерті.

З розвитком культів, коли зооморфізм поступився перед антропоморфізмом, голубка зробилася вірною товаришкою Венери-Афродити, і чергувалася з горобцями в упряжі її воза.

Голубка була святою птицею і в жидів, як давній сирійський тотем. Проте, хоча саме через жидів шанування голуба перейшло в християнство, де голуб займає таке ж місце серед птиц, як ягнятко серед звірят, і фігурує в усіх пам'ятках, де виявляється Боже милосердя, щоб зробитися потім символом Св. Духа, — не треба все ж думати, що сирійські, чи жидівські впливи були єдиними, що сприяли втриманню культу голуба аж до наших часів. Вже за 2.000 років до Р. Хр. знаходимо ми голубку на печатках давньої мінонської доби, де вона приймає на слухах божниць вияви шані вірних. З неолітичних часів на Криті моделювали голубів із глини і продовжували це робити аж до кінця доелінічного періоду. Перше, ніж зробитися символічними екс-вото, ці фігурки були справжніми ідолами, яким приносили в жертву ласиць, як ворогів птиц. У ті часи голуб був досить сильний, щоб охороняти — як амулет — навіть мертвих. Надприродно великі голуби з'являються там на святому дереві, — і це теж дуже цікаво, бо пам'ять про голубів на святому дереві залишилася ще досі в наших колядках, про що ми скажемо далі. Але зрештою й тут, себто на Криті, відбувається той самий процес, який ми бачили і в культурі грецької Афродити-Венери: з голубки-богині робиться богиня з голубкою.

Не тільки в єгипців голубка була святою птицею: пеляги слідували за її летом на долонських дубах і добували з нього різні віщування.

Не тільки греки зблизили голубку з богинею кохання та плідності: одна пам'ятка з Малої Азії показує нам з одного боку богиню, а з другого — стовпи, на яких цілуються голубки. Грецьке уявлення про голуба, як любашню птицю, не мало впливу на церковну християнську символіку, і голубка залишилася в ній символом святости та моральної чистоти що дозволяла зблизити голубів не тільки з Св. Духом, але й взагалі з святыми та янголами: навіть пір'ячко, вирване з пір'я крил голуба, носить назву "янгольсько-

го пір'я" (Ястребов "Матеріяли..." II, 76). А в народніх українських піснях знаходимо ми такі цікаві образки:

Ой в чистім полі близько дороги
Стоїть мі церковця нова
З трьома вершечки, з двома оконці, —
На тих вершечках три голубоньки.
Надійшли ж д неї два мисливчики.
Тай взяли вони геть помір'яті,
А голубчики к ним промовляти:
— Мір'ий-помір'яй, а в нас не стріляй,
Ой же бо ми не три голубчики,
Три янгольоньки з неба зслані (подивитися):

Чому так не є як було давно... (Етн. Зб. НТШ, XXXV, ст. 202 - 03).

Виходячи з святости голуба, український нарід не тільки зміщує голубів із святыми й янголами, але й витворює в дивному образі голуба, що поломінь із рота кидає, уосіблення Святого Різдва. Так, в одній дуже популярній коляді ми бачимо всіх святих, зібраних у хаті господаря. Бракує лише Святого Різдва. Святі, або й сам Христос, просять св. Петра запросити до гурту й Святе Різдво:

Ой пішов Петро по Святе Різдво,
Перейшло його сиве голуб'я.
Та святий Петро засоромився,
Бо йому зо рта полумінь пішла,
Ой бо із очей іскри скакали.
Та й святий Петро назад ся вернув.
Ой він приходить межі святії:
— Ти, святий Петре, чого ся вернув?
— Мене перейшло сиве голуб'я,
Ой я того та й ся перелудив,
Бо йому зо рта полумінь паше,
Йому з очей іскра та й скаче.
— Ти, святий Петре, то — святе Різдво...
(Шухевич "Гуцульщина", V, ст. 146)

В іншій варіанті Христос посилає по Різдво самого господаря, і той перестрічає Різдво в образі голуба, що веде за собою Новий Рік. (М. Грушевський, "Іст. у. л." IV, 592).

Цей дивний образ голуба, що уосіблює собою Святе Різдво, може бути відгомном давніх вірувань, що вбачали в голубах... творців світу. І це тим імовірніше, що ці давні вірування ми досі знаходимо в наших колядках. Так в одній колядці збірки Вагилевича ми читаємо:

"Коли не було знащала світу (коли ще зовсім не було світу)
Тоді не було неба ні землі,
Лем було сиве море,
А серед моря зеленій явір.
На явороньку три голубоньки
Радоньку радять, як світ снувати:
— Та спустимось на дно до моря,
Та дістанемо дрібного піску,
Дрібний пісочок посіємо ми,
Та нам ся стане чорна земляця.
Та дістанемо золотий камінь,
Золотий камінь посіємо ми,

Та й нам ся стане ясне небонько —
Світле соненько, ясен місячик,
Ясна зірниця, дрібні звіздочки.

(Етн. Зб. НТШ, XXXV, 112)

Голуби, творці світу, фігурують тут зовсім не у властивій їм ролі — нурців, що поринають на дно моря. В старших космологічних оповіданнях цього жанру, замість голубів фігурує гоголь, — птиця, якій поринання в воду є природне й нормальне діло.

У другій колядці цього типу, збірки Ходаківського, бачимо дальший розвиток цієї космогонічної теми:

Що ж нам було з світа початку?
Не було нічого, една волонька!
На тій водоньці одне деревенько,
На тім деревеньку шовкове гніздо,
А в тім гнізденьку три голубоньки,
Не три голубоньки — три янголоньки.
Юж ся впустили в глибоке море,
В глибоке море, на самеє дно.
Винесли нам три пожитоньки:
Перший пожиток — везоме жито,
Везоме жито — людям на хлібець;
Другий пожиток — яру пшениченьку,
Яру пшениченьку на прокуроньку
До служби Божої до церковоньки.
Третій пожиток — зелену траву.
Зелену траву для худобоньки.

(Етн. Зб. НТШ, XXXV, 113.)

Як бачимо ця колядка має вже сильне християнське забарвлення:

Галицький текст Бірецького, що його видав Костомарів, має два дерева і два голуби:

Колись то було з початку світу,
Тоді не було неба ні землі,
Неба ні землі, лиш синє море.
А серед моря та два дубоньки.
Сили, впали два голубоньки,
Два голубоньки на дубоньки.
Почали собі раду ралить,
Раду радити й гуркотати:
Як ми маємо світ оснувати?
Спустімося на дно до моря,
Винесімо сі дрібного піску,
Дрібного піску, синього камінця:
Дрібний пісочок посіємо ми,
Синій камінь подунемо ми —
З дрібного пісочку чорна земляця,
Студена водиця, зелена травиця;
З синього камінця синєє небо,
Синєє небо, світле соненько,
Ясен місячок і всі звіздоньки...

Цей варіант колядки став звісний найскорше, звернув на себе загальну увагу, і тому його досі беруть часто за вихідний. Творення неба з синього каменю натуральніше, ніж з каменю золотого, і число двох голубів може бути первіснішим за трьох. Але ми маємо колядку, де фігурує тільки один голуб, — її записано на Лемківщині, себто в частині України, де збереглося багато архаїчного:

Сидів голубок у тихім Дунаю,

Крильцями стріпав, у Дунай упав.
Вилетів звідтам за три літа,
Вніс він відтам троє насіння:
Перше насіння — яра пшенойка,
Друге насіння — пахнячий лотань,

(ладан)

Трете насіння — святий воскочок.
Яра пшенойка — на проскуроньки,
Пахнячий лотан: на кадильниці,
Святий воскочок та на свіченьки.

(Етн. Зб. НТШ, XXXV, с. 113).

Волинський фольклорист М. Коробка в спеціальній студії, присвяченій темі "Образ птици, творящей мір" (Изв. отд. р. я. 1909, IV, і 1910, I) добачав у цих колядках сліди давнього арійського тотему Голуба, подавця й опікуна життя. Як відмітив М. Грушевський, не все те, що навів у своїй студії М. Коробка, належить до речі, і деякі його мітологічні тлумачення натягнені, але все ж без сумніву, в нашій вродній поезії є багато слідів чудодійної птахи, якою часто буває й голуб. Такий чудодійний голубок виносить із Дунаю "троє насіння"; такий чудодійний голубок в іншій колядці сидить на церковці:

Ой у Турові, ой у Мурові
Стоїть церковця недорублена,
На тій церковці голубок сидить,
Голубок сидить, пшеницю глядить,
Щоб на горі не вивівало,
А у долині не вимокало:
Що на горі — то на весілля,
А у долині — то на родини
(Булгаковській "Пинчуки" ст. 33)

Образ цей безсумнівно дуже старий і його космогонічне значення стає нам ясним, коли ми згадаємо, що церковця — дім Божий — світ, який в колядці представлено ще не довершеним ("церковця недорублена").

Проф. М. Грушевський писав, що за старші варіанти цих космогонічних колядок ми повинні вважати ті колядки, в яких птахи — творці світу сидять на одному дереві — дереві життя — а не на кількох. Це ми й бачимо в найстарших записах Ходаківського та Вагилевича, які, при всій своїй архаїчності, все ж відразу дають два окремі варіанти: в одному голуби творять землю, небо, небесні світила, а в другім — "пожитки" людського господарства. Обидва мотиви дуже старі, і не можна сказати, котрий з них старший, вони можуть бути рівнобжними варіантами з найдавніших давен.

Образ дерева з птахами, і навіть спеціальне з голубами, дуже популярний в країнах месопотамської культури, і Драгоманин в студії про дуалістичне сотворіння світу ставив наголос на аналогії наших колядок із їх голубами-творцями світу із переказами езидів, закавказьких дуалістів, у яких Бог в образі птахи живе на дереві, що стоїть на океані, а поруч нього друге божеське сотворіння

живе в кущі, а далі Бог творить, собі янгола (сатанаїла), теж в образі птахи, що засідає з Богом на Його дереві (Драгоманів "Розвідки", III, с. 322).

М. Грушевський мав, мабуть, рацію, вважаючи, що образ голубів-світотворців у порівнянні з образом самого світового дерева більш новітній. Поруч із цим мотивом виступає й інший — дерева, що на ньому засідають три предвічні брати — сонце, місяць і дощ.

У дальшій християнізації колядок, голубів-світотворців заступили на світовому дереві три янголи, або й сам Господь із Петром та Павлом, або з якими іншими святими.

В. Коробка в цитованій вже розвідці вважає образ голуба-світотворця арійським, а образ нурия-гоголя, що виносить землю з води — урало-алтайським. Український мотив творення світу птахами був би отже комбінацією урало-алтайської легенди з тубільними уявленнями космогонічної ролі голубів, незалежно від дуалістичних впливів. (Згаданий твір 1910 р. I, с. 121). (Див. ГОГОЛЬ).

М. Грушевський припускає правдоподібність цього здогаду, але не виключав можливості, що ця комбінація сталася вже під дуалістичними впливами ("Іст. у. л." IV, с. 401)

Як ми вже бачили, ще в давній Греції та в класичному Римі голуби товаришили Афродиті-Венері, богині кохання. Згідно з цим, і в нас голуби дуже часто виступають, як символ любові і кохання:

"Любляться як голубів пара" (Ів. Франко "Приповідки" I, 410).

На Буковині, в обряді "прощі", батьки, благословляючи молодих, коли вони вже йдуть до хати молодого, промовляють:

"Аби ся любити, як голубці, були прудкі, як заяці" (Зап. Ю. З. Отд. 1874, II, ст. 484).

Наліплюючи до короваю голубки парам, на Чернігівщині примовляють:

"Дай же Боже, щоб наші молоді у парі були!" (Литвинова в Мат. Укр. Етн. НТШ. III, ст. 84).

Згідно з цим символічним значенням голубів послухати їх гудіння значить засвятисть і покинути свій рід:

"Чи ми ж тобі, Марусенько, не казати:

Не йди, не йди до броду по воду,

Та не слухай голубоньків, де рано гудуть:

Вони твоє дівування в poche занесуть,

Од батенька до свекра печевань,

З дівчати в молодичю нарядять...

(Метлинський "Народня южноруська песні" Київ, 1854, с. 135; Погобня "Об'явлення..." Варшава 1893, II, 667, М. Грушевський "Іст. у. л." IV, 178).

Те саме віднощиться і до нагубків:

— Слухайте, бояри, де голуб гуде!

То не голуб гуде, то Іван гомонить,

Молодецтво здає:

— Нате вам, бояри, молодецтво мое,

— Стрілку, і лучок, і передній топичок.

Слухайте, дружечки, де голубка гуде!

Не голубка гуде, Марусенька гомонить,

Дівування здає:

— Нате вам, дружечки, дівування мое,

Шапку і вінок, і первий починок...

(М. Грушевський, I, ст. 156 - 57, Чубинський 373).

Значення сватання має гудіння голубів і в пісні з Чернігівщини:

Налетіли голуби із чужої сторони,

Стали вони бурмотать, голубоньку клопотать.

Не гудіте, голуби, не клопочіть голови:

Наклопочу я сама, в мене родоньку нема.

(Чубинський 471, Грушевський, IV, 654).

Назва — голуб, голубка — завжди була в українському народі виразом любові й ніжності:

— Прости мене, мій голубе, мій соколе милий..." (Т. Шевченко).

— Ой, чого ж ти зажурилась голубко синенька? (вар. пісня)

Уживалося й голуба за символ доброти, незлобивості:

"Уродилася Настуся — серце голубине..." (Куліш, "Досвідки" 92)

ГОМОРРА — біблійне місто, знищене за розпусне життя разом із Содомою.

ГОНИ — українська народня міра довжини; добрі гони — 120 сажнів, середні гони 80 сажнів, малі гони — 60 сажнів. Про гони вже згадується 1586 р. в книгах Берестейського підкоморного суду.

ГОНЧАК — воєнне річне судно, що на них козаки робили напади Дніпром на турецькі фортеці на чорноморському побережжі.

ГОНЧАРЕНКО с. АГАПІЙ (1832 - 1916) — український священик, революціонер з Київщини. Як ієродиякон київської Лаври дістав посаду 1857 р. при церкві російського посольства в Атонах і тут зішшовся з революціонерами. Ще в Україні с. Агапій зустрічався з Драгомановим, був на весіллі П. Куліша з Ганною Білозерською і бачився там із Т. Шевченком. В Атонах Гончаренко зв'язався з Геліеном і почав дописувати до його журналу "Колокол" про сріпцільно-економічний стан українського народу. Агенти російського уряду заманюють його на корабель, арештують і вивозять у Константинополь, щоб звітти відвезти у Росію. Та приятелям Гончаренка вдається його викрасти, і він переїжджає до Лондону, де залишається півтора року.

Опісля вертає знову у Грецію, а відтіля

мавдрує спершу в Туреччину, а опісля на Афонську Гору, де він і висвятився на священника та поїхав у паломництво в Єрусалим. Тікаючи звідси перед російським урядом, який домагався його видачі, він виїжджає в Ливанські гори, далі переноситься до Каїру в Єгипті. Тут з намови російського консула виконано на нього замах, і він знова вернувся в Атени.

18 жовтня 1864 р. сідає Гончаренко в Смирні, в Малій Азії, на товарний корабель і по 2-х і півмісячній подорожі, на самий Новий Рік 1865 р., пристає до берегів Нового Світу.

Тут осідає він спершу в Нью-Йорку. На життя заробляє головню гравіруванням, при цьому навчає також грецькій мові та править православні богослуження по-старослов'янськи і по-грецьки. Працює також складачем в Біблійному Товаристві при друковій церковно-слов'янської й арабської Біблії. В тому часі познайомлюється з італійською родиною Читті з Філадельфії і одружується з їх дочкою Альвіною. Заробивши трохи грошей, виїжджає до Сан-Франціско, щоб там відкрити друкарню.

Коли США, купили від Росії Аляску (1867 р.), то заангажували Гончаренка, щоб він помагав новій владі порозумітися з тамошнім населенням. З тою метою почав він видавати англійською і російською мовами двотижневик "Аляска Гералд". В першому числі, що появилася 1-го березня 1868 р., поміщено, між іншим, статтю в англійській мові п. з. "Интересні ідеї поета Тараса Шевченка". Ця стаття — перша згадка про Шевченка в Америці англійською мовою. Подібні статті про Шевченка й переклади його віршів друкував він і пізніше, при чому цікаво відмітити, що всі ці вірші друкував він з пам'яті.

Співприся Гончаренка з американським урядом не триває довго. Він починає виступати в обороні місцевого населення проти визиску з боку американських компаній та американської військової влади. В наслідок цього він був змушений припинити своє видавництво "Аляска Гералд" вже в травні 1872 р. В слідуєчому році Гончаренко пробує ще раз видавничого шастя, приступаючи до видавання журналу "Свобода", та і це видавництво йде по кількох числах слідами першого. Тоді він продає свою друкарню і оселяється на хуторі близько містечка Гейвардс, в Каліфорнії, щоб доживати віку.

Гончаренко все своє життя був незламним ворогом імперіалістичної царської Росії. Палким українським патріотом, що в ті далекі часи намагався прищепити серед українців США та Зеленої України ідеї незалежної України, а серед американців збудити зацікавлення й симпатії до цієї ідеї. В од-

ній статті, вміщеній в його "Свободі" він писав:

"Україно, моя ненько! Козакуючи по світу вже стільки років, межі всяким людом, я не бачив ще нічого кращого, як тебе, українська земле! Ой любя моя, мамо моя! Я не піду жити з тобою; бо там москаль сквернивець панує. Він, скажений, вже запоганив всіх дітей слов'янських, тільки ще не вкусить йому козацьких дітей своїми червивими зубами, бо вони дуже міцні для москаля.

"Підем по світу — і zobачите, що козацьке назвисько славніше зо всего слов'янського люду. Я те чув і бачив в турецьких, грецьких і всяких бусурманських землях. Другі діти слов'янські, вони всі жebraють милостинки у царя московського; в них нема ні душі своєї — ні серця, все в лапах царя.

"Україно, моя ненько! Москаль ще не запоганив міцних дітей твоїх — козацький люд ще і до сего часу порядніший зо всього слов'янського люду: не забувай того, ненько моя, і научай тако діточок своїх".

У 1899 р. він умістив в англосовному часописі "Овкленд Енквайрер" статтю, в якій читаємо:

"Ми незадоволені московським ярмом й гстові постати в обороні нашої незалежності. Ці наші почування ніколи не згаснуть. Наша теперішня релігія — релігія мучеництва, але завтра вона буде релігією перемоги." Під статтею підпис: "Агапій Гончаренко козак вільної України". Так він усе підписувався в своїх статтях по чужинецьких часописах.

Коли почалася світова війна в 1914 р., Гончаренко мав великі надії: "Тепер уже не вмру, поки мій народ не буде вільний, — казав він.— Може моє тіло старе, однак мій дух молодий. У нашім краю будемо господарювати по своїому та й в церкві співатимемо по українськи..."

ГОРА, ГОРИ — значне піднесення верхніх шарів землі, дуже високий горб.

Символіка гори, чи гір, в українській народній творчості незвичайно багата й цікава.

По-перше українському народові, що в величезній більшості заселяв степову рівнину, гори не були дуже симпатичні:

"Що Бог создав, то рівне, то чисте. А вже що ідолове, то саме каміння і гори, і всякі викрутаси..."

В дуалістичних легендах про створіння землі оповідається, що, коли Сатанаїл виїс був Богові з дна моря пісок у руці, а Бог почав той пісок сіяти. Сатанаїл злизав був трохи піску собі з руки, щоб потім і собі з того залишку землю збудувати. Але коли Бог, посіявши пісок, поблагословив землю, щоб вона росла, почала й земля в роті Сатанаїла

рости. Далі так розрослася, що й рот розпирає. Бог і каже:

— “Плюнь, Сатанале!”

Той і почав плювати та харкати: де плюне, там і гори, а де харкне, там скелі. От чому у нас земля нерівна. Воно ще кажуть, що ніби ті гори й скелі, Бог його знає, доки б росли, а то Петро й Павло як заклили їх, так вони вже й не ростуть... (Грушевський, "Іст. у. л." IV, с. 395).

Гори перешкоджають вільному рухові, особливо людині, що звикла рухатися в широких просторах степах. Тому в українських народніх піснях гори часто символізують всякі перешкоди:

Мене так укарала висока гора —

Що не видно миленької з біленького двора (Головацький, II, 742)

Далекий та важкий шлях звичайно лежить "через ті річки бистрії, через ті гори круті..." (Метлиньський, 217).

Звідти й звернення в іншій пісні:

Або, гори, розступіться, або мене прикрийте,

Маєте нас розлучати, ліпше вже забийте (Головацький, II, 328)

І ще:

Відси гора, відти друга, а там долинонька,
Межи тими горами моя дівчинонька, —
Мушу гори прорубати, дочини зрівняти,
Щоб мені було видно до милої хати (Головацький, II, 278, 324, 457)

Звідти й молитва:

Порівняй, Боже, гори-долини, щоб було рівненько,

Щоб од свекорка та дядько ходили
близенько (Чубинський IV, 412)

Або:

Порівняй, Боже, гори й долини рівненько,
Щоб ся було до дівчиноньки видненько (Головацький, I, 291)

Та зрівняння гір із долинами справа налто трудна, що залишається в сфері тільки поборжних побажань, і тому "розвертання гір" символізує власне нездійсненні, неможливі бажання:

Ой там дівка воду брала,

Круті гори розвертала,

Літа свої завертала:

— Круті гори, розверніться,

Літа мої, заверніться!

У зв'язку з символікою гори-перешкоди, трудного шляху стоїть і символіка гори-неба, до якого так трудно дістатися. В українських народніх віруваннях небо представляється в вигляді "скляної гори", на яку дуже важко видряпатися. Тому — ще за життя треба збирати нігті й зуби, що випадають, щоб по смерті з їх допомогою дряпатися на ту "скляну гору":

"Одна жінка казала: я збираю (нігті й зуби), вже дві торбинки назбирала, а то спростять на тім світі, так треба їх класти у труну,

там їх буде треба.. Нігті — через скляну гору дертися, там видаються не то руками та ногами, а і зубами. Хто видереться на ту гору, не буде кипіти в аду..." (Дикарев, III, 112).

Та "скляна гора" іноді робиться просто "крутою горою", що стоїть "у полі", а то й на морському острові, де стоїть "скляний палац", а в тім палаці живе така хороша цариця..."

Небо уявлялося в образі високої гори і сибірським народам, і Буслаєв свого часу вказував, що покійників споконвіку ховали на горах, або на штучних могилах, і тому вірування в перебуванні душ покійників "на райській горі" знаходило собі навічне виправдання в тих високих могилах та в так званих Вишгородах з гробами дорогих покійників. (Буслаєв, I, с. 507).

Що ж до "гарної цариці в скляному палаці", то під нею треба, мабуть, розуміти Богородицю, що перейшла сюди з християнської символіки.

Ототожнення Богородиці з горою ґрунтується на тлумаченні пророка Авакума ("Колось прийшов був Бог від Темежу, Святий — від Паран-гори", III, 3) і пророка Даниїла (1, 45). Також і в ірмосі 4-ої пісні недільного канону на перший голос співається: "Гору ту, благодатю Божою приосіненною, прозорливими очима побачив Авакум..." На іконах "Неопаленої Купини" можна бачити коло образа Богородиці голову пророка Даниїла з написом: "Аз Даниїл видіх тя, гору", а поруч намальовано гору, а на ній Христос — цар і первосвященик. (Жур. Мін. Нар. Пров. 19004, III с. 75)

Гори натуральний символ вищости, переваги в будь чому, багатства в порівнянні з бідністю, яку символізують долини. Звідти символічний вираз "гори й долини тяжко зрівняти" вказує на трудність вирівняти маєткову та суспільну нерівність між людьми. (Ів. Франко "Приповідки" I, ст. 413).

Близький зміст має й вираз "де високі гори, та глибокі доли", — себто, де великі багатства, там і велика мізерія, суспільні контрасти в житті (там же).

"Він іде вгору", себто багатіє, поміншує своє суспільне старовище.

"Брати гору над ким" — перемагати когось. Трохи інакше значення, але пов'язане з попередніми, має й приповідка:

"Тяжко йти догори, та зате далеко видно".

Себто, щоб піднятися над суспільством треба багато попрацювати, але зате потім людині відкриваються широкі обрії, і вона бачить світ в цілком іншому світлі. (Наша Культура" 1937, ст. 502).

У зв'язку з цією символікою стоять і вирази "Йти догори", чи "йти згори", себто зростати в силах, чи підупадати на здоров'ї:

"Мені вже згори, а тобі нагору", — каже старший чоловік молодикові, коли бачить, що йому з ним в роботі не вгнатися. (Ів. Франко "Приповідки", I, 413)

Проте, і тут треба зазначити, що, хоч гора й символізує духові ширість та широкозорість, гори в мовжині, замикаючи обрії, не рідко символізують вузькосторість, духову обмеженість:

"У горах світ дошками забитий".

Або: "І за горами люди живуть", — себто світ далеко ширший, ніж це видається обмеженим людям, замкненим у своїх межигір'ях. (Ів. Франко, I, 413).

Давні наші предки, вибираючи собі місцевість під оселю, воліли селитися на горбках ("горах"), коло річки, що могла служити охороною бодай з одного боку, якщо не зо всіх, і звідци виклика теж своєрідна символіка, яку ми досі зберігаємо в наших піснях, де гора символізує — село.

Таку символіку ми зустрічаємо найчастіше в весільних піснях, що в'яжуться з давнім нашим, ще кияківським, побутом:

"Да проведу я матінку за три гори, за крутії..." (Чубинський, V, 554).

Так само і молада — киягиня — має переїхати "через тії річки бистрії, через тії гори крутії, через тії комори новії" (Чуб., I, 418), де й річки і, гори і комори символізують села, що ними молада має їхати до молодого — "на чужину".

Іноді гора символізує село в противенстві до долини — хати бідолашного співака:

Ой на горі дощ іде, а в долині туман.

На мойому серденьку туга та печаль..

(Чубинський, V, 19).

До символіки гора—село нав'язується також вираз "гора—долина", в якому гора символізує хати села, а долина — вулиці:

І по горах і по долинах сив голубонько літає,

Собі пароньки шукає, товариша

викликає:

— Товаришу, вірний брате, виклич мені дівку з хати (Чубинський, V, 383).

Або: Як піду я поміж гіроньками, сядять люди все пароньками,

А як я тепер молада, мені долі й парочки нема..

Найчастіше, проте, гора символізує подвір'я:

Ішли дружечки горою,

Кликали Марусю з собою (Чубинський, IV, 139).

"Ой з загір'я, воронії коні з загір'я,

Випроваджай нас, найсвятіша Мати, з подвір'я (Чубинський, IV, 264).

Ой заржи, заржи, коню вороний,

Попід круту гору йдучи,

Ой як зачеє молада дівчина,

Рутяний вноч в'ючи (Чубинський, V, 286).

Ой зйду я на гору крутую,

Стажу, подивлюся на річку биструю: ("річка" — тут вулиця)

Аж мій милий іде сухою водою,

Сухою водою з милою другою (Чубинський, V, 201).

Цікавий тут вираз "суха вода", — цілком зрештою зрозумілий, якщо "річка" — вулиця.

Символізує гора не рідко не тільки подвір'я, а й саму хату:

Ходить кізочка по крутії горі,

Ніжкою, як туп, так туп!

Сірому вовкові наругається..

Ходить Марієчка по нових сінях,

Ніжкою як туп, так туп!

Своєму Йванкові наругається... (Чубинський, IV, 411).

Ой на горі та один дубочок,

А у вдови та один синочок (Чубинський, V, 730).

Далі гору, як символ дому, в розумінні ролу, рослини, треба вбачати в цьому мотиві з його варіаціями:

Всюди гори, всюди гори, нігде води пити,

Пішли хлопці за границю нікого любити.

Уже проф. Потєбня пояснює цю символіку в той спосіб, що в селі, мовляв, багато родин, але в них уже нема хлопців, яких можна було б любити ("воду пити — любити") (Потєбня "Об'яснення..." II, 641).

І навпаки:

Звідси гора, звідти другая, —

Нігде води напитися:

Задумає я женитися,

Задумає я жінку брати,

Беруть мене у солдати (Чубинський, V, 982).

Себто в багатьох хатах є дівчата, з якими можна було б побратися, але я не можу, бо беруть мене до війська.

Через метонімію гора, як символ хати, символізує й особи, що в ній живуть:

Зажурились — гори-долини,

Що не вродило жито-пшениця,

Але вродило зелене вино (Голованський, IV, 534).

Як символ особи, гора найчастіше відноситься до милої, коханої, особливо: коли вона — неприступна:

Одна гора високая, а другая низька:

Одна мила далекая, а другая близька.

(Чубинський, V, 25).

Дикарев висловив був правдоподібний здогад, що гору, як образ звеличання особи, береться задля її висоти. Краса жінки не рідко визначається в таких образах, як "висока тополя", "солна тонка та висока", тому й "гора висока" — кохана дівчина багата, і тому неприступна, "гора низька" — дівчина убога, а тому й приступна, "близька".

“Гора ся помрачила” (Головацький I, 33), значить, дівчина заплакала.

Сюди ж відноситься й символіка пісні: Ой, горонько кремінная, Чом ся не лупаєш? Ой, дівчинонько молоденька, камінь-серце маєш (Головацький, IV, 315).

“Гори побіліли — дівчатоцька помарніли” (Головацький, II, 2 5, 270; IV, 458).

“Сумна гора без явора — головсенька без дружини” (Головацький, III, 264, 774).

Цікава символіка гори виникає в наслідок з одного боку звукового зближення гора — горе, а з другого боку й уявлення, що горе тяжить, як гора. Тому “жити на горі” час то значить — жити в горі.

Ой на горі росте сосна, пшениця не буде,
Вже в чужої мамуноньки розкошу не буде,
Ой тихими долинами пшениця ланами,
Нігде нема розкошоцьки, як у свої мами.

Тому йти, чи їхати, чи летіти в гори — йти на горе:

Закувала зозуленька, межі гори летючи,
Заплакала сиротонька, на службу йдучи..

Ой татуню мій миленький, татуню соколе,
Не дай мене в темні гори, а дай в чисте поле.
Волю я в чистім полі соломою палити,
Аніж маю я в темних горах світоцька не зріти (Головацький, II, 77д, 134).

У зв'язку з цією символікою стоїть зрегарна символіка й наступної пісні:

Ой ти живеш на горі, а я під горою,
Чи ти тужиш так за мною, як я за тобою?
Як би ти тужив так за мною, як я за тобою,
То жили б ми, серце моє, як риба з волею (в повній гармонії).

Як завважив Потебнін, тут висловлено думку, що “при твоїх обставинах життя — на горі — тобі б слід тужити більше за мною, як мені за тобою, і тоді не було б суперечності межі розумом і серцем”.

Вищенаведене протиставлення подібне до такого:

Ой посію я на горі пшеницю, під горою овес,
Ой чому ти, молодий козаچه, не по правді зо мною живеш?

Як ми вже бачили, “на горі пшениця рости не буде”, а хіба що овес, — тому все, протилежне цьому натуральному станові речей, символізує те, чого не повинно бути, те — “до чого серце не пристане”:

Ой яром, яром (себто, крутояром, кручею) пшениченька,

По-під низом овес, —

Ой не по правді мій миленький,
Ти зо мною живеш..

“Гори облягли” — горе облягло:

Відси гора, відти друга, всередині ровінь,
Ніч не зроблю, лиш ся втоплю, як надійде повінь (Головацький, II, 798).

Себто звідусіль горе. Ця символіка має глибший зміст в наступній пісні:

І по цей бік гора, і по той бік гора,
А між тими гіроньками

Ясна зоря,

Ой то ж не зоря, ой то ж не ясна,

Ой то ж моя дівчинонька по воду пішла..

І, як ясна зоря весь світ освітила, так дівчина — єдина втіха в важкому горі, — мене звеселила.

В інших народів “сходження на гору” вважається добрим сном, у нас, в Україні, навпаки, цей сон, з вищенаведеної символіки, вважається недобрим, зловісним. Окрім підсвідомої звукової асоціації з горем, тут могло відігравати роллю й уявлення про трудощі, які потягає за собою — зусилля йти на гору.

Гори — натуральний символ також великої кількості:

“Золоті гори обіщовати”, — спокушати незліченими багатствами, незвичайними перспективами..

ГОРБ — скривлення хребта, фізична вада. Символ вродженої хіби: “Свого горба не бачить”, — кажуть про людину, що осуджує чужі хіби, і своїх не бачить. “Горба не сховаєш”, — кажуть про лицеміра, який удає праведника, але любить покеристуватися чужим добром. “Горбатого й могила не випростає”, — себто, єсть такі вроджені хіби, що їх людина позбавиться хіба після смерті.

Визначає горб і взагалі всяку прикрість: “Старість не прийде з добром: коли не з кашлем, то з горбом” (Номис, 13, 954), — бо людина на старість таки горбатіє, і це не належить до приємностей. “Кожний свій горб носить” — вираз тим цікавіший і характерний, що він не відповідає фізіологічній правді: далеко не всі, на щастя, мають горб. Але певно, що кожний має свою прикрість. У зв'язку з цим стоїть і другий вираз: “Своїм горбом усіх їх годую”. — Себто ціною своїх прикостей, ціною своєї вимушеної, підневільної роботи. До цієї ж категорії належить і вираз: “Все беру на свій горб”. — себто, на свою відповідальність, готовий понести, якщо треба, відповідні прикrostі.

ГОРДІЄНКО КОСТЬ, на прізвище **КРИТ** († 1733) — кошовий Війська Запорізького від 1701 р. Завжди був ворогом Москви і тому ставився дуже неприхильно до Ів. Мазепи за його ніби москвофільську політику, але в 1709 р. рішуче став при Мазепі в його боротьбі за визволення України проти Москви і провадив протимосковську політику все своє життя вже й на вигнанні. Після поразки під Полтавою уможливив переправу через Дніпро біля Переволочної і тим улегши втечу Мазепи й Карла XII до Бендер. Про це писав Шевченко:

Наробили клись шведи
Великої слави —
Утікали з Мазепою

В Бардери з Полтави.
А за ними й Гордієнко
Кошовий із Січі
Веде своїх недобитків
Тай плаче, ведучи,
Того плаче, що поради
Не подала мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву дістати..

“Плач” Гордієнка — поетична вигадка, що вказує тільки на той глибокий жаль, який мусів мати тоді кожний український патріот, бачучи, яка катастрофа спала на Україну. . . . Не з тих був Гордієнко, щоб “плакати..”

Після смерті Мазепи, він залишився при боці Орлика, брав участь у поході Орлика з татарами й військом Потоцького на Правобережну Україну, коли вони були дісталися аж під Білу Церкву в 1711 р. Проживав у Січі в Олешках під протекцією кримського хана.

ГОРДІСТЬ — ясно усвідомлене почуття власної вартости, власної сили. У цьому розумінні гордість відповідає почуттю власної ГІДНОСТІ (див.). Трудність полягає в тому, наскільки це почуття відповідає дійсності, бо з давніх часів наказ “пізнай самого себе” виявився одним із трудніших до виконання. І от тоді, коли людина надто високо цінить свою особу, надто несеться з нею, гордість з доброї прикмети перетворюється в від’ємну — в дурну ЗАРОЗУМІЛІСТЬ, чи в ПИХУ. Це ж власне про таких зарозумілих, пихатих людей складено у нас іронічну приповідку: “Він гадає, що нема понад нього та понад попову свиню..” Ці зіставлення такого “гордуна” з свинею відразу дає зрозуміти, як наш нарід ставиться до таких людей. “Гордим Бог роги пошибає”, — каже друга така приповідка. Образ рогів, як символу гордості, був дуже поширений в життєвській та старо-християнській апокрифічній літературі, звідки й перейшов у нашу народну символіку. Християнські проповідники та моралісти включають гордість поміж сім смертних гріхів і навіть ставлять її на перше місце! Але роблять це саме тому, що мають на увазі пиху, зарозумілість чи амбітність, славолюбість. Напр., катехизис “Скарб християнина”, виданий в 1922 році у Царгороді, визначає:

“Гордість — це непомірковане й злочинне бажання власної слави, щоб перевищити інших” (ст. 36). Але ж бажання слави — не гордість, це славолюбість, бажання перевищити інших — не гордість — це амбітність.

Це розрізнення дуже важливе. Горда людина, як справділиво зазначав італійський філософ Тільгер (“Мораліта” 1938 ст. 93), може бути навіть дуже скромною людиною, яка не хоче й уникає всяких похвал, всяко-

го зовнішнього вивищення над іншими особами, — їй вистачає власне ота самосвідомість своєї високої внутрішньої вартости, що походить із служби якійсь високій ідеї, якомусь вищому ідеалові. Тип гордої людини не тільки не відповідає типові славолюбної, чи пихатої людини, що його ганить християнська Церква і народня мудрість, а просто йому суперечить і відповідає власне тому типові, що ми його звичайно вважаємо тепер — типом гідної людини, людини з почуттям власної гідности.

Справді горда людина — не зарозуміла, не пихата, а горда в нашому розумінні слова, — ніколи не побоїться глянути правді в очі: вона чесна з людьми і з собою, вона хоче бути, а не здаватися, і ніколи вона не соромиться признатися до свого становища, до своїх бідних і нуждепних батьків, до свого соціального чи національного походження, до свого вполіженого народу, до своєї переслідуваної нації.

Горда людина звичайно чуйна й вражлива, і тому вона не піде до багатших і сильніших, не зрадить ані власних приятелів, ані родичів, ані власної нації, — бо кожне слово чужих людей, що зневажливо висловлюватимуться про людей, родинно чи національно їй споріднених, завдаватимуть їй надто болючі рани. Коли така людина береться за якусь працю, вкладає в неї всю свою уважливість, всі свої знання й сили, бо вона не зносить зневажливих чи співчутливих гримішок, які випадають на долю людей, що роблять будьяк свою роботу: їхня праця мусить бути добре зробленою. Горда людина не шукає похвал, чи компліментів, але вона й не зносить осуду, особливо власного осуду.

Щоб не власти в власних очах, горда людина мусить увесь час проходити сувору дисциплінарну школу, бо, як писав Тільгер, горда людина “все достроює свою поведінку до якоїсь компетенції, до якоїсь ідеї, до якогось ідеального типу-зразку, і із свідомости погодження з тим зразком і з’являється в неї почуття вищости й сили, а в випадку не погодження — почуття незадоволення, приниження, депресії.” (“Мораліта” ст. 91).

Але — дотримуватися твердо якогось зразку, якогось ідеалу і твердо відхилити, чи навіть нашити в собі кожний, навіть дуже приємний нахил чи вчинок, що був би тому ідеалові суперечний, це значить — виявляти духову діяльність дуже високого рівняття, що дуже корисно свідчить про людину, яка його має.

ГОРІЛКА — алкогольний напоєк, що його робили в нас із хліба, або з картоплі. Москва запровадила в Україні на нього монополійний продаж, відкривши чи не в кож-

ному селі **МОНОПОЛЬКУ**, себто крамничку з продажем державної горілки, звичайно з 45% алкоголю. Цей монопол, який сприяв поширенню алкоголізму серед українського населення, приніс московській імперії величезні прибутки, але український нарід тримав у злиднях і в темноті. Див. **АЛЬКОГОЛІЗМ**.

Без горілки в нас "ані женишся, ані вмиш", бо при кожній урочистій нагоді вона мусіла бути на столі: "Без горілки нема гостини".

Проте в давніших наших обрядових піснях горілку згадується дуже рідко, а як і згадується, то в зв'язку з давнім медом. І сама згадка про неї в пісні може свідчити, що та пісня — новішого походження, бо і в

Європі, поза Україною, горілка зробилася відомою тільки після хрестоносних походів. Не дурно ж і слово "алкоголь" — арабського походження.

Почали виробляти в нас горілку, або **ПАЛЕНЕ ВИНО**, при кінці XV в. за зразками, що прийшли з заходу. Перші горілячі касави згадуються в Сокалі, Грабівці, Тишівцях (на Холмщині). Із західних земель ця назва дуже скоро перейшла на Наддніпрянщину. (Крип'якевич).

Коли хто кому наливає горілки, повинен наливати повну чарку, інакше люди думають, що він тому, кому наливає, зле зичить. Якщо ж, наливаючи, переливає, то — "то від широкого серця".

Якщо хто п'є горілку, то звичайно не допиває до кінця, а, залишаючи на дні чарки кілька крапель, з розмаху виприскує їх на стелю — це ніби на те, щоб діти в хаті росли. Подекуди вірили також, що на дні чарки сидить дідько, і тому не годиться допивати чарку до кінця (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 191).

Що горілку тут в'яжеться з дідьком, це виглядає цілком зрозумілим: "Горілка — то дільчине насіння", бо з горілки, мов з насіння, рояться всякі злочини (Іван Франко, "Припов.", I, ст. 145). В дуалістичних оповіданнях про петопу горілка фігурує, як дільчине винахід, щоб дізнатися від Ноя, нащо він ковчег буде:

"Чорт питав його, що робить, та Ной не сказав. Чорт зладив горілку — доті її не було — і дав Ноевій жінці, щоб вона його напоїла. Дуже вона втала Ноеві до смаку, і він по-п'яному все їй виговорив..." (Етн. Зб. НТШ, III, 5).

ГОРІННЯ — хемічний процес сполучування якогось тіла з киснем, в наслідок якого з'являється вогонь, себто тепло і світло. В українській народній символіці горіння — любов. У гр. Горюдуба дівчина, що грає за парубка (давніше, очевидно, то був такий парубок) виготуше: — Горю, горю дуб. —

Чого ж ти гориш? — **Красної панни**". Родовий відмінок "красної панни", — як підкреслив проф. Потебня, — вказує, що "горю" належить тут до дієслів бажання, як хотіти, бажати, тощо. Гра має на увазі дуб, що горить, себто жадає, любить. (РФВ. 1883, I, 123). Зрештою, і я собі добре пригадую, що на Чернігівщині, гуляючись в Горюдуба, той, хто горів, вимовляв таку формулу:

"Горю, палаю, серцем страждаю,
Кого люблю, того спіймаю.."

І потім ловив когось із останньої пари, що бігла в різні сторони, щоб потім з'єднатися знову, якщо не були спіймані.

Відповідно до цього **НЕ ГОРИТИ** — не любити:

Зелена ліщинонька не горить, ой курить,
Молодая дівчинонька не любить, а дурить.

Або:

Я ще-м в печі не наклала, а уже ся курно,
Я нікого не любила, люди брешуть дурно.

Але любити — значить бути щасливим, бути засватаним, бути замужем, тощо, відци й відповідні символічні значення Горіння:

Осичино-березицю, чом не гориш, тільки
курушся?

Молодая дівчинонько, чом не живеш,
тільки журишся?

— Коли б же я підпалена, то б горіла, не
курулася,

Коли б мені добро мати, то я б жила, не
журилася,

Або:

Ой зелена дубровонько, чом не гориш,
але куришся?

Ой молода дівчинонько, чом не робиш,
але журишся?

Ой як би я суха була, горіла би-м, не
курулася,

Ой як би я мужа мала, робила би-м, не
журилася..

ГОРІХ — плід **ГОРІЩИНИ**, базькового дерева з пірнатим листям. З давніх часів горіхи мали символічне значення й відігравали значну роль в обрядах та в віруваннях. Мітрідат і Пліній старший запевняли, що ніщо не забезпечує так від отруї, як горіхи. Овідій написав цілу поему "Горіх", в якій горіщина нарікає на зле трактування її людьми. У давніх християнських могилах знаходимо горіхи, як символ досконалости. Святий Августин писав: "Горіх складається з трьох частин — з зеленої лущини, твердої скорупи та солодкого ядра. Лущиння символізує тіло Спасителя, що дізнало гіркої муки й терпіння. Скорупа — дерево св. Духа, що едає Божий перверь із земним. Ядро — внутрішню солодкість Божества, що годує й освітлює".

Горіхи відігравали помітну роль в українському весільному обряді. Гуцули, йдучи сватати дівчину, несли з собою не тільки

хліб і горілку, але й яблука та горіхи (Мат. у. етн. НТШ. V, 12). Горіхами, яблуками та різним зіллям прикрашалося ГИЛЬЦЕ (див.). Перед тим, як молодий від'їздив із своєю дружиною по молоду, мати сипала насінням, горіхами та вівсом на всі боки, а хор співав пісні, в яких говорилося про добрий урожай, багатство та родючість (Вовк "Студії", ст. 262).

Звичай обсипати молодих зерном та горіхами часто практикувався у давніх жидів, індусів, греків та в римлян, а з Візантії поширився й на весь Балканський півострів та на всіх православних християн. Внаслідок подвійної оболонки горіх з давніх часів був символом дитини в материнському лоні і, в наслідок дальшого розвитку цієї думки, — зробився символом плідності та родючости. Пліній і Фест запевняли, що в роках, врожайних на лісові горіхи, і людей народжується більше, — звідки й сучасна італійська прислівка: "Анната ді ночьолі, маната ді фільолі", — себто врожай на горіхи, врожай на діти. Звичай весільних горіхів ще до недавня був поширений в Італії, де молоді розкидали цукерки і горіхи на знак, що час їм покидати дитячі гулянки. І тепер греки під час весілля роздають горіхи. В давнину вірили, що навіть пахоць горішини піляються похитливі бажання людей, навіть тінь горіхового дерева давала похитливі сні. (Н. Массаролі "Фата", ст. 6). Цього, мабуть, вистачить, щоб зрозуміти і роллю горіхів в українському весіллі, що були одночасно й символом здоров'я: "Здоров, як горіх" (Ів. Франко "Приповідки" II, 175). Цікаво відзначити, що італійці й досі вірять, що, щоб мати щастя, треба завжди носити з собою горіх у кишені. (Дзанаццо "Звичаї", I, 94).

Щоб дістати зернятко з горіха, треба його бити. Звідти вираз "Налущив йому горіхів" значить "набив його". Так само і вираз "Дістанеш ти від мене на горіхи", — значить — "я поб'ю тебе".

Щоб призбирати горіхів та поналущувати з них зерняток, треба праці, зусиль: "Горіхи не летять зо стріхи", — кажуть люди, що хотіла б надто легко щось добувати. "Горіхи то така річ, що коли б хтось їх товк, то я б їх їв," — дорікають жартома лінійні люди, що охоче покористувалась би плодами чужої праці. "Того горіха не вгризеш", — себто тєї труднощі не здолаєш. І навпаки: "Хай я вже той горіх розгризу!" каже людина, що робить усі зусилля, щоб покінчити якусь трудну справу. "То — твердий горіх", — справа тяжка. І навпаки "пустий горіх", — символ нікчемности, безвартости: "Я за те й пустого горіха не дам". (Франко, I, 420, 421).

ГОРЛИЦЯ, ТУРКАВКА — рід дикого голуба, символ подружньої любови й вірности. Тому горлиця — пестливе слово для жінки: "Нехай мене мир не знає, коли я тебе зраджу, моя горличко". (Марко Вовчок в К. Ст. 1902: X. "Чортова пригода").

Горлиці ніби ніколи не літають поодинокі, а все спаровані; коли ж одна з них згубить свою пару, безперестанно за нею тужить, не сідає навіть на зелені віти, а тільки на сухі, не п'є чистої води, а тільки скаламучену. Вже батькам Церкви — Василеві Вел., Григорієві Назіанському та бл. Єронімові був відомий символ тужливої горлиці: для них горлиця була символом християнства, що тужить за своїм Спасителем світу.

Символічний образ горлиці любив і Скворода, для якого вона була символом вірної посмертної любови: "Любов моя прибивається і по смерті..." (Праці Укр. Пел. Інст. в Правському Наук. Зб. т. II, 411).

ГОРЛО — передня частина ший, де знаходиться гортанка, через яку віддихають легені, та стравохід, що постачає шлункові їжу, — тому перерізати горло — завдати смерть. Звідти "горлова справа" — справа, що грозить смертю, бо "на горло карати" — карати смертю, "горлом дарувати" — від карати смерті звільняти. "То горлом пах'є" — грозить смертною карою.

Горло в народній символіці служило за символ захланности: "Горло без дна — скільки сил, і ще влізе" (Ів. Франко "Приповідки" I, 422). "Горло яке вузьке, а воли й корови пожирає". "То — несите горло" — кажуть про венажера та про захланну людину. Те саме значить і вираз: "То ще вовче горло!" (там же).

Служить горло і символом крайньої міри: "Маю того по саме горло". Вже мені до горла доходить", — себто крайня біда допікає.

ГОРНЕЦЬ, ГОРНЯ — глиняна посудина на молоко або воду. В народніх приповідках часто символізує людину: "Ліпший старий горнець, як новий череп", казала дівчина, виходячи заміж за старого, але кремезного чоловіка (Ів. Франко, "Прип." I, 424). "Порожній горнець дрівчить, а повний мовчить", — себто дурнювата, пустопорожня людина багато батає, хвалиться не знати чим, а розумний, досвідчений чоловік не витрачає час на марні балачки. "Чим горнець накипить, тим і смердітиме", — себто до чого людина звикне змалку, того триматиметься й до смерті. Особливо це відноситься до поганих навичок. "Горнець кітлові докоряє, а оба зашамлопані", — кажуть, коли якийсь лихий чоловік докоряє чимсь іншому, такому ж, як сам.

Див. ГОРЩИК.

ГОРНЯ РОЗБИТЕ — символ руйни:

Вітер спить на порожніх стернях.
Зір біжить за одчиною далеч.

Пустка. Ось лиш — розбите горня,
Та криклива обдірана галич.

Там, де тихо шуміли серпи,

Там, де коси співали веселі,

Сиротливо-німої журби

Залишились пустельні оселі. (Є. Маланюк).

ГОРНОСТАЙ — тварина з роду куноватих з дуже цінною шкуркою. Символ винахідливості в небезпеках: для горностає, — писав відомий дослідник Брем, — нема ворога. Від якого він не міг би втекти, він не тільки дуже швидко бігає, але й може перепливати ріки й моря. Тому-то й Ігор Святославич в "Слові о Полку Ігоревім", тікаючи з полону половецького, біжить горностаєм в очеретах. Тому й Фелькович співав: "Гаєм-маєм, лебедь-Дунаєм, а степами — бистрим горностаєм".

Сіро-рудовате хутро горностає в холодні часи року робиться незвичайно білим, блискучим, м'яким і приємним, і тому його вживано на королівські макіти, а також на дарунки від королів та князів визначним особам. І в київській дружинній Русі-Україні князі мали звичай обдаровувати горностаєми одного: "Дав Ростислав Святославу собочьми й горностаєми..." Про горностаєв склалася в народі легенда, що воєни воліють гинути від руки ловця, ніж рятуватися через болото, де могли б вимастити своє білосніжне хутро, — тому горностаєв символізує чистоту фізичну й моральну і виступає, як символ невідкупності (Каїро "Діцїонарїю Раджовато..." 29).

У деяких українських весільних піснях горностаєв — птиця:

Летів горностаєв понад став,

Полускав пір'ячко на весь став...

(Чубинський, Труди. ІУ, 102). Проф. Потебня зазначив, що тут горностаєв-птиця з'явився в наслідок помішання з орлом, чи павою, які гублять пір'ячко, що йде на прикрашування ГИЛЬЦЯ.

ГОРОБЕЦЬ — всім відомий малий птах, що не користується в українському народі великою приязню, бо завдає великої шкоди нивам. Тому хоча в апокрифічних евангеліях Псевдо-Матвія та Томи, горобців ліпить із глини сам Христос, який, у відповідь на докори жидів, що він займається такою справою в суботу, вдихає в них життя і випускає живими на волю, примовивши: "Ідіть і літайте по світі, нехай вас ніхто не вбиває", — український гарід зробив горобців — тілом рук диявола. Тому-то, коли жиди розп'яли Христа й мучили його, воєни над ним кричали "жив, жив", і тоді жиди ще більше мучили Христа (Чубинський "Труди..." І, 59 - 60).

За це Господь прокляв горобців і не дозволив їм літати до ВІРІЮ. Восени, як бувають жидівські кучки, і вони теж купками збираються та літають. А зимою їх багато вигибає, замерзають (К. Стар. 1888, XI, 34).

У Галичині також кажуть, що — "горобець — дідчий птах". Восени є одна така ніч, що дідько забирає горобців собі. "У жнива кілька їх літає, а прийде зима, то вже тільки десь-не-десь по одньому горобцеві є. То їх восени дідько забирає. Настає така ніч, то горобці вже весь день перед тим сидять насуплені і пишчать так, що страх. А вночі всі злітаються в одне місце, то там дідько бере їх і наспіає до чвертки. Насипле повну чвертку, а зверху згоріє чубок, то те, що згорнув, залишається на землі, а те, що в чвертці, то вже його". (Етн. Зб. НТШ. У, с. 172).

Подібні вірування поширені в усій Україні. Вважають, що ця операція визбирування горобців відбувається на Семена, коли "чорт (або й святий Семен, як де) міряє горобців міркою, скільки їх лишити на другий рік, а надвишку забирає." (Мих. Грушевський, Іст. у. літ. І. 196 - 97). У багатьох місцевостях натомість говорять про Гороб'їну ніч, коли здоровий грім, блискавка, дощ, — оттоді чорт старих горобців давить, а молодих на світ пускає... (Ястребов, III, ст. 65).

Горобців у нас подекуди просто ототожнюють із жидами: "Як Спасителя сховала була Мати Божа у ясла, то горобець сказав: "Жив, жив!" Жиди зрозуміли й знайшли. Тоді Спаситель сказав: "Хай же горобець проклятий і нічого в суботу не займає". (К. Ст. 190й. І 2, 110). Тому, на Київщині, напр., соняшники садили після бараболі (в квітні) в суботу, чи в дні жидівських свят, бо як жид в суботу нічого не робить, так і горобець не питиме соняшника, посадженого в суботу. Крім того, вважали що добре садити соняшники досхідсонця, або після заходу сонця, — особливо ж сприятливий другий час, коли птиця сідає вже на ніч: "Горобці вже не жирують тоді, не цвіринькають, бо на шабаш пішли, як жиди..." (там же).

Для охорони горобців та нив від горобців уживали в нас і магичних засобів, які описав Ефименко в своїй книжці українських замовлянь: "До пашні стань од першого краю й молись Богу. Та скинути сорочку, та кинути горобцям трохи землі, назначити одягу й покинути там. Оббігти з тією землею і стати, де сорочка лежить, прокинути навхрест землю: "Агу, горобець, і я молодець" — сказати, оббігти ще два рази і землю кинути три рази" (Чт. Общ. Іст. і др. 1874, І, ч. 140). Тут маємо оборонну комбінацію чарівного кола, яке витворює ОБХІД (див.) з магичною силою голого тіла (про це моє "Чарівне коло і ритуальне оголення", Париж, 1938). Що ж до кидання землі, то воно заступило жменю насіння, яке кидав у таких випадках, напр.,

трансільванський селянин, який першу жменьку насіння кидав позад себе, вигукуючи "Це для вас, горобці!" (Фрезер "Зол. Галузда", I, ст. 21). Але трансільванські селяни вживали ще й іншого засобу: закінчивши сіяти, селянин обходив своє поле, роблячи такі рухи, ніби продовжував сіяти, але вже з порожніми руками і примовляв: Це я сію для звірин, для всіх тварин, що літають, повзають, бігають і стоять, що співають і скачуть, в ім'я Бога Отця" і т. д. (там же).

Відповідно до неприязні, яку наш селянин відчував до горобця, символізував він не надто добрі прикмети, як от легковажність, неповажність: "Горобці тобі в голові цвіринькають", кажуть комусь, хто думає чи говорить неповажні речі. Згається, вас ще мало бито, а то б вам жадні горобці у голові не цвіркотали." (Ів. Франко, "Панські жарти"). Був горобець і символом нахабства та властвити: "Горобці — то так, як мазури, що в чуже гніздо лізуть", — казали в Галичині, нятякаючи на польських колоністів. При такому відношенні, життя горобця на селі було повне небезпек, — виступає горобець як символ похлливості та обережності: "Старого горобця на полову не зловиш", — себто довідченої людини не звабиш порожніми словами. І тільки одну добру прикмету відмітив наш нарід у горобцеві: — його життєрадісність та витривалість: "Веселий, як горобець". "Горобчик — жвавий хлопчик". "Горобець на все удалець".

Горобець також символ найменшої міри: "Воли — горобцеві по котіна". "Ліпший горобець у руці, ніж журавель у небі", — себто краща найменша, але певна користь, ніж велика, та непевна.

У загальні горобець — дим: "Летів горобець через хлівець та угору хур, хур..."

ГОРОД — стародавня назва укріпленої оселі, обведеної валом, — пізніше її заступило МІСТО. За слов'янського розселення в Україні городів було так багато, що Русь-Україну звали "землею городів" — Гардаріка. Багато городів побудували пізніше св. Володимир, Ярослав Мудрий, Данило (Хотин і Львів) та ін. Город складався з двох частин — внутрішньої, що звалася ДІТИНЕЦЬ, і зовнішньої — ОСТРОГ, або "окольный город"; обидві частини були обведені валами, на яких стояли дерев'яні СТІНИ та ЗАБОРОЛА, а пізніше мури з каміння й цегли. До укріпленя належали також ВЕЖІ (див.) або СТОВПИ. Входили до городу через ВОРОТА (ЗОЛОТІ ВОРОТА в Києві).

ГОРОДИЩЕ — рештки давньої оселі, укріпленої сивими валами: було воно осідком князя, або якого боярина, або служило захистом для доколичного населення під час небезпеки.

ГОРОДНИЦЯ, ГОРОДНЯ, — дерев'яний зруб, частина ЗАБСРОЛА в городах княжих часів.

ГОРОДНИЧИЙ — урядовець княжих часів, що наглядав за будовою й направою городів. За гетьманщини ХУІІ в. начальником міської поліції, на московській службі.

ГОРОХ — стручкова рослина, znana в Україні з давніших часів. З огляду на округлість зерен, зробився в нас символом сльози: "Сльози в нього, як горох котяться", — кажуть про великі, рясні сльози. На Волині селяни називали горох Адамовими Сльозми й переказували, що, як Адам, вигнаний з раю, мусів був вперше взятися за працю, з очей в нього пскопилися гіркі сльози, а там, де вони падали, повиростав горох (К. Ст. 1903, У, Беньковській). В Галичині натомість казали, що горох — "Божої Матінки сльози" (Франко "Прип." I, 426). "Як сниться горох, то — сльози, бо, кажуць, що горох, то сльози Пресвятої Діви". (Ет. Зб. НТШ. У 85). Не годиться пошівати горохом на Новий Рік, бо будуть — чиряки. (Наук. Зб. 1927 р. т. XXVI, ст. 134). Ясно, що "чиряки" пошвали сюди через непорозуміння, а мають бути — сльози, сум, горе.

"Горох при дорозі" — символізує нещастливу, покривджену людину, яку "хто ні йде, то скубе..."

Цей символ прикладається й до історичної долі українського народу:

"Мов той горох при дорозі, так жив український народ. Висунутий далеко на схід-схочя, не маючи ніякого од природи поставленого захисту, він був східним форпостом Європи і даремно пробував отими "Змієвими Валами" одерзати від степу й захистити свою сторону. Ніякі вали не помагали, і народ наш на свої мусів груди приймати перші й найтяжчі удари від тих диких орд, мандрованих народів і народців, що їх раз-у-раз, немов у якомусь соціологічному пароксизмі, викидали неосаяжні степи далекого й близького Сходу. Здебільшого ті удари тут і розбивалися, але, по всяк час, приймаючи їх на себе, український народ утратив дуже багато. Втратив він насамперед свою відпорну силу з інших боків своєї території, і от саме в той час, коли за його спиною та дужим захистом сусіди встигали скласти міцні політичні організації, він і ті початки розгубив, що надбав був за попередніх часів коштом величезної напруги національних сил." (С. Єфремов "Іст. у. письм." 1924, I, ст. 10).

"Олов'яний горох" — кулі. Звідси образова фраза про війну: "Олов'яний горох на току молотити". У зв'язку з молотбою на току виник і інший вираз: "Горох на нім молочений", кажуть про дзюбувату від віспи людину.

Одскакування гороху від стіни породило приповідки: "Тобі товкти, як горохом об стіну", — себто ти все одно не слухаєш, а своє думаєш. Або: "Так пристає, як горох до стіни", — себто, вадто не до ладу сказане. "Горох в стіну кидати" — робити марну працю, говорити до людини впертої й неслухняної.

У казках про Покотигорошка, горох спричинює чудесне зачаття. Ці казки — слід дуже давніх вірувань, коли люди вірили, що жінки можуть завагітніти від рослинного насіння. Досить довгий час людина не знала справжньої причини вагітності, але коли зрозуміла причини розмноження рослин, то подумала, що все зрозуміла. Якщо горіх, чи будьяке інше насіння, сховане в землю, породжує рослину, що виростає з землі і робиться великим деревом, то, очевиднож, і діти — думали люди — мають подібне ж походження. Мати, з'їдаючи якийсь овоч, з'їдає й сім'я, з якого виростає дитина. Такі казки поширені в усьому світі, а у нас вони в'яжуться головне з яблуком та горіхом.

ГОРОШОК — весняний хоровод, в якому, на думку М. Грушевського, ще дуже добре зберігся магічний характер первісної мімічної церемонії: "Вийся, горошку, в три стручки, а роди, Боже, в чотири, в чотири. Щоб тебе черви не точили, щоб парубки ся женили."

Невважаючи на пізніші додати, прилучені з інших забав-ігор (елементи залицання, парування, тощо), тут ясно виступають ті ж елементи, що й в австралійських церемоніях розмноження: імітація рухів звірини, чи рослини, якої розмноження мається на меті. Звиваючись на взір горохового стебла, учасники хороводу, невідома для себе, мають, очевидно, посилювати добромую ростові горошку. (Іст. ук. літ. I, ст. 101).

ГОРЩИК — кухонна глиняна посудина на варення страви. Як і **ГОРНЕЦЬ** (див.), горщик часто символізує людину, і в приповідках ці дві тямки вживаються одна замість другої: "Чим горщик накіпів, тим і смердітиме". Сюди ж належить приповідка "Добрий був горщик, як був у ньому борщик", а коли нема, то він, очевиднож, нічого не вартий. Так примовляють тим, що припадають біля когось, чекаючи від нього якоїсь користі, а, одержавши її, заведбують його і не звертають більше на нього уваги.

"**ДІРЯВИЙ ГОРЩИК**" — марнотратник. "Дірявого горщика не валлеш", — марнотратникові однаково не допоможеш, скільки йому не давай.

"Поки горшка не припече, доти з нього не потече", — поки людина лиха не знає, доти не знає вона милосердя до інших. "Хто знає що в тім горошку кипить", — себто хто

знає, що в тій людині завірається, кажуть про мовчазу, загадкову людину.

"Хто любить горшки шкребтати, той скоро вилисє", — тут уже горщик символізує голову, а "шкребтання" — акт, суперечний гідності доброго господаря, що ніколи не повинен виявляти такої захлапності, щоб аж вишкребати горшки: за таку скупість, чи жадність, він мусить понести кару — по аналогії.

Горщик фігурував часто в весільній та похоронній обрядовості. Свого часу, дослідник Терещенко відмічав, що в Україні був звичай, що молодий, після першої весільної ночі, розбивав палицею на дворі горщик каші, а дружка лобивав його. А в неділю перед вінцем виносили молодому червону хустку (символ дівочтва) і горщик хмелю: "Візьмуть хмель, там у ногах висиплять із горшати йому, молодому, а старший боярин перекине горща через хату". (Метлинський, ст. 190).

Коли молодий приходив до хати молодої, і мати останньої зустрічала його з водою й вівсом, будучий зять, взявши від неї горщик і виливши з нього воду на гриву свого коня, передавав його старшому бояринові, який відкидав його на бік, завважаючи: якщо розбіється, то родиться син, а якщо залишиться цілий, то доцька (Терещенко, II, 517). Хв. Вовк, описуючи цей обряд, писав:

"Молодий підносить миску (у нього замість горщика миска) до рота, наподібноючи, наче п'є, потім кидає її через голову назад, а старший боярин намагається палицею розбити її на лету". ("Студії", ст. 266-67).

Обряд биття кухля, чи глечика чи горщика з водою відбувається і перед від'їздом поїзду молодого по молоду, коли мати обсипає поїзд зерном та насінням, та всі обходять тричі навкруги діжі. (Хв. Вовк, там же, ст. 262).

У Німеччині були старі горшки перед весіллям, перед дверима молодої: що більше було черепків, то більше щастя.

У Московщині були горшки після першої ночі, коли молоді були в лазні.

Все це биття горщиків, на думку проф. Потебні, має символічне відношення до втрати молодою дівочтва. У багатьох випадках батькам, які не зуміли встерегти дівочтва дочері, давали пити на весіллі з дірявого посуду. (Потебня "О миф. знач." I, 70—71).

Переїдїм тепер до биття горщиків при похороні.

На Гуцульщині — у головах у мертвого ставлять горщик із водою і, перед виносом тіла з хати, його обливають тією водою. Коли ж тіло вже винесено, горщик розбиває одна з старших газдинь (господинь) на кусці, які потім кидає в потік". (Мат. у. етн. НТШ, У, 246—49).

За записом Онищука цей обряд відбувався так:

“Один із родичів виганяє (після виносу тіла з хати) усіх із хати, а оставшись сам, бере горнець, що стояв увесь час у головах покійного, кидає ним із усієї сили до порога і кличе: “За всі голови!” Сповнивши це, пере-скакує поріг, щоб не стати навіть на найменший кусень черепка з розбитого горшка”. (Етн. Зб. НТШ, XXXI, 246).

На Снятинщині казали, що “душа доти не піде з хати, поки за небіжчика не дадуть горщика з водою”. (Етн. Зб. НТШ, XXXI, 306).

Існував звичай зливати помії й оставки з похоронного обіду в горнець і, виливати ті зливки на свіжу могилу, розбивати той горщик на гробі небіжчика (К. Ст. 1890, X, 322-23). В. К., що подав цю вістку, пояснив: “Горнець розбивають, бо він був власністю покійника, на знак, що не має більше права до живих” (там же ст. 323).

Близьке до цього й пояснення Кміти в Записках НТШ (т. 122, ст. 166): “Як хорий банує (тужить) за життям, так усе полишене тужить за ним. Кидають отже горнцем у поріг, себто кидають банування, щоб розсипалося, щоб покінчилося разом із останковим чуттям, яке має пропадати з доторкненням труни до порога...”

Це пояснення нагадує відомий вираз: “Вларити об землю лихом, журбою...”

Розбивання горшка при похороні відоме в Зах. Європі ще з Середніх Віків, і вже в “Індикулос Суперстиціонум” згадується про дурних жінок, які “лляють воду під мерця”, щоб відгородити душу покійника від живих та від хати і забезпечитися таким чином від смерті. Цей звичай затримувався до останнього часу в Греції: “Коли виносять тіло з хати, на порозі розбивають глек із водою; як проносять його повз дім приятеля, звідти кидають вікном глек із водою; цей акт відбувається і на могилі, коли впускають у яму”. “Перв. Гром.” Київ, 1929, II, 126). Б. Шмідт, який зібрав ці відомості, галав, за Тайтором, що кидання глека з водою було життєвою жертвою мертвому, щоб освіжити його — “а щоб передати в світ тіней і кухоль небіжчикові до пиття, його розбивають, щоб звільнити істоту речі від її зовнішньої оболонки.” (там же).

Потебня натомість уважав, що биття горшка при похороні з’явилося, як наслідок набліження похоронного обряду до весільного і, на ствердження цього злогоду, говорить про обряд з діжею, що, за описом Хв. Вовка, в’яжеться з обрядом биття горшка: “Як тільки мерця вичесано, родичі поспішають зачинити двері, приносять із сіней діжу, і всі, йдучи один за одним, тричі обходять круг неї; на місце, де стояла труна, кладуть сокиру, щоб ніхто більше не вмирав, а часом іще господи-

ня кидає на землю новий горщик із такою силою, щоб він розбився на шматочки, і тільки після цього всі виходять із хати та пристають до процесії.” (Хв. Вовк, “Студії...” ст. 209).

Проте, злогод Потебні не стійкий, бо биття горщиків відбувається не тільки при весіллі і при похороні, але й в інших урочистих моментах життя. На Звенигородщині, коли хто від’їжджає з дому: “Б’ють старий посуд на щастя в дорозі”. (Перв. Гром. 1926, I, 28). На Свят-вечір, чоловіки в Україні виносили на двір спорожнені горшки і розбивали їх об землю, або, поставивши долі, били їх здалека палицями — “щоб вигнати з хати злидні”, себто теж на щастя (Терещенко, УІ, 637). На Московщині, коли приходили до нової хати, переносили з старої жар у горшку. Висипавши жар у печурку і витрусивши з скатертину, якою був прикритий горщик, домового, горщик розбивали і заривали вночі в передньому куті хати (Сахаров, II, 124).

Таким чином, як бачимо, биття горщиків супроводжало кожну важливу зміну в житті і збирало в собі, відповідно до відмієних обставин зміни, дуже різноманітні елементи магічної обрядовості. Якщо в весільному обряді до розбивання горшка могло наві’язатися уявлення про розбивання дівоцтва, то в похороннім обряді, як і в обряді новосілля, брали гору моменти жертви, як на це вказує вираз “За всі голови!” та скорони, як на це вказує обряд виливання води, що має безсумнівну чистильну роллю. Щодо моменту жертви, то пригадаймо, що горщик часто символізує й всю людину й людську голову зокрема. І пригадаймо собі також, що будівля нової хати все колись вимагала собі жертви, яку закопувалося під одним із кутів стовпів хати.

“ЩЕРБАТИЙ ГОРЩИК” — символ нешасливої, невдатної людини: “Ой біла тому жонатому, як тому горшкові щербатому: зі споду кипить, зверху збігає, куди ся не ступить, щастя не має...”

Про горщик цікава загадка: “Вав-вав усіх годував, а як помер, то і пси не хотіли їсти”. (Етн. Зб. НТШ, V, 220).

ГОРЮДУБА — старовинна гра. Про неї М. Грушевський писав: “Із грищ, що символізують хапання дівчат молочцями, деякі супроводяться піснями. Подекуди вони, очевидно, відпали. Напр., у “Горюдуба” грають без пісні, але пісні на цю тему, очевидно, були, судячи хоч би з того мотиву, що зостався вже тільки, як заспів (це нераз буває з такими старими приспівками, що вони сходять на заспиви, рефрени, тощо): “Ой, сухий дубе горш дубе, з тебе полом’я наше дуже, наше полом’я через воду, через воду на слободу...” (Іст. ук. літ., I, 261). Про “Горюдуба” дивись також під ГОРІТИ.

ГОСТЕЦЬ — точно не визначена хвороба, наближена до ревматизму: "Гостець живе в костях кожної людини. Він виявляється переважно в ревматичних хворобах і ранах. Але якщо хто невмілим лікуванням, або необережним поводженням, образив його, гостець стає небезпечною і дуже трудною для лікування хворобою". (Драгоманов "Малорос. нар. пред." 1876, 40). Декому гостець видається якою демонічною істотою, що обирає місцем свого перебування тіло людини і мусять її: "Мне, як гостець бабу" (Номис, 78). Драгоманов свого часу знайшов був заклияття від гостця в одному з рукописів подільського священника, який відчитував його разом із іншими молитвами на вигнання бісів (Соколов в Дрєв. Сл. Ком. 1895, I, 148).

Проф. Сумцов, вживаючи філологічної методи, уважав, що гостець, споріднений з німецьким Густен — кашель, уявлявся, як дух, який входив у людину, і то — як латинський Гостис — ворог, а не як слов'янський Гість, чи Гость (К. Ст. 1889, XI, 303). "Ходить, як гостець по костях" — казали в нас про якусь неприємну людину (Франко "Припов." I, ст. 438).

Дуже цікаві замовлення від гостця видрукував в Жив. Стар. 1891 р. кн. IV, А. Л. Петров який взяв їх із рукопису українського збірника 1707 р. Ось одне з них: "Стала Пречистая Марія, мати Ісус Христова, со святым своїм Сином, на волі Йорданській, на Йорданським камені; і змієві голови спалив силою своєю і писаніє шатанськое подер. Також силою і мощю божественною вселякий гостець, Господи, помози ми закляти і замкнути. Замикаю його до дня судного. Амінь".

Як видно з тих замовлянь, гостець може походити з найрізніших причин — "з вітру, з холоду, з роботи, з поганих очей — чоловічих, жіночих, дитячих, з раннього світання, північного вечірнього, південного, з сонця." (Чубинський "Труди", I, 136). Проганяючи гостець, замовник перераховував усі частини тіла, бо гостець може бути повсюди.

ГОСТИНА — короткотривале перебування в чужій господі, символ короткотривалого життя: "Всім нам тут коротка гостина", — кажуть наші люди, думаючи про неминучість смерті. "З гостини додому!" — казали зітхаючи коли чули про чинсь смерть (Франко, "Припов." I, 438).

ГОСТИННЕ — полаток від селянина панові за відхід з його маєтку. "Радомський сейм 1506 р. постановив, що селянин взагалі не може вийти з села без згоди свого пана. Тільки як би пан добровільно хотів кметя випустити, може бути мова про сповнення кметем умов, потрібних для виходу: він мав заплатити панові "гостинне" і залишити з порядку хату і

господарство "по давньому". (М. Грушевський, Іст. У. Руси", У, 167).

ГОСТИННІСТЬ — приязне прийняття в своїй хаті чужих відвідувачів — гостей, особливо поширене на Сході. Колись славилася слов'янська гостинність взагалі, а українська зокрема. Арабський письменник Ібн-Даст із IX ст., оповідаючи про тодішніх українців, писав, що вони ласкаво поводяться з чужинцями, які удаються під їх опіку, або часто бувають у них, і боронять їх від усякої пригоди. Володимир Мономах в своєму Повчєнні дітям також повчав "особливо шанувати гостя". Наша гостинність наказувала частувати гостя якнайщєдріше: "Чим хата багата, тим і рада", і п. Вільшанецька вже в 1926 р. писала в ЛНВіснику (X, ст. 149): "У нас, хоч би ми мали відтак весь місяць голодувати, гостей приймається з-паяська. Ставиться на стіл далеко більше, ніж гості потребують, і ставляться речі, дорожчі, як можемо." "Гість у дїм — Бог із ним" — казав наш нарід. Зрештою і в давніх прусаків "гостя посилають боги."

У всіх давніх народів практикувалася гостинність, що в'язалася також із давніми віруваннями: гості, в далекі часи, коли подорожувати було тяжко й небезпечно, уявлялися, як носіїв добра, чи зла, в залежності від того, як вони були б потрактовані. В наших казках часто доля людини залежить від того, як вона потрактувала гостя. В одній казці оповідається, що один чоловік кинув вилами в вітер, а як сів він до вечері, прийшов до нього якийсь закривавлений чоловік. Господар попросив його до столу, а той і каже: "Маєш щастя, що попросив мене до вечері, а то я вхопив би вас усіх на віки. Я — вітер". (Етн. Збірн. НТШ. XXXII, ст. XXXU). Гостинність витворювала в давні часи між гостем і господарем певні відносини, яких не можна було порушувати. Тому в казках ми бачимо фей, які приходять у гостину до людини з різними дарунками — ГОСТИНЦЯМИ, що визначають будучу долю людини. Тому і в наших колязках співається так багато про гостинчу в господаря самого Бога з святыми та апостолами: ці гостини забезпечують господареві їх доброзичливість у майбутньому. І навіть і звичайні гості — оті всі близькі й далекі родичі, що приходять на святкування народини, чи в які інші урочисті моменти життя, — всі вони, відповідно прийняті й почастовані, витворювали навкруги гостинного господаря магічну атмосферу взаємної доброзичливості, в якій було легше жити, в якій завжди можна було рахувати на приятельську допомогу й піддержку.

ГОТОВІСТЬ — златність негайчо діяти, дуже мірна риса характеру, яку необхідно кожному в собі виховати, щоб уміти схочити сприятливу нагоду, коли вона представляєть-

ся. Втративши якусь нагоду, людина ризикує, що та нагода ніколи більш не представиться: "Поїзд-експрес пролітає і не жде нікого". — "Куй залізо, поки воно гаряче", — коли воно простигне, всі намагання щось із нього викувати залишаться марними.

ГРА — діяльність для діяльності в пошукуванні розваги, в свідомості, що ця діяльність не має в собі нічого поважного і не має дати жадних конкретних позитивних наслідків. З царини гри виключаються мистецтво, філософія, наука, любов, політика, вся духовна діяльність, яку культивується з любов'ю і зацікавленням. Хто вправляється в них, не беручи їх поважно, той дійсно грається, але самий об'єкт його гри відміння свій характер, перемінюючись у поверхову машкару — так із любови твориться флірт. Коли навпаки, — хтось починає брати гру заповажно, коли вона стає для нього пристрастю, як то буває в газардській грі, тоді вона перестає бути грою, а робиться власне надто поважною річчю — хворобою, манією.

Життя, що складається з самої праці, — надто поважне і похмуре, бракує йому світла і усмішки, — говорив італійський філософ Тільгер. Життя, заповнене самою грою, павпакі надто легковажне й порожнє, не має ваги й змісту. Треба чергувати гру з працею, працею з грою. Але, щоб гра надавала душі легкості й свіжості, треба, щоб вона була тим, чим має бути в своєму призначенні — павзою в тій суворій і поважній речі, якою є життя.

ГРАБЛІ — сільсько-господарський прилад до загібання. Тому, що гребти можна тільки до себе, в українській народній символіці зробилися граблі символом егоїзму, захлапності. Звідти й руки "загребущі" — захлапні руки. "Нема грабель, що б від себе гребли", — казали, коли хотіли виправдати чийсь егоїзм. (І. Франко "Припов." I, 44).

В українській обрядовості граблі зустрічаються дуже рідко, хіба тільки в весільному обряді в якому мати молодого, перед виїздом дружини по молоду, об'їжджала верхи на граблях тончі навкруги діжі, що стояла серед двору. Після об'їзду старший боярин "напував" коня, себто лив на граблі воду з кухлика, який потім розбивали (див. ГОРШИК). Але й тут присутність грабель не обов'язкова, їх часто заступали вила.

ГРАБІЖ, ГРАБУВАННЯ — насильне забирання чужої власності. У "Руській Правлі" відома кара "поток і розграбленіє", причому "розграбленіє" означає конфіскацію майна. У Литовсько-Руській державі адміністративні і судові податки називалися — "урядовим грабежем".

"Граб'ж" "Руської Правли" накладувано

за такі злочини, як розбій, підпал, тощо, що завдавали комусь матеріальну шкоду.

У пізніші часи "грабежем" звали в Україні конфіскацію якоїсь частини майна за борги, або за несплачені податки. Існував звичай "грабувати" речі в тих, хто не платив податків і тримати їх у волості, поки державний борг не був покритий. Але за самовільне застосування цього звичаю до приватного боргу, винного було покарано різками. (К. Ст. 1889, III, Сумцов "Культ. Переживання"). У початку ХУІІІ ст. цей спосіб правлення боргів знаходив підтримку й урядової влади: так, гетьман Ів. Мазепа в 1703 р. надав право одній особі грабувати своїх боржників і "грабежей не ворочати до викуплення їх".

З появою большевиків із їх відомим гаслом "грабуї награблене", себто відбирай силою приватну власність у заможніших людей, грабування прийняло цілком особливий характер перше загального масового розбою, а потім масової конфіскації приватної власності на користь держави, себто фактично незначної купки осіб, що захопили державну владу в свої руки і тримають її насильством і нечуваним терором.

ГРАД — атмосферне явище опаду кульок льоду, що буває звичайно вліті і завлає значні шкоди полям і городам. Наш нарід ще донедавна вважав, що град — вияв діяльності злих духів, які товчуть лід на дрібні шматочки, збирають їх в мішки, а потім розсилають їх, де хочуть. (Етн. Зб. НТШ, ХУ, 339). Гуцули вірили, що цим займаються душі самогубців: вони товчуть лід у Чорногорі, а потім летять із чортом і розсилають град, де він скаже (Шухевич "Гуцульщина", У, 223). За другим варіантом, у Чорногорі є замерзле озеро. Коли хто кине в нього камінь, звідти ніби вибігає білий чоловік на білим коні, і кінь лупить лід копитами. Душі самогубців збирають побитий лід у мішки, а потім сиплять його з хмар, де білий чоловік скаже (там же).

Вірування, що в градовій хмарі летить якийсь демон, що страшенно мучиться, тримаючи на собі тягар нагромашеного в ній льоду і сплещиться висипати його якнайскорше на поля та городи, дуже поширене в Галичині. Тут звали ГРАДІВНИКАМИ чи ХМАРНИКАМИ деяких людей, які ніби мають силу спинити того демона і завернути його на якісь "ліси та дебрі", хоч як він просить його й пишчить. Звідти й приповідка: "Пищить, як у градовій хмарі", або: "Град, аж стогне в хмарі". (Ів. Франко, "Приповідки" I, 443-44).

Поширене було в нас також вірування, що град можна відвернути дзвоном, тому — коли показується градова хмара, синя, а всередині білява і злапака клекотить та шумить без вітру, зараз же треба бігти на дзвінницю і дзвонити. Є такі дзвони, що розбивають градову тучу. У Березові в Котомийському пов. в

1880 р. люди дуже нарікали на палáмаря, що в пору не задзвонив і не розігнав хмари, і через те град вибив у селі всі засіви". (Етн. Зб. НТШ. У, 161). Кажали, що особливу силу проти граду мають "дзвони, посвячені в двінадцять п'ятниць" (Ів. Франко, I, 442). Віра в силу дзвонів поширена в усій Європі (див. ДЗВІН).

Щоб град не бив ниви, заколували під час сіяння, на чотирьох кутках поля кості худобини, посвяченої на Великдень. Закопували їх також у дворі. (Ястребов III, 65).

Під час граду викидали на двір кочерги, лопати й рогачі, примовляючи: "Побий лучше мої кочерги та не бий моєї ниви" (там же).

В Орельці (в Галичині) також, коли надходила градова хмара, клали під окап перед порогом кочергу й лопату, що нею салжають хліб, і надіялися, що вони їх порятують від граду (Етн. Зб. НТШ, 244). Також і в с. Ходовичах Стрийського пов. "як возьме град, палати то люди кивають конюбу й лопату з хати на перехрестя, і шкарадулу з гусячого яйця. — та, кажуть, град зараз перейде, або відвернеться" (там же ст. 78). А гупули казали: "З хрестом і пожем іти напроти бурі, то град зараз перестане" (Зап. НТШ, т. 86, ст. 149). Вони пегеховували також базьки з верби і викидали їх, як град ішов. — від того ніби град переставав. Кидали ці базьки і в огонь. (там же).

Град — річ для наших хлібкобів дуже шкідлива і неприємна, тому він символізує велику кількість неприємних речей: "Градом на мене все лихо погипалося". "Градом йому сльози з очей покотилися". Також при розповіданні поєві якоїсь людини казали: "Чи тебе градом кинуло?" — звідки ти уззявся?

ГРАДІВНИК, ГРАДОБУР, БУРІВНИК, ХМАРНИК — чарівник, що ніби вміє відволоти град від села і нив. Градівники бувають природжені і вчені. Хто хотів би стати градівником, повинен вирізати літорость та розв'язати нею галюку і жабу, коли галюка намагатиметься з'їсти жабу, а потім посвятити ту літорость разом із зіллям на Зелені Св'ята, а тоді вже зможе відганяти нею хмари. Коли літоростями обведе він ниву, то град теж його не торкне. (Етн. Зб. НТШ. XXXIV, ст. XX-XXI). (В. Шухевич "Гупульщина" V, ст. 221-22).

ГРАМАТИКА — наука про форми мови, її життя, її закони. Першу друковану граматику тоїшньої літературної — церковно-слов'янської мови на всьому Сході Європи виврукував, разом із першим "Апостолом" на українській землі Іван Федорович у Львові в 1574 р. Єдиний її прибічник знаходиться в Гарвардському університеті в США.

ГРАМАТКА — крижечка, в якій записувано імена осіб, що їх власник граматки хотів, щоб священик поминав у церкві.

ГРАНИЦЯ — колись ширший пас землі, що відділяв одне село, один повіт, або одну країну від другої. На ній насипували кіпці, або вбивали стовпи на знак, що тут кінчається одна порісль і починається друга. Границю між двома державами звуть звичайно КОРДОНОМ, бо звичайно обставляється військом, що стереже державну границю. Границю між двома городами чи полями звуть МЕЖЕЮ. Колись існував звичай, що відмаків і самогубців ховали на границі між двома селами. Звідти прокляття: "Вивезли б тебе на границю!" — означає: Щоб ти повисівся, або взагалі якомсь покінчив із собою.

ГРАМОТА — писаний документ. Таке значення мало це слово до XV ст. Від XV в. грамотою стали звати тільки документи правного значення, видані державною владою, чи приватними особами. Першою відомою в Україні грамотою була грамота кн. Володимира Великого церкві Пр. Богородиці в Києві на десятину від княжих доходів. Грамоти до XV в. писали тільки на пергамені, а від XV в. і на папері.

ГРАНЬ — стародавній український межевий знак, що його витисували на деревах у вигляді простолінійних, або й хрещатих, зарубок (КРИЖІВ), або комбінації тих і других. Але в Галичині граню звали розжарене вугілля: "Коли грань порскає на середхати то гості будуть..." "Сиджу, як на грані", — себто, як на гарячому вугіллі, не можу всидіти, втерпеливлюся.

ГРАФОМАНІЯ — хвороблива пристрасть писати, справжнє громадське лихо наших часів. Уже Шопенгауер вказував, що є дві відміни письменників: одні пишуть для справи маючи щось вартісне сказати, другі пишуть для самого писання, не маючи за душею нічого. Олігі мали думки, злобули якийсь досвід, вартий поширення, і тому хочуть ним поділитися з людськістю, другі — пишуть, бо хочуть слави і — грошей. І вважають себе вартими того й другого цілком безпідставно.

І наш Юрій Клен теж писав:

"Графоманія починається не там, де людина береться писати вірші, чи повісті або оповідання, не маючи природного до цього хисту або не виробивши ще будьякої техніки, а там, де вона, без великого хисту беручися до того, проймається певністю, що пише геніяльні речі, які прості смертні не спроможні опірити. Початківць, що пише владно але прагне вчитися і далі удосконалюватися має шанси стати письменни-

ком, але ніколи їх не має людина, впевнена в своїй досконалості, бо відкидає всяку критику, ставлячи себе вище понад неї. Упевняти тих людей у чомусь іншому, це зайва річ. . .” (“Думки на дозвіллі”).

ГРЕБІНЕЦЬ — прилад на чесання волосья. На Стрийщині — “як куплять новий гребінь, то чешуть насамперед kota і пса, а часом і свиню, щоб зуби швидко не ломалися” (Етн. Зб. НТШ, V, 86). Під Андрія дівчата клали гребінь під подушку, щоб у-сні прийшов до них милий розчесати волосья — що служило за передвіщення весілля: розчісування молодої — весільний обряд, перед покриванням коси (К. Ст. 1888, XI). Також у подарунок матері молодої на весілля пекли з тіста праник або гребінь.

На Горличчині казали, що гребінь, яким розчісували волосья мертвому перед похороном, не можна більше вживати для живих — “волосья не росло б. . .” (Етн. Зб. НТШ, XXXI, ст. 204).

Був гребінь і знаряддям ткацької праці. Тому був він символом жіночої праці взагалі. Тому, коли, після народин, баба різала дитині пуповину, то хлопцеві різала на сокирі, щоб був добрий робітник, а дівчині на гребені, щоб добре вміла прясти. (З Ніжевици в К. Ст. 1898, V, 259-64).

Гребінь для розчісування волосья з'являється вже в кам'яну добу і був він перше кістяний, потім дерев'яний. До доби мандрівки народів був він все однобічний, від княжих часів — двобічний.

ГРЕБЛЯ, ГАТЬ — перегорода в річці — символ перешкоди: “Тиха вола греблі рве”, — себто вперта мовчазна праця переборює всі перешкоди. З одного боку греблі глибока й тиха вола, а з другого боку, спадаючи згорі, вона клекотить і вирує. Люди вірили, що в тих вирах живе нечиста сила. Звідти приповідка: “Мутить, як у греблі біс”.

ГРЕБІНКА ЄВГЕН (1812 — 1848) — перший український байкар, що в своїх “Приказках”, що вийшли в Петербурзі в 1834 р. дав Україні ще й досі неперевершені перлини цього роду поезії. Велику красу й оригінальність його байок відзначив П. Куліш: “. . . Гребінка, пишучи приказку, малює тут же наші села, поля і степи свіжими та й не позиченими фарбами. . . Широкі його приказки, як наші степи, жартівливі вони та якось і сумовиті, як наші селяни. . . шуткуючи займають душу глибоко”.

Писав Гребінка і ліричні поезії, деякі з котрих, як “Ні, мамо, не можна нелюба любити”, перетворилися в народні пісні.

У 1841 р. він видав Альманах “Ластівку”, вмістивши в нього свої поезії та твори інших письменників. У передмові до цієї збір-

ки, яка свого часу відіграла велику роль в відродженні українського письменства, він писав: “Уже я так думаю, що нема на світі кращого місця, як Полтавська губернія. І степи, і ліси, і сади, і байраки, і щуки, і карасі, і вишні, і черешні, і всякі напитки, і воли, і добрі коні — усе є, усього багачько. А тих, мовляв, дівчат і молодичь! . . . Одну списав покійничок Котляревський, “Наталку Полтавку”, та увесь світ звеселив. . .”

Гребінка був одним із тих, що заопікувалися кріпаком Т. Шевченком в Петербурзі та допомогли йому викупитися на волю.

ГРЕБІНЦЕВА КЕРАМІКА — кераміка, орнаментована відтисками гребеня. Її приписують левецьким північним (прафінським) племенам. На Україні вона трималася головно в Рівні, і доходила аж до Чорного моря (Одеса). (“Проб.” 1952, ст. 235).

ГРЕЧКА — рослина походженням з Східн. Азії, що цвіте білим цвітом. У нас казали: “Гречка йому в бороді цвіте”, — себто, людина вже сивіє. Натомість насіння гречки, що з нього в нас роблять крупи, які дають чудову гречану кашу, асоціюється з. . . блохами! “Посівати гречкою на Новий Рік не годиться, бо у того, кому посівається, будуть цілий рік блохи” (Наук. Зб. 1927 р. т. XXVI, ст. 134). Також рудоваті крапинки на білому коні зветься “гречкою”: “Коненя мале, сухе, та таке пархате, що аж гречкою усипане”. (Рудченко “Нар. южнор. сказки” II, 175).

З невідомих мені ближче причин гречка в нашого народу зробилася символом суперечок і навіть побиття: “Коли сниться гречка, буде суперечка” (Франко, “Припов.” III, 134). “Перегнати через гречку” — добре набити (Номис 3632). “Пережену я тебе через гречку”, — казав один парубок другому, що робив йому конкуренцію в дівчині (Франко, I, 447). “Най буде гречка, аби не була суперечка”, — сміються з згідливої людини, що шукає — “святого миру”, як той мужик у пісні:

Каже мужик — гречка,

Жінка каже — мак!

Ой так, так, так,

Нехай буде з гречки мак!

“Скакання в гречку” — загально відомий вислів в усій Україні — він означає любовну зраду. До цієї символіки треба віднести й пісню:

Сірі гуси гречку поїли,

На сине море пиль полетіли:

Переймай, Васечко, гуси,

Поцілуй Григорка в чорні вуса. . .

ГРЕЧНИКИ — купці України - Руси, що торгували з греками. Грецько - руська умова 944 р. згадує про Олеше (мабуть, на місці теперішніх Алешок), як такий важливий тор-

говельний пункт, де зустрічалися купці греки (“гrecини”), наші гречники та купці зі Сходу, з Азії. Г. Гордієнко здогадується, що від цих гречників дісталася і назва ГРЕЧКА, що, хоч у Греції не росла, але була, мабуть, серед того ріжкоманітного краму, що його привозили гречники зі своїх зустрічів із грецькими та азійськими купцями.

ГРИБ — беззеленева рослина, що розмножується розроднями. Символ духової непорушності, інертності: “Сидить, як гриб”. “Сиди, грибе, може тебе хто злибте”. Також символ маловартістости. “Багато грибів, а мало хліба”, — кажуть про вогке літо, що в ньому хліб вимокає й пропадає. Звідти й заввага: “В копрім році дуже гриби родять, в тім році — помір на людей”, бо люди в вогкому літі легко хворіють “Коли б гриби добра річ була, то вогк би їх у лісі їв” — кажуть, коли хочуть відзначити маловартістость якоїсь речі. “Ростуть, як гриби по дощі”, кажуть про здорові діти, що швидко ростуть, але також і про борги. “СТАРИЙ ГРИБ” — символ знемошлости; “Старий, як гриб”, “Старий гриб, що його хробаки розточили”, кажуть про дуже стару людину.

Вживав український нарід гриб і за символ належного призначення: “Коли-сь не гриб, не лізь у борщ”, — себто, коли ти не здібний до якогось діла, не берись за нього навпаки: “Коли обібривсь за гриб, то лізь у борщ”, — якщо взявсь за яке діле, виконуй його як слід.

Були гриби й символом вчасности: “Тоді по гриби ходять, як вони родять”, — справи треба пильнувати в відповідний час. Сюди ж відноситься і відома коломийка:

Не тепер, не тепер по гриби ходити,
Восени, восени, як будуть родити.

Ходити по гриби не проста річ, треба не тільки вміти їх знаходити (“Де знайдеш одного гриба, шукай там і другого”, бо “гриб ніколи сам не росте, а все мусить мати собі товарища”), але й мати відповідне щастя. Тому на Стрийщині — “як іде хто по гриби, то на пспічок сідає, щоб мав щастя” (Етн. Зб. НТШ, V, 79). Бо, як казали на галицькім Підгір’ї треба “мати до себе”, щоб їх знаходити: один піде, налазиться по лісі і не знайде нічого, а другий тільки піде, зараз і набеге. Звідти й приповідка “Щасливому по гриби ходити” (Номис).

ГРИВНА — давніше нашійник з дорогих металів, а потім одиниця ваги (пів фунта), що правила й за монету. Гривна була золота й срібна, срібна важила подвійно. Золота гривна ділилася на 72 золотники в Києві (у Новгороді на 96 золотників). За золоту гривну платили 56 ДУКАТІВ.

Пізніше витворилася, як грошова одиниця ГРИВНА КУН, що містила в собі 20 НО-

ГАТ. себто 25 кун, або 50 різань. Вартість гривни мінялася з часом. Одна золота гривна вартувала 50 гривень кун, а одна срібна — 7½ гривень кун.

Українська Центральна Рада у Києві відновила була гривну, як грошеву одиницю, — вона рівнялася 50 грошам, себто півкарбованцеві.

ГРИГОРОВИЧ ВАСИЛЬ (1786—1865) — секретар і професор теорії мистецтва в петербурзькій Академії Мистецтв, українець із Пирятина, що гуртував у Петербурзі своїх земляків і допомагав їм. Відогравав визначну роль в визволенню Т. Шевченка з кріпацтва, за що Шевченко присвятив йому своїх “Гайдамаків”.

ГРИДЕНЬ — член нижчої княжої дружини, яка звалась ГРИДЬ, і мешкала в окремих забудованнях — у ГРИДНИЦІ.

І гридень світлого Дажбога
Сурмить блакитну перемогу
на золотім козі. (Ю. Дароган).

ГРИЗЬ — ревматизм у суглобах: “Почне ломити руку, або ногу, поки зробиться гризь. . .” У нас гризь “вигризала” баба, яка, через хустку обережно гризла хворе місце, примовляючи: “Гризь, гризь, не гризи ти тут, бо у мене зуби щучі, я тебе зубами вигризу, а губами вищепчу”. Тут маємо приклад т. зв. імітативної магії.

ГРІБ — МОГИЛКА місце похорону. Звичайно, родина шанує гроби своїх близьких, підтримує їх і не дає їм западатися. Звідти гріб, що запався — символ забуття, занедбання. Звідти й прокляття: “Бодай йому ся гріб запав!” — (Франко “Припов.” I, 454), щоб і пам’ять про нього зникла, щоб про нього всі забули. Вірили в нас також, що земля не приймає великих грішників. Таке оповідали зокрема про Пилата. Звідти й прокляття: “Бодай його з гробу викинуло!” Було в нас ще й таке прокляття: “Бодай із гробу руку виставив!” Воно ґрунтується на віруванню, що непокірна дитина, яка руку на батька або на матір підносить, не має спокою на тому світі і виставляє руку з гробу, щоб прийняти назад удар, завдавий батькам (Ів-Франко, I, 455).

Грїб був натуральним символом смерти: “Вже на мене грїб чекає, — каже стара людина, яку кличуть на забаву. “Від нього вже гробом чути” — кажуть також про хвору, знесилену людину (Див. ЗЕМЛЯ МОГИЛЬНА).

ГРІБ БОЖИЙ — рухома капличка, владжувана по церквах та костелах Зах. України в велику п’ятницю. Її дуже прикрашають всередині і кладуть у неї плащаницю, а обік ставиться сторужку, що стоїть,

чергуючись, аж до неділі. Перед тим Гробом Божим читають і співають приписані відправи, звідки й приповідка: “Баби читають, як коло Божого Гробу”.

У православних цього звичаю нема.

ГРІБКИ — звичай поминання мертвих на Гуцульщині в Дідову Суботу (перед Провідною Неділею), або таки й в неділю. Тоді правлять панахиду на цвинтарі, і при тій нагоді старші роздавали дітям писанки. Де проводили відбуваються в неділю, там печуть в суботу нові перецічки. а в провідну неділю забирають їх та полишену паску й дору, яйця, писанки, горшки з молоком, тощо, й несуть на цвинтар, де викладають на застелені скатертками гробки своєї рідні, засвітивши одну свічку. Як тільки священник відправить опроводи на гробках, запрошують одні одних “до стола”, себто до застеленого гроба. Того дня лишалися гуцули на цвинтарі до вечора, їли і пили, зазначаючи тим, що пом’ятають про своїх померлих. (Мат. у. етн. НТШ, VII, 241-42).

ГРІМ — атмосферне явище, сильний струс повітря в наслідок розряду електричності в хмарах, що дає блискавку. Тому, що звук проходить 1 км в три секунди, а світло — 300 км на секунду, ми перше бачимо блискавку, а вже потім чуємо грім.

У давніх слов’ян грім і блискавка були в осередку релігійних вірувань. Перун, бог грому й блискавки, мав владу над життям всієї землі. Він єднав у собі обидва протилежні елементи світу — добрий і злий, світло й темряву. Як розпорядник небесних вод, він підтримував добродійним соком земнє життя. Але, маючи в руках грім і блискавку, міг карати смертю і нищити тих, хто йому протиставився. Та поволі, під впливом християнства, затерлося й призабулося грізне колись ім’я бога-громівника, і самі істота його розбилася на кілька окремих стихійних істот. З часом ці мітичні істоти придбали імена християнських святих, а головним заступником Перуна зробився св. Ілля. Частковими ж заступниками Перуна вважаються — св. Юрій, св. Петро, св. Михайло та Марія Магдалена (Вогненна Марія), а також навіть Богородиця і, розуміється, сам Бог.

На Житомирщині оповідали: “Гримить від того, що пророк Ілля і архистратиг Михайл воюють із чортом, який дрючиться з Богом.. Що стягаються хмари, то — гнів Божий. Бог, Ілля і Михайл стріляють на Сатану: куди б’є грім, там сховався чорт. Якщо грім ударить чоловіка, значить, що чорт сховався під того чоловіка...” (Чубицький, “Труди”... I, 23).

Бувають дні в літі, коли особливо часто трапляються громовиці — це т. зв. ГРОМОВІ СВЯТА, що хронологічно збігаються з обжинками, себто з кінцем робіт у полі. Збіж-

жя, зложено в копи, чи скирти, вимагає особливої уваги святих громівників. На Самбірському Підгір’ї за громові свята вважаються Гавриїл (13 липня), Трісчуча Анна (25. VII), і Паликоп Паптелеймон (27. VII). По інших місцевостях Гавриїла і Анни, як громових свят, не знають, а святкують св. Кирикові (15. VII) та св. Іллі.

Гадка про особливих святих, чи янголів, що керують атмосферичними явищами, зайшла в Україну з писавь грецьких опцій Церкви перших віків християнства, які, зі свого боку, перейняли їх із давніших жидівських апокрифів — книги Еноха, Малого Буття, Адамового Заповіту, тощо. У 60-му розділі кн. Еноха згадується про духів грому й блискавки, інею, граду і снігу, та інші. У Малому Бутті згадується про створення Богом янголів атмосферичних явищ (стихій), і між іншими янголів грому й блискавки.

З другого боку, впливам дуалістичного богомильства завдячуємо ми вірування, що завідування громом перейшло від Перуна не до янголів, чи святих, а до чорта. Тому ГРОМОВІ СТІЛКИ звуться у нас часто “чортовими пальцями”. В оповіданні, яке записав Ястребов і видав у “Літоп. Іст. ФІЛ. Общва при Новорос. Університеті”, III, оповідається, що спочатку Бог володів небом, а чорт — громом. І чорт робив тим громом багато шкоди. Тому Бог вирішив відібрати у нього грім. Зійшов Бог на землю і ходив по ній, а у чорта землі не було: він плавав по воді в шумовинні. Чорт і просить Бога: “Навчи мене насіяти собі землі, як ти собі насіяв”. Бог наказав чортові поринути в море і дістати собі жменю землі та тримати міцно — хай посіє те, що залишиться бодай за нігтями. Поринаючи, чорт поклав грім на землю, а Бог і наказав Гавриїлові взяти його, бо, після умови, те, що було на Божій землі, належало Богові... Архангел Гавриїл схопив грім, а коли чорт за ним погнався, попавив йому громом крила (III, ст. 177-79).

У цьому оповіданні легко можна помітити мішанину жидівсько-християнських та богомильських поглядів. Богомили вчили, що Бог не міг створити такого недосконалого світу з усякими хижакими й шкідливими атмосферичними явищами, — шкідливі тварини та явища природи — витвір диявола. Сатанайла. У популярній серед богомилів “книзі св. Іоана” сатані приписується й створення грому, дощу, граду і снігу.

Але в Біблії грім і блискавка виступають, як атрибути Божі. Грім і блискавки супроводили законодавство на Синаї. У кн. Йова Бог ховає в своїх руках блискавку і наказує їй, кого влучати. (XXXVI, 32). З уст Його виходить грім: “Слухайте, слухайте грому: це голос, що виходить із уст його... Голосом своїм гримить Бог преливно, творить діла великі, нам недослідимі...” (там же,

XXXVII, 2, 5). Відомий був нашому народові й давній апокриф "Ісход Мойсєїв", де знаходилася суперечка диявола з арх. Михаїлом за Мойсєєве тіло: Михаїл помолвився Богові і "бисть грома і молєія і абїє ішезе диявол..." (Радчєнко "Ет. по богомилєству" 1910, IV, 76-78).

І тому й до останніх часів було в Україні найбільш поширене вірування, що грїм і блискавка — то зброя Бога та Його святих проти нечистої сили, і тому огонь, що буває від блискавки — то Божий огонь, і якщо він запалить хату, то його або взагалі не можна загасити, або можна загасити тільки такими незвичайними засобами, як .. кисле молоко! (Херсонщина. К. Ст. 1888, XI, 64), причому, як дехто додає, це молоко має бути ще й від "чорної корови" (Ястребов, III, 65). На Житомирщині казали, що "як загориться хата від грому, то гасити не можна, грїх, і огня того нічим не загасити, тільки молоком, або сироматко" (Чубинський "Труди"... II, 23). Те ж само і в Галичині. (Етн. Зб. НТШ, V, 162).

Треба берегтися від грому, поки ще він не вдарив. На це засобів кілька. Поперше, тому, що грїм б'є там, де чорт ховається від Божого гєйву, треба уникати тих місць, де чорт найчастіше ховається: треба триматися якнайдалі від води, від сухих дерев та від болота. Це вірування підтримуване спостереженням: дійсно, блискавка б'є найчастіше в воду та в сухі дерева.

У Галичині загально вірили, що людина, яка загинула від грому — "шаслива у Бога" (Етн. Зб. НТШ, V, 161), бо вона — безневинна жертва в боротьбі Бога й святих з нечистою силою. Тому їй при такій смерті всі грїхи відпускаються. Бо коли б Бог і святі тієї нечистої сили громами, мовляв, не нищили, розпідилося б їй стїльки, що й життя є гїд неї не стало б. (Етн. Сбор. XVIII, ст. 110).

Отже, щоб порятувати хату від грому, треба, мовляв, припилнувати, щоб чорт під неї не сховався. Для того тримають в хаті артєс, засовують комів, яким міг би вскочити чорт до хати, зачиняють і хрестять вікна, засвічують лампадку перел іконами, а також ще й особливу свїчку — ГРІМНИЦЮ (див.)

Крім магїчних засобів, задля яких заобонно вживається християнських святощів, послуговувалися й засобами, що з християнством нічого спільного не мають, але що, через постійний зв'язок із "святим" вогнем, чи "святим" хлїбом, мають берегти від нечистої сили, а значить і від Божого вогню, проти тієї нечистої сили скерованого: "Зачувши грїм, викладають на двір, або на горіше рогач, кочергу, лопату" (якою саджають хлїб у піч) (Ястребов, III, 65). Те саме і в Галичині (Франко, Прип. I, 452). Те саме і в Білорусі, тільки тут, замість лопати, ба-

чимо помело, яким пічку замігають (Шейн, III, 15).

Наші селяни завжди ставилися з підозрінням до всього, що виходить із рамок звичайного: на їхній погляд, в природі все пов'язане, і одна ненормальність обов'язково потягає за собою другу. Тимто якщо весною заgrimить "ще на голе дерево", чи "на голый лїс", коли ще худоба в стайні, то "хлїба не буде", бо передчасний грїм віщує ненормальне літо (Франко "Припов." I, 452). "ГРІМ З ЯСНОГО НЕБА" — велика несподіванка.

ГРІМНИЦЯ, ГРОМНИЦЯ — свїчка, яку засвічують в хаті від грому. Це буває або свїчка, яку посвячують на Стрїтення, що подекуди називається теж ГРОМНИЦЦЯ ("Коли на Громниці півень не нап'ється водиці, то на Юр'ї він не наїється травиці" — Зап. ЮЗ-ОТД, II, 96), або тєв. Страсна свїчка, яку тримали в руках на Страсті Господні. Кожний господар пильнував, щоб донести її засвіченою з церкви додому і випалював нею на стелі та на дверях хрести, що мали берегти хату від нечистої сили. Коли наближалася громова хмара, запалювали грїмницю перед образами, щоб охоронила від грому (К. Ст. 1895, V, ст. 71-72).

Якщо людина довго і тяжко вмирає, то їй теж давали в руки засвічену грїмницю. Коли ж хто тихо вмирив, то засвічували грїмницю перед образами. Віск від страсної свїчки їли пугулками від лихоманки. Коли була бешуха хворого обкурювали страсною свїчкою, або зіллям, запаленим від страсної свїчки (К. Ст. 895, V, 71-72).

Грїмницею зі Стрїтення обсмалювали навхрест коси хлопцям і дївчатам, щоб голївка не болїла, і щоб, борони Боже, грїм не вдарив (Перв. Гром. 1927, I, 173) (Див. СВІЧКА).

ГРІНЧЕНКО БОРИС (1863 — 1910) — автор першого українського наукового українсько-московського словника (в 1908-9 рр. видала київська "Громада", а Російська Академія Наук видала йому за неї Костомарівську нагороду), що й досі зберігає своє велике значення, завдяки багатій фразеології; — письменчик і поет; символічна постаць невтомного самозїдданого громадського діяча на народній ниві, що уславився своєю енергією, працьовитістю та плідністю на всіх ділянках українського національного життя: в 90-х роках XIX ст. провадив видавництво популярних книжок у Чернігові; там же склав і три томи "Етнографічних матеріалів" та показник української народної творчості "Литература українського фольклору"; у 1900-их роках жив у Києві і працював рат. вищезгалиним словником; у 1906 р. редагував журнал "Нова Громада" і головував в київ-

ській "Просвіті"; писав поезії, дрібні оповідання й повісті "Соняшний промінь" та "На розпутті" з життя інтелігенції і "Серед темної ночі" та "Під тихими вербами" — з життя селянства. З публіцистичних писань помітна його полеміка з М. Драгомановом, якого прихильником він внаслідок тої полеміки (рідкий факт!) зробився, під заголовком "Листи з Надніпрянської України". Налітаючи до українських народників, Грінченко організував у 1905 р. радикальну партію, яка невдовзі злилася з українською соціал-демократичною партією.

С. Єфремов назвав Б. Грінченка героєм сірої буденної праці (див. ГЕРОЇЗМ), а в іншому місці він писав про нього:

"Це — лицар обов'язку громадського, людина повинності в найкращому цього слова розумінні; повинність стає йому за сторожеву башту, за маяк, що освічував його трудовий шлях. "Повинність, — казав Грінченко, — я над усе шанував".

Я зрікся мрій. Поважний і спокійний,
Собі сказав: мені не треба їх.

Повинність — ось той владар добродійний,

Що вбереже мене від мук і лих.

"У цих словах, — писав С. Єфремов, — увесь вилився Грінченко: "поважний і спокійний" стоїть він у нашому письменстві, весь час держачи руку на пульсі життя; "поважний і спокійний" стоїть він і на громадській роботі, живий образ енергії, праці та саможертви, сахаючись навіть слова "зроблю" і скрізь ставлячи замість його довершені вчинки — оту, як він казав, "потужну мову". За цією поважністю й супокоем ви чуєте проте здержливу силу, що вірить у себе, тямить вагу свою й ніколи не схилився перед обставинами, не схибнетесь на непевній дорозі... Один із псевдонімів Грінченкових був — "Вартовий", і трудно добрати інше слово, яке так влучно схарактеризувало б його роль в історії рідного краю. Справді він був вартувим, що цілі десятиліття не схопив з свого важкого й відповідального місця" ("Іст. у. письменства", II, ст. 199-200).

ГРІХ — порушення заповітів Божих і наказів християнської етики. Перше послання апост. Іоана Богослова каже: "Кожен, хто робить гріх, робить також беззаконня, і гріх — беззаконня..." (III, 4). Першим згрішив диявол, який, відступивши від Бога, намагається й інших до гріха звабити: "Хто робить гріх, той від диявола, бо від почину диявол грішить..." (там же, III, 8).

Першим грішником на землі був Адам, що не послухався наказу Божого і покуштував яблуко від дерева пізнання Добра і Зла, яким його через Єву спокусив диявол. Тим-то "через одного чоловіка гріх увійшов у світ, і з гріхом смерть, Так смерть увійшла у всіх

людей, бо в ньому (в Адамі) всі згрішили..." (Римл. У, 12).

Щоб порятувати людей від того ПЕРВОРОДНОГО ГРІХА, що передається від Адама всім людям, прийшов Христос у світ: "Коли прийшов призначений час, Бог послав Сина Свого Єдинородного... щоб викупити беззаконних і повернути їм знову синівство Боже." (Галат. IV, 4 - 5). В таїнстві хрещення омивається християнин від первородного гріха, але, користуючись свободою волі, часто підпадає спокусі і грішить далі, порушуючи нормальні взаємовідносини між Богом і людиною, як духовою істотою, сотворінням Божим. Це порушення взаємовідносин між людиною й Богом відбивається негайно й на взаємовідносинах між людиною і природою, що на гріх людини відповідає — болем і хворобою. Тим-то Христос, коли Йому приводять, чи приносять хворого на вигоєння, часто не робить нічого іншого, як тільки сповіщає: "Бодриись, сину, одпускаються тобі гріхи твої" (Матв. IX, 2).

Грішити — це значить відступати від Бога й воліти іншого над собою владаря душі, що представляється найчастіше в образі Мамози, ідола багатства; "Ніхто не може служити двом панам, бо одного ненавидитиме, а другого любитиме' або до одного прихилиться, а другим гордуватиме. Не можете служити Богу й мамоні" (Матв. VI, 24). Тут компромісу, здавалось би, не може бути, тому-то Христос сказав "Хто не зо мною, той проти мене." Але, ненавидячи гріх, Христос все ж любить грішників, з якими розмовляє без вияву будь-якого призириства чи погорди: "Не прийшов (бо) я кликати праведників, а грішників до покаєння" (Луки, У, 32). І доручає й іншим: "Не судіть, то й не будете суджені; не осуджуйте, то й не будете осуджені; прощайте, то й буде вам прощено" (Луки, VI, 37). "Син бо чоловічий не прийшов душі людські погубляти, а спасти..." (Луки, IX, 56). І в цьому глибока рація християнської любові: людина повинна прощати іншій людині, щоб дістати прощення за свої провини, бо той, хто виявляє любов до ближнього свого той — вірний християнин, якому прощаються провини його. "Усякий гріх і хула будуть прощені людям, а хула на Духа не відпуститься людям. І хто скаже на Сина чоловічого, проститься йому; коли ж хто вимовить на Духа Святого, не проститься йому ні на цім, ні на тім світі". (Матв. XII, 31 - 32).

ГРОМІВКА — ялинка, в яку вдарив грім: "Скрипку роблять із ялинки-громівки, тобто такої, що в неї грім ударив" (Етн. Зб. НТШ. Я, 194).

ГРОМОБИЙ — дерево, в яке вдарив грім, особливо дуб: "Якщо дістати щепку громобоя, і зокрема ту щепку, яку відбив грім, і торкну-

тися нею рушниці, то та рушниця буде вже зіпсована: скільки з неї не стріляй, ніякої дичини не здобудеш, будуть від птиць пір'я летіти, від звірів вовна шматками відлітати, кров струмками збігати, а все ж дичина втече..." (К. Ст. 1898, УІ, ст. 10),

Дерева, яке звалив грім, не беруть під будівлю, бо "під ним сидів нечистий" (див. ГРИМ). У давньому Римі спеціально шанували дерева, в які вдарила блискавка Юпітера.

ГРОВОВА СТРІЛКА — белемніт, а також давня кам'яна зброя, яку іноді знаходять в землі. Переважають у нас белемніти, себто закам'янілі вимерлі м'якуни, і тому зродилося в нас вірування, що громові стрілки, про які нарід думав, що вони походять від удару грому в землю, "входять у землю на сім сажнів (чи на сім ліктів) і, виходячи по сажневі на рік, з'являються через сім років на поверхні землі, причому робляться, як свічка, жовтими" (Ястребов, III, 65). У латишів натомість громові стрілки — чорні і мають вигляд камнів. У Сіцилії — ніби як мармурове яйце.

На тому місці, де знаходиться громова стрілка не можна, мовляв, ставити ніякої будови, бо, після семи років, грім знову ніби може вдарити в те саме місце. З другого ж боку громова стрілка служила й амулетом проти грому і тому зберігалася по хатах. (Етн. Зб. НТШ, Я, 77). Взагалі, хто знаходив громову стрілку, міг вважати себе щасливим, бо громова стрілка ніби мала чародійні прикмети і приюсила багатство і щастя тій хаті, в якій зберігалася, відводила від неї злі чари та нечисту силу і допомагала при різних хворобах людям і худобі (Етн. Зб. НТШ, У, 77).

У білорусів клали громову стрілку на деякий час під престіл в церкві, після чого вона робилася "добра на бджоли". У моравських чехів вона на Страсному Тижні ніби відкривала скарби (К. Ст. 1897, УІ, 222 - 232). Поляки, щоб забезпечити хату від грому, заковували громову стрілку під порогом. Південні слов'яни носили її з собою, як амулет.

У нашому письменстві вістки про громові стрілки почали з'являтися в XII - XIII ст., перше в поясненнях Атанасія Олександрійського на Псалтир, що свого часу були взагалі одним із головних візантійських джерел до знання світу і природи. "Правила Афанасія мнixa ерусалимського о науціх і о стрілі громовій" зробилися одним із складників Палей та інших давніх збірників перекладного письменства. Афанасій писав: "Стрілки і тогори громніі — нечистивая й богомерзкая вещь; аще недуги і подсиванія і огненнія болесті лічить, еще і біси ізгоить, і знаменія творить..."

ГРОШОВІ КОЗАКИ — селяни й міщани, що за Польщі наймалися на військову службу і робили її своєю професією.

ГРОШОЛЮБСТВО — зла пристрасть, що перетворює один із засобів людської цивілізації в ціль життя. Нема ж, як писав еспанський філософ Унамуно, більшого гріха, як перетворення засобів в цілі, бо воно означає відкинення й занедбання найвищої цілі: "Не можете Богові служити й мамоні" (Матв. УІ, 24).

Гріш сам по собі не має вартости. Він народився, як наслідок компромісу, погодження, як купецький винахід для підмінювання справжніх вартостей, як засіб виміни краму.

В Україні вживалися перше, як гроші, цінні шкурки звірят — куниць, виверок, а в княжих часах срібні ГРИВНИ (див.) Потім прийшло золото. Потім прийшли — папірці, банкноти. Але в усіх цих стадіях були люди, хворі на грошолобство, що думали знайти в грошах задоволення своїх бажань, надіялися знайти щастя. І не розуміли, що щастя знаходиться не в грошах, а в їх серці, в їх здібності відчувати в собі Царство Боже. Саме тому й Христос казав, що багатим трудно ввійти в Царство Небесне, бо Він знав їх нездібність мати рай у власній душі, неприступний людям, що служать мамоні. Тим, як люди ставляться до грошей, і як вони їх вживають, вимірюється їхня духовна вартість.

ГРУБИСТЬ, ГРУБІЯНСТВО — рід БРУТАЛЬНОСТІ, що виявляється в нечемних висловах. Свого часу українці славилися своєю чемністю, і Ульрих ВЕРДУМ (див.) свого часу писав: "Українці дуже чемний народ. В Україні можна завважити найбільшу ввічливість у словах і рухах, головню в жінок..." І це в протилежність москалям, які визначалися "грубіянством, що на Україні тогочасній навіть характерну назву "великоросійського обикновенія" здобуло..." (С. Єфремов "За рік 1912" ст. 38).

Бували і в Україні звичайно грубі люди, і то навіть серед жінок, але то була така малозвичайна річ що в таких випадках грубіянства люди бувало незвичайно болюче вражені, як ст К. Мокієвський, який писав гетьманові Ів. Мазепі:

"І вибігши з кімнати Тишчиха, з направи Судинної (жінки судді генерального Кочубея), так мене безчестила поганими словами, що з великого жалю мойого і стиду, сльозами обливаючись, не пам'ятаю, як із його дому вийшов..."

В останніх часах, через вплив московської саллатчини та хуліганського більшевизму в Україні з одного боку, і проповіді насильних методів та агресивности закордоном серед еміграції з другого боку, грубість значно поширилася і серед українського суспільства головню серед молоді. Про це писала п. Ксеня Качмар (жінка!) у статті під вимовним заголовком "Етикета грубости": "У нас культивується залюбки "етика грубости". І то почавши від низів до самих вершків т. зв. "доб-

рого товариства". На манери, на добрий тон, ввічливість, на пошану супроти старших, на очю "чемність у словах і руках", на це тепер ніхто не звертає уваги, це все вважається за пересуди, пережитки, "мішанство" і т. д. (під московськими варварами "буржуазні забобони" Є. О.). У найліпшому випадку плекається "слідий послух" своїм груповим вождям, що у вдалошенні до не-свого виявляється в зухвальстві і відмові всякого послуху. У нас іде це здичавіння товариських форм, без яких співжиття людей просто неможливе, так далеко, що, крім грубости... ми не почувемо майже ввічливого слова ані по таборових конторах, ані по наших установах. Цей аrogантний і зарозумілий тон вривається і в нашу пресу, яка тепер — чи не єдина! "духова пожива для багатьох скитальців..."

Якщо так воно на еміграції, то ще гірше під Москвою, де "матюк" і груба поведінка, як ми вже відзначили, — "великоросійське обикновеніє" (звичай). Після смерті Сталіна рівнобіжно з спробами "відсталінізування", почалися й спроби заралити грубіянству бодай советських бюрократів, що тим грубіянством ще більше загострюють ненависть населення до керівної московської кляси. Кампанію почав орган т. зв. профспілок "Труд", а підтримала його "Правда". І — пішли в советській пресі статті і листи від читачів, з яких довідуємося, як то советським директорам "нічого не варто в найгрубший спосіб образити людину"; як советські начальники не лише не відповідають на привіти робітників і колгоспників і дивляться на них згїрдливо-зневажливо, але й "ведуть себе по-свинськи з підлеглими їм людьми та всіляко ображають їх" і навіть "обурливо поводяться з службовцями і, звертаючися до них, уживають найпаскудніших слів і найбільш образливих висловів", та як бригадери лають "колгоспників такими словами, від яких можна провалитися від сорому".

Балтійський філософ Г. Кайзерлінг писав у своїх "Південно-Американських Роздумваннях" (1932 р.): "Слова необхідно означають більше, ніж акти. Вони більше ранять і дають більше радості. Добрі зичливі слова можуть виправити дуже великі школи, бо вони покривають від'ємне враження добрим враженням, — річ, якої ніколи не може досягти матеріальна винагорода..."

Ввічливі народи, себто народи, які уважно відносяться до почувань інших, незалежно від перекозань і внутрішньої вартости, користуються по всіх усюдах, при інших різних обставинах, більшою силою притягання. Англіїці, досить безцеремонні в своїх актах, ніколи засадниче не вживають образливих слів; вони завжди уникають особистих випадів; вони висловлюють своє твердження в можливо геясних термінах, всяку вимогу, ставлять, як пресьбу..." (ст. 182).

ГРУША — плодове дерево, що його у нас плекають заляя овочів. Але й саме дерево ціняться у столярській роботі.

В українській народній символіці часто символізує дівочтво, тому вітку з груші часто беруть на ГИЛЬЦЕ (Сумцов у К. Ст. 1890, УІІ, 76). У народніх піснях дівочтво зв'язується з яблонею та грушею, які іноді в'яжуться в цьому змислі в одну пілість: "яблонька садовая, грушиця медовая", за взірцем "вишенька-черешенька", або рута-м'ята". Звідти в нас коломийка:

Попід грушу коня рушу,
Дівча, здогадайся!
Хоч би який у золоті,
Зрадити не дайся! —

себто, охороняй своє дівочтво.

Маємо паралелізм між грушею, як символом дівочтва, чи самої дівчини, і явором, як символом парубочтва, чи самого парубка. Звичайно парубок, коли "зволє з розуму дівчину", тягне її "під явір зелененький" і там "робить зраду" (Чубинський, "Труди...", У, 335, 337, 345 - 46). Під грушу ж дівчина — "через дурний розумочок" — звичайно сама тягне парубка:

Ой піду я по-під груші,
Груші мої, груші,
Хіба б мене той не любив,
Хто не має душі...

Солодка яблїниця,
Ще солодша груша:
Гей, до мене, легіники,
Бо я ваша душа.

Або й таке:

Ось коли-сь мене не любив,
Було мене не брати,
Бо я тобі не грушечка
В саді коштувати.
Бо грушечку покоштуеш,
Та й далі де кинеш,
А від мене, молодой,
Марне за світу згинеш...

Стереження груші — охорона дівочтва, вкушення груші, стрясаєння її — втрата дівочтва, кохання, а якщо й вихід заміж, то звичайно нещасливий, бо й взагалі кохання "під грушею" все має сумний кінець. Одна з таких пісень, що описує тяжке життя з старим нелюбом чоловіком, що доводить до самогубства, має приспів:

Ой грушечка давня,
Давня, жалібная....

У зв'язку з цією символікою стає зрозумілою колядка:

А в чистім полі близько дороги
Стоїть грушечка підмурована,
З тої грушечка впала росиця,
Впала росиця на муравицю,
А з муравиці стала кирниця,
А в тій кирниці Господь ся купле...

Тут "грушечка" — нещаслива жінка, що плаче, бо "роса" — сльози.

Близька цій колядці інша пісня:

...На подвір'ячку грушечка-шепка.

Красно цвіла та не зродила.

Як з грушечки-шепи цвіточок паде,

Тож таки удовий цвіточок іде...

Себто, хоч яким гарним видавалося кохання, що "красно цвіло", та смерть коханого чоловіка його перервала, і почався для "грушечки" сумний "удовий світ", тим сумніший, що вдова залишилася бездіна — "цвіла та не зродила..."

Отже, із грушею в'яжуться в народній уяві нещаслива любов, нещасливе подружжя і — внаслідок того всього — сльози. За сонником сл. Борисовки, "груші бачити — не добре, все якесь погане" (Дикарев, I, с. 153). Те саме за сонником із Галичини: "Якщо сняться грушки чи яблечка, то це значить — синці..." (Франко, "Прип." III, 138).

Щодо походження цієї символіки, то треба зауважити, що весною груші виспані гарним різно-рожевим цвітом, який робить враження чогось чистого, дівочого, але грушки, що з'являються потім на диких грушах по лісах України, мають терпкий смак, — протилежність смаку цих грушок та ніжного цвіту весняної груші могла підказати символіку щасливого життя дівчини, що потім гірко кінчиться в нещасливому подружжі, чи навіть в удовстві, взагалі — в сльозах. Грушки, як і всі кулясті речі (огірки, яблука, горох) символізують сльози, які в мистецтві мають грушкватий вигляд.

З другого боку, в протилежність диким грушкам лісів, пекані грушки самі мають солодкий смак і тому виступають часто символом чогось приємного: "Грушки на вербі показувати". — значить полагати цілком неоправдані надії, обіщувати щось цілком фантастичне, бо "На вербі грушки не родяться". "Грушка-мирушка", кажуть, щоб підкреслити, що кожна приємність швидко минається, і тому не треба їй надавати ваги. "Як грушка достигне, то й сама з дерева впаде", — кожна приємність, як і кохання, мусить визріти, і тоді вона буде цілком натуральною, буде спожита своєчасно, а не передчасно. "Золоті грушки" — то спеціально приємні спогади, що народжуються в наслідок доброї владі та поволення якоїсь людини: "Де піде, то все золоті грушки за ним ростуть..." (Ів. Франко, там же, I, 479).

ГРУШЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО (1866-1934)

— великий український історик, автор X-томової "Історії України-Руси", V-томової "Історії Української Літератури" та безчисленних інших праць, в яких він усе відкривав нові обрії української науки; голова Української Центральної Ради в Києві і перший президент Української Народної Республіки; символічна постать громадського діяча, що все

керувався в своїм житті засадою "чесности з народом".

"Я був вихований у старих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-методіївських братчиків і твердо стояло на тім, що в конфлікті народу і влади вина лежить на стороні влади, бо інтерес трудового народу — це найвищий закон усякої трудової організації, і коли в державі цьому трудовому народові не добре, це його право обрахуватися з ним", — писав він при кінці 1920 р. в "Борітеся — Поборете".

У 1923 р. він знову писав у "Громадським Голосі":

"Коли правильно буде освідомлена дана нам брутальна лекція, на місце орієнтації на якібудь заграничні комбінації та взагалі зовнішні сили, повинна нарешті твердо запанувати єдина реальна й доцільна орієнтація — тільки на український націд, на розвиток його сили, солідарности й свідомости, якими він тільки й зможе дійти до дійсної самостійности. Чим скорше, глибше й рішучіше наступить цей зворот, тим скорше і певніше вийде українська суспільність з того стану хиткої нерішучости, розбиття й роз'єднання, в яким вона пробуває останні роки.

"Мої політичні противники... підсувають мені лебувалі речі та представляють мене речником "московської орієнтації". А це цілком невірно. Я ніколи не був прихильником орієнтації на якібудь зовнішні сили, що діють поза народом — чи то будуть чужі держави, чи навіть інтернаціонал. Всю будучність народу я покладав і нині покладаю в можливо правильним і всебічним розвитку його національної сили, заложеної в його трудящих масах (покищо майже виключно селянських) і як все життя працював, так і нині працюю в цім напрямку..."

Саме це наставлення примусило старого вже професора триватися наймолодшою української партії соціалістів революціонерів, що була стьєна своїм безпосереднім зв'язком із селянством, цією толійською підвалиною української нації, і поволі в міру того як народні маси большевичилися, все більш лівіти і, нарешті, скапитулювати перед советським урядом, в якому знайшчися були вже на той час інші його колишні товариші по партії, як Шумський, Полоз та інші, і повернутися з еміграції (1924 р.). По п'яти плідних роках праці в советській Україні в Академії Наук у Києві, зробився він жертвою переслідувань москалів, які масово виарентували його учнів і наукових співробітників, а старого професора вислали на вигнання в Московщину. Так і вмер він на вигнанні по кількох роках жахливого життя в матеріальних злиднях під постійним наглядом поліції. Москва проголосила його "ворогом народу", а його твори, як і твори його учнів, були заборонені, бо в них

подає правдиву історію українського народу, а не підроблену за вказівками з Москви.

“Комуніст” писав в 1933 р.:

“... Акад. Грушевський уважав українську культуру за ту надкласову і історичну категорію, на якій схоляться і сходитимуться порізнені групи нашої культурної верстви, себто яка матеріально виявляє славновісну націонал-демократичну теорію безбуржуазности українського народу”.

А “Правда” додавала:

“...У збірнику катедри історії української культури друкувалися, напр., такі міркування: “при всіх своїх зв'язках із Азією Україна від глибокої давнини і до найостаннішого часу завжди була з культурного погляду кутком Європи, і зрозуміти її культуру і мистецтво неможливо поза зв'язком з Європою. Українське мистецтво — частина загальноєвропейського еволюційного процесу...”

Включати Україну в Європу, на погляд московських можновладців, страшний злочин! Дарма, що вся історія України за тим промовляє.. Є підстави думати, що проф. М. Грушевського було підступно замордовано.

ГУБКА — гриб, що живе галапасно на деревах, відживлюючися його поживними соками. Перепалену губку давали скажелим псам, зв'язати приповідка про вперту людину, що не піддається ніяким аргументам: “Хоч йому губки дай, він усе своє!” (Номис, 2654).

ГУДОК — старовинний смичковий інструмент споріднений з західньоєвропейською рубобою. З вигляду нагадує віотьончело, має три струни. Смичок лучковатий, як у контрабаса. Тепер гудок не вживається. (З. Лисько).

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ ПЕТРО (1790-1885) — письменник, поет і байкар, професор харківського університету. Дав почин в українській літературі романтичній течії баяляло “Рибалка” з мотивів творчости Гете. Для своїх поезій використав він теми світового письменства, біблійні сюжети, Горанія, Гете, Міцкевича. Але найбільшу славу здобув байками, з котрих найславніша “Пан та собака”, в якій він виступив в обороні закріпаченого селянства цілком безправного супроти панського насильства.

Силою мистецьких образів та гостротою протесту проти кріпацької неволі цей твір зробив свого часу величезне враження на тодішнє українське суспільство.

Подібні були й інші байки Гулака-Артемовського, як, напр., “Пан”, в якій він, виступаючи проти польського засилля в Україні, пророкував польській шляхті близьку розплату за кривди, заподіяні українському народові.

Проте бюрократична праця на московській службі в харківському університеті, де

він ректорував 10 років та мусів насаджувати офіційний російський патріотизм, загасила його полум'яний український ентузіазм молодих років і звела на нівець його літературний талант, позбавивши наше письменство багатонадійного поета.. Справдилися слова Христові: “Ніхто не може служити двом панам.”

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ МИКОЛА (1822-1899) — член Кирило-Методіївського Братства. В нього відбувалися збори братчиків. Заарештований, тримався незвичайно гідно, відмовляючись видавати товаришів. Відсидів три роки у Шліссельбурзькій фортеці, а опісля був засланий. Відбувши кару, вчителював по середніх школах та студіював перську й грузинську мови та літератури.

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ СЕМЕН (1813-1873) — славний композитор не смертельного «Запорожця за Дунаєм» (1863 р.), лібретто до якого написав Костомаров. Був племінником Петра Гулака-Артемовського і приятелем Шевченка. Був славетним співаком-баритоном, який вчився співу в Італії і Франції і мав вплив на вироблення Шевченкового високого музичного рівня. Співаючи на імператорських сценах Петербургу й Москви, здобув собі славу одного з найкращих співаків імперії. Конкурував з ним тільки бас-баритон, теж українець — Йосип Петрів. Московська критика ставила Артемовського, як співака, дуже високо, але закидала йому, що він до кінця свого життя не опанував як слід московської вимови. Бо, мабуть, не хотів... Відчуваючи дуже боляче відсутність українського репертуару в опері, Гулак-Артемовський задумав сам його створити. Як перші спроби, він скомпонував “Українське весілля” і “Ніч під Івана Купала”, але вони втрачилися, а московська критика їх згулила. Проте “Запорожець” мав відразу повний успіх. Наш музиколог З. Лисько писав про нього:

“Запорожець за Дунаєм” має дуже виразний український характер. Національного колориту домігся Артемовський не цитатами народніх пісень яких в його опері нема, а лише використанням народніх ритмів і стилізованих народніх інтонацій. Для прикладу згадаємо хочби перший хор “Ой збирайтесь працювати”, що живо нагадує середню частину колядки “Ой видить Бог”, пісню Карася “Ой щось дуже загулявся”, в ритмі й мелодії споріднену з відомою “Горлицею” і т. д. Поза тим Артемовський залюбки використовує різні танкові ритми, що надають “Запорожцеві” жвавости й живучости.. Улюбленим композиційним засобом Артемовського, для збереження суцільности опери, є ритмічні “провідні мотиви”, що проводяться завжди в аналогічних ситуаціях... Вся музика насичена італійськими мелодичними манерами співу, що для Артемовського являлися ніби другою рідною стихією, внаслідку чого його опера стала зразком творчости українських

композиторів італійської школи. Започаткувала цей напрям ще давніше творчість Березовського і Боршнянського. Про оркестру "Запорозжя" говорити не приходиться, бо оригінальна інструменталія Артемовського не збереглася..."

ГУЛЕВИЧІВНА ГАЛЬШКА (Єлисавета), жінка Степана Лозки, мозирського маршалка, прославилася себе в історії української культури, як щедра меценатка, бо "записала свій ґрунт у Києві на Подолі, де скуплялося життя київське... Призначила його на просвітні завдання — на заснування монастиря, при нім школи для "дітей шляхетських і міських", "гостинниці для странників віри православної". Слідом було засноване Братство, яке мало зайнятися здійсненням тих плянів: його уставу списано з кінцем 1615 р., і в нього вписалося "безчисленно" народу всякого стану... Новозасноване Братство зараз же з'єдналося з фундацією Гулевичівни і на пожертвованій нею ґрунті заснувало монастир Богоявльєвський і при нім зараз же заложено Братську Школу. Борзнянський, бувший дидакал львівський, став її першим ректором. (М. Грушевський "Ілюстр. Іст." 261-62).

ГУЛЯЙ-ГОРОД, ГУЛЯЙ-ГОРОДИНА — за козацьких часів пересувна дерев'яна споруда з щитів з отворами для рушниць. Цими спорудами обставлялося військо під час бою і під час відпочинку. Пересували їх вояки, що за ними ховалися.

ГУЛЯЙ-ПОЛЕ — містечко на Катеринославщині, батьківщина відомого анархіста Маха і осередок його банд в рр. 1917-20. Символ анархії: "Це, справді, якесь гуляй-поле".

ГУЛЯНИЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ — видатний діяч Козацької України шляхетського роду, що, разом із 22 іншими Гуляницькими, став при бої Б. Хмельницького. У 1649 р. був послом у Москві, потім брав діяльну участь в боях проти Польщі, але від присяги цареві в 1654 р. відмовився. Московським воєводам заявив:

"Будучи під владою королів польських за права і вольності свої стали, воювали і з невелі визволились. Так само і вам за кривди і грабж мстити будемо..."

У роках 1656-1659, був полковником ніженським і брав активну участь у війні проти Москви, прославившись героїчною обороною Ковотопу (1659), прости далеко більших сил ворога. Але після поразки Виговського, був позбавлений полковництва.

По розстрілі Виговського, Богуна й Лісницького, поляки ув'язнили Гуляницького, разом із митрополитом Тукальським і Юрієм Хмельницьким, в 1664 р. у Марієнбурській

фортеці в Пруссії. По двох роках ув'язнення, Гуляницький вернувся в Україну і став при боці П. Дорошенка, але, не мавши сил знести підданство турецьке, повертається до Польщі і звідси намагається вплинути на гетьмана Самойловича, щоб відірвати його від Москви. Одна з двох дочок Гуляницького (він мав ще й двох синів) була щирою приятелькою старої вдови Богданової.

ГУЛЬТЯЙ — неосілі селяни в XV—XVI ст., що переходили з місця на місце, шукаючи заробітку. М. Грушевський писав про них: "Гострі конституції, видавані соймами на цих "гультяїв", що дозволяли кожному їх затримувати і примусово уживати до своїх робіт без всякої нагороди (про це кажуть уже конституції 1496 і 1503 р.) та наказували урядам міським і старостським ловити їх та змушувати до роботи, не помагали нічого. Ця верства жила й розвивалася далі, в парі з сильним розвоєм селянських втікачок..." ("Іс. України-Руси", V, 168-69).

ГУМЕНЦЕ, ТОНЗУРА — виголений кружок на голові, знак приналежності до духовного стану. Згадка нашого літопису з 1149 р. про побут кн. Ізяслава в Новгороді говорить про дяків — "із постриженим гуменцем, але ще не поставлених", що перебували в Новгороді і, по ухвалі віча, мали взяти участь в поході. (Іпат. спас. 259). "Книга знання — Українська Загальна Енциклопедія" подає, що одержання гуменця в старій Україні звільняло від військової служби лише в звичайнім загальнім ополченні, але не звільняло від військової служби в часі великої потреби землі, в часі загального ополчення.

Тепер гуменце визначає тільки католицьке духовенство.

ГУМОР — здатність помічати смішний бік речей навіть у трагічних ситуаціях, — вона обумовлює велику спостережливість і свободу духа людини, що підноситься над власним боєм і "сміється крізь сльози", намагаючись звільнитися від душевної туги, як то ми бачимо в деяких наших приповідках: "Не того я плачу, що мама вмерла, а того що вони в роги змерзли..." Великим гумористом був Микола Гоголь, на пам'ятнику якого в Москві вирізьблено "Гірким словом моїм посміюся". В гуморі виявляється не тільки погорда до об'єктивної дійсності, як то бувало у козаків, посалжених на палю, що намагалися — і то з успіхом! — жартувати та насміхатися з ворога, але й знаходиться в ньому певна вітнагорода, рекомпенсата власного безсилля супроти неї.

Костомарів пояснював український гумор важкими історичними переживаннями українського народу: "...Загальні страждання народу, тяжке лихоліття, яке мусіли українці

вносити на своїх плечах, часта потреба саможертви, нетривкість хатнього добробуту, необхідність рвати раз-у-раз родинні й громадські зв'язки — виховали в цьому народі свідомість мізерії життя, погорду до земного щастя, насмішуватий погляд на всі зміни..”

Трудно знайти українця без почуття гумору, — не завжди цей гумор досить витончений, часто навіть буває добре таки вульгарний, але він усе супроводить українця в його життєвому й історичному шляху, відкриваючи йому суперечності між мріями й дійсністю, між високими гаслами та гарною фразеологією і дуже низькою практикою різних ошчасливлювачів людства та шукачів земного раю. І в цьому його почутті гомору велика наша надія й безпека, бо не почуття гумору виявляє незвичайно здоровий стан духового підложжя українського народу.

Американський психолог Оверстетт писав в своїй праці “Про нас самих”: “Багато значне те, що брак гумору — визначна характеристика багатьох випадків психічної непереможливості... Багатозначне й те, що фактично в усіх випадках психічних захворювань почуття гумору, як здається, цілковито зникає. Може бути якесь захоплення, нестримна веселість непереможній ентузіазм, але ніколи не буває в них гумору.” (ст. 253). В іншому місці він додавав: “Людина, позбавлена гумору — доводить до розпучки. Вона не має почуття послідовності. Якщо вона палкий патріот, вона не здатна відчувати запаху горілового в тому патріотизмі, який вона боронить. Якщо вона релігійна людина, вона не здатна відчувати суперечності між її релігією любові і тою ненавистю, яку вона відчуває до інших..” (там же 261).

Всі спостерігачі підсоветського життя констатують власне отой брак гумору у сфантазованих комуністів, що не здатні завважити жахливі суперечності між їхніми теоріями й обіцянками “земного раю” і тими жахливими наслідками, з багатьма десятками мільйонів людських жертв, в яких знаходиться досі населення ССРСР після поналсорокалітнього панування большевицької кліки в Москві. Відомий китайський письменник Лін Ютанг не дурно писав в 1940 р.: “Вже саме намагання втиснути людське життя в точні формули виявляє само по собі брак почуття гумору, а значить і брак мудрости” (“Важливість життя”, стор. 12).

ГУНЯ — верхній оляг, рід свити з сукна. На Карпатській Україні гуня була символом багатства і в весільній обрядовості заступала ксжух у цьому значенні: зустрічаючи молодих, батько молодої кидав на молодят тенгерішу (кукурулду), барвінок та хміль і при цьому співав:

Так бисьте багаті,
Як вам гуні косматі.

Позирай, Марійко, крізь колач,
Який твій Василько багач.

У Мармароші молода мусіла ввесь весільний тиждень ходити в білій гуні, хоч як би було тепло. Натомість біля Товтів молода мусить бути в кожусі: “А шо гуню кожна дівка має, кожух лиш жони носять то часто буває, що бідніші дівчата в позиченому кожусі весілля відбувають.” (Жаткович в Етн. Зб. НТШ, II, 20).

На Коломийщині кажуть: “Зійшов із гуньки на лейбик”. Ів. Франко пояснював: “Гунька — довга суконна олежина, шо сягає польижче котів, а лейбик короткий, сягає тільки трохи нижче пояса. Значення приповідки — з доброго маеткового стану зійшов на бідність (I, 490).

“Гунька на опашки шапка на бакир, а в чересі аргани грають” — кепкували з бідного парубка, шо ралий був удавати багатого та верховодити серед парубочтва. (I. Франко, там же, 489).

ГУРТКІВСТВО — хворобливе явище суспільних відносин в умовах провінційного життя, в які поставила була Україну московська окупація за советського режиму, а Галичину Польща. На київському диспуті 1925 р. Микола Зеров заявив: “Ми повинні протестувати проти гуртківства й гурткового патріотизму, гурткової виключності в наших літературних відносинах... Належте до певної групи — і нас будуть уважати правим, за вами визнаватимуть рацію. Ви маєте патент на істину — щось вроді льготного квитка на воду, шо видається у профспілці. Приналежність до гуртка як критерій істини... проти такого критерія істини у всякому разі ми повинні протестувати...” (М. Зеров “До Джерел”, 1943, ст. 11).

Зі свого боку “Енциклопедія Українознавства” (ст. 715) писала:

“...Інтимні групи — типу “спільноти переживання” — глибоко впливали і впливають на українську психіку. Насамперед, вои утворювали від'ємні явища “гуртковости”, оцінки ідей, дій і людей на основі особистої пов'язаности спільними переживаннями й симпатіями, а також брак зацікавлення широкими організаційними формами і тривкими надіндивідуальними, надгуртковими цілями...”

ГУСКА, ГУСИ — птах-плавун із довгою шиєю і коротким, грубим дзьобом. Вже давні єгиптяни вигодовували гусей в великій кількості і часто вироблювали посуд в формі гуски або прикрашали його гусячими головами. У давньому Римі гуси користувалися спеціальною увагою, бо, знаходячись деяка їх кількість при святині Юнони на Капітолії. (були посвячені цій богині), вони почули галлів, шо намагалися захопити цю фортецю Риму, і підняли галас, чим збудили варту і врятува-

ли Рим. В наслідок цієї легенди, гуси нерідко виступали, як символ сторожкості й вірності. Але, зрештою, вже і в Єгипті вони символізували вірність. Проте, не вважаючи на ту велику роллю, яку гуси відіграли в урятуванні Риму від нападу галлів, в сучасній Італії, вони служать символом глупости: — “Дурна, як гуска”.

В українського народу вони натомість зробилися символом галасливих пліток, поговору:

Ой крикнули сірі гуси
В яру на ставу,
Стала на все село слава
Про тую вдову.
Не так слава, не так слава,
Як той поговор,
Що заїздив козак з Січі
До вдови на двір.

І в одній байці Л. Глібова гуси “заляпують болотом” лебедя, та той — “плюсь на дно і виринув, як сніг (чистий)”.

На підставі цієї символіки стає зрозумілою й пісня:

На тихім Дунаї там ся гуси перуть,
Де велика любов, там ся не поберуть,
бо сплітки та поговори (“гуси”) перешкодять.
Сюди ж належить і інша пісня:
Ой летіли гуси з Русі, напереді качка.
Любив би тя, дівчинонько, коби не
брехачка...

Ціцерон у своїй промові за Секста Рікціяса, брав гуску за символ галасливого обвинувачення, брехливого спліткаря, і в нашій народній мові вираз “гусей підпускати” значить — пускати сплітки, обмовляти (Номіс. 13821). Не кожний може порятуватися, як лебідь, поринувши в воду; під тягарем пліток людина може й заломитися: “Гуси звалють і вода, як їх багато”, — констатує наша народня приповідка, і Ів. Франко стверджує, що “багато дрібних прикростей переможуть і міцну людину” (Приповідки, I, 491).

“Мудрий мудрець гуссю оре” каже приповідка, — тут орання — символ писання, а “гусь” фігурує тому, що в давнину писали гусячими перами.

ГУСЛІ — музичний інструмент, поширений в давнину серед усіх слов'янських народів. У наших величальних піснях гуслі нерозлучно товаришують старшому князеві чи бояриневі, як пізніша бандура товаришувала козакові.

В українських церковних пам'ятках XIV в. бачимо гуслі, подібні до грецько-жидівського псалтиру. Такі гуслі виконавель тримав на колінах і грав на струнах пальцями. Струни були кишкові, кількість їх постійна. Інший тип гусел, в формі скриньки, ставити при грі на столик. **ГУСЛЯР** — мандрівний грач на гусячих перах.

ГУТНИЦТВО — виробництво скла. На наших землях скляні вироби приходять ще в дохристиянську добу. Були це головне вироби грецького походження, як от намиста кольорового скла, що зустрічаються в грецьких і скитських могилах на правобережжі Чорного моря. З перших століть по Р. Хр. чудові зразки посуду, намист та наручників римського походження знайдено в Городниці, Теремолі, Керчі та по інших могилах. Приходять до нас і вибори перські, арабські й візантійські

Розвиток скляного виробництва настає в нас в старокняжу добу. В наших літописах, починаючи з XI ст. те тільки згадується скляний посуд, який вживається гарівні з дерев'яним і глиняним, але згадується й “скляна кузь” та інші терміни скляного виробництва. При розкопках Хвойка коло Десятинної церкви в Києві було знайдено сліди майстерень для виробу скла. Стиль і характер виробів X—XIII ст., як засвідчує проф. В. Січинський (“Нариси з історії української промисловості”, ст. 22), “веде нас до візантійської культури, а деякі речі подібні до сирійських виробів. Все це свідчить, що саме виробництво прийшло до нас із першого джерела — Візантії й то значно скорше від Зах. Європи.”

Із занепадом державного життя, мабуть, затрималася й давня культура скляного виробництва. З XIV—XV вв. ми покищо не маємо жадних вісток про це виробництво, не знайдено й самих виробів. І тільки в XVI ст. маємо вже згадки напр., про скляні шиби кремінського замку 1552 р., Жидачівського монастиря 1597 р., а в XVIII ст. віконне скло вже було загально поширене, зокрема у Львові, як про те засвідчують документи Львівського Братства з 1613—1665 рр. (там же).

З середини XVI ст. маємо й відомості про місцеве виробництво скла. Так “Ревізії” 1564 р. згадують одну ГУТУ на Белзщині, дві гути в Потилічу та по одній на Городенщині і в Калущі (там же).

Перші гути в Україні XVI і початку XVII ст. виникли, як твердить проф. В. Січинський, в умовах міської організації праці, коли, в добу ренесансу, розвинулося в нас міське ремісництво з цеховим устроєм. Майстрами, що провадили виробництво, були міщани, люди більш-менш незалежні, завдяки привілеям Магдебурського права. Гути пізніших часів XVII—XVIII були переважно в західній і північній Україні, де був потрібний сировець — кварцевий пісок і дерево (ліси). Тому гути були головне в півн. Галичині, на Волині, Поліссі півн. Київщині, Полтавщині і найбільше в Чернігівщині. Можливо, що були гути й на Слобожанщині, як про це свідчать назви сел, напр., с. Гута Ахтирського пев., що згадується вже в 1773 р. (там же).

Виробництво скла в Україні XVII ст. досягло великих розмірів, було дуже поширене віконне скло, пляшки, посуд різних форм, і

навіть кришталеве скло. Павло Алепський, подорожуючи по Україні в 1654 р., постійно завважував скляні вікна у різних будовах, що тоді вважалося великою розкішшю. У місті Ободівці будинки “з пребагатьма скляними вікнами”. “Доми (в Гумані) високі і гарні; в них багато скруглих ріжноколірових вікон”. У св. Софії в Києві “всі апсиди мають багато вікон, усі з чистими склами, а то і округлі віконця”. У Києвопечерській Лаврі в келіях були “прекрасні скляні вікна”, головна церква з “прозорими кришталевими вікнами”, а велика мідяна позолочена лампада, що звисала з бані, і собі мала скляні шиби. Те саме писав Алепський і про Михайлівський та Густинський монастирі.

Багато українського скла вивозилося на Білорусь і в Московщину. І хоч на Московщині першу скляну фабрику заложено в 1634 р. у московському пов., та все ж вивіз українського скла на Московщину продовжувався навіть і в ХУІІІ ст., бо московські виробники були гірші від українських.

Цей рід крашого скла вироблявся в великій кількості на Чернігівщині. Крім аптекарського скла, йшло до Московщини ще краше “сине” скло та кришталевий посуд.

Оскільки техніка українського виробництва скла за козацької держави стояла на високому рівні, свідчить розвинена технічна термінологія та спеціалізація гутних майстрів і робітників. Отже ГУТНИКИ — вивували скло і взагалі опрацьовували скляну масу; ШУЛЯРІ — наглятали за справним опатенням печі ОСМОЛЬНИКИ — доставляли смолисте соснове дерево для попелу, СКЛАДАЧІ — виготовляли скляну масу, фарбували її, тощо, ПОПЕЛЬНИКИ — виготовляли попіл, БУДНИКИ — заготовляли із попелу поташ, необхідний до виробу скла. “Українське гутництво, — писав проф. В. Січинський в згаданій праці, — складало в свій час не тільки поважну частину загального господарського життя України та лавало заробіток великому кадрові ремісників, але через поширеність та популярність глибоко вкорінилося в саму гушавину народнього життя. Про це свідчать українські народні пісні де фігурують гуті, як головний мотив. Подаємо одну з таких пісень з с. Нівині на Чернігівщині:

Ой до гуті доріженька, до гуті, до гуті,

Сам не знаю, кули маю, кули повернути.

Чи до тої доріженьки, що я ї не знаю,

Чи до тої дівчиноньки, що я ї кохаю...

(там же ст. 31).

ГЮГО ВІКТОР (1802—1885) — великий французький поет і письменник, залюблений в усе сильне, героїчне, таємниче, — залюблений в свободу, ідеолог республіканського життя, що перебув 20 років на добровільному вигнанні, коли республіку у Франції звалив “малий” Наполеон ІІІ, обраний в 1850 р. на пре-

зидента, а в 1852 р. вже проголошений імператором. Гюго залишив по собі 100 томів творів, з-поміж них такі перли світової літератури, як “Собор Паризької Богоматері”, “Нуждарі”, “Трудівники моря”, “Людина, що сміється” і чудова поема “Мазепа”. Свободолюбний Гюго не міг пройти мовчки повз постать великого гетьмана України борця за її свободу. Як і Байрон, він змалював дикого коня, що ніс на своїй спині “степами та ярами” прив’язаного до нього Мазепу. Але тоді, як Байрон обмежився тільки переказом цієї легендарної події з життя Мазепи, Гюго надав їй зовсім іншого змісту: коня тлумачить він, як символ людського духа, що через неголи й труднощі підносить людину до верховин. Мазепа в інтерпретації Гюго великий вибранець долі, щоб здійснити в Україні великі речі: “Великий, аж спить. І як ітиме він, у кожному домі простеляться йому до ніг, і тільки сурем голів лузатиме в ту мить...”

ГАВАТОБИЧ ЯКУБ (1598—1679) — автор перших українських інтермедій (“Продає kota в мішку” і “Найкращий сон”), друкованих як додаток до його польської драми про смерть Івана Хрестителя, яку відіграно в Камінці Струмилівій 1619 р. Сам він був римокатолицьким священиком. Зміст обох інтермедій взято з мандрованих переказів про штукарство, але достосованих до українських обставин і звичаїв.

ГАЗА — головне місто півд. Палестини, місце подвигів Самсона. Звідци походить тонкопрозрічиста шовкоза ткачина, яку звуть також газою, або газом.

ГАЗЕТ ДЕ ФРАНС — перший французький часопис, що виходив з 1631 по 1792 р. Дуже цінне джерело тогочасної української історії. І Боршак, який проступлював 163 томи цього часопису, що зберігаються в Паризькій Національній Бібліотеці сконстатував, що за майже 130 років в ньому у відношенні до нашої країни тільки двічі вжито було назву Малоросії — перше, коли йшла справа про вибори гетьмана К. Розумовського, а вдруге в 1775 р., в рік знищення Січі. В усіх інших випадках вжито назву України. Росію приблизно до 1740 р. називано послідовно — “Московією”. “Газет де Франс” був офіційним часописом французького уряду, і в ньому співпрацювали король Людовік ХІІІ, кардинали Рішельє та Мазаріні, Конде та інші вельможі. Тому часопис був поширений головню серед придворних та політиків.

ГАЛАХОВСЬКИЙ ДАНИЛО — видатний київський гравер на міді кінця ХУІІ і початку ХУІІІ в. автор величезного гравірованого тезису, який в 1708 р. Київська Академія присвятила гетьманові Мазепі. Тут вигравирова-

но також портрет гетьмана на весь зріст. Навколо постаті гетьмана 8 жіночих алегоричних постатей та інші символічні та алегоричні виображення, як руїни міста, схвильоване море, корабель у небезпеці і т. д. Єдина, відбита з міді на шовку гравюра цього тезису знаходилася в збірці Красінських у Варшаві і тут згоріла в 1943 р. під час бомбардування Варшави німцями.

ГАЛЕРА — середньовічний весловий корабель з 25-30 лавками для гребців (по 3-5 до кожного весла). Гребцями на галерах були все невільники, а по турецьких галерах переважно українці, що їх брали в полон татари під час своїх нападів на Україну.

ГАЛЛЕЙ ГАЛЛЕО (1564—1642) — славний італійський фізик і астроном, професор університетів у Пізі й Падуї, що гаряче боронив теорію Коперніка про те, що земля ходить навкруги сонця, а не навпаки, і за це попав під суд інквізиції, яка примусила його відгуктися цих “еретичських” поглядів. Оповідать, що він, уже відрікшись, мовив сам до себе: “А все ж ходить”.

Йому завдячуємо годинник з маятником, далековид, чотири місяці Юпітера, перстень Сатурна, фази Меркурія та Венери, плями на сонці, початки оптики і гідростатики.

ГАЛЯТОВСЬКИЙ ІОАНКІЙ († 1688) — віломий полеміст і проповідник, вчений ректор київських шкіл і архимандрит новгород-сіверського, а потім чернігівського Єлецького монастиря. Він був автором першого у нас підручника красномовства: “Наука альбо способ зложення казаня”, себто церковної проповіді. Залишив він чимало й інших творів, як “Месія Праведний” (проти Сабатія Цеві, нового жилівського “месії”, що викликав був сильний рух серед живих), “Ключ Розуміння”, “Меч Духовний”, “Небо Новое” і інші.

У творах Гаятовського зустрічаємо цікаві отгуки апокрифічних писань, народніх легенд і взагалі мандрованих літературних сюжетів, що через його твори широко пішли в народ. Був не письменник, що дійшов вершка толішньої освіти й велике виявив знання давнього й сучасного письменства.

ГАМБЕРІНІ, — італійський подорожник, що в 1584 р. відвідав Україну, і писав про українських козаків: “З козаків можна зібрати 14.000-15.000 добірного війська, жалкого більше слави, ніж наживи, готового на всяку небезпеку. Їхня зброя — шаблі і рушниці, яких у них ніколи не бракує. Добрі вони до війни пішої й кінної... дають собі добре раду на морі. Мають усякі човни й на них їздять у походи на чорноморські землі”. (Сичинський “Чужинці...” 54).

ГАНДІ МОГАНДАС КАРАНЧАН (1869—1948) — прозваний МАГАТМА, що значить — ВЕЛИКИЙ ДУХ, — апостол і проповідник революційного руху Індії, що закінчився її визволенням в 1947 р. і створенням незалежних двох держав Індії і Пакістану. У своїй боротьбі за незалежність Індії, що була жертвою великобританського імперіялізму. Ганді вжив небувалої ще — в революційних рухах — зброї: заборони вживати насильство. Він навчав:

“... Мені здається, що світ вже втомлений від кривавих війн; що світ вже знеохочений брехнями, лицемірством і обманом, неминучим наслідком насильних методів. Індія має 350 мільйонів мешканців, себто п'яту частину населення земної кулі, і намагається досягнути своєю свободою методами, позбавленими всякого насильства, що в них ні брехні, ні лицемірство, ні обман не грають жадної ролі. Цей рух — не рух пасивного спротиву, навпаки він рух істотно активний, далеко більш активний від будьякої акції, що грунтується на вжитковій вбивчій зброї... Не-насильство ніколи не уявлялося (в нас) як зброя безсилних, навпаки, тільки як зброя сильних: той, хто готовий віддати своє життя без вагання і одночасно не озброюється, щоб зашкодити своєму противникові, виявляє безконечно більшу мужність, ніж його суперник...”

Промовляючи в Бомбеї в 1932 р. перед 300-тисячним натовпом, Ганді проголосив:

“Кожний повинен бути готовий до найбільших жертв, але життя кожного англія повинне бути святим, непорушним, хоча б із другої сторони було вжито проти нас і кулемети”.

Ганді формально не був християнином, але визнавав, що Нагірна Проповідь Христа, записана в Євангелії від Матвея, — найвеличніше слово правди, яке йому коли приходилося читати. Кожний християнин, на його думку, повинен не тільки читати те Христове слово, але й жити ним, застосовувати його на практиці життя. “Хто не застосує євангельського закону любові і не-ненависти, той ніяк не може називатися християнином”. На думку Ганді, європейська сучасна цивілізація — диявольськи згубна. Вона робить людину агресивно-хижого, жадібною грабунком і панування, робить її невідомою до благородної праці і мирного співжиття в суспільстві. В такій атмосфері не може розвинути правдиве християнство ані цивілізація вишого типу. Тим то він висунув гасло САТІАГРАТА — Безкомпромісова Оборона Правди, або Сила Правди, підкреслюючи, що “в боротьбі переможе той, хто ладен зносити будьякі терпіння задля досягнення своїх слушних домагань. Людина може довести до занепаду державного режиму, коли не має страху і готова все втерпіти”.

Ганді виявив, що його слово ніколи не розходилося з його ділом, і, ведучи справді ас-

кетичне життя, уникаючи всякого особистого комфорту, провів чимало років і в англійській в'язниці, будучи ув'язненим в рр. 1913, 1922-24, 1930, в 1932, в 1942. Для народу Індії він був святом. І за такого мусіли його визнавати й англійські окупанти.. А проте, знайшовся фанатичний індус, націоналіст, приналежний до секти, яка хотіла б винищити магометан Індії, і тому ворожа Ганді, який привів був до замирення між індуїстами й магометанами, — що 30 січня 1948 р. доконав над Ганді найбільшого насильства.

1931 року Ганді був у Парижі, де тримав відчити, пропагуючи необхідність для Індії здобути повну державну незалежність. Тоді він зустрівся також із представниками українського громадянства. Виявилось, що Ганді був знайомий з ідеалами українського визвольного руху і запитав зокрема, як українська кооперація в Галичині пережила жахливу пацифікацію 1930 р.

“Ви, українці, — говорив він, — повинні творити своє власне й сильне господарство. Ви не маєте іншої зброї в ваших руках, але, розбудовуючи кооперацію, ви дійдете до сили. Ви повинні творити силу вашого духа, силу національного опору, перед якою заломиться й найсильніша зброя ваших ворогів.” (Час 8. II. 1948).

Ганді, Магатма — Великий Дух, вірив, що й українці, розвинувши в собі духову відпорність, неминуче визволяться від своїх окупантів як визволилася від своїх вільна тепер Індія.

ГАНТЕР ДЖОН — ліберальний депутат Канадського парламенту в Оттаві, який промовляючи в парламенті І. УІІ. 1956 р. на теми закордонної політики Канади, заявив:

“Кожний, хто знає історію, знає також, що московська держава — не однаціональний твір: в її склад входить цілий ряд держав, поневолених насильно, або хитрощами, протягом століть. Типовий приклад такого поневолення — Україна.

“Україна була ще недавно незалежною державою. Московський уряд намагається переконати світ, і дехто легковірно йому вірить, ніби Україна є і хоче залишатися інтегральною частиною московської держави. На цьому місці я хотів би підкреслити, що Україна ніколи не хотіла належати до Московщини і завжди всіма засобами змагала до того, щоб незалежитися від московського ярма”.

ГАРДАРІКІ — варязька назва Руси-України. Означає вона — “країна городів” і тим вказує, як багато було вже заселених і укріплених міст в Україні в ті далекі часи.

ГАРІБАЛЬДІ ДЖУЗЕППЕ (1807—1882), — національний герой Італії, що боровся за визволення своєї Батьківщини від австрійсь-

кого поневолення, а потім за об'єднання її проти неаполітанського королівства, і проти Ватикану. Символічна постать, що її іменем визначають взагалі визначних борців за свободу поневолених народів. Тому й Симона Петлюру, Головного Отамана військ УНР, часто називають “українським Гарібальді”.

ГАРІЗІМ — гора в Палестині, в Самарії, на якій колись стояла святиня. За Христа, вона була святым місцем для самарян, що тут молилися.

ГАРРАН ДЕ КУЛЬОН — член французького Конвенту і генеральний прокуратор, який в своїй книжці “Політичні досліди над старою і новою польською державою..” (Париж, 1795 р.), ввесь VI розділ присвятив Україні: “країні гарній та великій як пів Франції, де панувала приємна атмосфера свободи, незалежності, братерства й рівності”. Автор докладніше зупинився над описом часів Хмельницького, а потім московського панування в Україні: “Цар Петро дав легко козакам королівські обіцянки, яких володарі ніколи не відмовляють, але ніколи й не додержують..”

Після скасування української автономії, “велику частину українських земель роздано тому родові кріпаків, яких називають російським дворянством В Україну наслано російські суди, найбільш підкупні в Європі, та офіцерство московського або німецького походження. Наостанку, як Катерина зібрала рабів із усіх своїх провінцій, щоб скласти кодекс, — чого так ніколи й не зробили, — і коли під час того козаки вимагали повернення своїх законів та автономії України, — їх делегатів сковано, перевезено в Петербург, де майже всі померли у в'язниці від голоду й холоду. Нешасні козаки зробили були останню спробу звільнитися від московської кормиги, і на початку цього століття з'єдналися з шведами. Але ворожнеча і корупція оволоділа їх старшиною, юни справу програли і запорожців розстріляно без різниці віку та роду..”

“...Коли вже в Європі запанував мир, що йде слідом за почевотенням, одного дня Європа довідалася про цілковите винищення запорожців. У своїй маніфесті чеснотлива (тут глибока іронія! Є. О.) Катерина закидала запорожцям їх розпусне життя, їх відданість своїм законам, на які вона сама, ця побожна (знову іронія! Є. О.) цариця, присягала що їх не порушить. З того часу Україна все більше й більше запалала в дикій стан..”

“...Але природа у своїй творчості та свободі могутніша, ніж тиранство. Жменя готів, що втекли в гори Астурії, зуміли вигнати маврів із усіх провінцій Іспанії: також і геній незалежності ходить — блукає поміж нещасливими останками українських козаків.

І. може бути, недалекий уже час, як враз із кримськими та кубанськими татарами, під проводом нового Пугачева, українські козаки змінять обличчя Росії, а Україна, поневолена в різні доби своєї історії, не зазнаватиме більше сорому, що вона скована руками, призначеними до роботи голкою та веретеном (себто жінкою — Катериною)". (В. Січинський "Чужинці...").

ГАРТНЕР ТЕОДОР (1843 — 1925) — німецький філолог. Спільно з акад. Ст. Смаль-Стоцьким зладив українську шкільну граматику 1893 р. (у 1928 р. було IV видання), а потім наукову в німецькій мові.

ГАСПАРІ ПІЕТРО (1852 — 1934) — кардинал, державний секретар Ватикану за Бенедикта XV і Пія XI. 16 червня 1919 р. він, в імені Папи Бенедикта VI, вислав листа до Голови Директорії УНР п. Сим. Петлюри, в якому, повідомляючи його про одержання грамоти про призначення гр. Мих. Тишкевича на Голову Надзвичайної Української Дипломатичної Місії при Св. Престолі, писав: "Дякуючи Вашій Ексцеленції за цього ласкавого листа, я зі свого боку можу запевнити, що Святий Престіл, визнаючи, як належить, шляхетність характеру української нації, піднесе свої палкі молитви задля її щастя, в твердому переконанні, що право самовизначення, вже визнане іншим націям, що належали до колишньої російської імперії, буде визнано також і для України..."

ГАЯР БАНСЕЛЬ (1858 — 1936) — член французького парламенту, який 6 лютого 1920 р. виступив проти тодішнього міністра справ Франції, п. Міллера, що в своєму огляді закордонної політики говорив про несутворені держави, не згадуючи України. Тоді Гаяр Бансель виступив із палкою понад одногодинною промовою, в якій докладно висвітлював українську справу. Закінчив він свою промову словами: "Спішіть визнати Україну і їй допомогти. Поверніть їй її полонених, які ще досі поневоляються по деяких краях Європи (див. АЗІНАРА), а вона вже сама вижее напасників, хоч атакована одгочасно німцями, большевиками та денікінцями. Це дивно, що весь світ б'ється саме за цей багатий край, а лише Франція не хоче прийняти руку, яку Україна їй простягає".

Другу велику промову в тій же справі Гаяр Бансель виступив у французькому парламенті 27. III. 1920 р.

Кілька років пізніше Гаяр видав брошуру "Чому я борюся за Україну", в якій знову виклав свої міркування про українську визвольну справу та вказав на помилки французького уряду, що він поробив у своїй політиці супроти України.

ГЕДЗ — дуже куслива муха, від укусів якої худоба ГЕДЗКАЄТЬСЯ, себто бігає кидается зі сторони в сторону, ніби верелуючи. Звідти склалася в нас приповідка: "Гедз якийсь його вкусив!" — кажуть про людину, що безмірно витребенькує. "Геджає, як гелічка в лісі", — кажуть жартома про сердиту, чи вередливу, дівчину (Ів. Франко "Припов." I, 497).

Символізує гедз і якусь інтригу: "Оне вона прийшла та й вкинула геджача, — пані й розходилася...". — кажуть про людину, що навмисно щось сказала, щоб когось розсердити.

ГЕДОЗ АНРІ (1842 — ?) — французький археолог і етнограф, основник фолклорних студій у Франції. Приятель України. Видавав фолклорний журнал "Мелюзіна", в якому брав діяльну участь український етнограф Хв. Вовк.

ГЕНО ШАРЛЬ — французький письменник, аббат, видав повість із українського життя в французькій мові "Козак Василь" (1882 р.).

ГЕНОЦИД. НАРОДОВБИВСТВО — масове винищування цілих груп населення з расових, національних чи релігійних мотивів, визнане в 1948 р. злочином супроти інтернаціонального права. У 1948 р. Асамблея Об'єднаних Націй (ООН) ухвалила міжнародний закон, що мав би запобігати народовбивству та карати винних. ССРСР і УССР підписали цей закон, не зважаючи на те, що червона Москва широко практикує народовбивство, як то ми знаємо з вінницьких могил, з зорганізованого в Україні голоду 1932-33 рр., з масового виселення чеченців, інгушів, калмиків, кримських татар та великої частини балтійців і українців з їх батьківщини в смертоносні, пустельні землі Азії та льодової півночі. Як визнав Хрущов на XX-му з'їзді комуністичної партії в Москві, всіх українців тільки тому не було виселено з України, що було їх забагато.

А проте винищено їх без жалю: у 1926 р. москалів було 77½ мільйонів, а в 1938 — 99 мільйонів; українців у 1926 (без Зах. Земель) 31 мільйон, а в 1939 — тільки 28 мільйонів! Ніби українські матері не родили дітей! Цифри промовляють красномовно.

Зрештою, народовбивство завжди було в національній традиції хижої Москви, як то відкрито визнавав і Пушкін, славний московський поет, який, звертаючись до оспівуваного ним московського героя, не ховає свого захоплення диким винищуванням цілих народів:

Куда ні мчался ти гразой,
Твой ход, как чорная зараза,
Губил, нічтожил племена..

ГЕРДАН — **СИЛЯНКА**, **ДРАБИНКА** — широка бинда, нашита, або насиляна пацьорками в різні визерунки. Дівчата в Галичині та в Карпатській Україні носять залюбки її на голові, або на шиї. У гуцулів та на Покутті парубки носять гердан також на капелюсі.

ГЕТСЕМАНІЯ — парк на олівній горі біля Єрусалиму, де схоплено Ісуса Христа.

ГЕТТО — ділянки по середньовічних містах Італії та Німеччини, визначені на життя жилам, які не мали права жити поміж християнами. Заведено гетта в XVI ст., а знесено їх у XIX ст.

В наші часи під духовим геттом розуміємо ізольованість деяких суспільних середовищ, перейнятих духом егоцентризму й нетерпимости до людей, що не належать до їхнього середовища. Про них писав М. Шлемкевич у "Свободі":

"Під час другої світової війни відживали середньовікові гетта (в країнах, окупованих німцями, Є. О.). Ми їх бачили: дряпані огорожі, високі дощані тини, і люди, замкнуті в них... Ми обминали ті несамовиті, здавалося, для нашого століття місця відокремлення. А ось самі навкруги себе проводимо колючі драти заязозених догм, перестарілих партійних метод, провінціонозальних звичок; самі прибиваємо дошки, що не дають нам вільно дивитися на широкий вільний світ."

Теж Ів. Кедрич: "Гін українців до засклеплювання себе в вузьких гуртках, взаємно переділених тим найглибшим муром, що є ним і інша в кожнім гетті атмосфера і нехоть до співжиття". ("Свобода" 18. XI. 1952).

Шлемкевичеві й Кедричові вторить і п. А. Г—ий в "Українських Вістях" (Новий Ульм): "Ми, українці, маємо теж гетта, але на жаль, не одне, а безліч, і тому геттоїзм у нас для нашої національної спільноти — явище загрозливе, бо ділить нас на окремі клітини, кожна з яких не тільки намагається ізольоватися, але плекає ще й нетолерантність і антагонізм до інших. Ця хвороба охопила всі галузі нашого життя, бо в нас є гетта партійні, релігійні (церковні Є. О.), громадські і навіть наукові. Геттоїзм у нас — національна склероза, загрозливе "мементо морі". Або ми зупинимо цей хворобливий процес відокремлення і змобілізуємо громадську опінію для нищення тих мурів, що їх для нашої загибелі будують партійні, релігійні та інші фанатики, або перетворимося в розсвареного політичного імпотента на втіху нашим ворогам..."

ГІББОНС ГЕРБЕРТ АДАМС — американський дипломат, історик і журналіст, автор великої праці в англійській мові "Європа по 1918 р." У ній автор дуже прихильно пи-

сав про українців на ст. 200 про незалежність України і делегацію до Парижу; на ст. 212: як Денікін воював проти самостійності України; на ст. 295: як Україну зачислено до другої категорії держав; на ст. 302: як представник Франції визнав незалежність України у Києві в 1918 р.; на ст. 60 про багатства України. У спеціальному розділі "Відродження Польщі" (ст. 231 - 256) він гостро осуджує політику Польщі щодо українців в Сх. Галичині.

Гіббонс був особисто в Галичині, висланий туди урядом США, щоб виступлював справу на місці.

ГІЗЕЛЬ ІНОКЕНТІЙ (†1684) — чернець і професор київської Академії, в рр. 1646 — 1656 був ігуменом братського Микольського монастиря й ректором Академії; від 1656 р. — архимандрит Києво - Печерської Лаври. Був автором "Синопису", короткої компіляції "зі різних літописців" (1674), в якій книжці виявив дух державного об'єднання в наслідок чого вона була дуже популярним підручником історії, в усій Росії аж до XIX в. і випрimala кожо 30 видань. Гізелеві належала також загальна редакція першого слов'янсько - українською мовою виданого "Патеріка, ілі Отечника Печерського" (1661), зложеного із староруських патериків та новіших житійного змісту матеріялів Петра Могили, Йосифа Тривни, тощо. З різних Гізелевих писань була відома ще його книжка "Мир з Богом..." (1669 р.), яку сто років пізніше російський синод засудив, як "не православну".

ГІРС ІВАН (1866 — ?) — царський посол в Римі. Під час мирової конференції в Парижі в 1919 р. був головою т. зв. "Наради послів", в якій завзято поборював українську визвольну справу. Генерал Врангель завдячував йому своє визнання Францією.

ГІРСА ВАЦЛАВ — (нар. 1875 в Україні, був лікарем у Києві) — визначний чеський політичний діяч. Як заступник міністра закордонних справ Чехословаччини вельми сприяв українській еміграції. За його активною допомогою виникла тоді в Празі ціла низка українських культурно - освітніх та наукових установ.

ГЛАДКОВ ФЕДОР (нар. 1883) — московський визначний "пролетарський" письменник, який у своєму яскравому шовінізмі дозволив собі висловити, за виразом Б. Антоценка - Давидовича, "такі неоригінальні, — беручи на увагу стару російську прикитку. — думки з приводу української мови й літератури:

"Навіщо відроджувати допетровську добу, навіщо гальванізувати українську мову,

що вже припала пилотом? Все це тільки гальмує розвиток соціалістичного будівництва”.

Український письменник Б. Антонович - Давидович, пізніше заарештований Московією, заплував із цього приводу в журналі “Життя й Революція”: “Чому це письменник Ф. Гладков вважає для себе за можливе відроджувати справді допетровські погляди московського патріярха Іоакима на українську мову, що мислив собі так: “Когда будет много языков, пойльот смута по земле...”?

Від патріярха Іоакима до Гладкова — через Валуєва — одна проста лінія московського шовінізму та імперіалізму.

ГЛЕЙТ — залізний лист, що забезпечував вільний проїзд в Україні за Литовсько-Польської держави.

ГМЕЛІН САМУЕЛЬ ГОТЛІБ (1744 — 1784) — німецький лікар, що багато подорожував і описав у чотирьох томах свої “Подорожі по Росії”, був і в Україні і подав дуже цінні відомості про тодішнє виробництво салітри в Україні. Про українців він писав, що вони “дуже пильні, владчею веселі, привітливі, замилювані до музики, а ще більше — до пиття... Люблять і пильнують чистоти, для того і в найпростіших хатах у них значно краще, ніж у найбагатших дворах у росіян (москалів). Страва їх також делікатніша...”

“Волосся на голові в них навколо оголене. Нижній одяг носять бавовняний, шовковий і суковний, який міцно підперезують шовковими пасами. Верхній одяг — довгий до п'ят і завжди суковний. На шиї вони нічого не носять. Капелюхи в них округлі... Жінки також у добрих суковних контушах...”

Торкаючись медицини та уживання різних ліків, Гмелін дивувався, що в Україні вже з давніх часів знали різні хемічні ліки, а також було вже поширене шіплення від віспи (Січинський “Чужинці...” 138-39).

ГНОМ — картик німецької мітології; підземний дух, що береже гірські скарби.

ГНОСИС — пізнання таємних речей. Звідти — **ГНОСТИЦИЗМ** — своєрідна форма містицизму, що простягає своє коріння в глибину віків і що полягає в пориванні до абсолютного, всевичерпного, надприродного знання, яке може відкрити людині останні таємниці буття і яке стає можливим тільки через Боже надихання. Гностицизм розвивався головню з II ст. по Р. Хр. з бажання поєднати християнську науку з попередніми релігійними осягами юлейства та погачства. Узнявши за підставу грецької ідеї східчій пачетейзм, гностики швидко викликали реакцію офіційної християнської Церкви, дарма що дехто з отців Церкви, як Оріген та Климент

Олександрівський, значно в своїй науці наблизився був до гностиків, серед яких визначніші були Василід, Маннес, Валентин.

ГОНТА ІВАН (†1768) — сотник гуманської міліції Потоцького, що 1768 р. перейшов на бік повсталих гайдамаків і тим вирішив долю Гумані. На раді, що відбулася по перемозі, проголошено Залізняка, проводиря гайдамаків, гетьманом, а Гонту — гуманським полковником. Відновлено старий козацький лад із поділом краю на сотні й полки; уніятим і католикам зіставлено до вибору — або повернутися до православної Церкви, або виїхати до Польщі. Повстанці рахували на допомогу з боку московської влади, і тому коли Катерина II вислала в опановані гайдамаками місця свої війська на чолі з ген. Кречетніковим, вони їх радо — вітали, а Залізник, Гонта та інші проводирі радо прийняли запросини полк. Гур'єва прибути до його табору. Але тут їх було зараз же заарештовано. Почалася негайно гонитва й за іншими гайдамаками. Хто був з Правобережної України, того віддали Польщі, лівобережців же заслали на суд до Києва. Гонта з 846 полоненими опинився в польських руках. По короткому суді в Кодні біля Житомира всіх покарано смертю. Їх садили на палі, четвертували, в'шали. Найлютіше покарано Гонту. (**КОЛІВЩИНА**).

Про Ів. Гонту писав Т. Шевченко в поемі “Гайдамаки” та в поезії “За думою дум...” (Н. Н. Гоголю). Шевченків Гонта — борень за свободу народу, местник його кривд і — мученик, один із найбільших героїв духа, що в жертву Батьківщині віддав себе самого, свою владу кар'єру і своїх слабих дітей, яких він “карає” в передбаченні, що вони будуть зрадниками своєї нації. В поезії, присвяченій Н. В. Гоголю, Т. Шевченко, думаючи про Гонту, висловлює жаль, що вже “не заревуть в Україні вольні гармати, не заріже батько сина, своєї дитини, за честь, за славу, за братерство, за волю України. Не заріже: вицохає та й пролясть в різниці москалеві...”

ГОРДІВ ВУЗОЛ — символ заплутаної справи, яку можна розв'язати хіба силою. Вираз цей походить від імені **ГОРДІЯ**, селянина, що, ставши царем Фрігії, зав'язав при лишні свого повозу такий вузол, якого ніхто не міг розв'язати. Олександр Малецький розв'язав його мечем.

ГОРДОН ПАТРИК (1635 - 1699) — шотляндець, старшина й генерал у московській службі (з 1678 р.). Командував московським військом проти запорожців в 1677 р. і перебував в Україні в рр. 1679 — 1685. Один час командував московським полком у Києві. За-

лишив "Щоденник" (в англійській мові), з якого найцікавіша нам частина з рр. 1678 — 1683, на жаль, втрачена. Під датою 27 червня 1684 р. він описав похорон Симеона Самойловича, стародубського полковника, гетьманового сина.

ГОРЬКИЙ МАКСИМ, псевдо Алексея Пенікова (1868 — 1936), відомий московський письменник, що ввів у літературу ідеалізований тип босяка. В літературі підсоветських народів М. Горький залишив по собі глибокий деструктивний слід. Це ж він був ініціатором створення Союзу Советських Письменників — партійної експозитури, яка "скеровує" творчість письменників і поетів, і був першим його головою. Це він винайшов т. зв. "соціалістичний реалізм" — Прокрустове ложе літератури, на яке мусли лягати всі підсоветські письменники. Це він довгими роками, як диктатор літератури, своїми писаннями деморалізував письменницьку й студентську молодь. Це ж йому належать пам'ятні слова — "Якщо ворог не піддається, його треба знищити". — слова, що в роках ежовщини стали оправданням для винищення соток тисяч людей (В. С—ко в "Свободі" 17. X. 1956), і що, зрештою, були застосовані й до нього самого.

Свого часу великого розголосу набуло відношення М. Горького до української мови і українського письменства. Олекса Слісаренко, український письменник, пізніше зліквідований москалями, що працював у Харкові, як редактор "Книгоспілки", захотів видати в перекладі на українську мову "Мати" Горького і звернувся по дозвіл до автора. Горький відповів листом з 7. V. 1926 р.:

"Мені здається, що переклад цієї повісті українським наречієм... , непотрібний. Мене дуже дивує той факт, що люди, поставивши перед собою ту саму мету, не тільки стверджують відмінність наречій, прагнуть зробити наречіє мовою, а ще й пригноблюють тих великоросів, що спинилися меншістю на території даного наречія."

Близькучу відповідь на цього листа Горького Слісаренкові дав В. Винниченко в відкритому листі до Горького, надрукованому в Парижі в 1928 р. Підкреслюючи схарактеризування української мови, як "наречія", Винниченко писав:

"У цьому слові — цілий національно-політичний світогляд. В ньому — вся історія взаємовідносин двох слов'янських народів. У ньому багато страждання, насильства, зла".

Вказавши на ідейне споріднення в українському національному питанні Горького з Валувем, Винниченко пригадав Горькому об'єктивні наукові висновки Рос. Академії Наук, що ще перед першою світовою війною, після пильного вивчення справи, визнала, що українська мова — не "наречіє", а

самостійна слов'янська мова. Ця думка авторитетної наукової установи Горькому було звичайно відома, але, як слушно зауважив Винниченко, в Горькому говорили в тому листі до Слісаренка "не дані науки й життя, а оця "барська" (панська, Е. О.) ідеологія, оця великодержавницька ідеологія власника, оця психіка зоологічного націоналізму, яка просто гарчить у душі без ніяких там даних науки, істини, переконань і т. д."

Але в горьківському "зоологізмі" є щось і нове. Це "нове" так тонко відзначив Винниченко:

"Нове в тому, що Ви — перший із стану т. зв. "поступової" русскої інтелігенції так одверто, так сміливо зірвали той фіговий листок мовчання, яким руская інтелігенція раз-у-раз покривала зоологічну наготу царської деспотії в українському питанні..."

ГОТИ — нарід германського роду, що прийшов з-над долини Висли в Україну після 166 р. по Р. Хр. і створив тут в початках III-го століття могутню державу між Доном і Дніпром, а потім, організувавши слов'янські племена, заняв із ними Волинь і Галичину, прогнавши вандалів. Їхню матеріальну культуру виявляють найкраще погребіще у Черняхіві на Київщині та в с. Липиці біля Рогатина в Галичині. У нашій мові засвідчують про готський вплив на нашу культуру такі слова: як скло, котел, блюдо, дошка в господарському побуті; смковниця, бук, релька, вертоград (сад) в городництві; шеляг, лихва, пенязь (гріш) — в торговельній термінології; і т. д.

За посередництвом готських місіонерів предки українців вперше заізналися з християнством, як на те вказують слова, що прийшли до нас через готське посередництво — церква, хрест, піп, піст, сатана, буква...

Готи ділилися на східних і західних, себто на остготів і вестготів. Вестготи мали єпископом аріянської церкви відомого Ульфїлу, що переклав Св. Письмо на готську мову, — він жив у тепершній Болгарії в м. Томі (Варна). Кримські готи мали єпископа Унілу, що листувався з Іваном Золотоустим та Григорієм Ніським. Мабуть, кримських готів має на увазі згадка про готів "Слова о Полку Ігоревім", бо останки готів в Криму протрималися аж до XVIII ст., тоді як загат готів залишив нашу територію під натиском гунів, що десь коло 375 р. знищили їхню державу.

ГОТИКА, ГОТИЦЬКИЙ СТИЛЬ — стиль мистецтва, що поширився був у Зах. Європі з XII ст., зародившись у півн. Франції. Назву цю надали йому італійці в XV ст., вважаючи мистецтво попередніх століть "варварським" мистецтвом готів. Виріс він із романського стилю через заострення луків: замість жолобового склепіння готика зводиться перехре-

сно - пругасте, яке переносить вагу стін на кути, підперті зовні контрфорсами. а всередині високими, легкими на вигляд колонами. По всіх усюдах бачимо гострі луки, шпичасті вежі. цілий ліс більших і менших контрфорсів; замість центральної бані — тонка вежа. фасад багато прикрашений різьбами та статуями, глибокими порталами, мережаними вікнами (звичайно паристими) й великою розетою над головним входом. Для тих часів, — писав А. Річинський в "Проблемах Української релігійної свідомості" (1933 р.) — "Готицька церква була книжкою без слів.. гієрогліфами якої були нечисленні стовпи і пружки, сохи і стрілки, гострі стрільчасті луки й пругасті склепіння, якісь незрозумілі квітки, цілий ліс не то дерев, не то живих істот, групи святих і мучеників..." "Ця книжка не читалася, не оповідала, але давала настрої. тягнула до Бога, піднімала й огрівала сіре буденне життя. Це була казка, таємнича, чудова байка, вимріяна в довгі зимові вечори серед гостроцетинних, вічнозелених лісів, засипаних горами снігу. Її вимріяв північний нарід, ще не розбещений, як південні, не розімлілий, а свіжий, бадьорий, певний в собі, в своїх силах. Серед тяжкої дикої дійсності високий ідеал християнської любови промовляв до цього народу ще десь здалека у тих стрільчастих, таких таємничих катедрал. Готицький храм — це на правду чарівна символічна поема середніх віків..."

Але ця символічна поема вимагала багато камню, а в Україні його не було подостатком; вона вимагала статуй, а українська православна Церква відкидала статуї по церквах. Тим-то в Україні, за винятком кількох церков, що визначаються готицьким характером окремих мотивів чи елементів, як от Богородична церква в Рогатні, Богоявленська церква в Острозі, Покровська церква в Сутківцях, башта - дзвіниця Дерманського монастиря, готика була мало поширена, і, як висловився один дослідник (М. Голубень), її слідно тільки "як легкий налет на качві українсько - візантійської традиції".

ГОТШАЛЬ РУДОЛЬФ (1823 — 1909) — німецький письменник, автор трагедії "Мазепа". У ній він з глибокою симпатією ставиться до особи українського великого гетьмана й з захопленням малює його діяльність, скеровану до об'єднання й зміцнення України. В повних драматизму барвах змальована в нього фатальна битва під Полтавою.

ГРААЛЬ — дорогоцінна смарагдова чаша, що ніби служила Ісусові Христові під час Тайної Вечері, і що в неї Йосип Арimateйський зібрав кров Христову з рани, що її зробив списом центуріон на Голготі. Навкруги легенди про Грааль створилася була багата

література, що знайшла своє завершення в опері Вагнера "Парсіфаль".

ГРАБСЬКИЙ СТАНІСЛАВ (1870—1949) — трубадур польського націоналізму, професор університету у Львові і (1923 — 1926) польський міністр освіти, що змагав до повної асиміляції українців. Автор закону 1934 про урядову мову в школах. У 1930 р. він писав у Львовському "Кур'єр Поранни":

... "Отже — що ж? Вічна боротьба на кресах за перевагу польської цивілізації над непольськими цивілізаціями? Так, боротьба, чи вічна, не знаю, але довга й безперервна. Хто хоче поступу, мусить боротися на національно - мішаних окраїнах за перемогу вищої, шляхетнішої цивілізації.." "Не поборюється націоналізмів пропагандою національної байдужості, лише експансією польської цивілізації, так, щоб з кожним десятком літ росла на кресах перевага польської сили над силою національних меншин. Тепер тільки національна асиміляція запевнює асиміляцію державну.."

Щоб виявити "вищість польської цивілізації і забезпечити ту її "експансію" одnodумці п. Грабського організували того ж таки 1930 р. славнозвісну "паціфікацію" безборонного українського населення з нищенням численних кооператив, читалень "Просвіт", та поголовним биттям свідоміших українських селян, а подекуди і священників, іноді до смерті..

ГРАВЕРСТВО, РИТІВНИЦТВО — вирізування рисунків на дереві, металі, чи камені. В залежності від матеріалу розрізняємо дереворит, літорит, мідерит, сталерит, цинкорит і т. д. Ритівництво на дереві механізованими способами (з другої половини XIX в.) називають КСИЛОГРАФІЄЮ. Ріжні роли гравюр на камені носять назву ЛІТОГРАФІЙ. У нас граверство було відоме вже в першій полов. XV ст. Найстарший дереворит "Ісус Христос" в Євангелії перш пол. XVI ст. В XVII ст. появилася гравюра на металі, яку ввів мистець - гравер Н. Зубрицький. Не можна не відмітити, що, коли в Україні вже процвітала досконала європейська граверська техніка, в Московщині тількищо впроваджували "лубок", себто примітивну клішу, різану на дереві; коли в Україні, за Мазепи, гравюра дійшла була блискучих завершень в бароковому стилі, в Московщині ще панував схолястичний псевдо - візантис; коли в нас працював уже ряд мистців фахівців, що набули мистецьку освіту в Зах. Європі (Мюнхені, Авсбургу, Нюрнбергу) в Московщині не було ще ані одного мистця з європейською освітою, і московське мистецтво не виходило поза стереотипну візантійську іконографію. За доби Мазепи лише в самому Києві нараховуємо коло 20 граверів, переважно пер-

шорядних майстрів. Основоположником школи був Олекс. Ант. Тарасевич (діяльністю 1762 - 1720), найвизначніший мистець мідериту й офорту на всьому Сході Європи" (В. Січинський). З інших визначніших граверів тої блискучої доби треба назвати ще Д. Галяховського, Лео Тарасевича, Івана Щирського, Ів. Мигуру, Ів. Стрельбицького, Зах. Самойловича.

Після 1709 р. позначається занепад граверства, що, проте, відроджується в 30 - 40 роках ХУІІІ ст.

Основоположником новітнього українського граверства, і зокрема офорту, був Т. Шевченко, за яким пішли і російські офортисти.

ГРИФ — казкова потвора з тілом лева, з крилами й вірлиною головою, звисна зі східних казок уже давній Греції. В середньовічній орнаментіці та геральдиці гриф символізував непідкупного охоронця скарбів.

ГРОДСЬКИЙ СУД — трибунал старости в давній Польщі та в Україні за Польської держави (з 1434 р.). В ньому розглядало всі карні справи та апеляції (відклики) селян, жидів, вірмен і міщан від компетентних в їх справах судів. Складався він із старости, або підстарости, гродського судді і писаря, — всі вони були тільки шляхтичі. В гродських судах проваджено ГРОДСЬКІ АКТИ, в які записувано не тільки присуди, а й заяви та контракти приватних людей, щоб надати їм правової сили.

За Гетьманщини, під Москвою, гродські суди також функціонували по одному на кожний полк. Склад їх, за інструкцією Апостола, був такий — полковник, полковий суддя, осавули і хорунжі, що засідали по черзі, та писар.

У менш важливих справах засідали тільки полковник, полковий суддя і писар. У цих гродських судах, хоча вони й вважалися шляхетськими, судилося все населення полку в карних справах. Лише склад був виключно шляхетський (старшинський). (Слабченко "Мал, полк". 322 - 23).

ГРОДСЬКИЙ САМУЕЛЬ — польський історик, емігрант, посол шведського короля Карла Х до Богдана Хмельницького. Написав 1676 р. "Історію Хмельниччини" (Історія беллі козакко-полонічі), видану в Будапешті 1789 р. Цю книжку дуже тяжко знайти, бо поляки її нищили.

ГРОТЕСК — дивоглядний, карикатурний твір.

ГРОТТАФЕРАТА — місцевість біля Риму з грецьким монастирем-абатством св. Ніла з ХІ ст. за василіанським уставом. У ньому перебувають завжди також українські ченці, що провадять друкарню. У цій друкарні були

видрукувані перша українська граматики для італійців проф. Е. Онацького (1937) і його ж перший великий італійсько-український словник (1941 р.).

ГУБЕРНАТІС де АНДЖЕЛЬО (1840-1913) — італійський санскритолог і історик літератури, автор 23-томової "Всесвітньої Історії Літератури", де окремий розділ присвячено українському театрові, а в біографічному словнику подано життєписи В. Антоновича, М. Драгоманова й П. Куліша. В його журналі "Рівіста Еуропа" М. Драгоманів видрукував (під псевдом "Україно") свою цінну працю про український літературний рух та містив вістки про українські видання.

Сам Губернатіс писав: "Я не знаю самих українців, але знаю їх народню літературу, яку подивляю і люблю. Поетичний дух пробивається через усе життя цього ніжного душою народу, який був би щасливим під свободолюбним правлінням".

ГУММЕРУС ГЕРМАН (1848-1948) — фінський посол у Києві (1918 - 1919), потім у Римі, з 1933 р. професор катедри римської історії в університеті в Гельсінкі, автор численних статей і доповідей про Україну і книжки "Неспокійні часи в Україні. Спомин з моєї діяльності як шефа посольства в Києві". Ця книжка вийшла по шведськи і по фінськи в 1931 р. і перейнята симпатією до української визвольної справи:

"Багато людей, — писав він у тій книзі, — уявляє собі, що будуча самостійна Україна вступить у федерацію з відновленою цивілізованою Росією. Українські провідники іншої думки. Цілковите відмежування від Росії — ось їхня ціль. Ми у Фінляндії привітаємо здійснення визвольних змагань українського народу з радістю, бо це в великій мірі лежить в інтересах нашої країни..."

ГЮЛЬДЕНШТЕДТ ІОГАН АНТОН (1745-1781) — подорожник, автор книжки "Рейзе дурх Русслянд" 1791 р., в якій він описав свою подорож 1774 р. Про Київ він написав: "Овочеві дерева можна знайти майже коло кожного будинку в Києві", — серед них між іншим багато волоських горіхів і морви (шовковиці). "На Подолі є державна шовковична плантація з 500 великими морвами. Є також і виноградники". У Решетилівці "славні тутешні завивані смушкові шкірки, на всій Україні вживані для виробу шапок. Сотня таких шкірок у Ромнах продається тепер по 60 - 70 рублів, перше по 30 рублів." Спичається Гюльденштедт також над описом Ніжиня, як одного з найважливіших торговельних осередків України, особливо в ХУІІІ ст. Майже вся торгівля Ніжина, за відомостями Гюльденштедта, була в грецьких руках.

ЗАВВАЖЕНІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ

На ст. 170 рядок 10 видруковано:

про віник' як оберг таку гіпотезу.

Цей рядок має йти на ст. 172 між рядками 24 і 25.

На ст. 169 рядок 23 видруковано	має бути
вірувінь	вірувань
На ст. 171	архітект

Este libro se terminó de imprimir el día 26
de Abril de 1958 en los Talleres Gráficos
"Champion", c. J. V. González 2375, Bs. Aires.

ДІМІНІСТРАТУРА УАПЦ В АРГЕНТИНІ:

Іддаючи першу книжку МАЛОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ проф. Б. Снацького в руки
платців, повідомляю, що перша книжка коштує в Аргентині \$ 30.-а у
всіх інших країнах півтора долляра або їх рівновартість.
Друга книжка, літери ВГГ, яка появиться в перших місяцях 1958р. коштує
в передплаті для Аргентини \$ 25.-а для всіх інших країн - одного
долляра або його рівновартість.

Замовлення на першу книжку, як також передплату на другу книжку пе-
реселати чеками або поштовими переказами на нище подану адресу або
на адресу представників "Дзвону" в даних країнах. Передплату на другу
книжку можна вплачувати тільки до 15 лютого 1958р.